ПОСЕБАН ИЗВЕШТАЈ ПОВЕРЕНИКА ЗА ЗАШТИТУ РАВНОПРАВНОСТИ О ДИСКРИМИНАЦИЈИ ЖЕНА

Београд, новембар 2025. године

Сви појмови употребљени у мушком граматичком роду обухватају мушки и женски род лица на која се односе

САДРЖАЈ

УВОДНА РЕЧ 5

САЖЕТАК 9

ПРЕПОРУКЕ ЗА УНАПРЕЂИВАЊЕ РОДНЕ РАВНОПРАВНОСТИ И СУЗБИЈАЊЕ ДИСКРИМИНАЦИЈЕ ЖЕНА 19

О ПОВЕРЕНИКУ ЗА ЗАШТИТУ РАВНОПРАВНОСТИ 27

РАЗЛОЗИ ЗА ИЗРАДУ ИЗВЕШТАЈА 28

1. ПРЕКО ПРЕПРЕКА ДО ПОСЛА: ДИСКРИМИНАЦИЈА ЖЕНА НА ТРЖИШТУ РАДА .. 33

1.1. На прагу поглавља 33

1.2. Нормативни и стратешки оквир 34

1.3. Опис стања и пракса Повереника 40

1.4. Између закона и стварности: Закључно разматрање 60

2. ДВА ЛИЦА ИСТЕ ПРИЧЕ: ПОЛ И БРАЧНИ И ПОРОДИЧНИ СТАТУС У СЕНЦИ ДИСКРИМИНАЦИЈЕ 61

2.1. На прагу поглавља 61

2.2. Нормативни и стратешки оквир 62

2.3. Опис стања и пракса Повереника 69

2.4. Између закона и стварности: Закључно разматрање 89

3. Од школе до каријере: Пут преко предрасуда до равноправности 90

3.1 На прагу поглавља 90

3.2. Нормативни и стратешки оквир 91

3.3. ОПИС СТАЊА И ПРАКСА ПОВЕРЕНИКА 97

3.4. Између закона и стварности: Закључно разматрање 102

4. Глас и одлуке жена на врху: Дискриминација жена у политичком и јавном животу 103

4.1. На прагу поглавља 103

4.2. Нормативни и стратешки оквир 104

4.3. Опис стања и пракса Повереника 109

4.4. Између закона и стварности: Закључно разматрање 126

5. МЕДИЈИ И КУЛТУРА: СКУЛПТУРЕ РАВНОПРАВНОСТИ 127

5.1. На прагу поглавља 127

5.2. Нормативни и стратешки оквир 129

5.3. Опис стања и пракса Повереника 135

5.4. Између закона и стварности: Закључно разматрање 147

6. Звукови тишине: Препознавање и реаговање на родно засновано насиље 148

6.1. На прагу поглавља 148
6.2. Нормативни и стратешки оквир 149
6.3. ОПИС СТАЊА И ПРАКСА ПОВЕРЕНИКА 154
6.4. Између закона и стварности: Закључно разматрање 172
7. ДИГИТАЛНИ СВЕТ: КВАНТНИ СКОК У ДИСКРИМИНАЦИЈИ ЖЕНА 173
7.1 На прагу поглавља 173
7.2. Нормативни и стратешки оквир 174
7.3. ОПИС СТАЊА И ПРАКСА ПОВЕРЕНИКА 181
7.4. Узнемиравање и говор мржње према женама на интернету 185
7.5. Ехо насиља: медији, коментари и одговорност 188
7.6. Између закона и стварности: Закључно разматрање 190
8. НА ГРАНИЦАМА РАВНОПРАВНОСТИ: ЖЕНЕ ИЗВАН ЦЕНТРА ПАЖЊЕ 191
8.1. На прагу поглавља 191
8.2. Нормативни и стратешки оквир 192
8.3. ОПИС СТАЊА И ПРАКСА ПОВЕРЕНИКА 198
8.4. Између закона и стварности: Закључно разматрање 213
9. ЖЕНСКА ПРАВА У ЗАШТИТИ ЗДРАВЉА: ОД ЗАКОНА ДО ДОСТОЈАНСТВА 214
9.1. На прагу поглавља 214
9.2. Нормативни и стратешки оквир 214
9.3. ОПИС СТАЊА И ПРАКСА ПОВЕРЕНИКА 222
9.4. Између закона и стварности: Закључно разматрање 233

УВОДНА РЕЧ

Уважени народни посланици и народне посланице,

Поштовани читаоци и читатељке,

Жене су данас видљиве у свим областима живота – образованије су него икада, значајно учествују на тржишту рада, присутне су у политици, медијима, култури и дигиталном простору. Али, сувишно би било да затварамо очи пред чињеницом да је у многим сферама нашег друштва и даље на снази једно неписано правило: присуство је дозвољено, али је глас ограничен.

Тај раскорак између формалне једнакости и стварног положаја жена централна је тема овог Посебног извештаја о дискриминацији жена. Он настаје деценију након првог посебног извештаја о дискриминацији жена и представља јасан показатељ континуитета институције Повереника за заштиту равноправности – континуитета у вредностима, принципима и опредељености да се свака повреда равноправности јасно именује, документује и прати конкретним препорукама.

За протеклих десет година много тога се променило – законодавни оквир је унапређен, усвојени су важни стратешки документи, отворени су нови путеви за учешће жена у политици, образовању, економији, медијима и дигиталном простору. Истовремено, притужбе и обраћања која Повереник добија у различитим областима, као и у вези са родно заснованим насиљем и узнемиравањем у јавном простору, упорно подсећају да су стереотипи и предрасуде и даље дубоко укорењени и да далеко превазилазе оквир

појединачних случајева. То подсећање је најснажније у јавном простору, где се жена пречесто ниподаштава и своди на тело.

Овај извештај показује да се дискриминација жена ретко јавља као издвојени инцидент. Много чешће реч је о обрасцу – начину функционисања система који прати жене у различитим фазама живота: од избора занимања и уласка на тржиште рада, преко услова рада и могућности напредовања, до медијске слике, учешћа у политичком и јавном животу и положаја у дигиталном окружењу. Девојчице и девојке одрастају уз поруку да имају „све могућности“, али већ у првим запослењима, приликом одлуке да постану мајке, при расподели неплаћеног рада у породици или покушају да уђу у сферу одлучивања, често се сусрећу са невидљивим, али врло стварним границама. Дакле, неравноправност се не појављује у законима (иако се понека дискриминаторна одредба још увек „поткраде“), већ најчешће кроз праксе и јавне политике.

Жене раде више, а зарађују мање; образованије су, а ређе су на местима одлучивања; сносе већи терет бриге о деци, старима и домаћинству, а тај рад остаје невидљив и неплаћен. Иако чине значајан део радне снаге, и даље се суочавају са недозвољеним питањима на разговорима за посао, нестабилним облицима ангажовања, притисцима након повратка са породиљског одсуства и „кажњавањем“ због мајчинства. Њихово остваривање права на рад више није спорно – спорно је право да одлучују, напредују и буду равноправно вредноване.

У политичком животу, захваљујући квотама, жене су бројчано видљивије у парламенту и представничким телима. Међутим, овај извештај показује да се глас жена и даље често релативизује, да су изложене сексистичким увредама и омаловажавању, као и да се њихово учешће у процесима одлучивања неретко посматра као формално испуњавање обавезе, а не као равноправна и суштински важна перспектива за доношење одлука од значаја за све грађане.

У медијима и култури значајан простор припада женама, али често кроз стереотипне представе и сензационалистички приступ, док су као равноправне саговорнице и стручњакиње недовољно заступљене. Извештавање о насиљу према женама и даље је подложно сензационализму, релативизацији одговорности починилаца и секундарној виктимизацији жртава. Дигитални простор, који је обећавао нову слободу изражавања, за многе жене постао је простор контроле, узнемиравања, говора мржње и злоупотребе интимних садржаја, што указује на потребу за јачањем заштите и подршке.

Посебно је забрињавајуће што се дискриминација жена најчешће продубљује када се укршта са другим личним својствима – инвалидитетом, националном припадношћу, старошћу, сексуалном оријентацијом, сиромаштвом, животом у руралним подручјима или статусом избеглица и мигранткиња. Положај жена које су у повећаном ризику од дискриминације често остаје ван домашаја јавних политика, а управо оне најпре осете последице када систем не реагује благовремено и делотворно.

Овај извештај није само преглед исхода поступака по појединачним притужбама и другим обраћањима грађана. Он представља један од институционалних начина да се прикаже структура неравноправности – како се стереотипи одржавају и преливају из једне области у другу, из образовања на тржиште рада, па потом у породични живот,

из медијских садржаја у дигитално окружење, и како се исти обрасци понављају у различитим сферама: од рада и запошљавања, образовања, здравља и наслеђивања, до медија, културе, политике, спорта, безбедности и дигиталног простора.

Повереник за заштиту равноправности већ 15 година делује на истим темељима – поштовању људских права, достојанству сваког појединца и појединке, толеранцији и уважавању различитости. У том периоду припремљени су посебни извештаји о дискриминацији старијих, деце и особа са инвалидитетом, посебан извештај о дискриминацији у области рада и запошљавања, као и велики број приручника, публикација и зборника. Овај посебан извештај о дискриминацији жена логичан је наставак тог континуитета и истовремено јасна порука да равноправност жена није „завршена тема“, већ мерило зрелости нашег друштва.

Овај документ израђен је на основу обраћања грађанки и грађана, истраживања, анализе прописа, примера из свакодневног живота, као и на основу сарадње са организацијама цивилног друштва, академском заједницом, синдикатима, послодавцима и међународним организацијама. Једна чињеница је посебно важна: глас многих жена, али и мушкараца који не пристају на неравноправност, уграђен је у овај извештај.

Наш циљ није, нити је то могуће, да наведемо све неправде, већ да покажемо да оне нису случајност. Да подсетимо да је дискриминација жена забрањена Уставом и законима Републике Србије, да смо као држава преузели међународне обавезе кроз CEDAW, Истанбулску конвенцију, европске и друге глобалне стандарде, чиме је одговорност за њихово спровођење на нашим институцијама – од локалне заједнице до националног нивоа.

Овај извештај не нуди само опис проблема, већ и препоруке – државним органима, локалним самоуправама, послодавцима, медијима, образовним и здравственим установама, правосуђу, пословној заједници и грађанском друштву, у складу са надлежностима и овлашћењима. Заједничка порука свих препорука је: да равноправност жена није „доброчинство“ већ законска и људска обавеза; да се насиље према женама, било физичко, економско, психичко или дигитално, не сме толерисати ни релативизовати; да неплаћени рад и брига морају бити препознати и вредновани; да жене морају учествовати у одлучивању свуда где се одлучује о њиховом животу, као и да свака институција мора преузети свој део одговорности за исход, а не само за прописе.

„Неравноправност није само неправда за онога ко је трпи, већ и губитак за цело друштво.“ Ову мисао потврђује и искуство Повереника: тамо где су жене равноправне, друштва су праведнија, демократија јача, економија стабилнија, а поверење у институције веће.

Деценију након првог посебног извештаја о дискриминацији жена, овај документ има двоструку улогу. С једне стране, он показује шта је урађено – где смо нормативно напредовали, које смо системске препреке уклонили, где је институционални одговор био ефикасан. С друге стране, јасно указује где и даље каснимо, где су отпори најјачи, где је глас жена и даље пригушен, а њихово присуство посматрано као нешто што је „требало испунити“, али не и истински уважити.

Овај извештај није уперен против било ког појединца или институције. Он је позив на партнерство – да народни посланици и посланице, Влада, независна тела, локалне самоуправе, послодавци, медији, академска заједница и цивилно друштво заједно преузму одговорност да сваки пропис, политика и одлука заиста буду у служби равноправности.

Овај извештај, који предајем на крају свог другог мандата, представља још један корак ка друштву у коме присуство жена није само допуштено, већ у коме се њихов глас равноправно чује и има пуни простор у процесима одлучивања. Желим да Народна скупштина у њему препозна прилику за јачање поверења жена у институције и још једну јасну потврду да је дискриминација недопустива, а родна равноправност вредност која се доследно подстиче и унапређује. Извештај такође може бити од користи академској заједници, медијима, организацијама цивилног друштва и међународним организацијама у њиховом раду.

Жене у Србији нису „интересна група“, већ половина становништва, половина знања, рада, бриге и стваралаштва нашег друштва. Њихово пуно учешће и несметан, јасан глас нису претња, већ предуслов напретка за све.

На крају, не треба нам формално присуство жена, већ дубока трансформација друштва и стварна равноправност. Изражено језиком спорта, који је грађанима често пријемчив, тачније фудбала (области у којој нам је потребно много више жена и много више улагања у женски спорт), жене не треба да буду само оне које додају или набацују лопте, већ и оне које постижу голове, па и оне одлучујуће.

Бранкица Јанковић
Повереница за заштиту равноправности

САЖЕТАК

„Унапређивање положаја жена и постизање равноправности жена и мушкараца јесте питање људских права и услов за друштвену правду, и не треба га посматрати изоловано, као искључиво женско питање. То је једини начин да се изгради одрживо, праведно и развијено друштво. Оснаживање жена и равноправност жена и мушкараца су предуслови за постизање политичке, социјалне, економске, културне и еколошке сигурности свих људи.“

(Пекиншка декларација и Платформа за деловање, Поглавље III, тачка 1.)

Ове речи, састављене пре тачно 30 година, постављају темељ за разумевање родне равноправности као универзалне вредности, али и као процеса дубоко укорењеног у историјској борби жена за видљивост, глас и једнака права. Историја показује да права нису била дар, већ резултат дуготрајне упорности, солидарности и сталног захтева жена да буду равноправне са мушкарцима у свим областима друштвеног живота.

Тај пут у нашем друштву препознатљив је у уставним одредбама, законима, стратегијама и бројним иницијативама које су годинама унапређивале положај жена. Закон о забрани дискриминације утврђује да дискриминација на основу пола или рода постоји када се нарушава начело родне равноправности и једнаке могућности жена и мушкараца у свим областима живота. Она обухвата ускраћивање права, стављање у неповољан положај због пола, рода, трудноће или бриге о детету, као и насиље, узнемиравање и поступања заснована на родним стереотипима. Такве појаве нарушавају достојанство и подривају темеље равноправности.

Иако је законски оквир солидан, жене у Србији су и даље чешће дискриминисане у свим областима друштвеног живота, што недвосмислено потврђује и пракса Повереника за заштиту равноправности (у даљем тексту: Повереник), утемељена на притужбама и обраћањима грађана и грађанки. Управо имајући у виду уочене обрасце дискриминације, Повереник је 2015. године сачинио Посебан извештај о дискриминацији жена, у којем је анализирао стање у остваривању равноправности жена, указао на позитивне помаке и јасно означио подручја у којима су жене биле изложене неједнакости и маргинализацији. Извештај је поднет Народној скупштини по сопственој иницијативи, у складу са законским овлашћењем Повереника да то учини када за то постоје нарочито важни разлози.

Деценију касније, подаци Повереника показују континуитет проблема: пол је међу најчешће навођеним основима дискриминације, а 2024. године поново је био на првом месту. Поступање Повереника у периоду 2015–2025. јасно потврђује да су жене и даље једна од најдискриминисанијих група у Србији, у готово свим областима друштвеног живота. Зато су се стекли услови да се, деценију након првог, поново утврди постојање нарочито важних разлога за израду Посебног извештаја о дискриминацији жена.

Потребу за новим извештајем додатно су појачале околности последњих година: раст јавних отпора према политикама једнаких могућности и привремена суспензија примене Закона о родној равноправности 2024. године. И налази међународних механизама – Комесарке за људска права, CEDAW комитета и ГРЕВИО групе – указују на проблеме у примени постојећих прописа и недовољне мере у супротстављању

родним стереотипима. Ово је додатно ослабило поверење грађанки у институционалну заштиту. У таквом контексту, подаци Повереника и искуства жена показују да формална равноправност није довела до стварне једнакости, као и да је неопходно поново и свеобухватно сагледати баријере, последице и институционалне одговоре.

Последња деценија донела је и нове облике дискриминације, посебно у дигиталном окружењу и културно-медијском простору. Истраживање Повереника из 2024. године показало је да готово половина жена сматра да равноправност није остварена, а као највеће препреке наводе друштвене норме, недовољну примену закона и ограничен приступ правди. Најугроженије су Ромкиње, самохране мајке, сиромашне жене, жене са инвалидитетом и жене из руралних средина.

Зато се овај извештај ослања на искуства жена, релевантна истраживања и богату праксу Повереника, како би се јасно приказали стварни проблеми и системски изазови који захтевају институционални одговор.

Област рада и запошљавања и даље представља област у којој жене најчешће траже заштиту Повереника од дискриминације. Та висока учесталост произилази из дубоко укорењених родних стереотипа који и даље усмеравају образовне изборе и професионалне путеве: девојке се концентришу у слабије плаћеним секторима, док су техничке и боље плаћене области и даље претежно у рукама мушкараца. Последице таквих образаца су дубоко укорењене – ограничене могућности запошљавања у струци, рад испод степена стручне спреме и спорији напредак.

Дискриминација у запошљавању је широко препозната: њено постојање потврђује 92% послодаваца, 86% незапослених и 84% запослених. Иако су захваљујући деловању Повереника, огласи у којима се тражи запослени одређеног пола, готово искорењени, родно заснована дискриминација и даље је присутна у разговорима за посао – кроз питања о брачном статусу, плановима за родитељство, породичним обавезама и коментаре о изгледу. У једном случају утврђено је да кандидаткиња није примљена у радни однос управо након таквог питања, на које је одбила да одговори. Жене су сведочиле и о отвореним условљавањима, па и о отпуштању након повратка са породиљског одсуства и одсуства са рада ради неге детета.

На радном месту дискриминација се најчешће огледа у неповољном поступању при закључењу или раскиду уговора, ускраћивању прилагодљивости по повратку са одсуства, препрекама за напредовање због пола, трудноће или породичног статуса, као и сексуалног узнемиравања. Родни јаз у зарадама остаје постојан (жене су 2018. биле плаћене у просеку 8,8% мање од мушкараца), уз веће разлике по занимањима.

Пракса Повереника показује да су структурне баријере дубоко укорењене. Повереник је, између осталог, иницирао измене прописа ради повећања учешћа жена у управљачким структурама (у складу са Директивом ЕУ 2022/2381), допринео укидању ограничења запошљавања у јавном сектору која су несразмерно погађала жене, и указао на неопходност уклањања старосних ограничења из правилника о стручном усавршавању. Такође је кроз „Кодекс равноправности“ и ажуриране смернице понудио свеобухватан модел за послодавце – од интерних процедура до упитника за самопроцену и обука. Врховни касациони суд је 2021. године, по тужби Повереника, утврдио да је отпуштање раднице оболеле од леукемије искључиво због њеног здравственог стања представљало дискриминацију.

Сексуално узнемиравање остаје један од најраспрострањенијих облика дискриминације на раду. Две од пет жена доживеле су неки његов облик, а у 74% случајева починиоци су лица на вишем хијерархијском нивоу. Разлози непријављивања су страх, стид и неповерење у институције. Вишеструка и интерсекцијска дискриминација на тржишту рада посебно погађа жене са инвалидитетом, Ромкиње и припаднице ЛБТ+ популације жене. У једном случају пред Повереником, Ромкињи је на радном месту речено: „Врати се у чергу из које си дошла.“ Трансродне жене најчешће бивају елиминисане већ у фази конкурса. Младе жене суочавају се са високим нивоом несигурности и великим препрекама за прво запослење: трећина ради без уговора или ван струке, а 66,9% наводи недоступност или високу цену вртића као кључну препреку повратку на тржиште рада. Жене старије од 45 година најчешће постају невидљиве на тржишту рада, док жене са села и даље раде као неплаћени, „помажући“ чланови домаћинства – у 74% случајева без уговора, социјалне заштите и права.

На тржишту рада и даље је присутна пракса да се млађе жене посматрају пре свега кроз призму будућег мајчинства, што послодавци често доживљавају као „ризик“. Тај став директно води у недопуштена питања о брачном статусу и плановима за родитељство и у селекцију кандидаткиња засновану на њиховим личним својствима, супротно закону. Повереник је, између осталог, утврдио дискриминацију једном предузећу због онлајн формулара који је неоправдано захтевао податак о брачном статусу кандидата. Овакви стереотипи подстичу најчешће облике дискриминације трудница и породиља на раду – отказе, непродужавање уговора, премештаје на ниже или удаљена радна места и успоравање напредовања. Жене то илуструју речима: „Откако сам постала мајка, постала сам и невидљива.“ Повереник је утврдио дискриминацију и у случају када послодавац није обновио уговор запосленој након сазнања о трудноћи. Подаци показују да 28% трудница не добија законом прописане накнаде, а 16% жена је било приморано на ранији повратак са одсуства.

Наизглед неутралне мере често доводе до посредне дискриминације. Примена „солидарног опорезивања“ на заостале исплате након породиљског одсуства довела је до финансијског оштећења запослене без њене кривице, те је у том случају Повереник утврдио посредну дискриминацију и препоручио отклањање последица дискриминаторног поступања. Такође, Повереник је указао послодавцима да прекид оцењивања током породиљског одсуства и одсуства са рада ради неге детета не може бити основ за онемогућавање напредовања, већ се оцене пре и после одсуства морају третирати као континуиране. У тежем положају налазе се труднице и породиље које су предузетнице или раде по основу уговора ван радног односа. Њихова права нису изједначена са правима запослених жена код послодавца, због чега је Повереник иницирао измене Закона о финансијској подршци породици са децом ради изједначавања положаја предузетница и жена које раде ван радног односа са запосленим женама.

Стратешким парницама вођеним пред судовима Повереник је адресирао праксу условљавања запослених жена бланко споразумима о престанку радног односа „за случај трудноће“. Врховни суд је 2023. године потврдио да отпуштање због трудноће и породиљског одсуства представља акт дискриминације и да је таква пракса недопустива.

Дискриминација погађа и жене у ванбрачним заједницама, разведене жене, удовице и самохране мајке – кроз правне празнине, стигму и неповољан третман. У предмету самохране мајке којој је раскинут радни однос због коришћења боловања ради неге болесног детета, Повереник је утврдио дискриминацију по основу пола и породичног статуса.

Неравномерна расподела неплаћеног рада и даље представља један од највећих извора родне неравноправности. Процене показују да би, када би се монетизовао, неплаћени рад вредео 21,5% БДП-а Србије, при чему жене обављају скоро три четвртине тог рада. Последице су хронични замор, ограничене могућности напредовања у каријери и прекомерно оптерећење услед недостатка институционалне подршке.

Када се ради о наслеђивању, 44% жена се одриче наследства у корист мушких сродника под притиском обичаја. Повереник је поднео иницијативу Јавнобележничкој комори да упозори жене на последице одрицања, као и јавне кампање ради подизања свести о пуном праву жена на наследство. Ови обрасци показују колико дубоко укорењени стереотипи обликују животне токове жена – почев од имовине, па све до образовања.

Образовање је темељ равноправности, али остаје једно од поља у којем се родна неједнакост најупорније одржава. Иако нормативни оквир гарантује једнака права, пракса показује да систем и даље не обезбеђује пуне и једнаке могућности. Рано напуштање школовања, нарочито међу ромским девојчицама, сегрегација деце из осетљивих група, родни стереотипи у настави и сексуално узнемиравање студенткиња указују на дубоко укорењене обрасце. Посебно је забрињавајући податак да 43% ромских девојчица узраста 15–19 година прекида школовање због раних бракова. У школама се и даље појављују дискриминаторне праксе – од непримерених коментара наставника до садржаја уџбеника који подстичу предрасуде, што указује да институционална заштита још није доследно примењена у свим образовним срединама. У једном предмету, Повереник је утврдио дискриминацију наставнику који је коментарисањем изгледа ученице повредио њено достојанство.

Родно заснована сегрегација у образовању почиње још при избору школа и наставља се у високом образовању. Жене су и даље потиснуте из боље плаћених техничких и ИКТ области, а „стаклени плафон“ опстаје у академским каријерама: иако већину дипломаца и докторанта чине жене, оне су недовољно заступљене у управљачким структурама и значајно ређе добијају приступ истраживачким средствима и менторској подршци. С тим у вези, Повереник редовно реагује на праксе које доводе до непосредне или посредне дискриминације жена и девојчица у образовању. У предмету ускраћивања стипендије студенткињи која је каснила са уписом због трудноће и породиљског одсуства, утврђена је посредна дискриминација и препоручена измена услова рангирања. У другом случају, ускраћивање стручне обуке трудници утврђено је као дискриминација по основу пола и породичног статуса. Ови образовни обрасци директно утичу на видљивост и учешће жена у јавном и политичком животу: неједнаке могућности у школовању и напредовању рефлектују се и на касније позиционирање у структурама моћи.

Политика је дуго била простор готово потпуне мушке доминације. Иако Устав и закони гарантују равноправност, патријархални обрасци, стереотипи и јавна клима и даље ограничавају реални утицај жена у процесима одлучивања. Заступљеност жена у институцијама власти расте, али остаје неуједначена: у Народној скупштини жене чине 38% посланика, у Влади девет од тридесет чланова, док је на локалном нивоу тек 13,3% председница општина и градоначелница. Тако, Повереник је утврдио дискриминацију приликом именовања извршног органа једне општине, у којем није било ни једне жене и препоручио мере за обезбеђивање равноправности.

Квоте јесу повећале број жена у парламенту, али њихов утицај је остао ограничен. Жене су и даље концентрисане у „женским“ ресорима, док мушкарци доминирају у секторима безбедности, унутрашњих послова и привреде. Изјаве политичарки то потврђују: „Жене у политици доживљавају као украс (…) жена не сме да буде самосвојна.“ Сексистички ставови према женама у политици и даље су видљиви у јавности. Повереник је утврдио дискриминацију у случајевима увредљивих изјава током седнице једне скупштине општине у којој је градоначелница названа „хистерична, надувана баба“, као и поводом понижавања политичарки путем медија („ниси ти још правог нашла“). Институција је више пута упозоравала на увредљиву реторику према министаркама и посланицама и позивала на доследну примену Кодекса понашања народних посланика и нулту толеранцију на говор мржње.

Родна неравноправност обележава и јавни сектор изван политике. Она се види у симболичком простору – у Београду тек око 4% улица носи назив по женама, због чега је Повереник упутио иницијативу Граду Београду за давање назива и обележавање улица, тргова и зграда по знаменитим женама. Такође, након препоруке Повереника, САНУ је увећала број жена у свом чланству и изменила статут у правцу равномерније заступљености. У спорту су разлике у наградама, финансирању и медијској видљивости између мушкараца и жена и даље значајне. Повереник је, тако, утврдио дискриминацију због неједнаког бодовања женских и мушких селекција и препоручио укидање такве праксе, као и доношење стратегије развоја женског спорта. Иако су помаци видљиви, суштинска равноправност жена у политици, јавном животу и спорту захтева дубље институционалне промене – уграђивање родне перспективе у све фазе одлучивања и расподеле ресурса и посебну подршку женама које су у већем ризику од вишеструке и интерсекцијске дискриминације.

Представљање жена у медијима и даље је обележено родним стереотипима, ограниченом видљивошћу и сведеношћу на традиционалне друштвене улоге. Жене се најчешће приказују кроз изглед, емоционалност и приватне улоге него као стручњакиње, доносиоци одлука и активне учеснице јавног живота. Пракса сензационализма, омаловажавања и сексуализације жена забележена је у телевизијским и дигиталним форматима, где су жене често биле изложене увредљивим поређењима, тривијализацији насиља и довођењу у питање професионалних компетенција. Дигитални медији и коментари на мрежама додатно појачавају мизогини говор и нормализују дискриминаторне ставове. Повереник је у више случајева препоручио уклањање спорних садржаја, јавно извињење и организовање обука за новинаре и редакције.

Извештавање о насиљу према женама остаје подручје високог ризика од секундарне виктимизације. Таблоидни приступ, сензационализам, откривање личних података и

фокус на „приватни живот“ жртве релативизују одговорност починилаца и нарушавају достојанство жена. Међутим, неопходно је констатовати да су остварени одређени помаци, како услед деловања Повереника, тако и захваљујући активности неформалне групе „Новинарке против насиља“. Повереник је, с тим у вези, више пута упозоравао јавност да слобода изражавања не подразумева право на понижавање, позивајући медије да поштују Кодекс новинара и етичке стандарде. Посебну забринутост изазивају онлајн напади на новинарке, који су често мизогини, праћени претњама и без адекватног институционалног одговора.

Сексизам је присутан и у оглашавању, где се жене своде на делове тела или користе као „метафора робе“. Повереник је у више наврата утврдио дискриминацију и препоручио усвајање кодекса равноправности у индустрији оглашавања. Слични обрасци постоје и у култури: жене су ређе на ауторским и руководећим позицијама на филму, у позоришту и музици, а истраживања показују да су често изложене неприкладном говору, нежељеним додирима и другим облицима родно заснованог насиља. Уз потцењивање компетенција и терет двоструких улога — на послу и у породици — жене се суочавају са хроничним замором и ограниченим могућностима професионалног напредовања.

Поред поступања по појединачним притужбама, Повереник развија превентивне и едукативне механизме за унапређење родне равноправности у области медија и културе: приручнике и обуке за новинаре, конференције, изложбе и партнерства са институцијама културе и академијом, као и препоруке мера за остварење равноправности које показују да институционална воља може повећати видљивост и учешће жена у области културе. Медији и култура имају кључну улогу у обликовању друштвених вредности и ставова према родној равноправности. Начин на који се жене приказују утиче на перцепцију њихове улоге у друштву, политичком и економском животу. Зато су доследно ородњавање садржаја, уравнотежено присуство жена у свим темама и елиминација сексизма нужни предуслови за безбедан, достојанствен и праведан јавни простор.

Родно засновано насиље представља најтежи облик дискриминације жена и системски образац контроле и неравноправних односа моћи, заснован на стереотипима о женској подређености и дужности послушности. Оно обухвата физичко, психичко, сексуално, вербално и социоекономско насиље, које се јавља у приватној и јавној сфери, често истовремено у више облика, а најтежи исход је фемицид, односно, убиство жене зато што је жена. Пракса Повереника показује да сексистички и мизогини искази јавних функционера и тривијализовање насиља подривају достојанство жена и обесхрабрују жртве да потраже заштиту; у таквим случајевима Повереник је утврђивао узнемиравање и понижавајуће поступање и упућивао препоруке за отклањање последица дисриминаторног поступања.

Међународни стандарди, утврђени Истанбулском конвенцијом и Декларацијом УН, јасно дефинишу насиље према женама као сваки акт који изазива или може изазвати физичку, сексуалну или психолошку повреду или патњу жена, укључујући претње и произвољно лишавање слободе, у јавној или приватној сфери. Србија је ратификовала Истанбулску конвенцију и успоставила значајан правни оквир, али примена остаје неуједначена. Недостају обавезне обуке за запослене у центрима за социјални рад, уочавају се институционалне предрасуде и појаве секундарне виктимизације жртава,

док кривичноправни систем везан за сексуално насиље још увек није усклађен са стандардом пристанка. Повереник је зато иницирао измене Кривичног законика ради дефинисања кривичног дела силовање на основу одсуства пристанка, укидања застареле терминологије када је реч о кривичном делу обљуба над немоћним лицем и разматрања увођења фемицида као посебног кривичног дела.

Истраживања показују да је насиље према женама и даље широко распрострањено – најчешће су изложене психичком, партнерском и сексуалном насиљу, као и прогањању. Сведочења жена указују на дуготрајност и „нормализацију" контролишућег понашања, као и на страх који постаје део свакодневног живота. Недостатак јединствене националне евиденције, посебно о фемициду, онемогућава целовито праћење и превенцију, због чега је Повереник подржао организације цивилног друштва и поднео иницијативу за успостављање националног контролног механизма за анализу случајева фемицида. Пандемија COVID-19 додатно је показала рањивости система – ограничену доступност услуга и потребу за хитним протоколима – на шта је Повереник реаговао препорукама Влади.

Главне препреке за пријављивање насиља, према налазима из истраживања Повереника, су страх од насилника, стид, економска и стамбена зависност, неповерење у институције и перцепција насиља као „породичне ствари". Ово истраживање показује и недовољан ниво поверења у систем: позитивна искуства подстичу спремност за пријаву, док недостатак поверења и недовољна информисаност одвраћају жене од тражења помоћи. Подршка породице и окружења, економска независност и осетљив институционални одговор кључни су за прекид циклуса насиља.

Родно заснованом насиљу посебно су изложене жене које трпе вишеструку и интерсекцијску дискриминацију – жене са инвалидитетом, Ромкиње, жене са села, старије жене, као и припаднице ЛБТ+ популације, мигранткиње и азиланткиње. Оне се додатно суочавају са неприступачним и недоступним услугама, стигмом, сиромаштвом и неповерењем у институције. Повереник је зато спроводио обуке за полицију, центре за социјални рад и друге службе, давао препоруке за равномерну доступност услуга (прихватилишта, СОС телефони, подршка жртвама сексуалног насиља), указивао на потребу измене дефиниције силовања у складу са стандардом пристанка, правичније казнене политике и већих буџетских издвајања за примену Истанбулске конвенције. Посебна пажња посвећена је заштити приватности азиланткиња, жртава трговине људима и економском оснаживању жена у руралним срединама.

Дигитално родно засновано насиље представља наставак „старог насиља" у новом простору. Анонимност, лако отварање нових налога и недовољна дигитална писменост појединих жена омогућавају починиоцима готово неограничен приступ жртвама, док непотпуни прописи и неефикасна примена постојећих остављају жртве без делотворне заштите. Повереник континуирано указује да некажњивост охрабрује починиоце и тражи јаснији правни оквир и ефикасно поступање свих надлежних. Распрострањеност дигиталног насиља је висока и највише погађа млађе жене. Према подацима UN Women, више од половине жена у Србији доживело је неки облик дигиталног насиља, уз снажно самоокривљавање и перцепцију да починиоци не сносе последице. Истраживања показују и да је више од половине средњошколки доживело дигитално насиље, док би тек мањи број такав напад пријавио надлежним институцијама. Као

пример делотворног институционалног одговора, Повереник је поднео кривичну пријаву поводом увредљивих и мизогиних коментара објављених испод текста о фемициду, у којима су појединци оправдавали насиље према женама.

Злоупотреба интимних слика и снимака без пристанка (тзв. осветничка порнографија) представља тежак удар на приватност, достојанство и телесну аутономију жена. Повереник се залаже за терминолошко прецизирање и увођење новог кривичног дела које би обухватило и дипфејкове, јер важећи оквир не препознаје специфичности дигиталног сексуалног насиља и поступак се често своди на приватне тужбе жртве. Подаци удружења грађана и наративи жена указују на дубоке психосоцијалне последице и на чињеницу да садржај остаје дуготрајно доступан, што продужава виктимизацију. Повереник је зато иницирао измене Кривичног законика и у пракси препоручио школским установама да успоставе протоколе заштите и превентивне програме.

Онлајн узнемиравање и родно засновани говор мржње обухватају увредљиве поруке, ширење неистина, понижавајуће коментаре и визуелне садржаје који застрашују и уђуткују жене у јавном простору. У случају када су женама из јавног живота на друштвеним мрежама упућене увреде и понижавајући коментари, Повереник је најоштрије осудио такве нападе и подсетио јавност да свако има право на лично достојанство и приватност. Посебно је нагласио да жене имају пуно право да саме доносе одлуке о свом животу без осуда, стигматизације или јавног омаловажавања. У предмету против једног народног посланика који је омаловажио феминисткиње поређењем са животињама, Повереник је утврдио узнемиравање и препоручио уклањање садржаја и уздржавање од изјава које вређају достојанство жена. У предмету против адвоката који је на мрежама износио сексистичке и понижавајуће коментаре о изгледу подноситељке притужбе, Повереник је утврдио узнемиравање и препоручио јавно извињење и поштовање прописа.

Одговорност медија и платформи представља кључну линију заштите. Поступајући по притужбама због подстицања мржње и дискриминације у коментарима, Повереник је интернет порталима препоручио увођење јасних процедура модерације, уклањање спорних садржаја и поступање у складу са антидискриминационим стандардима, уз нагласак да се етички принципи морају примењивати и на друштвеним мрежама. Као превентивни алат, Повереник је у сарадњи са УНФПА покренуо кампању „Bodyright – Твоје тело је твоје и на нету и у стварном свету“ и израдио Појмовник родно заснованог насиља посредством технологије, како би се ове појаве препознале раније и како би жртве брже дошле до подршке.

Положај жена у ризику од интерсекцијске дискриминације одређују дубоко укорењени стереотипи и системске баријере у образовању, запошљавању, здравственој и социјалној заштити и приступу услугама. Пракса Повереника показује да институционалне мере које наводно „штите“ жене често производе супротан ефекат – маргинализацију и ускраћивање права. Тако је утврђено да је условљавање овере здравствене књижице жени са инвалидитетом лишавањем пословне способности дискриминаторно и супротно Конвенцији о правима особа са инвалидитетом. У другим случајевима, школске установе и комисије за процену радне способности доводиле су жене са инвалидитетом у понижавајући положај, кроз изостанак подршке, патронизујуће коментаре и занемаривање њиховог достојанства. Посебно су рањиве

жене са менталним инвалидитетом у резиденцијалним установама, где се бележе ограничења приватности и повећан ризик од насиља.

Ромкиње се суочавају са вишеструком дискриминацијом – као жене и као припаднице националне мањине. Циганизам као облик расизма и даље је дубоко присутан: у образовању кроз сегрегацију, у запошљавању кроз одбијање и неповољне услове рада, а у свакодневном животу кроз ускраћене услуге и понижавајуће поступање. Повереник је утврдио дискриминацију у случају увредљивих порука директорке упућеној запосленој Ромкињи. Такође, у предмету против центра за социјални рад утврђено је да изостанак реакције на ране бракове представља пропуст у заштити деце и дискриминацију ромских девојчица, уз јасну поруку да рани бракови представљају вид родно заснованог насиља. Лезбејке, бисексуалне и трансродне жене често се суочавају са родно заснованим насиљем и узнемиравањем у различитим сферама друштвеног живота. Повереник је у више предмета утврдио дискриминацију – од вређања и избацивања из угоститељских објеката до медијских садржаја који су вређали и понижавали ЛБТ+ жене.

Истраживање Повереника показује да 80% старијих жена сматра да друштво не води довољно рачуна о њиховом положају. У два поступка утврђена је дискриминација у области услуга: осигуравајуће друштво је одбијало да изда путно осигурање лицима старијим од 75 година, а банка готовинске кредите особама старијим од 80. Повереник је препоручио укидање старосних ограничења и увођење индивидуалне процене ризика. Жене избеглице и мигранткиње суочавају се са контролом у породици, језичким и административним баријерама и ограниченим приступом образовању, здрављу и заштити. Повереник континуирано указује на обавезу да се мигранткињама обезбеди свеобухватна заштита од родно заснованог насиља, једнак приступ услугама, стабилне услуге превођења, инклузија девојчица и девојака у образовање и подршка њиховој економској интеграцији. Жене у руралним подручјима носе терет имовинске неједнакости, невидљивог и неплаћеног рада, лоше организованог или недоступног превоза и ограниченог приступа услугама здравствене и социјалне заштите. Истраживања и програми Повереника показују да локалне самоуправе недовољно препознају дискриминацију жена на селу. У том контексту Повереник је спровео едукације, обезбедио менторску подршку и финансирање опреме за жене у пољопривреди ради њиховог економског оснаживања. И даље су потребни системски, међусекторски одговори – инфраструктура, доступне услуге и локалне политике које равноправност жена на селу третирају као предуслов развоја друштва. Искуства жена у руралним срединама, као и мигранткиња и старијих жена, указују на исти образац – када институције не препознају специфичне препреке, најпре страда приступ услугама. То је нарочито видљиво у систему здравствене заштите, у којем жене чине већину и међу корисницама и међу запосленима, али им је утицај на одлучивање ограничен.

Истраживања показују ниско поверење жена у здравствени систем и упоран образац тзв. „послушне пацијенткиње“. Пракса Повереника додатно указује на конкретне случајеве дискриминације. Тако је трудници са привременим боравком у Србији гинеколошкиња одбила преглед уз образложење „језичке баријере“, иако са другим лекарима није имала никаквих потешкоћа у комуникацији. У другом случају, осигуравајуће друштво наплаћивало је женама већу премију добровољног здравственог осигурања него мушкарцима истих година и здравственог стања – Повереник је утврдио непосредну дискриминацију и препоручио укидање неједнаких

премија. Повереник је подносио и иницијативе усаглашене са европским стандардима – смањење ПДВ-а на менструалне производе и проширење листе контрацептивних средстава на терет РФЗО – полазећи од става да су менструално достојанство и репродуктивно здравље саставни део људских права жена.

Сексуално и репродуктивно здравље жена остаје под утицајем конзервативних ставова и родне неравноправности. Модерну контрацепцију користи тек око петине жена, док су нежељене и адолесцентске трудноће и даље високе, нарочито у ромским насељима. Институционалне реакције су често недоследне – трудноће ромских девојчица неретко се оправдавају „обичајем“, уместо да се препознају као тешко кршење права детета. Уочена је и дискриминација ЛБТ+ жена. Завод за здравствену заштиту студената у упитнику за систематске прегледе тражио је изјашњавање о сексуалној оријентацији, супротно закону. У другом случају, гинеколог је одбио преглед пацијенткињи након сазнања да има односе са женама, уз понижавајуће коментаре. Повереник је у оба предмета утврдио дискриминацију и препоручио отклањање повреде и поштовање прописа.

Нехуман и неадекватан третман трудница и породиља у гинеколошко-акушерским клиникама, познатији као акушерско насиље, остаје један од најизраженијих облика институционалне дискриминације жена. Забележена су вербална понижавања, интервенције без информисаног пристанка, па и ушивање без анестезије, уз хроничан недостатак информација и подршке. Повереник је гинеколошко-акушерским установама препоручио хуман третман, присуство пратње, психолошку подршку и боље услове, а Министарству здравља јачање инспекцијског надзора, ревизију водича добре праксе и стандарде комуникације са пацијенткињама. У области биомедицински потпомогнуте оплодње, правни оквир и даље фаворизује парове у односу на жене које живе саме. Истраживања показују да је већина жена након неуспелог покушаја ВТО остављена без икаквог контакта и подршке, што указује на потребу за постпроцедуралним сервисима подршке.

Најтежи је положај, као и у другим областима, жена у већем ризику од дискриминације. Женама са инвалидитетом приступ здравственим услугама често је ограничен због неприступачне инфраструктуре, понижавајућих процена и комуникације „преко пратиоца“, што је у више поступака утврђено као дискриминација. Ромкиње се суочавају са раним трудноћама, сиромаштвом, понижавајућим поступањем у породилиштима и ограниченим приступом услугама. Старије жене, нарочито у руралним срединама, остају без здравствене заштите због сиромаштва, недоступног превоза и дугих листа чекања.

Имајући у виду све наведено, а ради делотворног сузбијања дискриминације жена и успостављања ефективне родне равноправности, Повереник је овим посебним извештајем упутио надлежним органима и организацијама препоруке за унапређивање родне равноправности и сузбијање дискриминације жена у свим областима обухваћеним извештајем.

ПРЕПОРУКЕ ЗА УНАПРЕЂИВАЊЕ РОДНЕ РАВНОПРАВНОСТИ И СУЗБИЈАЊЕ ДИСКРИМИНАЦИЈЕ ЖЕНА

Ради делотворног сузбијања дискриминације жена и успостављања ефективне родне равноправности, потребно је:

Опште препоруке за унапређивање равноправности жена:

- приликом доношења прописа и јавних политика неопходно је вршити процену утицаја прописа или политика на права жена, као и њихову усаглашеност са уставним начелом равноправности полова (органи јавне власти на свим нивоима);

- континуирано предузимати активности усмерене на деконструкцију стереотипних улога полова, посебно у јавном простору, ојачати механизме контроле, повећати број информативних кампања, догађаја и садржаја о родној равноправности (органи и организације јавне власти на свим нивоима, медији и други друштвени актери);

- континуирано реализовати едукативне програме у циљу препознавања дискриминације и дискриминаторних ставова, говора мржње, мизогиније, сексизма, полног узнемиравања, и упознавање са правним механизмима за заштиту од дискриминације. Едукативним програмима обухватити запослене у органима јавне власти и актере у свим областима друштвеног живота, посебно у јавном простору (Национална академија за јавну управу, Правосудна академија, Министарство културе, Министарство информисања и телекомуникација, Министарство просвете и др);

- допунити Закон о наслеђивању ради обезбеђивања права ванбрачних партнера на наслеђивање и једнаког правног третмана брачних и ванбрачних заједница; спроводити свеобухватне и континуиране едукативне програме и јавне кампање о праву жена на равноправно наслеђивање и једнак третман у имовинским односима, са посебним фокусом на рурална подручја, старију популацију и деконструкцију стереотипа који одрицање жена од наследства представљају као породичну и моралну обавезу (Министарство правде; Министарство за људска и мањинска права и друштвени дијалог; Министарство просвете; јединице локалне самоуправе; медији).

- изменити Породични закон тако да орган старатељства, у случају смрти самохраног родитеља, има обавезу да приликом одређивања старатеља детету, поред начела најбољег интереса детета, узме у обзир и евентуално изражену вољу преминулог родитеља у циљу поштовање породичних односа, континуитета бриге и стабилноста детета након губитка родитеља (Министарство за бригу о породици и демографију, Министарство правде);

- преиспитати искључујући услов из Закона о социјалној заштити за остваривање права на новчану социјалну помоћ у случају одрицања од наследства. Унапредити информисаност о правима и последицама одрицања од наследства (Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, Комора јавних бележника, јавни бележници);

- израдити стратешка документа и акционе планове чије је важење истекло или истиче, као што је Стратегија за спречавање и борбу против родно заснованог насиља према женама и насиља у породици 2021–2025 (ресорна министарства као предлагачи);

- унапређивати положај жена са села кроз континуирану и целовиту подршку која узима у обзир њихове специфичне потребе и демографску структуру руралних подручја; обезбедити бољи приступ правди, социјалној и здравственој заштити; подстицати запошљавање и предузетништво жена са села, те јачати мере за ефикасно спречавање родно заснованог насиља у руралним срединама (сви органи и организације);

- унапредити јавни превоз и комплетну инфраструктуру у руралним подручјима ради обезбеђивања једнаког приступа здравственим, образовним, социјалним и административним услугама, уз редовне и поуздане линије и мере субвенционисаног превоза за жене и девојчице у удаљеним насељима (Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре; јединице локалне самоуправе).

Препоруке за унапређивање равноправности по појединим областима друштвеног живота:

Тржиште рада и пензијско и инвалидско осигурање:

- спроводити кампање и програме усмерене на оснаживање жена да препознају и пријаве дискриминацију током процеса запошљавања и на раду (Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, Национална служба за запошљавање);

- спроводити кампање усмерене на охрабривање жена да пријаве полно и родно узнемиравање, као и обуке за послодавце и запослене о превенцији, препознавању и поступању у таквим случајевима (Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, Инспекторат за рад);

- изменити и допунити Закон о привредним друштвима, Закон о јавним предузећима и Закон о управљању привредним друштвима у власништву Републике Србије у циљу постепеног увођења квота за мање заступљени пол у органима управљања привередних друштава, као и обавезу да предузећа редовно извештавају о полној структури својих управљачких тела, у складу са Директивом (ЕУ) 2022/2381 (Министарство привреде);

- унапредити законодавни оквир у области рада у циљу обезбеђивања транспарентности зарада и спречавања родног јаза у платама, у складу са Директивом (ЕУ) 2023/970 о једнаким платама за једнак рад или рад једнаке вредности; прописати обавезу послодаваца да редовно извештавају о разликама у зарадама по полу, као и право запослених на информације о платним оквирима за своје радно место (Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања);

- ратификовати Конвенцију бр. 190 Међународне организације рада у циљу успостављања система нулте толеранције према насиљу и узнемиравању у свету рада (Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања);

- подстицати запошљавање жена, посебно млађих и оних преко 50 година, Ромкиња, жена са инвалидитетом и других жена у већем ризику од дискриминације, те развој женског предузетништва и пољопривредних газдинстава (Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, Министарство привреде, Министарство

пољопривреде, шумарства и водопривреде, Министарство за бригу о селу, НСЗ, јединице локалне самоуправе и територијалне аутономије, послодавци);

- појачати инспекцијски надзор у поступку рада и запошљавања у погледу нарушавања једнаких могућности за заснивање радног односа или уживање под једнаким условима свих права у области рада, посебно у погледу онемогућавања рада на црно и исплате дела зараде „на руке“, као и сексуалног узнемиравања (Инспекторат за рад);

- усмерити мере популационе политике на равноправно учешће мушкараца у нези, васпитавању деце и кућним пословима, као и у коришћењу права на одсуство са рада ради неге детета. Паралелно, у процесу хармонизације са прописима Европске уније, ускладити одредбе о одсуству са рада за очеве са Директивом ЕУ о равнотежи између пословног и приватног живота родитеља и неговатеља (Министарство за бригу о породици и демографију; Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања; Министарство за људска и мањинска права и друштвени дијалог; јединице локалне самоуправе);

- изједначити права жена које самостално обављају делатност, које су пољопривреднице или које раде на основу уговора о раду ван радног односа са положајем жена које су у радном односу код послодавца у погледу свих примања и накнада по основу рођења и неге детета и посебне неге детета и у том смислу усагласити све прописе (Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, Министарство за бригу о породици и демографију, Министарство привреде, Министарство финансија и др);

- изједначити положај очева деце жена које самостално обављају делатност са очевима деце жена запослених код послодавца изменама Закона о финансијској подршци породици са децом (Министарство за бригу о породици и демографију и др);

- уредити прописе о раду у погледу детаљнијег регулисања рада од куће, прилагодљивог радног времена, рада ван радног односа, сезонског рада и других одредаба у циљу побољшања положаја запослених жена, усклађивања рада и родитељства и сл. (Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања);

- усагласити радно законодавство са принципом једнакости тако да права као што су плаћено одсуство у случају рођења детета, болести или смрти партнера буду доступна и особама које живе у ванбрачним заједницама (Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања);

- унапредити прописе из области пензијског и инвалидског осигурања како би се право на породичну пензију након смрти ванбрачног партнера остваривало под једнаким условима као и за брачне партнере (Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања);

- развити свеобухватне мере подршке самохраним родитељима кроз унапређење приступа услугама бриге о деци и програмима запошљавања (Министарство за бригу о породици и демографију, Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, јединице локалне самоуправе).

Образовање:

- унапредити програме формалног и неформалног образовања младих о родној равноправности, поштовању и ненасилној комуникацији, уз укључивање тема о сексуалном узнемиравању и одговорности за понашање у међусобним односима;

обезбедити континуиране кампање у високошколским установама које промовишу културу поштовања и равноправности (Министарство просвете, образовне установе, универзитети, медији);

- усагласити прописе у области образовања са антидискриминационим и родно сензитивним стандардима, тако да се у програме стручног усавршавања наставника и васпитача уврсти обука о родној равноправности, забрани дискриминације и превенцији насиља; обезбедити да се лиценцирање наставног кадра услови завршеном обуком из ових области (Министарство просвете, Завод за унапређивање образовања и васпитања);

- спроводити мере за спречавање напуштања школовања деце, са посебним фокусом на ромску заједницу, кроз развој инклузивних образовних програма, стипендија и менторске подршке; обезбедити доследно спровођење мера за спречавање раних и принудних бракова, као и јачање сарадње школа, полиције, центара за социјални рад и ромских медијатора ради задржавања девојчица у систему образовања (Министарство просвете, Министарство за људска и мањинска права и друштвени дијалог, Министарство за бригу о породици и демографију, Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, Министарство унутрашњих послова);

- спроводити мере за подстицање равноправне заступљености жена у академском животу, посебно на руководећим и истраживачким позицијама, кроз увођење политика родне равноправности у оквиру универзитета и научних института; обезбедити једнак приступ финансирању истраживања, учешћу у научним мрежама и доношењу одлука, као и програме менторства и подршке младим истраживачицама (Министарство просвете, Фонд за науку Републике Србије, универзитети и научне установе);

- успоставити јединствену универзитетску политику за превенцију и заштиту од сексуалног узнемиравања, применљиву на свим факултетима и високошколским установама; обезбедити јасне процедуре за пријављивање, заштиту жртава и одговорност починилаца, као и редовне обуке наставног и ненаставног особља о превенцији и поступању у случајевима сексуалног узнемиравања; подстицати све универзитете да усвоје и спроводе планове родне равноправности (Министарство просвете, универзитети, Национални савет за високо образовање);

- спроводити мере за подстицање једнаких могућности у приступу академској каријери за жене које припадају групама у већем ризику од дискриминације, укључујући жене са инвалидитетом, Ромкиње и жене из руралних подручја (Министарство просвете, Фонд за науку Републике Србије, универзитети и научне установе);

- радити на деконструкцији родне сегрегације образовних профила која додатно репродукује стереотипе о „женским“ и „мушким“ занимањима, као и подстицати укључивање девојчица и девојака у образовне програме и професије у којима је мали број жена, посебно у области науке, технике, технологије, инжењерства и математике (Министарство просвете, Министарство науке, технолошког развоја и иновација).

Учешће у политичком и јавном животу:

- унапредити изборно законодавство увођењем квота којима се обезбеђује заступљеност мање заступљеног пола од 50% на свим нивоима (Министарство државне управе и локалне самоуправе, Министарство за људска и мањинска права и друштвени дијалог);

- обезбедити равномерну заступљеност жена и мушкараца у свим органима и организацијама јавне власти, посебно на позицијама одлучивања, укључујући сектор безбедности, уз родно балансирану кадровску политику, родно осетљиву статистику и мере које подржавају укључивање жена у већем ризику од дискриминације (министарства; јединице локалне самоуправе);

- интегрисати родну перспективу у све фазе политичког процеса, од регрутовања и кандидовања до одлучивања и расподеле ресурса; унапредити унутарстраначке механизме подршке женама кроз едукације, менторске програме и финансијску подршку женским иницијативама; посебну пажњу посветити укључивању жена које се суочавају са вишеструком и интерсекцијском дискриминацијом, као што су Ромкиње, жене са инвалидитетом, старије жене и жене из руралних подручја, у страначке структуре и изборне процесе (Министарство за људска и мањинска права и друштвени дијалог, политичке странке, јединице локалне самоуправе);

- подстаћи Град Београд и све јединице локалне самоуправе да именују улице, тргове и друге јавне просторе по заслужним женама ради повећања видљивости њиховог доприноса друштву (јединице локалне самоуправе; комисије за називе улица; Министарство државне управе и локалне самоуправе; Министарство за људска и мањинска права и друштвени дијалог);

- предвидети мере које се односе на развој женског спорта, његову промоцију на свим нивоима, спречавање родно заснованог насиља и полног узнемиравања спортисткиња и жена запослених у спорту, као и веће улагање у женски спорт (Министарство спорта).

Медији и култура:

- обезбедити доследну примену постојећих професионалних и етичких стандарда у извештавању о насиљу према женама, укључујући фемицид, уз појачан надзор и санкционисање медија који крше Кодекс новинара Србије и смернице за етичко извештавање; подстицати медије да уместо сензационализма промовишу поштовање достојанства жртава и нетолеранцију према свим облицима родно заснованог насиља (Министарство информисања и телекомуникација, Регулаторно тело за електронске медије, Савет за штампу, новинарска удружења, медији);

- унапредити мере заштите и оснаживања жена у медијском сектору, укључујући успостављање јасних процедура за спречавање и пријављивање сексуалног узнемиравања и других облика родно заснованог насиља; унапредити услове рада новинарки кроз прилагодљиве радне политике, приступачне услуге бриге о деци и равноправну заступљеност жена на одлучујућим позицијама у медијима (Министарство информисања и телекомуникација, медијске куће, новинарска удружења);

- обезбедити равноправно учешће жена на руководећим позицијама у институцијама културе кроз примену принципа родне равноправности у поступцима избора и именовања, као и развој програма менторства и професионалног оснаживања жена у културном сектору; увести редовно праћење и извештавање о родној структури запослених и руководилаца у културним установама (Министарство културе, јединице локалне самоуправе, институције културе);

- обезбедити да Регулаторно тело за електронске медије, у оквиру послова из своје надлежности, доследно води рачуна о родној перспективи у свим медијским праксама и политикама.

Родно засновано насиље према женама:

- изменити Кривични законик у погледу дефиниције сексуалног насиља засноване на концепту непостојања пристанка, прописати посебно дело фемицида, злоупотребе и објављивања снимака полно експлицитног садржаја, укључујући дипфејк (Министарство правде);

- изменити Кривични законик у циљу укидања члана 179. („обљуба над немоћним лицем“) и обезбеђивања заштите лица која нису у стању да пруже отпор у оквиру члана 178. као тежег облика кривичног дела силовање; ускладити законску терминологију са Конвенцијом о правима особа са инвалидитетом и савременим антидискриминационим стандардима, како би се елиминисали изрази који стигматизују особе са инвалидитетом и обезбедила једнака кривичноправна заштита за све жртве (Министарство правде);

- изменити Закон о извршењу кривичних санкција прописивањем обавезе надлежних органа да по службеној дужности у случајевима родно заснованог и породичног насиља, као и трговине људима, обавесте жртву о отпуштању осуђеног или бекству из затвора (Министартсво правде);

- изменити Закон о јавном реду и миру у погледу измене прекршаја којим се кажњавају сексуалне раднице на начин да се пропише кажњавање само корисника услуге уз развијање подршке за жене које су напустиле и/или које желе да напусте проституцију, као и за жртве трговине људима (Министарство унутрашњих послова);

- обезбедити потпуну имплементацију препорука ГРЕВИО групе у циљу доследне примене Истанбулске конвенције, са посебним нагласком на координацију институција, обезбеђивање довољних и ефикасних ресурса за заштиту жртава и праћење ефеката мера; редовно извештавати јавност о напретку у спровођењу препорука и унапређивати сарадњу са организацијама цивилног друштва које пружају подршку жртвама (Министарство правде, Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, Министарство за људска и мањинска права и друштвени дијалог и др);

- организовати редовне састанке Савета за сузбијање насиља у породици и обезбедити континуирану реализацију активности Савета у складу са његовим надлежностима (Министарство правде);

- успоставити национални контролни механизам за праћење случајева фемицида, унапредити синхронизовано и координисано деловање свих актера на превенцији насиља према женама и насиља у породици, правовремено санкционисати починиоце (надлежна министарства и Савет за сузбијање насиља у породици);

- унапредити капацитете свих органа и институција које поступају у случајевима родно заснованог насиља, укључујући дигитално насиље, кроз специјализоване и континуиране обуке о потребама жртава, превенцији секундарне виктимизације и приступу заснованом на поштовању људског достојанства, уз јачање капацитета посебног тужилаштва за високотехнолошки криминал и унапређење међусекторске сарадње полиције, тужилаштва, судова и цивилног друштва ради ефикасније заштите жртава (Министарство правде; Министарство унутрашњих послова; Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања; Републичко јавно тужилаштво; Више јавно тужилаштво у Београду)

- спроводити континуиране едукативне и медијске кампање усмерене на подизање свести јавности о различитим облицима родно заснованог насиља, са посебним нагласком на препознавање психолошког и економског насиља; обезбедити обуке за професионалце у систему заштите о идентификовању и доказивању психолошког насиља, како би се осигурала ефикасна заштита жртава (Министартсво правде, Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, Министарство информисања и телекомуникација, Министарство унутрашњих послова, медији);

- проширити право на бесплатну правну помоћ и на жртве свих облика родно заснованог насиља, укључујући онлајн простор, у складу са принципом једнаке заштите и приступа правди; унапредити систем пружања бесплатне правне помоћи проширивањем круга овлашћених пружалаца на правне факултете и организације цивилног друштва које испуњавају прописане критеријуме, како би се обезбедила равномерна доступност услуга на целој територији (Министарство правде);

- унапредити и проширити мрежу услуга подршке жртвама родно заснованог насиља кроз оснивање нових прихватилишта и СОС телефона у свим регионима Србије, уз обезбеђивање довољних финансијских и стручних ресурса; развити специјализоване услуге за жртве силовања и других облика сексуалног насиља, као и за жртве принудних и раних бракова; унапредити сарадњу институција са женским организацијама цивилног друштва које имају искуство у пружању директне подршке жртвама (Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, јединице локалне самоуправе);

- спроводити програме оснаживања жена које трпе насиље кроз развој економске подршке и саветовалишта која обезбеђују поверљивост, психосоцијалну помоћ и приступ запошљавању; спроводити кампање усмерене на јачање друштвене солидарности и подршке жртвама, како би се смањио страх, стид и осећај изолованости који спречавају пријављивање насиља (Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, Министарство правде, НСЗ);

- спроводити свеобухватне едукативне и медијске кампање усмерене на промену друштвених ставова који нормализују дигитално насиље и пребацују кривицу на жртве; подизати свест јавности о последицама дигиталног насиља и одговорности починилаца, као и јачати програме дигиталне писмености младих са аспекта родне равноправности и безбедности у онлајн простору (Министарство информисања и телекомуникација, Министарство просвете, образовне установе, медији и др);

- успоставити специјализоване сервисе и сигурне канале за пријаву дигиталног насиља, као и пружање правне, психолошке и техничке подршке жртвама; развијати кампање које охрабрују жене и девојке да пријаве дигитално насиље и гарантују им поверљивост и заштиту од секундарне виктимизације (Министарство правде, Министартсво унутрашњих послова, Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, Министартсво правде, Министарство информисања и телекомуникација, Министарство просвете, Републичко јавно тужилаштво, јединице локалне самоуправе, образовне установе, медији и др).

Здравље:

- изменити Закон о лечењу неплодности поступцима биомедицински потпомогнутог оплођења тако да се право на ВТО равноправно призна свим пунолетним женама, под

једнаким условима, без разликовања на основу брачног статуса (Министарство здравља);

- унапредити доступност и квалитет здравствених услуга за жене, посебно за старије жене и оне са нижим приходима, обезбеђивањем равномерне територијалне покривености, краћих листа чекања и финансијски доступне терапије (Министарство здравља, Републички фонд за здравствено осигурање, здравствене установе);

- унапредити систем превентивних програма, редовних прегледа и скрининга како би се здравствени ризици откривали и смањивали у раној фази, без постављања ограничења везаног за страсоно доба пацијената (Министарство здравља, Републички фонд за здравствено осигурање, здравствене установе);

- унапредити доступност и финансијску приступачност савремених контрацептивних средстава који се обезбеђују на терет обавезног здравственог осигурања, како би се женама омогућио шири избор и минимална партиципација (Републички фонд за здравствено осигурање);

- укинути или смањити ПДВ-а на производе који се користе за женску хигијену (Министарство финансија и РФЗО);

- обезбедити једнак приступ услугама сексуалног и репродуктивног здравља за све жене и девојчице, уз посебне мере подршке за адолесценткиње, жене са инвалидитетом, Ромкиње, мигранткиње, избеглице и жене из руралних подручја; спроводити програме едукације и информисања о сексуалном и репродуктивном здрављу, укључујући превенцију, планирање породице и приступ гинеколошким прегледима (Министарство здравља, Институт за јавно здравље Србије „Др Милан Јовановић Батут“, јединице локалне самоуправе);

- успоставити ефикасне механизме за превенцију и поступање у случајевима раних трудноћа (Министарство здравља, Министарство просвете, здравствене установе, образовне установе, центри за социјални рад и др.);

- наставити рад на унапређењу просторних и кадровских капацитета гинеколошко-акушерских клиника; обезбедити поштовање права жена, адекватан и хуман третман у складу прописима и савременим стручним стандардима у здравственим установама у вези са порођајем, побачајем и абортусом (Министарство здравља, гинеколошко-акушерске клинике);

- унапредити здравствене политике и стандарде у циљу обезбеђивања постпорођајне психолошке подршке женама, као и обуке здравствених радника за препознавање симптома постпорођајне депресије и анксиозности (Министарство здравља, гинеколошко-акушерске клинике);

- обезбедити приступачност свих здравствених установа и услуга особама са инвалидитетом, уз спровођење прилагођавања простора, опреме и процедура; увести обавезне програме обуке здравствених радника о приступу и комуникацији са особама са инвалидитетом, као и континуирано пратити доступност здравствених услуга, посебно у области сексуалног и репродуктивног здравља жена са инвалидитетом, укључујући гинеколошке прегледе, саветовање и планирање породице (Министарство здравља, здравствене установе);

- повећати свест о важности менталног здравља уз унапређење услуга психосоцијалне подршке свим старосним групама жена и девојака у циљу заштите менталног здравља и превазилажењу трауматских искустава изазваних родно заснованим насиљем

насиљем и дискриминацијом (Министарство здравља, здравствене установе, саветовалишта за младе, медији);

- унапредити стандарде поступања здравствених установа у процесима вантелесне оплодње како би се обезбедила континуирана подршка паровима након неуспелих покушаја на терет обавезног здравственог осигурања; увести обавезу психолошког саветовања, праћења и подршке пацијентима, као и едукацију здравствених радника о комуникацији заснованој на емпатији и поштовању; осигурати да здравствени систем препозна и одговори на емоционалне и психолошке потребе жена у процесу лечења неплодности (Министарство здравља, РФЗО, здравствене установе).

О ПОВЕРЕНИКУ ЗА ЗАШТИТУ РАВНОПРАВНОСТИ

Повереник за заштиту равноправности (у даљем тексту Повереник) је самосталан, независан и инокосни државни орган, основан Законом о забрани дискриминације („Сл. гласник РС“, бр. 22/09 и 52/21), са мисијом да обезбеди пуно уживање, заштиту и унапређивање права на равноправност свих грађанки и грађана Републике Србије.

Институција Повереника представља централни национални механизам за борбу против дискриминације и промоцију једнаких могућности. Њено деловање почива на принципима независности, непристрасности, професионалности и јавности у раду. Тиме Повереник обезбеђује један од кључних стубова система заштите људских права у Србији.

Полазећи од уставне обавезе државе да гарантује једнаку правну заштиту свих грађана и грађанки, Повереник делује као институционални чувар идеје да различитост није препрека, већ вредност друштва које се развија у духу људског достојанства и једнаких могућности.

Према члану 33. Закона о забрани дискриминације, Повереник је надлежан да прима и разматра притужбе због дискриминације, даје мишљења и препоруке у конкретним случајевима, изриче законом утврђене мере, као и да подноси тужбе, прекршајне и кривичне пријаве у складу са законом. У оквиру делатности на унапређивању равноправности, Повереник прати спровођење прописа, иницира њихову измену или доношење нових, учествује у изради стратегија и јавних политика, даје мишљења на нацрте закона, као и препоруке органима јавне власти, послодавцима и другим правним лицима ради остваривања равноправности.

У обављању надлежности, институција Повереника делује као посредник између грађана, институција и друштва у целини — као место поверења, дијалога и правде. Поступци по притужбама и превентивне активности усмерени су ка изградњи праведнијег система, у коме су сви грађани једнако заштићени, а дискриминација препозната и санкционисана.

Поред поступања по притужбама, Повереник у континуитету спроводи независна истраживања и анализе, организује едукативне програме, објављује публикације и водиче, и јавности приближава теме равноправности и људских права. Преко својих програма сарађује са школама, универзитетима, локалним самоуправама, синдикатима, организацијама цивилног друштва и међународним телима, подстичући културу у којој равноправност постаје део свакодневне свести, а не формална обавеза.

Са свешћу о томе да равноправност није постигнуће једног закона, већ трајни процес који се изнова доказује у свакодневном животу, Повереник своје деловање заснива на идеји да институције имају одговорност не само да штите право на једнакост, већ и да га обликују као друштвену вредност.

Поред редовних годишњих извештаја о стању у области заштите равноправности и забране дискриминације, Повереник Народној скупштини подноси и посебне извештаје — тематске документе посвећене феномену дискриминације, а које захтевају посебну пажњу, дубљу анализу и снажнији јавни одговор.

Овај извештај, посвећен дискриминацији жена у Републици Србији, представља наставак вишегодишњег рада институције на промоцији родне равноправности, уклањању препрека са којима се жене суочавају у свим областима друштвеног живота и јачању институционалне културе која препознаје и поштује различитост.

У фокусу рада Повереника налази се уверење да друштво може бити праведно само онда када су жене у њему једнако видљиве, једнако вредноване и једнако заштићене.

РАЗЛОЗИ ЗА ИЗРАДУ ИЗВЕШТАЈА

„Унапређивање положаја жена и постизање равноправности жена и мушкараца јесте питање људских права и услов за друштвену правду, и не треба га посматрати изоловано, као искључиво женско питање. То је једини начин да се изгради одрживо, праведно и развијено друштво. Оснаживање жена и равноправност жена и мушкараца су предуслови за постизање политичке, социјалне, економске, културне и еколошке сигурности свих људи.“

Ове речи из Пекиншке декларације и Платформе за деловање постављају темељ за разумевање родне равноправности као универзалне вредности, али и као процеса дубоко укорењеног у историјску борбу жена за видљивост, глас и права. Историја показује да права нису била дар, већ резултат упорности, солидарности и непрестаног захтева жена да буду равноправне са мушкарцима у свим областима друштвеног живота. Историја борбе жена сведочи о њиховој вековној истрајности. Задатак савремених институција је да обезбеде да та борба постане трајно достигнуће.

У том континуитету борбе и одговорности институција, Повереник је 2015. године израдио први Посебни извештај о дискриминацији жена, као систематски преглед положаја жена у различитим областима друштвеног живота. Деценију касније, потреба за новим извештајем проистиче из чињенице да, упркос институционалним и законодавним напрецима, родна равноправност у Србији, као и у другим земљама, још није заживела у стварности свакодневних односа и искустава жена.

Поступање Повереника од 2015. до 2025. године показује да је пол константно међу најзаступљенијим основама дискриминације жена, нарочито у области рада и запошљавања, уз честу повезаност са брачним и породичним статусом. У том десетогодишњем периоду Повереник је, поред поступања по притужбама, водио стратешке парнице и давао препоруке мера за остварење равноправности и иницијативе за измене и допуне прописе, укључујући предлоге за оцену уставности и законитости дискриминаторних аката пред Уставним судом. Такође, у области

превенције дискриминације, Повереник је, између осталог, Народној скупштини поднео Посебан извештај о дискриминацији у области рада и запошљавања (2019), развио Кодекс равноправности за послодавце, спроводио обуке за институције (полиција, инспекцијске службе, центри за социјални рад), јавно упозоравао на сексистички и мизогини говор и пратио примену Резолуције 1325. Резултати рада Повереника показали су да препреке у остваривању пуне равноправности жена и даље постоје у пракси, што је оправдало израду новог, десетогодишњег извештаја.

Пекиншка декларација и Платформа за деловање из 1995. године утемељиле су глобалну визију оснаживања жена кроз више критичних области – од образовања, здравља и привреде, до медија, политичке партиципације и борбе против насиља. Тридесет година касније, у Србији и даље постоје дубоко укорењене родне неједнакости у готово свим овим областима друштвеног живота. Иако су донети бројни закони и стратегије, подаци Повереника показују да је пол остао један од најчешћих основа дискриминације на који се жене притужују, што указује да формална равноправност није довела до суштинске једнакости у пракси. У периоду од 2015. до 2024. године дискриминација по основу пола континуирано се налази међу водећим основима у притужбама поднетим Поверенику. Још 2015. године највише притужби односило се на област рада и запошљавања, при чему је пол био најзаступљенији основ. Током 2016. и 2017. године пол и инвалидитет остали су најчешћи разлози за подношење притужби, са уделом од 12,9%, односно 11,2% у укупном броју. У 2018. години жене су први пут чиниле већину подноситељки притужби (58,5%), док је 2019. године пол био други најчешћи основ дискриминације (13,2%), одмах иза инвалидитета. У наредном периоду, од 2020. до 2023. године, пол је задржао високу учесталост, а 2024. године поново је био најчешћи основ дискриминације, са скоро 200 формираних предмета по поднетим притужбама и других обраћања грађана. Тај податак јасно показује да родна неравноправност и даље трајно прожима различите сфере друштвеног живота – пре свега рад и запошљавање, али и здравство, пружање услуга, медије, културу и јавну управу. Овде је важно указати да број притужби не одражава увек реално стање. Наиме, број притужби означава број формираних предмета за поступање, а не укупан број обраћања грађана. На учесталост подношења притужби током једне године утиче више фактора, као што су доношење појединих прописа, скретање пажње јавности на одређене појаве, активности цивилног друштва и др. На стварно стање у погледу заступљености дискриминације у друштву утичу и друштвени и културни контекст, однос друштва према појединим групама и према дискриминацији уопште, ниво грађанске свести о важности поштовања прописа, спремност на пријаву повреда људских права, степен толеранције према различитостима, поверење у институције, разумевање појма дискриминације и други релевантни фактори.

Комесарка Савета Европе за људска права у извештају објављеном након посете Србији у марту 2023. године,[1] међу три кључне теме, указала је на права жена и родну равноправност, нагласивши потребу за активнијом применом прописа и удвостручавањем напора у борби против дискриминаторних родних стереотипа, који утичу на изборе, изгледе и могућности жена у свим областима живота и подстичу родно засновано насиље.

[1] Country Report CommHR(2023)25, Strasbourg, September 2023, available at https://rm.coe.int/report-on-serbia-by-dunja-mijatovic-commissioner-for-human-rights-of-t/1680ac88cc

Четврти периодични извештај о примени Конвенције о елиминисању свих облика дискриминације жена Влада је усвојила 27. јула 2017. године. Након разматрања државног и алтернативних извештаја и додатних питања, Комитет о елиминисању свих облика дискриминације жена је 2019. године усвојио Закључна запажања. Према препоруци број 52, држава је у року од две године морала да достави информације о спровођењу четири приоритетне препоруке. Извештај о томе Србија је усвојила 2021. године и он се односио на
усвајање новог Закона о забрани дискриминације; укидање члана 16. Закона о јавном реду и миру и декриминализацију жена у проституцији (став 26а); елиминацију вишеструке дискриминације жена из осетљивих група и њихово економско оснаживање (став 44) и елиминацију дискриминације жена у вези са имовином и успостављање система регистрације заједничке имовине (став 48а).

Комитет је констатовао да је препорука из става 12а реализована, препорука из става 26а није, док су препоруке из ставова 44 и 48а делимично реализоване. Уз ове оцене, упућене су и нове препоруке за период до 2023. године, али Србија још увек није поднела наредни периодични извештај.

Експертска група за борбу против насиља над женама и насиља у породици (ГРЕВИО) 2019. године усвојила је Базични извештај о мерама које су власти у Србији предузеле у примени Истанбулске конвенције. Извештај се заснивао на државном извештају, подацима НВО и Заштитника грађана, као и на евалуационој посети Србији. Утврђено је да су предузете мере које показују јасну политичку опредељеност и напредак у усклађивању одговора на насиље према женама са међународним стандардима. Истовремено, ГРЕВИО је препоручио наставак деловања у области вишеструке дискриминације, посебно жена и девојчица из ромских заједница, као и пуно поштовање начела недискриминације у примени Истанбулске конвенције.

Ови налази међународних механизама и тела за заштиту људских права јасно показују да је напредак у области родне равноправности у Србији праћен бројним изазовима у примени усвојених прописа и стандарда. Управо зато, важно је сагледати у којој мери постојећи правни оквир и његова примена обезбеђују стварну заштиту и равноправност жена у пракси.

Родна равноправност у Србији почива на правном оквиру који, превасходно, чине Устав Републике Србије и Закон о забрани дискриминације, као и бројне међународне конвенције – пре свега Конвенција о елиминисању свих облика дискриминације жена (CEDAW) и Истанбулска конвенција Савета Европе. У складу са овим стандардима, 2021. године донет је и Закон о родној равноправности, као инструмент за унапређење положаја жена и спровођење политика једнаких могућности. Током његове израде и примене, међутим, појавили су се бројни недостаци и отпори, што је довело до покретања иницијатива за оцену уставности. Као одговор, Уставни суд је у јуну 2024. године привремено обуставио примену целог закона.

Иако је примена Закона о родној равноправности привремено обустављена, жене нису остале без заштите од дискриминације по основу пола и рода. Забрана дискриминације јасно је утврђена Законом о забрани дискриминације, а Повереник за заштиту равноправности, са широким овлашћењима, наставља да поступа у овим случајевима – предузима иницијативе за измену прописа, покреће поступке за оцену

уставности и законитости и спроводи друге мере усмерене на унапређење положаја жена.

Ова околност, међутим, представљала је додатни разлог за израду новог Посебног извештаја, јер је утицала на степен заштите стечених права и отворила питање доследности државе у примени усвојених стандарда. Последње године обележене су порастом јавних отпора феминистичком дискурсу и кампањама усмереним против појма „род“, родно осетљивог језика и политика једнаких могућности. Такви феномени указују на дубоке друштвене и идеолошке поделе и представљају корак уназад у односу на вредности грађене током претходних деценија. Зато овај извештај има за циљ да поново отвори питања о суштини равноправности и улози релевантних државних и друштвених актера у њеном очувању и јачању.

Промене у друштвеним структурама и појава нових видова дискриминације додатно су истакле потребу за систематичнијим и обухватнијим праћењем стања у области родне равноправности. Поред традиционалних области родне неравноправности, последња деценија донела је нове изазове – пре свега у онлајн простору, где су жене све чешће изложене дигиталном насиљу, укључујући понижавање и претње које се често настављају и у офлајн окружењу. Иако интернет и друштвене мреже пружају могућности за јавно деловање и економско оснаживање, истовремено су постале простор у коме се репродукују стереотипи и родно засновани обрасци моћи. У области културе и медија, жене су и даље недовољно заступљене у руководећим структурама, док су рекламни и уметнички садржаји често оптерећени родним предрасудама и представама које учвршћују неравноправност. Управо из тих разлога овај извештај проширује свој аналитички опсег увођењем нових целина посвећених култури и дигиталном насиљу, како би се осветлили савремени видови дискриминаторног поступања, који нису обухваћени Посебним извештајем из 2015. године, и указало на неопходност прилагођавања политика новим друштвеним околностима.

Додатни разлог за израду новог извештаја представљају налази истраживања Повереника „Перцепција жена у већем ризику од дискриминације“,[2] спроведеног у октобру и новембру 2024. године. Резултати указују на дубоку поларизацију ставова – 45,9% испитаница сматра да родна равноправност у Србији није остварена. Више од половине жена (53%) као главну препреку истиче укорењене друштвене норме и стереотипе, а 37,7% недовољну примену закона. Половина испитаница (50,5%) сматра да држава делује само декларативно у борби против дискриминације.

У области рада и запошљавања чак 63% жена наводи да је дискриминација најизраженија, уз честе предрасуде послодаваца, недовољну заштиту трудница и присуство сексуалног узнемиравања. У образовању се као проблеми издвајају сиромаштво и живот у руралним срединама, у здравству квалитет услуга и приступ репродуктивном здрављу, док је приступ правди ограничен високим трошковима, дугим поступцима и неповерењем у институције. Као најугроженије групе жене су идентификовале Ромкиње (49%), самохране мајке (36,6%) и сиромашне жене (35,5%), као и жене из руралних средина и жене са инвалидитетом.

---

2 Доступно на: https://ravnopravnost.gov.rs/istrazivanje-o-percepciji-zena-u-vecem-riziku-od-diskriminacije-o-rodnoj-ravnopravnosti/

Налази истраживања показују да, упркос постојању развијеног правног и институционалног оквира, велики број жена не препознаје стварне ефекте мера за постизање равноправности и не верује у делотворност институционалне заштите. Овај јаз између норми и стварности управо је један од кључних разлога за израду новог Посебног извештаја – како би се, на основу података и ставова самих жена, преиспитали досадашњи резултати, уочиле празнине у примени и понудила конкретна решења за унапређење равноправности.

Извештај се зато темељи на гласовима жена које су проговориле о различитим облицима дискриминације у свакодневном животу – у области рада, здравства, образовања, културе, медија, политике, као и у јавном и приватном животу. Ти гласови представљају аутентично сведочанство о томе како се родна неравноправност манифестује у пракси, изван правних формулација и институционалних оквира. Укључивањем њихових искустава, извештај настоји да реалност жена учини видљивом и да је врати у центар јавних политика, као основу за доношење мера које одговарају стварним потребама и изазовима.

Истовремено, извештај се заснива и на свеобухватном правном оквиру који обухвата међународне и домаће прописе, уз осврт на праксу Европског суда за људска права и европских тела за равноправност, које представљају важан извор стандарда и упоредних примера у области заштите од дискриминације. Поред тога, извештај укључује налазе релевантних истраживања и анализа, као и богату праксу Повереника – поступање по притужбама, иницијативе за доношење и измену прописа, предлоге за оцену уставности и законитости, препоруке мера за остваривање равноправности, покретање стратешких парница, упозорења јавности, саопштења, а нарочито активности усмерене на подизање свести јавности о значају родне равноправности и превенцији дискриминације жена.

Оваквим приступом извештај повезује гласове жена са правним и институционалним оквиром, како би се јасно приказали стварни проблеми са којима се жене суочавају и указало на системске изазове који захтевају одговор друштва.

Управо из тог споја искустава жена и институционалних налаза произилази и овај документ. Посебан извештај о дискриминацији жена, који је пред вама, доноси се након десет година као институционални одговор на чињеницу да родна равноправност у Србији, као ни у другим земљама, још није достигла суштински ниво. Понављање старих образаца дискриминације, појава нових облика неравноправности, суспензија Закона о родној равноправности и налази најновијег истраживања Повереника о перцепцији жена у већем ризику од дискриминације показују потребу да се изнова и свеобухватно сагледају изазови, резултати и пропусти у остваривању родне равноправности у пракси. Циљ извештаја је да пружи објективан приказ стања заснован на подацима, пракси и гласовима жена, и да укаже на области у којима је потребно унапредити остваривање родне равноправности.

1. ПРЕКО ПРЕПРЕКА ДО ПОСЛА: ДИСКРИМИНАЦИЈА ЖЕНА НА ТРЖИШТУ РАДА

1.1. На прагу поглавља

„Дискриминација у образовању и обуци, запошљавању и плаћању, унапређивању и пракси хоризонталне покретљивости запослених, као и нефлексибилни услови рада, недостатак приступа производним ресурсима и неадекватна подела породичних одговорности, уз непостојање или недовољну расположивост служби као што је нпр. чување деце, још увек ограничавају запошљавање, економске, професионалне и друге могућности и покретљивост жена и чине њихово ангажовање стресним (...)“

(Пекиншка декларација и платформа за деловање, Поглавље Ђ, тачка 152)

И три деценије касније, речи Пекиншке декларације остају актуелне и верно описују услове у којима жене данас живе и раде. У тренутку када је донета, Пекиншка декларација представљала је један од најамбициознијих међународних оквира за оснаживање жена, а њено поглавље „Жене и привреда“ поставило је кључне циљеве – од унапређења приступа запошљавању и једнаких зарада, до равномерније расподеле бриге у домаћинству.

Ова визија била је одговор на дуготрајно искључивање жена из формалне економије, али и на друштвене промене с краја 20. века, када су се жене масовно укључивале на тржиште рада, најчешће у слабије плаћене и несигурне секторе. Посебна пажња тада је усмерена на препознавање вредности неплаћеног рада, положај жена у неформалној економији и препреке у напредовању познате као „стаклени плафон“.

Пекиншка декларација позвала је државе да делују – правно, институционално и економски – како би се постављени циљеви преточили у стварност. Србија се обавезала да тај пут прати и о његовом спровођењу редовно извештава. Ипак, жене у Србији и даље се суочавају са дубоко укорењеним препрекама које ограничавају њихов равноправан приступ запошљавању и условима рада.

Зато ово поглавље не почиње бројкама, већ гласом жене. Њему у сусрет долазе анализе прописа, институционалних пракси и података – како би се, тридесет година након усвајања Пекиншке декларације, одговорило на једноставно питање: где смо данас?

„*Била сам на шест разговора за посао. И сви су ме звали на разговор, али нико ми није дао посао. Последњи пут сам конкурисала заједно с бившим колегом, с којим сам радила у претходној компанији. Било је очигледно да он нема довољно искуства у погледу онога што су тражили, а да ја имам. Упркос томе, посао је добио он, и то верујем због тога што је мушкарац*“, наводи једна жена.[3]

[3] Аурелија Ђан и Софија Врбашки, Родна дискриминација у области рада и запошљавања у Србији, Kvinna till Kvinna, Београд, 2019.

1.2. Нормативни и стратешки оквир

1.2.1. Међународни стандарди

Конвенција о елиминисању свих облика дискриминације жена (CEDAW)[4] препознаје право на рад као основно људско право и обавезује државе уговорнице да женама обезбеде једнаке могућности за запошљавање, једнаке критеријуме приликом избора кандидата и једнаку зараду за рад једнаке вредности. Женама се гарантује право да слободно бирају занимање, приступ социјалној сигурности и заштита од отказа због трудноће или породиљског одсуства.

Стандарди везани за заштиту трудница у вези са радом и остварењем права из радног односа нашли су своју потврду у предмету **Јурчић против Хрватске**[5] пред Европским судом за људска права. Подноситељка представке је, након поступка вантелесне оплодње, засновала радни однос са приватним послодавцем. Веома брзо је затруднела, али јој је Фонд за здравствено осигурање ускратио статус осигуране запослене и право на накнаду током трудничког боловања. Европски суд је утврдио да је такво поступање представљало непосредну дискриминацију на основу пола подноситељке представке, јер је запослење проглашено фиктивним управо због трудноће. Суд је нагласио да трудноћа не може бити третирана као преварно понашање, нити као разлог за ускраћивање права која произилазе из радног односа. Заштита труднице, према ставу Суда, не сме зависити од интереса послодавца, већ од обавезе државе да обезбеди једнаку правну и социјалну сигурност за жене током трудноће и порођаја.

У **Општој препоруци бр. 18 о женама са инвалидитетом**[6] Комитет за елиминацију свих облика дискриминације жена позвао је државе да достављају податке о положају жена са инвалидитетом и мерама за уклањање препрека у области образовања и запошљавања, као и да спроводе посебне мере ради унапређења равноправног учешћа жена са инвалидитетом у друштву. Уследила је **Општа препорука бр. 19**,[7] којом је Комитет први пут препознао родно засновано насиље као облик дискриминације жена и истакао да сексуално узнемиравање на раду озбиљно нарушава равноправност у запошљавању, те да државе морају обезбедити делотворне санкције, мере заштите и превенције.

Опште препоруке Комитета за елиминацију свих облика дискриминације жена, посматране заједно, поступно граде свеобухватан оквир за заштиту права жена у области рада. Након што је у препорукама бр. 18 и 19 наглашена потреба за уклањањем препрека у запошљавању жена са инвалидитетом и препознато родно засновано насиље као облик дискриминације, у **Општој препоруци бр. 28**[8] комитет је истакао да обавезе државе не престају у јавном сектору – оне се односе и на приватне актере, нарочито послодавце. Држава, стога, мора обезбедити ефективну примену закона, приступ правди и делотворне механизме заштите од дискриминације у области

[4] Закон о ратификацији конвенције о елиминисању свих облика дискриминације жена ("Сл. лист СФРЈ - Међународни уговори", бр. 11/81)

[5] Jurcic v. Croatia, представка број 54711/15, пресуда од 4.2.2021, доступно на: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-207633%22]}

[6] CEDAW, Општа препорука бр. 18, Жене са инвалидитетом, A/46/38, доступно на: http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/recomm.htm#9

[7] CEDAW, Општа препорука бр. 19, Насиље према женама, садржано у документу A/47/38, доступно на: https://www.legal-tools.org/doc/f8d998/pdf/&ved=2ahUKEwi4r8KY2dX

[8] CEDAW, Општа препорука број 28 о основним обавезама држава потписница према члану 2. Конвенције о елиминацији свих облика дискриминације жена, CEDAW/C/GC/28, доступно на: https://www.refworld.org/legal/general/cedaw/2010/en/77255

рада. Коначно, у **Општој препоруци бр. 37**[9] комитет је указао да кризе и климатске промене продубљују постојеће родне неједнакости, нарочито у приступу запошљавању и економским ресурсима, те је позвао државе да мере за смањење ризика и опоравак учине родно осетљивим, како би се женама, посебно у руралним и маргинализованим срединама, обезбедио једнак приступ тржишту рада и изворима прихода.

У својим закључним запажањима из 2019. године,[10] Комитет за елиминацију дискриминације жена изразио је забринутост због упорног родног јаза у зарадама, професионалне сегрегације и ниже стопе запослености жена у Србији, посебно када је реч о Ромкињама, женама са инвалидитетом и женама из руралних подручја. Комитет је препоручио доследну примену начела једнаке зараде за рад једнаке вредности, подстицање запошљавања жена у секторима у којима преовлађују мушкарци, јачање заштите од сексуалног узнемиравања и развој родно одговорних политика запошљавања и подршке женском предузетништву.

Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима[11] признаје право на рад као основно људско право и обавезује државе да обезбеде пуно запошљавање у условима који гарантују политичке и економске слободе. Члан 7. пакта гарантује право на правичне и повољне услове рада, укључујући безбедне услове рада, једнаке могућности за напредовање жена и мушкараца и једнаку зараду за рад једнаке вредности,.

Једнака позиција, неједнака плата - Национална комисија за промовисање равноправности, Малта[12]

Запослена жена са Малте поднела је притужбу Националној комисији за промовисање равноправности, наводећи да за исти посао и поред вишегодишњег искуства прима мању плату од мушких колега, као и да ради у лошијим условима. Послодавац је покушао да оправда разлике у зарадама тврдњом да „не постоји стандардизована платна скала“, али је Комисија оценила да то не представља објективно оправдање.

Закључено је да је подноситељка притужбе била изложена непосредној дискриминацији на основу пола. Комисија је истакла да једнака зарада за рад исте вредности не представља питање пословне политике, већ основно право жена на тржишту рада. Након спроведеног поступка, послодавац је отклонио повреду и ускладио зараду запослене са примањима њених колега.

Међународна организација рада (МОР) поставља стандарде у области радних права кроз конвенције и препоруке које промовишу правичне и безбедне услове рада. Србија, чланица МОР-а, ратификовала је већину кључних инструмената који забрањују дискриминацију и обезбеђују равноправност у области рада и запошљавања.

Конвенција бр. 100 Међународне организације рада о једнакости зарада за рад једнаке вредности[13] представља темељни стандард у области родне равноправности на тржишту рада. Србија ју је ратификовала 1952. године и тиме се обавезала да обезбеди једнако награђивање мушкараца и жена за рад једнаке вредности.

---

[9] CEDAW, Општа препорука бр. 37 о родним димензијама смањења ризика од катастрофа у условима климатских промена, CEDAW/C/GC/37, доступно на: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW%2FC%2FGC%2F37&Lang=en

[10] Комитет за елиминацију дискриминације жена, Закључна запажања о четвртом периодичном извештају Републике Србије, CEDAW/C/SRB/CO/4, 14. март 2019. године, доступно на: https://digitallibrary.un.org/record/3804051

[11] Закон о ратификацији међународног пакта о економским, социјалним и културним правима („Сл. лист СФРЈ", бр. 7/71)

[12] Equinet, Equality Bodies and the Pay Transparency Directive, Equinet, Brisel, 2023.

[13] „Службени весник Президијума Народне скупштине ФНРЈ“, број 12/52

Скривена разлика - Заштитник права, Чешка Република[14]

У једном случају из Чешке, лекарка у једној приватној болници поднела је притужбу наводећи да прима упола мању плату од мушких колега који обављају послове једнаке вредности. Пошто је судски поступак по овом питању био у току, Заштитник права није покренуо сопствени, али је доставио правно мишљење у којем је нагласио да, када жена докаже постојање разлике у заради у односу на мушке колеге, терет доказивања прелази на послодавца. Послодавац мора показати да разлика није заснована на полу, као и да систем награђивања који примењује није дискриминаторан.

Ипак, упркос оваквом ставу Заштитника и међународним обавезама, суд је пресудио у корист послодавца, прихвативши образложење да су разлике у зарадама последица „уговорних односа“, те је утврдио да у овом случају није било дискриминације.

Конвенција бр. 111 Међународне организације рада о дискриминацији у области запошљавања и занимања,[15] коју је Србија ратификовала 1961. године, гарантује сваком лицу право на равноправан приступ запослењу и професионалном развоју, без било каквог облика дискриминације.

Конвенција бр. 156 Међународне организације рада о радницима и радницама са породичним обавезама,[16] коју је Србија ратификовала 1987. године, обавезује државе да обезбеде услове који омогућавају усклађивање професионалних и породичних обавеза, без икаквог облика дискриминације. Конвенција наглашава да родитељске и неговатељске дужности не смеју представљати препреку запошљавању или напредовању, нити бити изговор за неједнак третман жена на раду.

У предмету пред Европским судом за људска права, **Di Trizio против Швајцарске**,[17] подноситељка представке је након заснивања радног односа радила пуно радно време, али је због здравствених проблема била принуђена да смањи радно ангажовање и остварила право на делимичну инвалидску накнаду. Након рођења близанаца, њена инвалидска накнада је укинута применом тзв. „комбиноване методе“, која се заснивала на претпоставци да би мајка, са или без инвалидитета, природно смањила радно ангажовање и радила непуно радно време. Ова претпоставка постала је основ за ускраћивање права на накнаду. Европски суд за људска права утврдио је повреду члана 14. (забрана дискриминације) у вези са чланом 8. (право на поштовање приватног и породичног живота) Европске конвенције. Суд је оценио да је „комбинована метода“ коју су примењивале швајцарске власти почивала на родним стереотипима, односно, на претпоставци да мајке обично раде непуно радно време. На основу те претпоставке женама је ускраћивана инвалидска накнада, што је Суд оценио као неосновано и дискриминаторно поступање које жене ставља у неповољнији положај у односу на мушкарце.

[14] Equinet, Equality Bodies and the Pay Transparency Directive, Equinet, Брисел, 2023.

[15] Уредба о ратификацији Конвенција Међународне организације рада бр. 111 која се односи на дискриминацију у погледу запошљавања и занимања („Сл. лист ФНРЈ - Међународни уговори и други споразуми", бр. 3/61)

[16] Закон о ратификацији Конвенције Међународне организације рада број 156 о једнаким могућностима и третману за раднике и раднице (радници са породичним обавезама), „Сл. лист СФРЈ - Међународни уговори", бр. 7/87

[17] Di Trizio v. Switzerland, представка број 7186/09, пресуда од 2.2.2016, доступно на: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22002-11067%22]}

Конвенција бр. 183 Међународне организације рада о заштити материнства,[18] усвојена 2000. године, гарантује женама право на најмање четрнаест недеља плаћеног породиљског одсуства и повратак на исто или слично радно место. Конвенција наглашава да заштита материнства није привилегија, већ основно људско право и предуслов равноправног учешћа жена на тржишту рада.

Конвенција бр. 190 Међународне организације рада[19] представља прву конвенцију која свеобухватно препознаје насиље и узнемиравање у свету рада као питање људских права и облик дискриминације. Она обавезује државе да успоставе оквир нулте толеранције према сексуалном узнемиравању, ефикасне механизме заштите запослених и јасну одговорност послодаваца. Ратификација Конвенције бр. 190 остаје једна од препорука које је Повереник континуирано упућивао Влади Републике Србије, у циљу успостављања система нулте толеранције према насиљу и узнемиравању у свету рада.

У предмету пред Европским судом за људска права, **Ц. против Румуније**,[20] подноситељка представке, запослена као чистачица на државној железничкој станици, трпела је вишегодишње сексуално узнемиравање од управника станице. Иако су тужилаштво и суд прихватили да је управник поступао онако како је описано, закључили су да његово понашање не испуњава законска обележја кривичног дела сексуалног узнемиравања. Европски суд за људска права утврдио је повреду члана 8. Европске конвенције, јер домаћи органи нису спровели делотворну и темељну истрагу – пропустили су да узму у обзир однос моћи између управника и запослене, положај подређености у којем се подноситељка налазила и начин на који је поступање надређеног утицало на њено достојанство и интегритет. Суд је нагласио да сексуално узнемиравање, када достигне одређени степен тежине, представља повреду права на поштовање приватног живота у смислу члана 8. конвенције. Ова пресуда спада међу прве у којима је Европски суд јасно потврдио да се члан 8. Европске конвенције примењује и на случајеве сексуалног узнемиравања на раду.

Ревидирана Европска социјална повеља[21] гарантује право на рад и обавезује државу да обезбеди равноправно учешће жена на тржишту рада и мере подршке за усклађивање професионалних и породичних обавеза. Такође, Повеља гарантује и правичне услове рада, уз посебну заштиту жена током трудноће и материнства.

Казна за трудноћу - Комисија за радне односе, Република Ирска[22]
У предмету пред Комисијом за радне односе у Ирској, подноситељка притужбе радила је у компанији која се бави управљањем некретнинама. Након што је крајем јануара 2023. обавестила послодавца да је трудна, већ 3. фебруара добила је отказ уз образложење да њена позиција „више неће бити финансирана“ и да фирма има

[18] Закон о ратификацији Конвенције Међународне организације рада број 183 о заштити материнства („Сл. гласник РС - Међународни уговори", бр. 1/2010)
[19] Доступно на: https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C190
[20] C. v. Romaania, представка број 47358/20, пресуда од 30.08.2022, доступно на: https://hudoc.echr.coe.int/eng/#{%22itemid%22:[%22001-218933%22]}; https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-7414713-10148551 :contentReference[oaicite:0]{index=0}; https://dspace.library.uu.nl/bitstream/handle/1874/424387/C_v._Romania_ECtHR_47358_20_Workplace_sexual_harassment_the_extent_of_protection_under_the_European_Convention_on_Human_Rights.pdf?sequence=1 :contentReference[oaicite:3]{index=3}; https://opiniojuris.org/2022/10/10/c-v-romania-a-sensitive-and-reverent-but-gender-blind-standard-for-assessment-of-sexual-harassment-cases-the-ecthrs-long-and-winding-road-to-gender-responsiveness-in-sex/?utm_source=chatgpt.com :contentReference[oaicite:4]{index=4}
[21] Закон о потврђивању ревидиране европске социјалне повеље („Сл. гласник РС - Међународни уговори", бр. 42/2009)
[22] Доступно на: https://www.employment-matters.ie/pregnancy-discrimination-workplace-ireland/?utm_source

„мањак посла“.

Комисија је утврдила да је отказ уследио непосредно након обавештења о трудноћи и да послодавац није доставио доказе којима би оправдао своју одлуку. Комисија је утврдила да постоји очигледна претпоставка дискриминације на основу трудноће коју послодавац није успео да оспори. У одлуци Комисије је истакнуто да је у овом случају отказ директно повезан са обавештењем о трудноћи и да представља повреду права на једнак третман подноситељке притужбе. Компанији је наложено да запосленој исплати новчану накнаду за незаконити отказ и претрпљену дискриминацију.

1.2.2. Домаћи прописи

Устав Републике Србије[23] у члану 57. гарантује право на рад, слободу избора занимања и запослења, као и одговарајуће услове рада и заштиту на раду. Члан 66. прописује једнака права и слободе жена и мушкараца, уз посебну заштиту жена током трудноће, порођаја и материнства. Ова уставна начела чине темељ за успостављање законодавних и институционалних механизама који обезбеђују стварну равноправност у области рада и запошљавања.

Закон о раду[24] представља основни оквир за заштиту од дискриминације у области рада и запошљавања. Члан 18. забрањује сваку непосредну или посредну дискриминацију лица која траже запослење или су запослена, по било ком личном својству, укључујући пол, трудноћу и породичне обавезе. Чланови 20. и 21. забрањују дискриминацију у свим фазама радног односа, као и узнемиравање и сексуално узнемиравање које нарушава достојанство запослених и ствара непријатељско окружење. Закон прописује посебну заштиту трудница и породиља, право на породиљско и родитељско одсуство, као и накнаду зараде током овог периода.

Члан 16. **Закона о забрани дискриминације**[25] забрањује сваку дискриминацију у области рада и права из радног односа, која се односи на запослене и сва лица ангажована по другом основу. Забрана обухвата све фазе радног односа – од запошљавања до престанка рада – уз посебну заштиту жена, трудница, породиља и родитеља.

Закон о родној равноправности[26] поставља оквир за спречавање родно засноване дискриминације у области рада и запошљавања и обезбеђивање једнаких могућности за жене и мушкарце у овој области. Прописано је да су послодавци са више од 50 запослених обавезни да спроводе мере за унапређење родне равноправности и воде евиденције о заступљености полова. Члан 31. забрањује отказ или друге мере због трудноће и породиљског одсуства, док члан 32. забрањује сексуално узнемиравање на раду.[27]

Закон о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом уређује право на рад, једнаке могућности и мере за социјалну укљученост особа са инвалидитетом. Члан 2. утврђује начело родне равноправности и омогућава увођење посебних мера, док је послодавцима прописана обавеза

[23] „Сл. гласник РС“, бр. 98/2006 и 115/2021
[24] „Сл. гласник РС", бр. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 - одлука УС, 113/2017 и 95/2018 - аутентично тумачење
[25] „Сл. гласник РС“, бр. 22/2009 и 52/2021
[26] „Сл. гласник РС“, бр. 52/2021
[27] Уставни суд је у јуну 2024. године донео решење број IУз-85/2021, којим се привремено обуставља примена Закона о родној равноправности.

запошљавања одређеног броја особа са инвалидитетом и могућност коришћење финансијских подстицаја.

Закон о волонтирању[28] уређује права и обавезе волонтера и организатора волонтирања, засноване на начелима добровољности, солидарности и забране дискриминације. Иако не наводи посебне основе, забрана дискриминације обухвата и пол, у складу са Уставом Републике Србије и Законом о забрани дискриминације.

Закон о запошљавању и осигурању за случај незапослености[29] уређује права незапослених и мере активне политике запошљавања. Члан 5. прописује забрану дискриминације и начело родне равноправности, чиме се обезбеђује заштита права жена у области запошљавања.

Стратегија превенције и заштите од дискриминације за период 2022–2030. године,[30] у мери 2, предвиђа увођење посебних мера ради повећања заступљености група у ризику од дискриминације на тржишту рада. Истиче се недовољна заступљеност жена у сектору безбедности, као и жена, Рома и особа са инвалидитетом на јавним функцијама, посебно у извршној власти.

Стратегија за родну равноправност за период 2021–2030. године[31] предвиђа смањење родног јаза у економији као један од кључних циљева. Мера 1.1. усмерена је на повећање запошљивости и самозапошљавања жена, посебно оних које су у тежем положају на тржишту рада – жена са села, Ромкиња, жена са инвалидитетом, самохраних мајки, старијих жена и жена жртава насиља. Мера подржава иновативне програме и услуге, социјално предузетништво и едукације које доприносе економском оснаживању и већој укључености жена у дигиталну, зелену и циркуларну економију.

Стратегија запошљавања у Републици Србији за период 2021–2026. године[32] поставља као приоритет оснаживање рањивих група, посебно жена, ради смањења родног и платног јаза на тржишту рада. Истиче се потреба за системском подршком незапосленим женама, нарочито старијим од 50 година и младим женама које усклађују рад и породицу. Стратегија наглашава значај подстицаја женском предузетништву кроз едукације, субвенције и менторску подршку за одрживи развој сопственог посла.

Стратегија унапређења положаја особа са инвалидитетом у Републици Србији за период 2025–2030. године[33] препознаје да су жене са инвалидитетом изложене вишеструкој дискриминацији и да имају ограничен приступ запошљавању. Ипак, посебан циљ 4 – унапређење економске независности особа са инвалидитетом – формулисан је родно неутрално и не препознаје специфичне препреке са којима се жене са инвалидитетом сусрећу на тржишту рада. У оквиру овог циља одређено је да је неопходно увести мере подршке послодавцима, оснаживање особа са инвалидитетом у стицању вештина, као и подршка у прилагођавању радних места и услова рада за раднике са инвалидитетом.

[28] „Сл. гласник РС", бр. 36/2010
[29] „Сл. гласник РС", бр. 36/2009, 88/2010, 38/2015, 113/2017, 113/2017 - др. закон и 49/2021
[30] „Сл. гласник РС“, бр. 12/2022
[31] „Сл. гласник РС“, бр. 103/2021
[32] „Сл. гласник РС", бр. 18/2021 и 36/2021 - испр.
[33] „Сл. гласник РС ", бр. 6/2025

Стратегијом за социјално укључивање Рома и Ромкиња у Републици Србији за период 2022–2030. године[34] утврђено је да запошљавање припадника ромске националне мањине доприноси смањењу предрасуда и стереотипа и јачању економске инклузије. Посебна пажња посвећена је вишеструко угроженим групама, нарочито Ромкињама, уз циљ повећања њиховог приступа квалитетном и одрживом запошљавању. Мере стратегије предвиђају увођење афирмативних политика у јавном сектору, спровођење програма активне политике запошљавања и већу сарадњу институција и организација цивилног друштва ради боље видљивости и доступности програма намењених Ромима и Ромкињама.

1.3. Опис стања и пракса Повереника

1.3.1. Родни стереотипи и предрасуде према женама у области рада и запошљавања

Родни стереотипи и предрасуде и даље представљају један од најупорнијих узрока неједнаког третмана жена у области рада и запошљавања. Истраживања, укључујући и она која је спровео Повереник, показују да су у друштву и даље присутни обрасци по којима се жене пре свега посматрају као мајке и неговатељке, док се мушкарци сматрају главним носиоцима економске сигурности породице. Такви стереотипи не утичу само на одлуке послодаваца, већ дубоко обликују и самопоуздање, професионалне амбиције и очекивања жена. Последично, жене се и даље усмеравају ка образовним профилима и каријерним путевима који одржавају традиционалне родне улоге, најчешће у областима социјалних услуга, здравства и образовања.

Повереник је у више наврата указивао да су овакви обрасци мишљења темељ структурних неједнакости на тржишту рада. У Посебном извештају о дискриминацији у области рада и запошљавања (2019)[35] Повереник је на основу спроведеног истраживања „Дискриминација на тржишту рада“ утврдио да су најчешћи облици дискриминације према женама повезани управо са стереотипним представама о њиховој улози у друштву. Истраживање је показало да су жене изложене неповољном третману због трудноће, брачног и породичног статуса, као и да се и даље суочавају са деградацијом по повратку са породиљског и родитељског одсуства, неприступачним радним местима, и неповољним условима рада у поређењу са мушкарцима.

Наведено потврђује и изјава: „*Радила сам неко време у суду, у документацији. Слушам колегинице и схватам да сам и сама радила разне послове – од летњих и зимских сајмова књига, преко фотографске радње у којој нисам била пријављена, до салона венчаница где сам такође радила непријављено неколико месеци. Волонтирала сам у суду шест месеци, а то је било евидентирано само као радно искуство. Не успевам да пронађем адекватан посао, па у међувремену чувам своја два детета.*“[36]

[34] „Сл. гласник РС", бр. 23/2022
[35] Доступно на: https://ravnopravnost.gov.rs/posebni-izvestaji/
[36] Вишња Бањановић и Душица Стојадиновић, Истраживање социјалних корена родне дискриминације, Фондација Ана и Владе Дивац, Београд, 2022.

Овај пример открива реалност великог броја жена које, упркос образовању и искуству, остају изван стабилног радног односа или су приморане на непријављен рад.

Један од горућих проблема јесте сегрегација образовних профила, која додатно репродукује родне стереотипе. Иако су девојчице бројније у многим средњим стручним школама, мушкарци и даље доминирају у областима попут електротехнике, машинства и грађевинарства, што води ка боље плаћеним пословима. Жене се чешће образују за занимања у текстилној индустрији, личним услугама, здравству и социјалној заштити – делатностима које се традиционално потцењују и слабије плаћају. Последица је да жене често раде испод нивоа своје стручне спреме и теже налазе запослење у струци.

Пракса Повереника потврђује да се овакви ставови често преносе и на јавне политике и институционалне одлуке. У поступку по притужби полицијске службенице која је премештена на ниже радно место, Повереник је утврдио да послодавац није понудио уверљиве разлоге за такво поступање. Жену је заменио мушкарац са истим квалификацијама, а образложење послодавца сводило се на субјективне оцене о „организованости и професионализму".

Ови налази показују да родни стереотипи нису апстрактни, већ производе стварне последице у каријерама жена, што потврђује и изјава: „*Велики број жена није довољно борбен у смислу да се избори за занимања која се раније сматрају мушким, а и даље се даје предност мушкарцима приликом запошљавања*."[37]

Да су овакви ставови и даље широко распрострањени, потврђују и јавне поруке које репродукују идеју да је напредак жена претња друштвеном поретку. Повереник је оштро реаговао поводом плаката „Мушкарци мирно: феминизам као разарајући фактор нације у војсци и осталим државним институцијама окупиране Србије", истичући да поруке које напредак жена приказују као опасност по мушкарце и друштво не доприносе равноправности и толеранцији. Такође је реаговао на рекламу компаније Lidl у којој се жена приказује као „ниска цена", а мушкарац као „висок квалитет", уз оцену да таква порука вређа достојанство жена и подстиче сексизам у јавном простору.

Поред појединачних поступака, Повереник континуирано спроводи иницијативе за промену родних образаца. Као менторка у програму „Подели своје знање" и учесница кампање „Inspiring Girls", повереница је својим деловањем подстицала девојчице и младе жене да граде самопоуздање и слободно бирају своје животне и професионалне путеве.

Повереница је, поводом обележавања Међународног дана девојчица у ИКТ (информационе и комуникационе технологије), поручила је да је важно да свака девојчица у Србији и свету буде свесна своје јединствености и снаге коју нико не може одузети, као и да ту свест сачува и када одрасте.

У обраћању девојчицама које су учествовале на такмичењу „Ухвати идеју", повереница је нагласила да је неопходно истрајати у сопственим идејама и сновима, без обзира на препреке и стереотипе: „Када ухватите идеју, не пуштајте је и не дозволите да вам ико стане на пут. На том путу ћете се борити и мењати ставове оних који мисле другачије – и победићете."

[37] Ибид.

Повереница је подсетила да су државе у оквиру Агенде одрживог развоја 2030 поставиле циљ да до тог периода буде постигнута пуна родна равноправност и оснаживање жена и девојчица, истичући да је то заједничка одговорност свих актера који желе да оставе будућим генерацијама праведније и боље друштво.

Ови програми представљају пример системске подршке оснаживању жена и демонстрирају да институционално деловање може мењати културне обрасце и дубоко укорењене предрасуде.

Сви наведени примери потврђују да родни стереотипи и даље обликују образовне изборе, запошљавање и каријерно напредовање жена, са директним последицама на њихов економски и друштвени положај. Пракса Повереника доследно указује да је неопходно да релевантни актери — институције, послодавци, образовни систем, медији и организације цивилног друштва — кроз своје политике и праксе промовишу културу равноправности, оснажују девојке да улазе у традиционално „мушке“ професије и обезбеђују једнаке могућности за све жене, без обзира на старосну доб, инвалидитет или место становања.

1.3.2. Дискриминација жена у поступку запошљавања

Истраживање Повереника показало је да већина актера на тржишту рада у Србији препознају дискриминацију као широко распрострањену појаву. 92% послодаваца сматра да дискриминација постоји, као и већина незапослених (86%) и запослених (84%). Најчешће је препознају жене, млађи и старији радници, високообразовани и запослени у приватном сектору. У београдском региону чак 93% испитаних сматра да је дискриминација веома присутна.[38]

Иако је већина грађана уверена да дискриминација постоји, две трећине немају лично искуство. Они који су је доживели, наводе да се најчешће јавља при запошљавању (38%) и током радног односа (40%). Најчешћи основи су пол, старосно доба, брачни и породични статус, чланство у синдикалним и политичким организацијама и инвалидитет. Према личним искуствима, дискриминацији су највише изложене жене, млађи радници и лица без професионалног образовања. Жене најчешће наводе дискриминацију по основу пола (45%), старости (44%) и брачног и породичног статуса (37%).[39]

Овакви ставови указују да су родни стереотипи и даље дубоко присутни у пракси запошљавања, где се неједнак третман жена најчешће испољава већ у почетним фазама конкурса. До пре неколико година, огласи у којима се тражи кандидат одређеног пола били су честа појава. Данас се појављују тек у појединачним случајевима захваљујући деловању Повереника и упућеној препоруци мера Националној служби за запошљавање и другим агенцијама за запошљавање. Препоруком је успостављен систем контроле огласа и спречено објављивање огласа који фаворизују пол, године или изглед кандидата.

Иако су дискриминаторни огласи данас значајно ређи, родни стереотипи се и даље јављају у наредним фазама запошљавања – током интервјуа. Кандидаткиње сведоче

[38] Повереник за заштиту равноправности, Дискриминација на тржишту рада, Београд, 2019.
[39] Ибид.

да се од њих траже информације о брачном статусу, плановима за родитељство и породичним обавезама.[40]

Недопуштено питање о брачном статусу у поступку запошљавања

Поступак је покренут поводом притужбе жене која је навела да је током разговора за посао у једној адвокатској канцеларији добила питање које се односило на њен брачни статус. Неколико дана након што је одбила да одговори, обавештена је да није примљена на радно место.

Адвокатска канцеларија није доставила изјашњење на наводе притужбе. Применом правила о пребацивању терета доказивања, Повереник је утврдио да је постављањем питања о брачном статусу дошло до дискриминације у области запошљавања и упутио препоруку да се у будућим селекционим поступцима не постављају питања која се односе на лична својства кандидата.

Жене сведоче и о другим облицима понижавајућег поступања на интервјуима за посао – коментарима о изгледу, телесној тежини, пирсингу или чак условљавању запослења „обавезом да неће рађати више деце“.Таква пракса нарушава достојанство и представља директно кршење забране дискриминације.

Неједнакости које се касније испољавају у запошљавању и напредовању дубоко су укорењене у образовном систему. Као што је речено, сегрегација образовних профила трајно обликује позицију жена у свету рада. Иако су девојке бројније у средњем и високом образовању, дечаци преовлађују у областима које воде ка боље плаћеним занимањима (електротехника, машинство, грађевинарство), док су девојчице усмерене ка профилима у текстилству, здравству и социјалној заштити.[41]

Иако чине већину у образовању, жене су и даље мање заступљене на руководећим местима и чешће запослене испод нивоа стручне спреме. Ово потврђује и изјава: „*Васпитачица је можда и једно од најзаступљенијих занимања у служби за запошљавање, а најмање тражено (...) лако се манипулише ангажовањем на одређено време.*“ [42]

Пракса показује да родни стереотипи нарочито погађају жене у репродуктивном добу, које се у поступку запошљавања често посматрају као „ризичне“ кандидаткиње због могућег мајчинства. Иако држава сноси трошкове накнаде током породиљског и одсуства са рада ради неге детета, поједини послодавци и даље негативно гледају на одлазак запослених жена на одсуство. Пракса показује да се трудноћа често доживљава као препрека за запошљавање или напредовање. Једна жена је изјавила: „*Моја сестра је успела да се запосли у једној трговини и после седам месеци рада је остала трудна. Власница радње је била бесна и викала на њу да их је преварила и да је хтела само да оде на породиљско. Отпустили су је чим се вратила са одсуства.*“[43]

Трудноћа и породиљско одсуство не смеју бити препрека за остваривање

[40] Аурелија Ђан и Софија Врбашки, Родна дискриминација у области рада и запошљавања у Србији, Kvinna till Kvinna, Београд, 2019.
[41] Републички завод за статистику, Жене и мушкарци у Републици Србији, Београд, 2024.
[42] Аурелија Ђан и Софија Врбашки, Родна дискриминација у области рада и запошљавања у Србији, Kvinna till Kvinna, Београд, 2019.
[43] Невена Дичић Костић, Андреа Чолак и Софија Врбашки, Родна дискриминација у области рада и запошљавања у Србији, Kvinna till Kvinna, Београд, 2022.

права из радног односа

Повереник је примио анонимну притужбу запослене у Првом основном суду у Београду, која је навела да након више година рада на одређено време није примљена на конкурс за радно место записничара на неодређено време, јер се у периоду пре конкурса налазила на трудничком и породиљском одсуству.

Иако поступак није могао бити вођен због анонимности, Повереник је искористио законску могућност давања препорука мера за унапређење равноправности. Указано је да трудноћа и породиљско одсуство не смеју бити основ за стављање жена у неповољнији положај приликом запошљавања или напредовања, као и да се време проведено на одсуству мора рачунати у укупни радни стаж.

Разлике између јавног и приватног сектора остају изражене када је реч о остваривању права из радног односа. У јавном сектору постоји већа толеранција на боловања и породичне обавезе, док у приватном сектору жене чешће наилазе на непоштовање закона, прековремени рад и мању флексибилност. У појединим случајевима, неједнак третман поприма и отворене облике дискриминације — забележен је пример у којем је посао понуђен мужу кандидаткиње која је дошла на разговор, јер је, како је наведено, „боље одговарао потребама послодавца“.[44]

Иако правни оквир гарантује једнаке могућности, жене и даље имају мање шансе да добију посао, напредују или задрже радно место након порођаја. Овакве ситуације потврђују да је дискриминација жена у поступку запошљавања дубоко укорењена и да захтева доследну примену закона и јачање институционалне заштите. О дискриминацији трудница и породиља на тржишту рада биће више речи у следећем поглављу које се односи на дикриминацију жена на основу пола, брачног и породичног статуса.

1.3.3. Дискриминација жена на раду

1.3.3.1. Разлике у платама и напредовању

На основу притужби поднетих Поверенику, дискриминација жена на раду најчешће се испољава у виду неповољног поступања при закључењу и раскиду уговора о раду, ускраћивања права на скраћено радно време по повратку са породиљског одсуства, сексуалног узнемиравања и стварања непријатељског окружења, као и у виду препрека за напредовање због пола, трудноће, брачног и породичног статуса.

„Године нису мерило знања“

Повереник је упутио препоруку мера једној здравственој установи да из правилника о стручном усавршавању уклони критеријум који се односи на године живота кандидата за специјализацију. Повод за реаговање биле су притужбе грађана који су указали да поједине здравствене установе приликом бодовања кандидата старијима додељују мањи број поена — од 15 за млађе од 30 година до само 1 бод за оне старије од 36 година. Повереник је оценио да таква пракса представља дискриминацију на основу

[44] Вишња Бабановић и Душица Стојадиновић, Истраживање социјалних корена родне дискриминације, Фондација Ана и Владе Дивац, Београд, 2022.

старосног доба, јер старосно доба није стварни и одлучујући услов за стицање специјализације. Стручно усавршавање треба да се заснива на знању и компетенцијама, а не на годинама живота. Додатно је указано да здравствене установе већ имају законске механизме којима се обезбеђује повраћај улагања у специјализацију, па старосни лимити немају оправдање.

Иако се овај случај формално односи на дискриминацију по основу старосног доба, он има посебан значај за жене. Жене чешће од мушкараца користе одсуства због родитељства, што значи да касније стижу до периода када испуњавају услове за специјализацију. Ако се бодовање заснива на годинама живота, оне су аутоматски у неповољнијем положају – не због мањка стручности, већ због коришћења законом гарантованих права. Такав критеријум, иако наизглед неутралан, у пракси производи посредну, интерсекцијску дискриминацију жена, што је забрањено домаћим и међународним прописима.

Иако жене често не пријављују дискриминацију због страха од отказа, стигматизације или одмазде, поједини случајеви показују да је тај страх оправдан. Када се и усуде да реагују, догађа се да се суочавају са додатним облицима притиска и неповољним поступањем у радном окружењу. Међутим, треба имати у виду да у ситуацијама када особа због пријављивања дискриминације трпи последице на раду или на другом животном пољу, реч је о посебном облику дискриминације који се означава као позивање на одговорност. Наиме, према одредби члана 9. Закона о забрани дискриминације, дискриминација постоји ако се према лицу или групи лица неоправдано поступа лошије него што се поступа или би се поступало према другима, искључиво или углавном због тога што су тражили, односно намеравају да траже заштиту од дискриминације или због тога што су понудили или намеравају да понуде доказе о дискриминаторском поступању.

Цена пријаве: Лошије поступање према запосленој због указивања на дискриминацију ученице

Поступак је покренут поводом притужбе запослене у школи која је навела да је након што је пријавила дискриминацију ученице ромске националности од стране колегиница, трпела последице – смењена је са функција, промењен јој је уговор о раду и била је изложена непријатностима.

Школа је навела да није реч о дискриминацији, већ о последици њеног понашања након пријаве. Применом правила о пребацивању терета доказивања утврђено је да су мере предузете према запосленој биле у узрочној вези са њеним указивањем на дискриминацију. Повереник је дао мишљење да је реч о повреди забране позивања на одговорност и препоручио директорки школе да отклони последице таквог поступања и упути писано извињење.

Да се последице родних стереотипа конкретно одражавају на положај жена на тржишту рада, показују и подаци Републичког завода за статистику: стопа запослености жена износи 43,2%, што је за 14,7 процентних поена мање од стопе запослености мушкараца (57,9%). Стопа активности жена са високим образовањем незнатно је виша од стопе активности мушкараца истог нивоа образовања (74,5% према 74,1%), али је код жена без школе и са нижим образовањем знатно нижа (28,1% у односу на 61,1%).

Самозапосленост је скоро троструко већа код мушкараца него код жена, а родни јаз посебно расте у старијим старосним групама.[45]

Ови подаци јасно указују да родни стереотипи и структурне препреке не само што утичу на запошљавање и напредовање жена, већ се додатно продубљују кроз мере јавних политика које нису довољно родно осетљиве. Управо један такав пример забележен је у пракси Повереника.

Повереник је, у складу са овлашћењима из Закона о забрани дискриминације, поднео иницијативу Министарству за државну управу и локалну самоуправу за измену или стављање ван снаге Закона о начину одређивања максималног броја запослених у јавном сектору. Разлог за ову иницијативу били су бројни негативни ефекти које је примена овог закона имала на функционисање јавних служби, као и на положај жена, младих и других осетљивих група на тржишту рада.

У пракси, закон је довео до смањења броја запослених у здравству, образовању, социјалној заштити и другим кључним системима, што је изазвало преоптерећење и „сагоревање“ постојећег кадра, као и пад квалитета услуга за грађане. Жене су биле посебно погођене, јер чине већину запослених у јавним службама, а додатно су изложене дискриминацији након повратка са породиљског и родитељског одсуства.

Повереник је указао министарству да је потребно преиспитати ефекте закона и у светлу уставних гаранција равноправности жена и мушкараца, забране дискриминације и посебне заштите породице и мајки. Такође, истакнуто је да је неопходно осигурати да државне политике буду родно осетљиве, да не продубљују неједнакости и да не угрожавају кључне системе од којих зависи остваривање основних права грађана.

Након иницијативе Повереника, закон је престао да важи крајем 2019. године

Родни јаз у зарадама је постојан. Подаци Републичког завода за статистику показују да су жене 2018. године у просеку биле плаћене 8,8% мање од мушкараца. Иако је тај проценат међу нижима у Европи, при посматрању по степену образовања или занимањима, разлике су знатно веће, углавном у корист мушкараца.[46] Узрок је и традиционално потцењивање „женског рада“ и пребацивање терета бриге о породици на жене, што утиче на доступност посла и избор ниже плаћених, „флексибилних“ занимања.[47]

Родни јаз у зарадама повезан је и са недовољном заступљеношћу жена на руководећим позицијама, где стереотипи и структуралне баријере додатно ограничавају њихове могућности напредовања. Разлози су вишеструки: родни стереотипи о „мушким“ и „женским“ пословима, мање доступних прилика за стручно усавршавање и умрежавање, као и услови рада који не узимају у обзир породичне обавезе. У појединим организацијама постоји тзв. „стаклени плафон“ који спречава напредовање жена, без обзира на квалификације и резултате. Ове појаве су присутне и у јавном сектору, где искуства жена показују да се дискриминација по основу трудноће и родитељства најчешће јавља приликом оцењивања, напредовања или

[45] Републички завод за статистику, Жене и мушкарци у Републици Србији, Београд, 2024.
[46] Републички завод за статистику, Жене и мушкарци у Републици Србији, Београд, 2024.
[47] Аурелија Ђан и Софија Врбашки, Родна дискриминација у области рада и запошљавања у Србији, Kvinna till Kvinna, Београд, 2019.

тумачења услова за заснивање сталног радног односа. О овом проблему биће детаљније речи у наредном поглављу, које се односи на дискриминацију жена по основу брачног и породичног статуса.

Недовољна заступљеност жена у управљачким структурама огледа се и у њиховим искуствима на послу, посебно када је реч о унапређењу и напредовању у каријери. Истраживања из 2019. године[48] показује да је 55,6% испитаних који су запослени (или су били запослени у последњих десет година) доживело дискриминацију у овом погледу. Жене су чешће наводиле сексуална условљавања у вези са унапређењем: „Директор је тражио да спавам са њим да бих добила унапређење"; „Када сам одбила позив на вечеру уз понуду за менаџерско место, унапређење није уследило и убрзо сам дала отказ." У поновљеном истраживању три године касније, око 27% запослених је навело дискриминацију при унапређењу, односно доживела га је свака десета жена. Наводе се и примери омаловажавајућих коментара: „*Сусретала сам се са дискриминацијом и узнемиравањем због свега. Ако обучем хаљину кажу ми: 'О, спремна си за унапређење?' Ако сам желела више посла и изазова како бих напредовала, чујем: 'Боље ти је да нађеш мужа'. Најгоре ми је што су коментаре правили и мушкарци и жене и што буду као шале, па нисам знала како да их пријавим.*"

У вези са разбијањем тзв. „стакленог плафона", Повереник је упутио Министарству привреде иницијативу за измене и допуне Закона о привредним друштвима, Закона о јавним предузећима и Закона о управљању привредним друштвима у власништву Републике Србије. Циљ је да се женама омогући веће учешће у доношењу кључних одлука и да се повећа њихова заступљеност на местима где се обликује пословна и развојна политика.

Иницијатива предвиђа постепено увођење квота, као и обавезу да предузећа редовно извештавају о полној структури својих управљачких тела, посебно у јавном сектору који има кључну улогу за промену културе одлучивања и стварање модела добре праксе који може послужити као узор и приватном сектору. Ова иницијатива је уједно и корак ка усклађивању са Директивом (ЕУ) 2022/2381, којом се предвиђа да до 30. јуна 2026. године најмање 40% чланова неизвршних органа или 33% укупног броја чланова управљачких тела буде из реда мање заступљеног пола.

Такође, Поверенику се обратила Комора социјалне заштите указујући на могућу дискриминацију запослених при обнављању лиценци за рад у систему социјалне заштите. Наиме, важећи прописи нису прописивали јасну могућност да се рок важења лиценце продужи запосленима који су током тог периода били одсутни због трудничког, породиљског или одсуства ради неге детета, као ни због дужег лечења. Повереник је утврдио да би губитак лиценце искључиво због пола, породичног статуса или здравственог стања представљао непосредну дискриминацију, јер би запослени били доведени у неравноправан положај само зато што су користили законом загарантована права или били спречени здравственим разлозима да испуне услове за обнову лиценце.

Ограничене могућности напредовања жена нису само последица формалних препрека, већ и дубоко укорењених родних очекивања и културних образаца који утичу на

[48] Невена Дичић Костић, Андреа Чолак и Софија Врбашки, Родна дискриминација у области рада и запошљавања у Србији, Kvinna till Kvinna, Београд, 2022.

свакодневно професионално понашање и доживљај сопствених способности. Управо зато, поред неједнакости које се јављају у прописима и пракси, родне улоге додатно утичу на начин на који жене приступају каријерном развоју и сопственом позиционирању у професији. Део запослених жена сматра да се жене ређе „боре“ за традиционално „мушка“ занимања, што се одражава на запошљавање и напредовање: *„(...) Ипак се даје предност мушкарцима да они прво треба да буду 'упошљени', па онда жене.“*[49]

Искуства жена на тржишту рада јасно показују да пол, брачни и породични статус и даље делују као међусобно повезани фактори који утичу на једнаке могућности за запошљавање, напредовање и задржавање посла – што се детаљније разматра у наредном поглављу.

1.3.3.2. Услови рада

Увиди из праксе Повереника показују да флексибилнији облици рада — преко агенција, сезонски и хонорарни рад — несразмерно погађају жене. Иако могу помоћи у усклађивању професионалних и породичних обавеза, у стварности често значе мања права, ниже зараде, слабију правну заштиту и већу несигурност. Због друштвено приписаних улога везаних за бригу о породици, жене су чешће ангажоване у несигурним облицима рада. Послодавци понекад користе овакве уговоре да избегну обавезе из радног односа на неодређено време, укључујући права у вези са трудноћом и родитељским одсуством. У секторима неге, просвете, трговине и угоститељства овакви облици рада често су праћени неформалним уговорима, радом „на црно“ и кршењем радних права. „*Кад си жена, запослена 20 година на одређено, сваке године се обнавља уговор, уз то си и мајка и подстанар, директори мисле да ћеш све да истрпиш да би сачувала посао и да ћеш да ћутиш и радиш бесплатно прековремено, јер сваке године од директора зависи да ли ће потписати поново уговор и да ли ће бити пуно или умањено радно време, што се директно одражава на плату*.“, наводи једна запослена.[50]

Оно што жене описују кроз лична искуства потврђују и истраживања – несигурни облици рада не остављају последице само на тренутне услове запослења, већ дугорочно урушавају економску сигурност и права жена— од пензијског стажа до приступа кредитима и становању. Жене чешће раде и у небезбедним условима и без основних права: годишњег одмора, породиљског и плаћеног боловања.

Повереник је током претходних десет година посветио значајну пажњу и послодавцима: на конференцији „Ми не дискриминишемо“, одржаној 2017. године, представљен је „Кодекс равноправности“ – практичан документ који помаже у остваривању пуне равноправности на раду. Сарадња са синдикатима је интензивирана кроз округле столове и семинаре посвећене борби против насиља и дискриминације на радном месту. 2018. и 2019. године уз подршку Мисије ОЕБС-а и Министарства за рад настављен је

[49] Вишња Бађановић и Душица Стојадиновић, Истраживање социјалних корена родне дискриминације, Фондација Ана и Владе Дивац, Београд, 2022.
[50] Невена Дичић Костић, Андреа Чолак и Софија Врбашки, Родна дискриминација у области рада и запошљавања у Србији, Kvinna till Kvinna, Београд, 2022.

програм обука инспектора рада о примени антидискриминационих прописа, са мерљивим резултатима у погледу раста свести о родној равноправности.

Повереник је 2024. године припремио измењено и допуњено издање „Смерница за израду кодекса антидискриминационе политике послодаваца – Кодекса равноправности“. Ново издање садржи модел интерних кодекса, упитник за самопроцену, преглед правног оквира и појмова, методолошка упутства и примере добре праксе, укључујући механизме заштите од мобинга. Тим поводом, Повереник је организовао обуке за послодавце у Београду, Крагујевцу и Новом Саду. Поред тога, кроз програм „Она зна“ одржана су предавања за компаније о уклањању родних баријера у радном окружењу.

Радна места често не узимају у обзир специфичне потребе жена. У бројним фабрикама, продавницама и услужним делатностима недостају одмори, паузе, адекватне санитарне просторије и заштита на раду. „*Радила сам у фабрици (наменска производња), тамо је добра плата само за оне који су запослени за стално. Често сте ангажовани на одређено или преко студентске задруге. Тамо мушкарци руководе и ништа не раде, само по ћошковима пију. Жене раде на операцијама где је потребно дизати сандуке који су тешки и по 60 кг. Жене које раде на тим операцијама су запослене преко студентске и не смеју да се жале. О сексуалном узнемиравању не треба* ни *причати (...)“,* сведочи једна запослена.[51]

Без паузе, без подршке: Дискриминација жене са инвалидитетом у малопродајном трговинском ланцу

Жена са инвалидитетом, запослена у једној познатој малопродајној компанији, поднела је притужбу против свог послодавца и непосредне руководитељке због дискриминације на основу здравственог стања и инвалидитета. Након што је доставила решење Националне службе за запошљавање којим су јој утврђена ограничења у радном ангажовању (забрана рада у неповољним условима, са тешким физичким оптерећењем и без могућности дуготрајног стајања), у почетку је била распоређена на прилагођено радно место. Међутим, након повратка са боловања, распоређена је да ради сама у смени на одељењу деликатеса, без паузе, без замене, и без могућности да на време узме неопходну терапију. Упркос здравственом стању, послата је у други објекат, на исто напорно радно место, где јој је на крају и позлило. Убрзо након тога, њен уговор о раду на одређено време није продужен, иако је претходно више пута продужаван и иако је на њено место примљена нова радница без инвалидитета.

Послодавац и непосредна руководитељка нису доставили изјашњења Поверенику, па је чињенично стање утврђено на основу изјава и приложених доказа, укључујући сведочење колегинице која је потврдила да је подноситељка притужбе радила без паузе, сама у смени, упркос препорукама лекара. Повереник је утврдио да је радница била распоређивана супротно решењу о утврђеној радној способности, да јој је уговор о раду престао иако је постојала потреба за радним местом и да није било оправданог разлога да не буде поновно ангажована, изузев њеног инвалидитета. Сходно томе, утврђена је повреда одредаба Закона о забрани дискриминације и Закона о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом. Послодавцу и руководитељки је препоручено да упуте извињење подноситељки притужбе, као и да размотре могућност поновног ангажовања на радном месту које одговара њеном здравственом стању.

[51] Вишња Бабановић и Душица Стојадиновић, Истраживање социјалних корена родне дискриминације, Фондација Ана и Владе Дивац, Београд, 2022.

Случај дискриминације жене са инвалидитетом у малопродајном ланцу указао је на чест образац непоштовања обавезе разумног прилагођавања радног места и занемаривања здравствених ограничења запослених. Да је овај проблем дубљи и системски, показује и наредни пример из праксе Повереника.

Повереник је Вишем суду у Београду поднео тужбу против послодавца због дискриминације подноситељке притужбе на основу здравственог стања и инвалидитета у области рада и запошљавања. Запослена је оболела од леукемије, али је наставила да ради, уз минимална одсуства са посла. У поступку је утврђено да јој је здравствено стање трајно умањило радну способност, али да је према налазу надлежних институција и даље способна за рад уз одређена ограничења (без сменског, продуженог и ноћног рада). Упркос томе, послодавац јој је отказао уговор о раду, наводећи као разлог организационе промене и немогућност да обезбеди друге послове. Повереник је овај предмет водио као стратешку парницу, будући да је указивао на системски проблем праксе послодаваца да отпуштају запослене након погоршања здравственог стања, уместо да обезбеде разумно прилагођавање радног места у складу са законом. Циљ је био успостављање судске праксе која јасно потврђује обавезу послодавца да спречи дискриминацију особа са инвалидитетом у радним односима. Врховни касациони суд је 2021. године усвојио ревизију Повереника и потврдио пресуду Вишег суда у Београду којом је тужбени захтев усвојен у целости. Суд је утврдио да је запосленој незаконито отказан уговор о раду због њеног здравственог стања, чиме је извршена дискриминација. Туженом је наложено да пресуду објави у дневним новинама са националним тиражом, у складу са тужбеним захтевом.

Поред наведених последица по физичко здравље и безбедност, дискриминација на раду оставља и озбиљне психолошке последице по жене. Жене изложене дискриминацији, укључујући сексуално узнемиравање или неједнаке услове за напредовање, описују хроничан стрес, несаницу, анксиозност и емоционалну исцрпљеност.

Иако последице дискриминације могу бити тешке и дуготрајне, важно је правити разлику између дискриминације и других неповољних поступања која нису заснована на личним својствима запослених. У поступцима Повереника постоје бројни случајеви у којима је утврђено да разлика у поступању није проистекла из личних својстава, већ из других, законом оправданих разлога. Такви исходи показују значај пажљиве процене сваког појединачног случаја и потребу да се појам дискриминације не поистовећује са сваком неправдом или неповољном одлуком послодавца.

У једном предмету, Повереник је разматрао наводе професорке која је сматрала да је декан факултета применио различите стандарде приликом њеног избора у више звање и у поступку споразумног раскида радног односа. Утврђено је, међутим, да одлуке о избору у звање доноси Изборно веће факултета, а не декан, као и да факултет у време поступка није имао јединствену праксу у вредновању доказа о раду по позиву. Након овог случаја, факултет је додатно прецизирао критеријуме, чиме је унапредио транспарентност и уједначеност поступања. Стога, Повереник је утврдио да није било дискриминације по основу пола професорке. Слично, у случају бивше запослене која је навела да је отпуштена током одсуства са рада ради неге детета, током поступка је утврђено да је њено радно место укинуто у оквиру шире организационе промене која је

обухватила више запослених оба пола и није била у узорчно-последичној вези са њеним полом и породичним статусом. Још један случај односио се на притужбу запослене која је навела да ју је послодавац дискриминисао на основу пола, националне припадности, старосног доба и чланства у синдикату. Тврдила је да је једина добила писмено упозорење због пропуста у евидентирању података, иако су, према њеним сазнањима, сличне грешке направили и други запослени. Током поступка је утврђено да је послодавац спровео унутрашњу контролу у више филијала и да су и други запослени били подвргнути истој провери, при чему је неколико њих добило мере опомене. Повереник је оценио да поступање послодавца није било засновано на личним својствима подноситељке притужбе, већ на уоченим пропустима у раду, те је дао мишљење да није дошло до повреде Закона о забрани дискриминације.

1.3.3.3. Сексуално узнемиравање на раду

Сексуално узнемиравање представља облик родно засноване дискриминације и насиља у области рада. У пракси обухвата нежељене сексуалне коментаре и алузије, недоличне примедбе или уцене сексуалне природе у вези са послом, непожељне додире и гестове сексуалне конотације, као и стварање атмосфере у којој се жена осећа нелагодно, угрожено или понижено.

Регионална анкета ОЕБС-а из 2019. године показује да жене које нису активне на формалном тржишту рада се ређе сусрећу са сексуалним узнемиравањем од економски активних жена, јер су ређе изложене односима у којима се такво понашање јавља. Такође, уочено је и да неравнотежа моћи између надређених мушкараца и запослених жена повећава ризик од сексуалног узнемиравања на раду.[52] Већи ризик представљају и несигурни облици запослења (сезонски, агенцијски, на одређено), јер зависе од воље послодавца и жене имају слабији приступ заштити. „*Менџер и његове колеге су ме често задиркивали са сексуалном конотацијом и покушавали да имају секс са мном. Борила сам се са тим више од две године*“.[53] 74% жена које су доживеле сексуално узнемиравање навело је као починиоце лица на вишем хијерархијском нивоу.[54] И жене на позицијама моћи могу бити изложене сексуалном узнемиравању. Забележен је пример професорке која је трпела континуирано сексуално узнемиравање од пунолетног ученика. Колегиница којој се обратила умањила је озбиљност случаја и спречила да се покрену институционалне мере.[55]

Подаци о учесталости показују да су две од пет испитаних жена доживеле неки вид сексуалног узнемиравања од 15. године, а 18% у последњих 12 месеци. Међу онима које нису пријавиле, 49% је желело „да само реши“, 28% није желело да пријави, 17% се плашило губитка посла, а 11% је навело стид. У пракси се бележе одлуке жена да напусте посао уместо пријаве: „*Плашим се да пријавим јер ми треба посао, боље да ћутим.“; „Уместо пријаве, дала сам отказ; немам поверења да би институције*

[52] Невена Дичић Костић, Андреа Чолак и Софија Врбашки, Родна дискриминација у области рада и запошљавања у Србији, Kvinna till Kvinna, Београд, 2022.
[53] Аурелија Ђан и Софија Врбашки, Родна дискриминација у области рада и запошљавања у Србији, Kvinna till Kvinna, Београд, 2019.
[54] Ибид.
[55] Ибид.

реаговале.“; „Скренула сам пажњу послодавцу на његово понашање, после тога нисам добила одобрење за неплаћено одсуство.“[56]

Видови узнемиравања су различити. 31% жена (наспрам 14% мушкараца) наводи гестове, шале или звукове сексуалне конотације; 14% је добијало мејлове или СМС-поруке сексуалне природе (наспрам 3% мушкараца); 13% је било изложено нежељеном додиривању интимних делова, задњице или груди (наспрам 6% мушкараца); 15% жена и 10% мушкараца наводи да им је колега или надређени предлагао сексуални однос. „*То се дешавало у приватној фирми са мало запослених, у неформалној атмосфери (…) коментари ‘мислио сам на тебе синоћ’, ‘када ћемо на Хаваје’, загрљаји и покушај пољупца*.“; „*Одбијала сам позиве послодавца после радног времена (…) уследили су критике, додатни послови и захтеви да остајем дуже; на крају сам дала отказ, јер је било неподношљиво.*“[57]

Овакви појединачни облици узнемиравања део су шире патријархалне културе у компанијама, која се испољава кроз сексизам и вишеструке облике дискриминације према женама, не само на основу пола, већ и на основу изгледа, старосног доба и других личних својстава. Жене наводе и „сугестије“ послодавца да смршају на пословима у угоститељству, уз премештање на мање видљиве дужности (шанкерка уместо конобарица).[58]

У пракси је приметан мали број притужби које се односе на сексуално узнемиравање у области рада, иако жене током неформалних разговора и теренских посета наводе да је ова појава раширена. Повереник се бавио разлозима због којих жене оклевају да пријаве насиље. [59] Као најчешће разлоге непријављивања жене су навеле неповерење у институције, страх, стид, психолошку везаност и економску зависност од насилника.

1.3.4. Жене у већем ризику од дискриминације и дискриминација на тржишту рада

Жене које припадају групама у већем ризику од дискриминације често се суочавају са вишеструком и интерсекцијском дискриминацијом у области рада и запошљавања. Пол и род се у њиховом случају преплићу са другим личним својствима – инвалидитетом, националном припадношћу, сексуалном оријентацијом, старосним добом, имовним стањем или местом становања – што додатно продубљује неједнакост и ограничава приступ правима из радног односа. Повереник је спровео истраживање „Перцепција жена у већем ризику од дискриминације“,[60] које је, између осталог, обухватило и питања у вези са родном равноправношћу у области рада и запошљавања. Испитанице су као најчешће разлоге неравноправности навеле предрасуде послодаваца о способностима жена (42,7%), друштвени притисак да се породица стави испред каријере (38,4%) и стереотипе о „мушким“ и „женским“ пословима (36,7%). Недостатак заштите трудница и мајки на раду истакло је 32,9% учесница, што указује на потребу за јачањем законодавног оквира и праксе које подржавају жене у радном

[56] Ибид.
[57] Ибид.
[58] Вишња Бабановић и Душица Стојадиновић, Истраживање социјалних корена родне дискриминације, Фондација Ана и Владе Дивац, Београд, 2022.
[59] Повереник за заштиту равноправности, Зашто жене не пријављују насиље у породици, доступно на: https://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2023/03/Zasto-zene-ne-prijavljuju-nasilje-u-porodici-Rezultati-istrazivanja.pdf
60 Доступно на: https://ravnopravnost.gov.rs/istrazivanje-o-percepciji-zena-u-vecem-riziku-od-diskriminacije-o-rodnoj-ravnopravnosti/

окружењу. Испитанице су навеле да се жене које планирају или имају децу често суочавају са дискриминацијом – од смањења зарада и ускраћивања могућности за напредовање до губитка посла. Посебно забрињава налаз да чак 30,5% жена као један од разлога неравноправности наводи и толеранцију сексуалног узнемиравања на радном месту.

Полазећи од тежег положаја жена на тржишту рада — отежаног запошљавања, чешћег отпуштања и нижих зарада у појединим секторима — Повереник је упутио иницијативе Министарству за рад и Националној служби за запошљавање за креирање специфичних мера активне политике запошљавања усмерених на теже запошљиве жене. Ове мере биле су намењене женама у неразвијеним и сеоским срединама, мање образованим и дугорочно незапосленим, уз предлог увођења подстицаја за самозапошљавање и очување традиционалних заната. Министарство је обавестило Повереника да ће жене са више фактора отежане запошљивости имати приоритет у мерама предвиђеним Акционим планом за спровођење Стратегије запошљавања 2021–2026, да је финансирање мера одобрено за 94 јединице локалне самоуправе, као и да ће се пилотирати иновативна локална решења у складу са предлозима Повереника.

Према Посебном извештају Повереника за заштиту равноправности о дискриминацији особа са инвалидитетом из 2025. године,[61] један од најзначајнијих проблема остаје дискриминација у области рада и запошљавања. Иако је законска обавеза запошљавања особа са инвалидитетом уведена још 2009. године, њихово укључивање на тржиште рада и даље је недовољно, а стопа незапослености висока. Подаци Националне службе за запошљавање показују да је 2023. године на евиденцији било 17.054 особа са инвалидитетом, док је у све мере професионалне рехабилитације и запошљавања било укључено 8.505 лица, што указује на ограничен домет постојећих програма. Истраживање „Положај особа са инвалидитетом на тржишту рада“, спроведено за потребе извештаја Повереника, показало је да су највеће баријере за запошљавање предрасуде послодаваца о капацитетима особа са инвалидитетом (92%), недовољна приступачност радних места (46%) и недостатак одговарајућих квалификација (46%). Пракса Повереника потврђује да предрасуде и стереотипи о продуктивности особа са инвалидитетом остају један од главних узрока њихове маргинализације. Као одговор, Повереник је спроводио обуке и развио више алата за подршку послодавцима, укључујући ажурирани „Кодекс равноправности“ и „Упутство за разумно прилагођавање радног места“, као и мрежу „Партнерство за равноправност“ којом се подстиче инклузивна и антидискриминациона пракса у запошљавању.

Ови налази додатно добијају на значају када се има у виду положај жена са инвалидитетом, које се суочавају са удвострученим препрекама у приступу запослењу. Неприступачно образовање, недовољна подршка и ниска очекивања окружења снижавају шансе за запошљавање и пуну економску укљученост.

61 Доступно на: https://ravnopravnost.gov.rs/posebni-izvestaji/

Прилагођавање радног места као „разлог“ за ускраћивање права из радног односа

Поступак је покренут поводом притужбе коју је, у име запослене у предшколској установи, поднео њен пуномоћник, због дискриминације на основу инвалидитета. Наиме, жена је била запослена у предшколској установи у звању васпитача, али је, услед утврђеног првог степена тешкоћа у раду, ангажована на радним задацима који не подразумевају директан рад са децом, у складу са налазом и мишљењем надлежне лекарске комисије. У притужби је истакла да је у децембру 2023. године стекла диплому мастер васпитача и да је поднела захтев за усклађивање уговора о раду у складу са новим нивоом образовања (са 6. на 7.1. степен), али да је послодавац остао „нем“ на тај захтев. Истовремено, четири друге запослене које су стекле исту диплому добиле су измене уговора о раду и признавање више стручне спреме.

У изјашњењу предшколске установе наведено је да усклађивање уговора о раду са новим нивоом образовања притужиље није спроведено, јер подноситељка притужбе не остварује непосредан васпитно-образовни рад са децом, те да је тај елемент био пресудан у доношењу одлуке. Истакнуто је да послови које она обавља не захтевају додатни ниво образовања и не доприносе квалитету рада у смислу који би оправдао прелазак у виши платни разред.

Међутим, Повереник је у анализи указао да је управо сам послодавац, због инвалидитета запослене, у више наврата вршио прилагођавање радног места – прво ангажовањем на пословима библиотекара, а затим потписивањем анекса уговора о раду којим је подноситељка формално распоређена на радно место васпитача, али са измењеним описом посла у складу са својим могућностима. Та чињеница је кључна: оног тренутка када је послодавац распоредио запослену на радно место васпитача (иако прилагођено), статусно ју је изједначио са другим васпитачима. Управо зато, одбијање да јој се призна стечени 7.1. степен образовања, док је истовремено признат другим васпитачима, представља дискриминацију по основу инвалидитета. Повереник је подвукао да разумно прилагођавање радног места не сме постати основ за умањење права, већ алат за осигурање равноправности у приступу раду и напредовању. Сходно утврђеном, Повереник је дао мишљење да је предшколска установа повредила одредбе Закона о забрани дискриминације. Установи је упућена препорука да отклони последице дискриминаторног поступања признањем стручне спреме запосленој и усклађивањем њеног радно-правног статуса са осталим васпитачима.

Овај пример јасно илуструје да се иза административних одлука често крију предрасуде и неразумевање појма „разумног прилагођавања“, које би требало да омогући једнак третман, а не да буде изговор за ускраћивање права. Шира слика потврђује да су жене са инвалидитетом у посебно неповољном положају на тржишту рада. Истраживања и теренска искуства указују на њихову ниску економску активност, ограничене могућности запослења и готово непостојећу подршку за предузетништво. И када имају високо образовање, често им се нуде само привремени послови или ангажмани у оквиру јавних радова, што додатно продубљује економску несигурност и осећај искључености: „*Радила сам као чистачица четири месеца. Рекли су да су*

испунили квоту и више немају обавезу.“ Забележене су и изјаве послодаваца типа „тражим здравог инвалида“.[62]

Пракса показује да се пријаве за посао особа са инвалидитетом неретко не разматрају упркос испуњеним условима за запослење. Послодавци наводе страх од трошкова прилагођавања радног места и потенцијалних „изостанака“ запослених, док физичке баријере (улази, тоалети) додатно искључују кандидате, без обзира на квалификације.

Занемаривање процене радне способности довело до дискриминације запослене жене

Поступак је покренут поводом притужбе жене запослене у једном привредном друштву, која је навела да је у радном колективу најстарија, да је оперисала кичму и да има утврђен инвалидитет на основу процене радне способности. Иако је, како је навела, требало да буде распоређена на лакше радно место, наставила је да обавља послове помоћног радника у производњи, који укључују тешке физичке задатке. Додатно је указала да јој послодавац дугује пет месечних зарада, док другим запосленима, нарочито мушкарцима, зараде исплаћује редовније.

У изјашњењу послодавца наведено је да се запослена води на радном месту помоћног погонског радника, које није мењано од систематизације из 2017. године, да није доставила решење о инвалидитету, као и да се тренутно не врше редовне производне активности, већ повремени пројекти. Послодавац је потврдио кашњење у исплати зарада свим запосленима, али је одбацио наводе о дискриминацији.

Током поступка утврђено је да је подноситељка притужбе приложила послодавцу потврду о свом инвалидету, издату ради процене радне способности. На основу изјава сведока, акта о процени ризика радног места, описа посла и решења Националне службе за запошљавање, утврђено је да је запослена обављала послове који нису били у складу са њеном процењеном радном способношћу. Повереник је дао мишљење да је послодавац повредио одредбе Закона о забрани дискриминације, тиме што није распоредио запослену на радно место у складу са њеним здравственим стањем и степеном инвалидитета. Послодавцу је препоручено да отклони последице дискриминације и обезбеди радни ангажман у складу са процењеном радном способношћу запослене.

И прописи из области социјалне заштите могу демотивисати запошљавање: запослењем се губе поједина права на помоћ. Запослење преко јавних радова је краткотрајно (нпр. 120 радних дана у шест месеци), по истеку се губе приходи и жене нису у могућности да поново стекну право на социјалну помоћ у наредних шест месеци.[63]

Поједине жене са инвалидитетом наводе да се и након запошљавања суочавају са предрасудама и неповерењем колега. У питању су суптилни облици понижавања и омаловажавања, који се често одвијају у неформалним ситуацијама и тешко се доказују. У једном случају који је разматрао Повереник, жена са инвалидитетом поднела је притужбу због увредљивог коментара који јој је колегиница упутила током приватног разговора на послу, када јој је рекла „да је инвалид, али да се инвалиди тако не понашају – да траже информације од јавног значаја.“ Подноситељка притужбе је ову

[62] НВО „Сигуран живот“ и др, Студија о људским правима жена са инвалидитетом у Банату, доступно на: https://siguranzivot.org/wp-content/uploads/2020/01/Studija-o-polozaju-zena-sa-invaliditetom.pdf
[63] Ибид.

изјаву доживела као понижавајућу и дискредитујућу, јер је њоме доведена у питање њена способност и право да као особа са инвалидитетом остварује своја грађанска права. Током поступка нису идентификовани сведоци нити су прикупљени други докази који би потврдили садржај разговора, док је колегиница у свом изјашњењу негирала да је такав коментар уопште изрекла. Повереник је, стога, закључио да није доказано да је дошло до акта дискриминације на основу инвалидитета. Овај пример илуструје колико су суптилни облици дискриминације на радном месту тешко доказиви, али и колико дубоко могу да утичу на достојанство и осећај припадности жена са инвалидитетом у радном окружењу.

Иако су изазови у области запошљавања особа са инвалидитетом специфични, они се у својој суштини подударају са ширим проблемом неједнакости жена на тржишту рада. И код других група жена у већем ризику од дискриминације, попут Ромкиња, препреке су сличне – недовољна доступност радних места и ограничене могућности запошљавања, те изложеност вишеструкој дискриминацији. Саветодавни комитет Савета Европе истиче да су Роми „готово у потпуности искључени са формалног тржишта рада“. Неформално запошљавање код ромске популације остаје високо и када у општој популацији опада.[64]

Положај Ромкиња оптерећен је препрекама још у раном образовању: прекиди школовања, рани бракови, неподстицајно окружење, изложеност стереотипима и предрасудама. И кад стекну квалификације, њихова знања се често не вреднују равноправно. При конкурисању за посао суочавају се са неповерењем и потцењивањем, нарочито за послове који укључују контакте са клијентима: „…‘неће ми ваљда циганка радити за касом’“.[65]

И када раде, често су на физички тешким, слабо плаћеним и несигурним пословима — у домаћинствима, на пијацама, у неформалном сектору и нези. Тај рад је неретко нерегистрован, без уговора и права, уз повећан ризик од експлоатације и узнемиравања.

Студије бележе системску маргинализацију Ромкиња на радном месту: уговори закључени на краће време, мање погодности и другачији третман у односу на жене из већинске популације чак и када су им квалификације исте. Неплаћени кућни рад се не препознаје као рад, већ као „обавеза жене“, па се чак и зарада у неформалном сектору посматра као „стратегија преживљавања“, не као запослење.[66] Пракса показује и учесталост вређања запослених Ромкиња по основу националне припадности.

Речи које „пеку“: Дискриминација кроз увредљиво и понижавајуће поступање на радном месту

Жена запослена у геронтолошком центру поднела је притужбу због дискриминације коју је доживела од колеге током обављања посла. Навела је да јој је у службеним просторијама упућена изјава: „Врати се у чергу из које си дошла, тамо је место и теби и твом оцу“, при чему је истакнуто да је њен отац ромске националности.

[64] Невена Дичић Костић, Андреа Чолак и Софија Врбашки, Родна дискриминација у области рада и запошљавања у Србији, Kvinna till Kvinna, Београд, 2022.

[65] Доступно на: https://hcabl.org/diskriminacija-romkinja-pri-zaposljavanju-obrazovanje-moze-smanjiti-predrasude/?utm

[66] Невена Дичић Костић, Андреа Чолак и Софија Врбашки, Родна дискриминација у области рада и запошљавања у Србији, Kvinna till Kvinna, Београд, 2022.

Иако је колега у свом изјашњењу тврдио да изјава није била увредљива нити упућена у смислу који би се могао протумачити као дискриминаторски, у поступку је утврђено да је спорна изјава заиста изговорена и да она носи увредљив, стереотипизујући и дискриминаторни карактер.

Повереник је узео у обзир историјски и друштвени контекст положаја ромске заједнице у Србији, као и распрострањене предрасуде и социјалну искљученост којој су често изложени. У том светлу, реченица која садржи термин „черга“ и повратак у њу, употребљена у контексту етничког порекла, представља понижавајући говор који вређа достојанство појединке. На основу свега утврђеног, Повереник је дао мишљење да је дошло до дискриминације на основу личног својства – националне припадности члана породице подноситељке притужбе. Дата је препорука да се подноситељки упути писано извињење и да се убудуће води рачуна да изјаве и поступци не крше прописе о забрани дискриминације.

Истраживање Повереника о перцепцији дискриминације спроведено међу Ромима и Ромкињама указује на везу између друштвене искључености и разумевања дискриминације. Многе Ромкиње, посебно оне које су ниског образовања и без прихода, осећају се немоћно и без изгледа за промену.[67]

Државни програми оспособљавања и самозапошљавања често су без пратеће финансијске и саветодавне подршке и не одговарају потребама заједнице, што смањује ефекат и додатно удаљава Ромкиње од формалне економије.

Највећа одговорност је на надлежним органима и организацијама да, међусекторским деловањем, обезбеде једнаке шансе кроз доступно и квалитетно образовање, укључујући менторску подршку и завршавање школовања, као и реалан приступ запослењу као предуслов економске самосталности, бољих услова становања и пуне друштвене укључености.

Питање једнаких шанси у запошљавању посебно добија на тежини када се посматра положај младих, који се суочавају са нестабилним тржиштем рада и ограниченим приликама за први посао. Недовољна подршка у преласку из образовног система у сферу рада додатно продубљује ризик од дуготрајне незапослености и економске несигурности. У марту 2024. године НСЗ је евидентирала 72.269 незапослених младих (18,63% свих незапослених). Више је незапослених младих жена него мушкараца (39.120 према 33.149), а у узрасту 25–29 година разлика је још више изражена (19.506 према 13.941). Трећина ради без уговора или ван струке: 37% има уговор на неодређено, 17% ради „на црно“, 61% не ради у области за коју се школовало.[68]

Улазак на тржиште рада нарочито је тежак за младе жене. Препрека није „слабија мотивација“, већ приступ запошљавању. Скоро половина неактивних жена од 25–29 година има претходно радно искуство (49,8%). Разлози прекида рада су губитак посла и привремени ангажмани. Брига о деци и зависним члановима породице ограничавају повратак: 66,9% младих жена наводи недоступност или неповољну цену услуга чувања

[67] Доступно на: https://ravnopravnost.gov.rs/percepromzajodiskr/
[68] Кровна организација младих Србије, Алтернативни извештај о положају и потребама младих у Републици Србији - 2024, Београд, 2024.

деце; 4,5% изостанак услуга бриге о болесним и старијим. Више од половине (52,5%) младих жена би желело да ради, али тренутно не тражи посао.[69]

На почетку каријере јавља се несразмера између услова из огласа и искуства кандидаткиња. Траже се године праксе за „почетне" позиције. Чести су и нестандардни уговори, односно уговори о раду ван радног односа као што је уговор о привременим и повременим пословима. Присутна су и пређутна очекивања о скором материнству и недозвољена питања на интервјуу. *„(...) Један од најгорих разговора за посао који сам имала у животу догодио се када сам се пријавила за посао као наставница језика. Кад сам отишла на разговор нису ми дали прилику да одржим пробни час, само су ми тражили неке мане и гледали су ме чудно. Између осталог, власница те организације ме је питала и да ли планирам децу*", наводи једна професорка језика из Зајечара.[70]

Жене старије од 45 година су најмање активне и запослене. У односу на мушкарце вршњаке родни јаз у активности износи око 20%, у запослености око 18%. Јаз у незапослености се „скрива" јер жене често одустају од трагања за послом. За разлику од мушкараца, шансе жена за запослење опадају после 45-те године.[71] *„Друштво у коме живимо има своје обрасце. Један од њих је да старије жене постају невидљиве. Наше мишљење се не уважава, наше знање и искуство су непотребни. Више нисмо декор и све више се суочавамо са методологијом 'празног стола'. Задају нам се неважни, неадекватни послови*", наводи запослена жена од 57 година.[72]

После губитка посла, жене старије од 45 година теже налазе ново запослење. Присутне су предрасуде о прилагодљивости и дигиталним вештинама, а богато радно искуство се недовољно вреднује.

Старосно доба није стварни и одлучујући услов за обављање посла наставника

Поступак је покренут поводом притужбе кандидаткиње за радно место наставника у једној средњој стручној школи, која је навела да је дискриминисана на основу старосног доба. Иако је остварила бољи резултат на тестирању Националне службе за запошљавање, предност је дата млађој кандидаткињи, уз образложење да је „ближа по годинама ученицима".

У поступку је утврђено да старосно доба није било прописано као услов у конкурсу, нити се може сматрати стварним и одлучујућим условом за обављање послова наставника. Повереник је утврдио да је школа повредила одредбе Закона о забрани дискриминације тиме што је као критеријум приликом запошљавања користила старосно доба. Школи је препоручено да отклони последице дискриминаторног поступања и убудуће примењује искључиво објективне и законом дозвољене критеријуме.

[69] Марија Бабовић, Затварање круга: Положај жена на тржишту рада на почетку и крају каријере, Удружење „Жене на прекретници" и SeCons, доступно на: https://www.zenenaprekretnici.org/wp-content/uploads/2025/04/Sazetak-polozajj-zena.pdf

[70] Доступно на: https://oradio.rs/sr/vesti/drustvo/zene-prilikom-zaposljavanja-izlozene-i-rodnoj-i-starosnoj-diskriminaciji-13746.html?utm

[71] Марија Бабовић, Затварање круга: Положај жена на тржишту рада на почетку и крају каријере, Удружење „Жене на прекретници" и SeCons, доступно на: https://www.zenenaprekretnici.org/wp-content/uploads/2025/04/Sazetak-polozajj-zena.pdf: https://www.zenenaprekretnici.org/wp-content/uploads/2025/04/Sazetak-polozajj-zena.pdf

[72] Невена Дичић Костић, Андреа Чолак и Софија Врбашки, Родна дискриминација у области рада и запошљавања у Србији, Kvinna till Kvinna, Београд, 2022.

Продужена незапосленост погоршава социо-економски положај и утиче на ментално здравље жена из ове старосне групе (самопоуздање, осећај искључености), те је стога потребно повећати и унапредити програме подршке усмерене на жене старије од 45 година, имајући у виду да су мере активне политике запошљавања више усмерене на младе.

Када је реч о женама са села, истраживања показују да су углавном ангажоване у пољопривредним пословима као помажући чланови домаћинства, без уговора, плате и социјалне заштите. Иако раде пуно радно време, њихов рад остаје невидљив и неплаћен. Према подацима Републичког завода за статистику, чак 74% помажућих чланова домаћинства чине жене, од којих је већина запослена у пољопривреди. Већина жена у руралним подручјима није власница газдинстава нити имовине, што произлази из патријархалног модела наслеђивања и традиционалног пресељења у домаћинство супруга. Ограничавајући фактор представља и нижи ниво образовања и дигиталне писмености, као и недоступност услуга предшколског васпитања, што додатно умањује могућност њиховог запошљавања. Због непостојања редовних уплата за пензијско и инвалидско осигурање, жене на селу су посебно рањиве у случајевима болести, инвалидитета или старости, што их често чини економски зависним од породице и лишеним права на достојанствен живот у старости.[73]

У циљу економског оснаживања жена, Повереник је кроз пројекат „Унапређење безбедности жена у Србији“ пружио директну подршку женама које покрећу или унапређују пољопривредну производњу, обезбеђујући набавку неопходне опреме за нове или постојеће послове. Женским удружењима из руралних средина ојачани су технички капацитети за развој пољопривреде, сеоског туризма, очувања животне средине, домаће радиности и културног наслеђа. Теме економског оснаживања жена и девојака у руралним областима биле су у фокусу и на годишњој конференцији 2021. године „Поглед у будућност“.

Дискриминација на тржишту рада погађа и лезбејке, бисексуалне и трансродне жене које се суочавају са бројним препрекама— од предрасуда до отворене дискриминације. Посебно су изложене трансродне жене, јер се родни идентитет и процес прилагођавања (промене) пола често не могу сакрити.[74]

Када се сексуална оријентација сазна или претпостави, лезбејке трпе омаловажавање и изолацију. *„(...) нису прихватали моју оријентацију (…) била сам ‘црна овца’.*“ Пријављивање је ретко: страх од дуготрајних поступака и неповерење у заштиту обесхрабрују.[75]

Дискриминација у радном окружењу због сексуалне оријентације

Поступак је вођен поводом притужбе једне жене против власника и запослене у кафе ресторану у ком је радила, због дискриминације на основу сексуалне оријентације. Према наводима из притужбе, бивша колегиница ју је вређала и понижавала након што јој је открила да је лезбејка, упућујући коментаре попут: „Што

[73] Доступно на: https://www.befem.org/wp-content/uploads/2024/02/Nove-zelene-politike-Hronika-rada-z%CC%8Cena-na-selu-2021.pdf
[74] Повереник за заштиту равноправности, Посебан извештај повереника за заштиту равноправности о дискриминацији у области рада и запошљавања, Београд, 2019.
[75] Ideas, Достојанство на раду - Истраживање о положају ЛГБТИ+ особа у области рада и запошљавања, доступно на: https://ideje.rs/wp-content/uploads/2020/07/Dostojanstvo-na-radu-IDEAS.pdf?utm

се ти не јављаш када те зовем, лезбејко?“ и „Да ли ти је то цура? Да ли је и она лезбејка?“. Сведоци су потврдили да су се такви коментари понављали и да су били изговорени са подсмехом и иронијом.

Повереник је утврдио да власник ресторана није повредио одредбе Закона о забрани дискриминације, али да је бивша колегиница поступала супротно закону, јер је вређала и понижавала подноситељку притужбе на основу њене сексуалне оријентације. Препоручено јој је да упути писано извињење подноситељки притужбе због вређања и понижавајућег поступања.

Када је реч о трансродним женама, уочено је да наилазе на елиминацију већ у конкурисању за посао ако се документи „не поклапају“ са полом. „*Дешавало се да буду врло директни па ми је доста пута речено да не желе да ме запосле да њихова репутација не би долазила у питање ако би запослили транс особу. Дешавало се и да ми се смеју и вређају ме. Некада кажу да нису заинтересовани, што би било сасвим у реду, да нису имали тотално другачији став док та девојка коју виде није извадила лични документ у којем се види мушко име*“, сведочи жена из Новог Сада.[76]

Пракса показује да и када добију посао, од њих се очекује да прикривају идентитет, трпе неосетљиве и увредљиве коментаре и често напуштају радно место због неподношљиве атмосфере.

1.4. Између закона и стварности: Закључно разматрање

Дискриминација у поступку рада и запошљавања се ређе испољава као отворено ускраћивање права, а чешће као „сугестија“, прећутна селекција и неписано правило ко је „пожељан радник“. У пракси се понављају обрасци који ограничавају професионални развој жена: отежано напредовање због мајчинства, ускраћивање уговора на неодређено време по повратку са родитељског одсуства, као и питања о брачном статусу и плановима за децу. Жена у фертилном добу често се посматра као „неизвесна инвестиција“, док се породиљско одсуство и даље пречесто третира као трошак, а не као право. Овакви закључци следе како из праксе Повереника, тако и из низа истраживања, а илустративно их потврђују наводи младе запослене жене: *„Апсолутно сматрам да сам била дискриминисана зато што сам жена у много ситуација. Дешавало се да се од мене очекује да будем срећена, да ми је посао на првом месту, да не планирам децу. Након удаје послодавац је упућивао такође низ неприкладних и провокативних коментара на конто тога*“ (29).[77]

Ромкиње, жене са инвалидитетом, лезбејке и трансродне жене, младе и старије жене, као и жене са села суочавају се са вишеструком дискриминацијом у запошљавању и на раду, што додатно умањује њихове могућности и отежава приступ равноправним условима рада.

[76] Доступно на: https://www.021.rs/story/Novi-Sad/Vesti/121961/Novosadjanki-ne-daju-posao-samo-zato-sto-je-trans-osoba.html

[77] Невена Дичић Костић, Андреа Чолак и Софија Врбашки, Родна дискриминација у области рада и запошљавања у Србији, Kvinna till Kvinna, Београд, 2022.

Зато институције морају деловати системски: учинити податке видљивим; уградити интерсекцијске мере у политике запошљавања; обезбедити услуге подршке и разумно прилагођавање радних места; појачати надзор над пословним праксама и јавно промовисати нулту толеранцију на дискриминацију.

2. ДВА ЛИЦА ИСТЕ ПРИЧЕ: ПОЛ И БРАЧНИ И ПОРОДИЧНИ СТАТУС У СЕНЦИ ДИСКРИМИНАЦИЈЕ

2.1. На прагу поглавља

„(..) Жене дају велики допринос добробити породице и развоју друштва, што се још увек не признаје и не разматра у складу са својом важношћу. Друштвени значај рађања, мајчинства и улоге родитеља у породици и подизању деце морали би да буду признати. Подизање деце захтева заједничку одговорност родитеља, жена и мушкараца, као и друштва у целини. Рађање, мајчинство, родитељство и репродуктивна улога жена не смеју бити основа за дискриминацију нити ограничити пуно учешће жена у друштву. Такође би требало одати признање и важној улози коју жене у многим земљама често имају у бризи о другим члановима своје породице.“

(Пекиншка декларација и платформа за деловање, Поглавље II, тачка 29)

Иако су написане пре три деценије, ове реченице и данас звуче као извештај о свакодневици многих жена у Србији. Њихова упечатљивост није случајна, оне разобличавају друштвене механизме који жену не ограничавају само по основу пола, већ и кроз наметнуте улоге које „мора“ или „не сме“ да испуњава: као мајка, супруга, ћерка, запослена или неговатељка.

Пекиншка платформа је међу првима јасно показала да дискриминација није једнослојна. Положај жене одређује и њен брачни и породични статус – било да је трудна, неудата, разведена, самохрана мајка или у браку са теретом пуне одговорности за децу и старије. Традиционалне улоге „прехрањивача“ и „неговатељке“ нису остале само у сфери културних представа, већ су утицале на прописе, институције и праксу – од запошљавања и напредовања, до остваривања права из социјалне заштите.

Зато је било неопходно да се пол, брачни и породични статус препознају као формално засебни, али у реалности испреплетени основи дискриминације. Управо те „пресеке“ осветљава ово поглавље, укључујући и лична сведочења жена чији приватни живот има директне последице по њихову професионалну и друштвену позицију.

Зато и ово поглавље не почиње бројкама, већ гласовима жена. Из њихових искустава извире анализа – правна, институционална и социолошка – која покушава да одговори на суштинско питање: зашто приватне околности жена и даље производе последице у њиховом професионалном и друштвеном животу.

„*Послодавац није дозволио да имам слободан дан. Била сам у 18. недељи трудноће и требало је да идем на амниоцентезу. После пар дана морала сам на боловање, послодавац је саопштио да по истеку боловања добијам отказ. Тако је и било*“, преноси своје искуство једна бивша запослена.[78]

2.2. Нормативни и стратешки оквир

2.2.1. Међународни стандарди

Према члану 5. **Конвенције о елиминацији свих облика дискриминације жена (CEDAW)**, државе су обавезне да обезбеде разумевање материнства као друштвене функције и да промовишу заједничку одговорност мушкараца и жена у подизању деце, уз пуно поштовање најбољег интереса детета.Чланом 11. прописује се обавеза држава да елиминишу дискриминацију жена у области запошљавања и обезбеде једнака права, укључујући право на здравствену и социјалну заштиту, као и посебну заштиту биолошких и репродуктивних функција. Државе су дужне да спрече отпуштање због трудноће или породиљског одсуства, као и дискриминацију по основу брачног стања, уз обезбеђивање плаћеног породиљског одсуства и повратка на исто радно место.

Трудница отпуштена због посета лекару - Комсија за равноправност, Северна Ирска[79]

Лаура и њен супруг радили су у једној фирми у Северној Ирској. Након што је Лаура обавестила послодавца о трудноћи и најавила пренаталне прегледе, позивана је на састанке због изостанака и убрзо добила отказ, док су други радници задржани. Менаџер јој је том приликом рекао: „Требаће ти још слободних дана због прегледа… већ си изостала у среду због ултразвука.“

Радни трибунал је утврдио да је Лаура отпуштена због трудноће и да је била изложена неповољнијем третману, чиме је прекршен Закон о забрани дискриминације. Трибунал је досудио накнаду штете, а Комисија за равноправност је истакла да се случајеви дискриминације по основу трудноће и даље често јављају, иако је забрана на снази више од четири деценије.

Општа препорука бр. 17[80] CEDAW комитета позива државе да мере и вреднују неплаћене домаће активности жена и њихову вредност укључе у бруто национални доходак, спроводећи истраживања и анкете о употреби времена раздвојене по полу. У **Општој препоруци бр. 21 (Равноправност у браку и породичним односима)**[81] комитет истиче потребу за једнаким наследним правима жена и мушкараца, указујући да пракса у многим државама и даље доводи до озбиљне дискриминације жена у наслеђивању имовине супруга или оца. CEDAW комитет у препоруци наглашава и да породица постоји у различитим облицима и да равноправност мора бити обезбеђена у свим системима — у закону и приватном животу. Државе су обавезне да гарантују једнака права и одговорности у браку, приликом развода, као и право жена да слободно одлучују о планирању породице, без принуде партнера или власти.

[78] Невена Дичић Костић, Андреа Чолак и Софија Врбашки, Родна дискриминација у области рада и запошљавања у Србији, Kvinna till Kvinna, Београд, 2022.
[79] Equality Commission for Nothern Ireland, доступно на: https://www.equalityni.org/Footer-Links/News/Individuals/Woman-wins-%C2%A328%2C000-for-pregnancy-discrimination-at?utm
[80] CEDAW комитет, Општа препорука бр. 17, A/46/38
[81] CEDAW комитет, Општа препорука бр. 21, A/49/38

Подноситељке представке пред Европским судом за људска права у предмету Yocheva и Ganeva против Бугарске[82] су самохране мајке чија деца немају правно признатог оца. Бугарске власти одбиле су им право на месечну накнаду предвиђену за „породице са једним живим родитељем“, тумачећи тај услов тако да други родитељ мора бити преминуо.

Суд је у погледу прве подноситељке (Yocheva) утврдио повреду члана 14. у вези са чланом 8. конвенције. Представка друге подноситељке (Ganeva) одбачена је као неблаговремена (истек шестомесечног рока). Суд је оценио да искључење породица у којима је отац непознат почива на стереотипном схватању породице као оне у којој дете нужно има два родитеља и истакао да таква разлика у поступању нема објективно и разумно оправдање.

Општа препорука бр. 24 (Жене и здравље)[83] наглашава обавезу држава да елиминишу дискриминацију у приступу здравственој заштити током целог животног циклуса, нарочито у области планирања породице, трудноће и постпорођајног периода, као и да обезбеде бесплатне услуге и подршку жртвама насиља. **Општа препорука бр. 29**[84] подвлачи потребу сузбијања дискриминације у свим облицима породичних односа, укључујући бракове, регистрована партнерства и де факто заједнице. Државе које признају такве облике заједница морају обезбедити једнака економска права и обавезе партнера и заштиту жена у случају раскида заједнице.

У предмету пред Европским судом за људска права, X и други против Аустрије,[85] две жене које су живеле у стабилној истополној заједници, заједно са сином једне од њих, оспориле су то што аустријски прописи онемогућавају тзв. „step-parent adoption“, односно, да партнерка усвоји биолошко дете своје партнерке. Домаћи судови су захтев одбили позивајући се на одредбе Грађанског законика, што је представљало апсолутну правну препреку и искључивало сваку индивидуалну процену у евентуалном поступку усвајања.

Европски суд за људска права утврдио је повреду члана 14. у вези са чланом 8, јер је по тадашњем аустријском праву „усвајање пасторка“ било дозвољено само невенчаним паровима различитог пола. Суд је заузео став да такво прављење разлике, засновано на сексуалној оријентацији партнера, није имало објективно и разумно оправдање.

Члан 23. **Конвенције о правима особа са инвалидитетом** обавезује државе да елиминишу дискриминацију у свим аспектима брачних и породичних односа, родитељства и личних веза. Посебно се наглашава право особа са инвалидитетом да равноправно са другима слободно и одговорно одлучују о броју и размаку између деце. Државе су дужне да обезбеде приступ информацијама и образовању о рађању и планирању породице, као и средствима која омогућавају пуно остваривање ових права, уз посебно истакнуто право на очување плодности, равноправно са другима. У **Општем коментару бр. 3 (Жене и девојчице са инвалидитетом)**,[86] Комитет за права

[82] Представке бр. 18592/15 и 43863/15, финална пресуда од 11. маја 2021, доступно на: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-209866%22]}; https://www.echrcaselaw.com/en/echr-decisions/exclusion-of-mother-from-family-allowances-because-the-children-were-of-an-unknown-father-violation-due-to-discrimination-and-respect-for-privacy/

[83] CEDAW комитет, Општа препорука бр. 24, A/54/38/Rev.1

[84] CEDAW комитет, Општа препорука бр. 29, CEDAW/C/GC/29

[85] Представка бр. 19010/07, пресуда од 19. фебруара 2013, доступно на https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-116735

[86] Општи коментар бр. 3 – Жене и девојчице са инвалидитетом, Комитет за права особа са инвалидитетом, CRPD/C/GC/3 од 2. септембра 2016. године

особа са инвалидитетом указује на бројне препреке у остваривању права жена и девојчица са инвалидитетом, нарочито у области сексуалног и репродуктивног здравља. Ове препреке су последица вишеструке дискриминације засноване на полу и инвалидитету. Наглашено је да све жене са инвалидитетом имају право да слободно, одговорно и без присиле одлучују о броју деце, размаку између порођаја и коришћењу услуга сексуалног и репродуктивног здравља. Овај пресек пола и инвалидитета представља један од најизраженијих примера вишеструке дискриминације, јер жене са инвалидитетом истовремено трпе и родне и структурне баријере у приступу правима из брачних и породичних односа.

Са друге стране, рани и принудни бракови представљају облик штетне праксе дубоко укорењене у родним стереотипима, који негативно утичу на здравље, образовање и економски положај жена. У **заједничкој препоруци CEDAW и Комитета за права детета из 2019. године**[87] истиче се да су рани и принудни бракови посебно штетни за девојчице и жене, јер проистичу из родне неравноправности и традиционалних норми које подстичу подређеност жена. Према извештајима Светске здравствене организације, рани бракови и рађање у пре пунолетства имају озбиљне последице по здравље и образовање девојчица, ограничавају њихову економску независност и умањују могућности запошљавања, што штетно утиче не само на њих лично, већ и на породицу и целу заједницу.

Међународна организација рада (МОР) кроз своје норме препознаје специфичне изазове запослених трудница, породиља и мајки које доје, усмеравајући државе да обезбеде њихову заштиту кроз радно-правне политике.

Омаловажавање трудне запослене као облик дискриминације – Трибунал за радне спорове, Уједињено Краљевство[88]

Менаџерка Никол Хиндс је у априлу 2020. године обавестила послодавца да је трудна. У октобру исте године доживела је два напада панике током једне радне недеље и обратила се надређенима због повећаног обима посла. Њен надређени (мушкарац) није јој директно одговорио, већ је колеги послао мејл у којем наводи да је Хиндс „врло емотивна и склона плачу“, уз предлог да оде на неплаћено одсуство. Након порођаја, током састанка у јуну 2021. године, а поводом њеног повратка на посао, нису јој понуђене конкретне мере подршке. Хиндс је у септембру 2021. године дала отказ, истичући да је третман послодавца изазвао код ње губитак поверења и професионалне сигурности.

Током поступка, Трибунал је утврдио да је квалификација њеног надређеног, којим ју је описао као „врло емотивну и плачљиву трудницу” представљала родни стереотип, те да је таква изјава имала деградирајући и омаловажавајући карактер. Њен менаџер је, наиме, приказао Хиндс „као хормонално нестабилну жену која није у стању да контролише своје емоције“, чиме је имплицирао да је њена забринутост због преоптерећености послом била неутемељена и ирационална. Трибунал је пресудио у корист тужиље, те је нагласио да је пропуштање да се изврши процена ризика по повратку са породиљског одсуства, заједно са игнорисањем њених притужби, представљало озбиљно кршење обавеза послодавца. Након пресуде, Хиндс је изјавила: „Одлука да се борим сама није била само због бола и неправде коју су ми нанели, већ и да дам снагу свим другим мајкама које пролазе кроз слично – да виде

[87] CEDAW/CRC Заједничка општа препорука бр. 31/18

[88] The Guardian, „Yorkshire woman wins discrimination case after boss called her ‘emotional and tearful’, доступно на: https://www.theguardian.com/uk-news/2024/apr/03/yorkshire-woman-wins-discrimination-case-after-boss-called-her-emotional-and-tearful

да могу успети и без скупих адвоката, ако имају праву подршку.“ Додала је да је након 12 година посвећеног рада напустила каријеру као „сломљена жена, лишена сваког самопоуздања“.

Конвенција МОР-а бр. 183 о заштити материнства има за циљ да ојача правни оквир заштите трудница и породиља. Према члану 2. став 1. одредбе ове конвенције примењују се на све запослене жене, укључујући и оне у нетипичним облицима рада. Чланом 8. забрањује се давање отказа трудници, породиљи или жени на одсуству ради дојења, осим ако разлози нису повезани са њеним статусом и ако су оправдани и проверљиви. Конвенцијом је, такође, прописано да жена има право да се након одсуства врати на исто или еквивалентно радно место са једнаком зарадом.

У предмету пред европским судом за људска права **Напотник против Румуније,**[89] подноситељка представке је румунска дипломаткиња која је била упућена на дужност у Амбасаду Румуније у Љубљани. Након што је у јануару 2009. године обавестила послодавца о другој трудноћи, Министарство спољних послова је окончало њено постављење у Љубљани и опозвало је у Букурешт.

Суд је утврдио да је подноситељка представке била различито третирана по основу пола, али је прихватио да су власти пружиле релевантне и довољне разлоге: обезбеђење функционисања конзуларног одељења и заштита права румунских држављана којима је потребна хитна помоћ и подршка. Суд је констатовао да подноситељка представке није отпуштена нити дисциплински кажњена, а била је и унапређена, те последице по њен положај нису представљале значајно назадовање у служби. Стога је закључено да није дошло до повреде члана 1. Протокола бр. 12 уз ЕКЉП (општа забрана дискриминације).

Поред Конвенције бр. 183, МОР је усвојила и **Препоруку бр. 191**[90] којом се детаљније разрађују стандарди заштите запослених породиља. Препорука прописује најмање 18 недеља породиљског одсуства и препоручује да накнада буде у висини пуне зараде, како би жена могла да обезбеди достојанствен животни стандард за себе и дете. Препорука такође обухвата пренаталну, порођајну и постпорођајну здравствену заштиту, негу код куће или у болници, као и стоматолошку и хируршку негу. Додатно, Препорука бр. 191 наглашава да се породиљско и сродно одсуство урачунава у радни стаж, укључујући и за потребе напредовања и остваривања других права из радног односа.

Изгубљено унапређење након породиљског одсуства - Комсија за равноправност, Северна Ирска[91]

Maeve Bradley, запослена у банци у Белфасту као помоћница потпредседника за деривате, поднела је тужбу за дискриминацију на основу пола након што је, по повратку са породиљског одсуства, изгубила очекивано унапређење. Иако јој је раније речено да ће по повратку бити унапређена и постати потпредседница, понуђена јој је алтернативна улога, док је унапређење додељено особи која је током њеног одсуства обављала њен посао. Bradley, која је имала тринаест година искуства у финансијском

[89] Представка бр. 33139/13, пресуда од 20. октобра 2020, доступно на: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-205222%22]}; https://www.rolplatform.org/no-discrimination-against-pregnant-women-at-work/

[90] Међународна организација рада, Препорука о ревизији Препоруке о заштити материнства 1952 (бр. 191), 2000, доступно на: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312529

[91] The Guardian, „Former Citibank exec settles maternity discrimination case for £215,000“, доступно на: https://www.theguardian.com/money/2025/mar/26/former-citibank-exec-settles-maternity-discrimination-case-for-215000

сектору, изјавила је да је била веома посвећена свом послу и да је са ентузијазмом управљала тимом. „Све што сам урадила било је да родим дете. Волела сам свој посао и желела сам да се вратим да радим“. Истакла је и да је била „сломљена" када је сазнала да је унапређење припало другој особи.

Након што њена интерна жалба није била уважена, Bradley је покренула судски поступак, уз подршку Комисије за равноправност Северне Ирске. Постигнуто је вансудско поравнање, без признања одговорности послодавца.

Према **Конвенцији Међународне организације рада бр. 156 о радницима и радницама са породичним обавезама,** право на рад мора бити једнако доступно свим особама чије породичне обавезе утичу на могућност запошљавања. Члан 3. обавезује државе да обезбеде да породичне обавезе не буду основ за дискриминацију у запошљавању и занимању, док члан 5. позива на развој јавних и приватних сервиса подршке, попут установа за бригу о деци и помоћ породици.

Према **Агенди 2030 за одрживи развој**,[92] циљ 5.4 обавезује државе чланице да препознају и вреднују неплаћени рад старања и послове у домаћинству, обезбеђујући јавне услуге и социјалне политике које омогућавају равноправну поделу породичних обавеза. Овај циљ је од посебног значаја за жене, јер оне и даље носе највећи део терета неплаћеног рада.

Парламентарна скупштина Савета Европе је у **Препоруци бр. 1769 (2006)** истакла да усаглашавање пословног и породичног живота омогућава женама и мушкарцима економску независност и професионално остварење. Међутим, у многим државама тај циљ није постигнут, а последице највише погађају жене, које и даље сносе највећи терет бриге о домаћинству, деци и старијима. Недостатак услуга за бригу о деци и зависним лицима често приморава жене да раде скраћено радно време или да напусте посао, што додатно продубљује родне неједнакости у запошљавању и зарадама. Скупштина Савета Европе позвала је државе чланице да уведу мере које олакшавају усклађивање рада и породичних обавеза, обезбеде једнаке плате за жене и мушкарце, развију доступне услуге бриге о деци и старијима, подстакну флексибилне радне аранжмане и прилагоде пензијске системе тако да признају периоде неге и родитељства.

2.2.2. Домаћи прописи

Према члану 62. **Устава Републике Србије**, свако има право да слободно одлучи о закључењу и раскиду брака, који почива на равноправности мушкарца и жене, док се ванбрачна заједница изједначава са браком, у складу са законом. Члан 63. гарантује право сваког лица да слободно одлучује о рађању деце, а држава је дужна да у томе пружи подршку. Члан 66. прописује да породица, мајка, самохрани родитељ и дете уживају посебну заштиту, а мајци се обезбеђује подршка и заштита пре и после порођаја. Према члану 68. труднице, мајке током породиљског одсуства и самохрани родитељи са децом до седме године имају право на посебну здравствену заштиту из јавних прихода.

[92] Доступно на: https://www.mei.gov.rs/srl/dokumenta/un-agenda-2030/

Закон о родној равноправности[93] садржи бројне одредбе које штите и оснажују жене у различитим породичним и професионалним улогама, укључујући трудноће, породиље и самохране мајке. Закон забрањује дискриминацију на раду у вези са трудноћом, породиљским одсуством и негом детета, као и у случајевима усвојења, хранитељства и старатељства. Према одредби члана 33. послодавац је дужан да запослено лице по повратку са одсуства врати на исто или еквивалентно радно место, а време одсуства не може бити разлог за ускраћивање права на стручно усавршавање, напредовање или боље радне услове. Период одсуства се не узима у обзир при процени успешности рада. Чланови 7–11. овог закона уређују политику једнаких могућности, којом се од државних органа и других актера захтева да уважавају различите потребе жена и мушкараца и примењују посебне мере (квоте, програме и подстицаје) ради унапређења положаја трудница и родитеља. Према одредби члана 28. право на здравствено осигурање стичу лица која обављају неплаћени рад у домаћинству или на породичном пољопривредном имању, док члан 12. прописује обавезу прикупљања и објављивања података о неплаћеном кућном раду, што доприноси његовој видљивости и признавању.

Породични закон[94] утврђује основне принципе заштите породице, родитељства и равноправности брачних и ванбрачних заједница. Према одредби члана 2. породица ужива посебну заштиту државе, а свако има право на поштовање породичног живота. Члан 3. дефинише брак као заједницу живота жене и мушкарца засновану на равноправности супружника, док члан 4. изједначава ванбрачну заједницу са браком у погледу права и дужности партнера. Према одредби члана 5. жена слободно одлучује о рађању, а мајка и дете уживају посебну заштиту државе. Ипак, бројна права из брачних и породичних односа и даље су условљена формалним статусом брака, што у пракси оставља жене ван брачне заједнице у неједнаком положају. Члан 6. став 4. гарантује да дете рођено ван брака има иста права као дете рођено у браку. Члан 7. утврђује да родитељско право припада мајци и оцу заједно, који су равноправни у његовом вршењу. Брак се, по правилу, може закључити након навршених 18 година живота, али закон прописује изузетак, те лице са најмање 16 година може, уз сагласност суда, склопити брак ако је достигло потребну телесну и психичку зрелост. Суд одлуку доноси у посебном поступку, на основу мишљења здравствене установе и органа старатељства, уз процену слободне воље и зрелости малолетника. Сагласност родитеља или старатеља није обавезна.

Додатно, **Кривични законик**[95] прописује заштитне механизме у случајевима ванбрачних заједница које обухватају малолетна лица. Тако је прописано да ће пунолетно лице које живи у ванбрачној заједници са малолетником бити кажњено казном затвора до три године. Уколико родитељ, старатељ или усвојилац омогући такву заједницу или је подстакне, прописана је строжа казна – од шест месеци до пет година затвора, а у случају да је мотив био стицање користи, казна може бити и тежа. Међутим, уколико се у међувремену закључи брак, кривични поступак се не покреће, односно обуставља се ако је већ покренут.

Закон о биомедицински потпомогнутој оплодњи[96] прописује, између осталог, и начело родне равноправности, које се остварује обезбеђивањем једнаких могућности за жену и мушкарца у примени поступака БМПО. Право на примену ових поступака

---

[93] Уставни суд је у јуну 2024. године донео решење број IУз-85/2021, којим се привремено обуставља примена Закона о родној равноправности.
[94] „Сл. гласник РС", бр. 18/2005, 72/2011 - др. закон и 6/2015
[95] „Сл. гласник РС", бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019 и 94/2024
[96] Сл. гласник РС", бр. 40/2017 и 113/2017 - др. закон

имају супружници и ванбрачни партнери којима је потребна помоћ у лечењу неплодности, под једнаким условима. Исто право припада и жени или мушкарцу који су одложили употребу сопствених репродуктивних ћелија због постојања могућности смањења или губитка репродуктивне функције, уколико воде заједнички живот. Изузетно, ово право може остварити и пунолетна, пословно способна жена која живи сама.

Члан 19. **Закона о здравственом осигурању**[97] регулише право на осигурање чланова породице осигураника, укључујући супружнике, ванбрачне партнере и разведене супружнике којима је судом одређено издржавање. Супружник остварује право током трајања брака, а ванбрачни партнер од дана пријаве на осигурање као члан уже породице.

Закон о финансијској подршци породици са децом[98] уређује облике новчане подршке по основу рођења и неге детета, укључујући родитељски и дечји додатак, као и накнаду зараде за време породиљског одсуства и одсуства са рада ради неге детета. Породицом се, према закону, сматрају супружници, ванбрачни партнери, деца и блиски сродници који живе у заједничком домаћинству. Одредба члана 28. дефинише једнородитељску породицу као ону у којој један родитељ самостално врши родитељско право, у случајевима када је други родитељ непознат, преминуо, лишен права, неспособан за рад, не издржава дете или издржава казну затвора дужу од шест месеци. Породица у којој родитељ заснује нову брачну или ванбрачну заједницу више се не сматра једнородитељском. Закон прописује да запослени имају право на накнаду зараде за време породиљског и родитељског одсуства, која се обрачунава на основу просечне основице у последњих 18 месеци, уз прописане минималне и максималне износе. Ово право имају и очеви, усвојитељи, хранитељи и старатељи који користе одсуство у складу са прописима. Исто право могу остварити и жене које обављају самосталну или пољопривредну делатност, под законом прописаним условима. Накнаде се исплаћују из буџета Републике Србије, а корисници су дужни да надлежни орган обавесте о свакој промени статуса.

Закон о наслеђивању[99] у члану 8, прописује да оставиоца наслеђују његови потомци, усвојеници и њихови потомци, брачни друг, родитељи, усвојиоци, браћа и сестре и њихови потомци, дедови и бабе и њихови потомци, као и остали преци. Република Србија је последњи законски наследник.

Закон о остваривању права на здравствену заштиту деце, трудница и породиља[100] обезбеђује универзални приступ здравственим услугама за ове категорије, без обзира на статус у систему обавезног осигурања. Према члану 2. трудницом се сматра жена код које је гинеколог утврдио трудноћу, а породиљом жена у периоду до 12 месеци по рођењу детета. Члан 3. прописује да деца, труднице и породиље имају право на здравствену заштиту у истом обиму као осигурана лица, укључујући трошкове превоза до здравствених установа, без обзира на претходни стаж осигурања. Средства за остваривање ових права обезбеђују се из фонда обавезног здравственог осигурања.

Закон о социјалној заштити[101] обезбеђује институционалну, финансијску и психосоцијалну подршку женама у рањивим породичним околностима, нарочито

[97] „Сл. гласник РС", бр. 25/2019 и 92/2023
[98] „Сл. гласник РС", бр. 113/2017, 50/2018, 46/2021 - одлука УС, 51/2021 - одлука УС, 53/2021 - одлука УС, 66/2021, 130/2021, 43/2023 - одлука УС, 62/2023, 11/2024 - одлука УС и 79/2024
[99] „Сл. гласник РС", бр. 46/95, 101/2003 - одлука УСРС и 6/2015
[100] „Сл. гласник РС", бр. 104/2013
[101] „Сл. гласник РС", бр. 24/2011 и 117/2022 - одлука УС

трудницама, породиљама и самохраним мајкама. Према одредби члана 81. право на новчану социјалну помоћ има појединац или породица чији су приходи испод законом утврђеног износа, при чему се породицом сматрају супружници, ванбрачни партнери, деца и блиски сродници који живе у заједничком домаћинству. Члан 85. прописује увећану помоћ за једнородитељске породице и лица неспособна за рад, међу којима су труднице и родитељи који користе породиљско одсуство или одсуство са рада због неге детета.

Стратегија за родну равноправност 2021–2030 указује да су изменама Закона о финансијској подршци породици са децом отклоњене поједине дискриминаторне одредбе у вези са коришћењем породиљског одсуства, као што је положај пољопривредница. Такође је омогућено да родитељи болесне деце истовремено користе накнаду зараде и додатак за негу. Ипак, положај предузетница је погоршан, јер више нису изједначене са запосленим женама у погледу трајања и висине накнаде, што утиче на њихову економску сигурност и професионалне изборе. У том контексту, Мера 1.4. предвиђа системску подршку женском предузетништву кроз лакши приступ капиталу, програмима и ресурсима, као и анализу прописа који утичу на остваривање права предузетница на породиљско и родитељско одсуство. Према подацима Индекса родне равноправности, Србија бележи ниже вредности у областима рада и новца у односу на просек ЕУ-28, док су самохрани родитељи и породице са више деце изложени већем ризику од сиромаштва (41,6% у 2019. години). Стога, стратешка мера 1.1. има за циљ повећање запошљивости жена и подршку њиховом самозапошљавању, нарочито жена у неформалној економији и самохраних мајки.

2.3. Опис стања и пракса Повереника

2.3.1. На почетку новог живота – препреке за труднице и породиље на тржишту рада

На тржишту рада и даље је присутна пракса да се млађе жене посматрају пре свега кроз призму будућег мајчинства, што послодавци често доживљавају као „ризик“. Тај став директно води у недопуштена питања о брачном статусу и плановима за родитељство и у селекцију кандидаткиња засновану на њиховим личним својствима, супротно закону.

„Јесте ли у браку?“ – питање које не би смело да одлучује о запослењу

Мишљење Повереника донето је у поступку поводом притужбе против једног привредног друштва, због садржаја онлајн формулара за запослење који је био постављен на интернет страници тог друштва. У притужби је указано да се у оквиру формулара поставља питање о брачном стању лица која конкуришу за посао, што представља недопуштено прикупљање података који се односе на лично својство.

У поступку је утврђено да постављање оваквог питања представља повреду императивних прописа о забрани дискриминације, јер лично својство попут брачног статуса не може представљати стварни и одлучујући услов за обављање посла, нити је у вези са природом или специфичностима радног места. Такође је утврђено да је, након подношења притужбе и захтева за изјашњење, привредно друштво уклонило спорно питање из формулара.

Повереник је дао мишљење да је постављањем оваквог формулара за запослење

извршен акт дискриминације у области рада и запошљавања, на основу брачног статуса. Имајући у виду да је током поступка спорни елемент уклоњен, Повереник је препоручио да се убудуће поштују прописи о забрани дискриминације, те да се не постављају питања која се односе на лична својства кандидата, уколико она нису стварни и одлучујући услов за обављање конкретног посла.

Овај пример јасно показује како дискриминација у процесу запошљавања може бити прикривена иза наизглед „рутинских" питања и процедура. Пракса постављања питања о брачном статусу открива дубље предрасуде према женама као потенцијалним мајкама и носи ризик од неједнаког третмана при запошљавању. Управо такви стереотипи одржавају уверење да су породичне обавезе пре свега „женска ствар", што потврђују и налази истраживања о родитељству у Србији. 79,4% испитаних грађана и грађанки сматра да мајка треба да користи цело или већи део родитељског одсуства, док 20,3% подржава равноправну поделу. И даље је готово занемарљив број очева који користе законом прописану могућност коришћења права на одсуство са рада ради неге детета. Према истраживању из 2020. године готово 80% испитаника сматра да је мајка та која треба да користи читаво одсуство, или бар његов већи део, а тог мишљења је чак половина жена које су учествовале у истраживању (48%) иако је доказано да заједничко време које очеви проведу са бебама у периоду раног развоја позитивно утиче на породицу, партнерске односе и сваког њеног члана понаособ.[102] Став да одсуство са рада ради неге детета треба да користи искључиво мајка чешћи је код мушкараца (61,4%) него код жена (47,1%).[103]

Ови, дубоко укорењени стереотипи, омогућавају непосредну дискриминацију жена током трудноће и након повратка са породиљског одсуства, најчешће кроз отказе, непродужавање уговора о раду на одређено време, уручивање неповољних анекса уговора о раду, укључујући премештаје на нижа или удаљена радна места, те губитак клијената и успоравање напредовања. Сведочења жена то потврђују: „*Откако сам постала мајка, постала сам и невидљива…"; „По повратку са првог породиљског премештили су ме 50 км даље, дала сам отказ."; „Задржали су моју замену у сталном радном односу."; „Отворила сам одржавање трудноће, директорка ме је пребацила на ниже место.*"[104]

Ниси више потребна, јер си трудна

Подноситељка притужбе је са привредним друштвом имала закључен уговор о раду на одређено време, који није продужен након што је директор сазнао да је трудна. Послодавац је у изјашњењу навео да радни однос није прекинут отказом, већ да је окончан истеком уговора.

У поступку је утврђено да је инспекција рада наложила послодавцу да продужи радни однос притужиље до истека коришћења права на одсуство са рада ради неге детета, као и да је уговор о раду поново закључен тек по извршењу инспекцијског надзора. У складу са одредбама Закона о раду, прописана је посебна заштита трудница, укључујући и обавезу продужетка уговора на одређено време до завршетка

[102] SeConS група за развојну иницијативу, Приручник за предузећа– политике за подстицање очева да користе родитељско одсуство, 2020, доступно на интернет страници: https://www.secons.net/files/publications/127-publication.pdf
[103] Вишња Бањановић и Душица Стојадиновић, Истраживање социјалних корена родне дискриминације, Фондација Ана и Владе Дивац, Београд, 2022.
[104] 021.rs, „Otkako sam postala majka, postala sam i nevidljiva: Diskriminacija žena na radnom mestu", доступно на: https://www.021.rs/story/Info/Srbija/388996/Otkako-sam-postala-majka-postala-sam-i-nevidljiva-Diskriminacija-zena-na-radnom-mestu.html

коришћења права на одсуство због трудноће, порођаја и неге детета. Такође, Устав и антидискриминациони прописи недвосмислено гарантују да се жене не могу довести у неповољнији положај због трудноће. С тим у вези, Повереник је констатовао да је трудоћа подноситељке притужбе била непосредан повод за одлуку да јој не буде понуђен нови уговор о раду, што представља дискриминацију на основу пола и породичног статуса. Непродужавање уговора о раду, као и изостанак објективних разлога за такав поступак, који немају везе са трудноћом и порођајем, указују на постојање узрочно-последичне везе између личних својстава подноситељке и поступања послодавца.

Имајући у виду утврђено чињенично стање, Повереник је дао мишљење да је привредно друштво повредило одредбе Закона о забрани дискриминације. Послодавцу је дата препорука да се у будућем раду стриктно придржава антидискриминационих прописа, посебно у случајевима који се односе на положај жена у периоду трудноће и материнства.

Подаци указују на устаљен образац неповољног поступања послодаваца према трудницама и породиљама. Готово трећина жена (28%) које су биле трудне током запослења није добила законом прописане накнаде, док је међу онима које су користиле породиљско одсуство и одсуство ради неге детета, 64% успело да се врати на исто радно место, а 16% је било приморано да се врати раније од планираног.[105]

Једна од запослених жена обратила се Поверенику јер јој није омогућено напредовање под једнаким условима као колегиницама, пошто у години када је користила породиљско и родитељско одсуство није била оцењивана. Повереник је утврдио да је занемаривањем њених ранијих оцена повређен Закон о забрани дискриминације и тадашњи Закон о равноправности полова, и препоручио послодавцу да приликом поновног одлучивања уважи године у којима је запослена оцењивана и обезбеди пуно поштовање антидискриминационих прописа.

Повратак са породиљског одсуства — корак уназад

У поступку по притужби жене која је након повратка са одсуства ради неге детета премештена на ниже радно место, Повереник је утврдио постојање дискриминације на основу пола и породичног статуса. Наиме, током притужиљиног одсуства са рада због порођаја, послодавац је укинуо једно од два радна места пословне секретарке, задржавајући другу запослену која је била присутна на раду, док је притужиљи додељено радно место благајнице. Ова одлука је била заснована на интерном оцењивању запослених, спроведеном у време док се она налазила на породиљском одсуству, те стога није била оцењивана.

На тај начин, одлука је донета на основу непотпуних података, што је довело до њеног стављања у неповољнији положај у односу на колегиницу. Повереник је оценио да је тиме прекршен Закон о забрани дискриминације и препоручио послодавцу да поново размотри одлуку, примењујући објективна мерила, као и да своје интерне акте усклади са антидискриминационим прописима. Посебно је указано на неопходност заштите запослених који се враћају са породиљског или родитељског одсуства, како њихов породични статус не би био основ за ускраћивање једнаких радних услова и могућности.

[105] Аурелија Ђан и Софија Врбашки, Родна дискриминација у области рада и запошљавања у Србији, Kvinna till Kvinna, Београд, 2019.

Овај случај илуструје један од најчешћих облика дискриминације с којима се жене суочавају након повратка са породиљског или родитељског одсуства — неповољан третман који се често оправдава „реорганизацијом посла“ или „потребама процеса рада“. Иза тих формулација, међутим, често стоје стереотипи да је жена након порођаја мање посвећена послу или недовољно расположива за рад под истим условима као раније. С тим у вези, 38% запослених жена наводе да су, након повратка на рад после породиљског одсуства, имале утисак да се колеге и надређени другачије опходе према њима. Око 13% наводи да су им смањене одговорности, док је 19% приметило повећање обима посла. Уз то, 15% је пријавило смањење зараде, а 9% је морало да ради дуже.[106]

„Кажњена јер је мајка“ – солидарно опорезивање породиља као вид посредне дискриминације

Случај жене запослене у јавном сектору показао је како формално неутралне мере могу довести до стварне неједнакости. Након повратка са породиљског одсуства, подноситељка притужбе морала је да плати „солидарни порез“ јер јој је послодавац три заостале накнаде исплатио одједном, што је формално премашило порески лимит, иако би редовне месечне исплате биле неопорезиве.

Повереник је утврдио да се ради о посредној дискриминацији жена на породиљском одсуству, јер се применом истих правила без уважавања специфичности њиховог статуса, жене фактички „кажњавају“ због мајчинства. Утврђено је да овај случај није изолован, већ представља ширу праксу. Повереник је препоручио Пореској управи да отклони последице дискриминације и обезбеди да се убудуће порески поступци спроводе у складу са антидискриминационим прописима.

Поједини послодавци (државни органи) тумачили су да се континуитет оцена прекида у години у којој је запослена одсутна ради трудноће или неге детета, што је женама онемогућавало напредовање најмање две наредне године. Повереник је оценио да је таква пракса супротна Уставу и антидискриминационим прописима и препоручио органима да оцене из година пре и после одсуства третирају као континуиране. Повереник је нагласио да се породиљско и родитељско одсуство не смеју третирати као прекид радног стажа, јер би се тиме жене ставиле у неповољнији положај и фактички кажњавале због коришћења својих законом загарантованих права.

Иако се највећи број случајева дискриминације трудница и породиља односи на сферу рада и запошљавања, поједине притужбе указују да се предрасуде и неједнак третман жена у овом периоду јављају и у другим областима друштвеног живота.

Закључница са поруком: „Не може породиља“

У једном од поступака вођених пред Повереником, разматрана је притужба жене којој је онемогућена куповина душека на рате – због чињенице да се налазила на породиљском одсуству. Наиме, након што је у продавници познатог малопродајног ланца поднела уредно попуњен захтев за куповину производа на 12 месечних рата, подноситељки притужбе је враћена документација – прецртана, уз руком исписану поруку у горњем левом углу: „Не може породиља. Обавештена продавница.“

[106] Ибид.

У поступку који је уследио, компанија је навела да се одлука о одбијању захтева темељила на процени „бонитета и ризичности клијенткиње“ на основу врсте предузећа у којем је запослена. Ипак, сама чињеница да се у документацији појављује формулација „не може породиља“, без других објективних образложења, представља снажан индикатор да је одлучујући критеријум заправо био њен породични статус. Представници фирме су навели да је запис „учињен омашком“, али га нису оспорили нити пружили релевантне доказе да је одлука донета по другим основама.

Повереник је у мишљењу утврдио да је у конкретном случају дошло до повреде Закона о забрани дискриминације, будући да је жени ускраћено право да закључи уговор под једнаким условима само зато што се налазила на породиљском одсуству. Тиме је извршен акт непосредне дискриминације на основу пола и породичног статуса. Подсећајући да закони Републике Србије забрањују сваки неједнак третман на основу личних својстава, Повереник је препоручио фирми да упути извињење подноситељки притужбе, али и да у свом будућем поступању осигура поштовање принципа равноправности.

Пракса Повереника показује да се предрасуде према женама у периоду трудноће и родитељства јављају и у систему образовања.

Трудноћа као препрека за добијање стипендије

Поступак је вођен поводом притужбе поднете против Министарства просвете, науке и технолошког развоја, због дискриминације по основу пола и породичног статуса. Подноситељка притужбе навела је да је дискриминисана у поступку доделе стипендија за студенте докторских студија, јер је због трудноће и породиљског одсуства уписала студије са закашњењем. Министарство је навело да је узело у обзир разлог паузе, али да, у складу са условима конкурса, не може признати прекид дужи од једне године.

Повереник је утврдио да су овакви критеријуми, укључујући и ограничење у погледу године рођења кандидата, имали посредно дискриминаторни ефекат на студенте који су због трудноће, родитељства или болести морали да направе дужи прекид током студија. Оцењено је да је Министарство занемарило специфичне околности под којима је притужиља направила паузу, те да је тиме повредило одредбе Закона о забрани дискриминације.

Министарству је препоручено да при рангирању кандидата за стипендије у обзир узима и оне кандидате који су имали одобрено мировање права и обавеза у складу са Законом о високом образовању, као и кандидате који, због личних својстава као што су пол, породични статус или здравствено стање, нису били у могућности да упишу наредни степен студија без прекида.

Дискриминација по основу породичног статуса јавља се и у свакодневном животу, приликом коришћења јавних услуга. Један од таквих случајева односи се на мајку са дететом у колицима којој је било онемогућено да користи јавни превоз. Наиме, у поступку поводом притужбе жене из Београда против ЈКП ГСП „Београд“, Повереник је утврдио да је возач одбио да покрене аутобус док подноситељка не склопи колица и не узме дете у наручје. Иако се ГСП у изјашњењу позвао на безбедносне разлоге, у поступку је утврђено да такав услов није прописан ниједним правилником, већ

представља дискриминаторну праксу која мајке са малом децом ставља у неравноправан положај. Повереник је утврдио повреду Закона о забрани дискриминације и препоручио ГСП-у да обезбеди несметан приступ јавном превозу особама са децом у колицима, обавести возаче о обавези поштовања принципа равноправности и упути извињење подноситељки притужбе.

Иако је Повереник у више случајева утврдио дискриминацију жена због трудноће или породичног статуса, постоје и ситуације у којима таква повреда закона није утврђена. У једном предмету утврђено је да престанак радног односа подноситељке притужбе није био последица њеног повратка са одсуства ради неге детета, већ резултат економских и организационих промена које су подједнако обухватиле више запослених, и мушкараца и жена. Слично је и у случају запослене у дому здравља која је радила на одређено време — Повереник је утврдио да пропуштање поновног ангажовања није било условљено њеним породичним статусом, већ законским ограничењем трајања уговора и одсуством сагласности надлежне комисије за ново запошљавање. У поступку поводом тврдње да је кандидаткиња дискриминисана приликом пријема на стручну праксу, није било довољно доказа да су јој постављана питања о породичним околностима, те дискриминација није утврђена. У предмету у ком је трудници по истеку уговора о делу престао ангажман, Повереник је оценио да није дошло до повреде закона, будући да је ангажовање трајало у складу са роком из уговора и да након тога нико није запослен на истим пословима. Ипак, имајући у виду дужину њеног ангажовања и осетљив положај жена на тржишту рада, Повереник је послодавцу упутио препоруку мера за унапређење равноправности и подстицање запошљавања жена.

Када је реч о остваривању права на накнаду зараде у вези са родитељством и финансијске подршке породици са децом, пракса Повереника бележи бројне случајеве дискриминације мајки, али и саме деце. У највећем броју, неправилности се јављају због погрешног тумачења прописа, постављања непотребних услова или занемаривања начела најбољег интереса детета. Тако је у једном случају жена из Ниша остала без права на родитељски додатак и једнократну помоћ за прворођено дете само зато што није била држављанка Србије. Повереник је утврдио да држављанство мајке није било законски услов за остваривање права и да је она испуњавала све друге прописане критеријуме, укључујући пребивалиште, те је поступање градске управе оцењено као дискриминаторно. Сличан случај забележен је у Смедереву, где су из мера финансијске подршке биле искључене труднице и породиље које су имале само пријављено боравиште, а не пребивалиште у том граду, међу њима и интерно расељене жене. Оваквом одлуком град је фактички ускратио подршку једној од најосетљивијих категорија становништва, па је Повереник препоручио измену акта како би мере биле доступне свим трудницама и породиљама под једнаким условима.

У једном другом случају, градска управа одбила је захтев за родитељски додатак мајци српској држављанки, јер њен ванбрачни партнер – отац детета, држављанин Шпаније, није имао пребивалиште у Србији. Повереник је утврдио да такав услов није прописан законом и да се право на родитељски додатак мора посматрати као подршка детету, а не као питање држављанства родитеља. У складу са тим, донето је мишљење да је поступање надлежног органа представљало дискриминацију на основу држављанства члана породице. Проблем држављанства једног од родитеља јављао се и у бројним другим случајевима, када су градске и општинске управе ускраћивале очевима право на родитељски додатак у ситуацијама када је мајка страна држављанка. Иако је Уставни суд још 2014. године утврдио да у таквим ситуацијама и отац може бити

носилац права, многи службеници нису били упознати са одлуком, па су породице остајале без подршке и пропуштале рок за подношење захтева. Повереник је у препоруци мера за остварење равноправности указао да је овакво поступање противно антидискриминационим прописима и препоручио да све локалне самоуправе јавно објаве информацију да и отац може остварити право на родитељски додатак ако испуњава услове, чак и када мајка није држављанка Републике Србије.

Посебну пажњу Повереник је посветио и случајевима у којима су жене онемогућене да остваре своја права због нејасног тумачења прописа од министарстава. Тако је удружење „Маме су закон“ указало да су Министарство за бригу о породици и демографију и Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања у својој инструкцији ограничили рок за измену раније донетих решења о правима из Закона о финансијској подршци породици са децом на две године од правноснажности. На тај начин, многим женама би било онемогућено да остваре права која су им накнадно призната одлукама Уставног суда. Стога, Повереник је препоручио наведеним министарствима да прецизирају и ускладе инструкцију са законом, како би се обезбедила пуна примена уставних гаранција и заштита права мајки и деце.

Као што је констатовано и у Стратегији за родну равноправност, положај породиља предузетница није изједначен са женама које су у радном односу код послодавца. Наиме, за време важења претходног Закона о финансијској подршци породици са децом, положај предузетница био је донекле изједначен са запосленим трудницама и мајкама. Међутим, након измене закона, њихов положај је погоршан у погледу трајања, услова за остваривање, односно висине накнаде коју примају. Овакве законске одредбе утичу на професионалне изборе предузетница, смањују њихове предузетничке шансе и присиљавају их да буду запослене, а не послодавци.[107] „*Као жена предузетница активна сам већ неколико година. Да бих имала нека основна права током своје трудноће, први корак је да морам да замрзнем своју фирму да бих могла да одем на боловање, односно породиљско. Међутим, предузетницама не иде стаж јер им држава не плаћа стаж током трудничког – и то је највећи проблем*“.[108]

И поред измена Закона о финансијској подршци породици са децом, жене које раде по основу уговора ван радног односа немају једнак приступ правима током трудноће и родитељства у односу на жене које су у радном односу код послодавца. „*Била сам запослена на уговору о привременим и повременим пословима, који се обнављао на три месеца. Када сам затруднела, знала сам да неће бити продужен. По том уговору нема права на породиљско*“, описује своје искуство једна испитаница.[109]

Због свега наведеног, Повереник је упутио иницијативе надлежним министарствима ради измене, односно међусобног усклађивања прописа у циљу изједначавања положаја предузетница и жена ангажованих по основу уговора ван радног односа са положајем жена које су запослене код послодавца у погледу остваривања права у вези истог животног догађаја – трудноће и порођаја. Ове измене захтевају усклађивање више закона, укључујући Закон о раду, Закон о финансијској подршци породици са децом, Закон о доприносима за обавезно социјално осигурање, Закон о порезу на доходак грађана, Закон о здравственом осигурању, Закон о привредним друштвима и

[107] Стратегија за родну равноправност за период од 2021. до 2030. године („Сл. гласник РС", бр. 103/2021)
[108] Маглочистач, „Предузетнице труднице без стажа и финансијске помоћи државе: Избор између посла или трудноће и преживљавања”, 13. март 2023, доступно на: https://www.maglocistac.rs/drustvo/preduzetnice-trudnice-bez-staza-i-finansijske-pomoci-drzave-izbor-izmedu-posla-ili-trudnoce-i-prezivljavanja
[109] Аурелија Ђан и Софија Врбашки, Родна дискриминација у области рада и запошљавања у Србији, Kvinna till Kvinna, Београд, 2019.

Закон о пензијском и инвалидском осигурању, због чега су иницијативе упућене министарствима у чијој надлежности је предлагање ових прописа.

Истовремено, Повереник је у више наврата упозорио јавност на отпуштања трудница, распоређивање породиља на нижа и лошије плаћена радна места по повратку са одсуства, укључујући захтеве да, приликом запошљавања, потпишу бланко споразумни раскид радног односа за случај да затрудне.

Током 2019. године Повереник је покренуо стратешку парницу указујући на учесталу праксу дискриминације жена у поступку рада и запошљавања због трудноће и породиљског одсуства. У конкретном случају, послодавац је условио запослену жену, у току трајања трудноће, потписивањем бланко споразума о престанку радног односа и обавезом да сама обезбеди средства за улату доприноса. Након што је поднела притужбу Поверенику и обавестила инспекторат за рад, послодавац је активирао бланко споразум о престанку радног односа, односно, незаконито јој отказао уговор о раду.

Поступање Повереника у овом предмету имало је за циљ да пошаље јасну поруку да је отпуштање са посла због трудноће и породиљског одсуства законом забрањено, као и да је условљавање жена потписивањем бланко споразума о престанку радног односа недопустива пракса која представља дискриминацију на основу пола и породичног статуса.

2023. године Поверенику је достављена одлука Врховног суда којом је ова парница успешно окончана. Овом одлуком потврђене су пресуде нижестепених судова, којима је утврђена дискриминација на основу пола, као и позивање на одговорност. Врховни суд је тиме потврдио да је забрањено отпустити жену за време породиљског одсуства и да је недопустиво условљавати је претходним потписивањем бланко споразума о престанку радног односа и плаћањем доприноса за обавезно социјално осигурање.

С тим у вези, важно је истаћи да породиљско одсуство није и не сме бити основ за угрожавање радноправног статуса жене, већ законом гарантовано право које држава мора да штити. То подразумева једнак третман свих жена без обзира на облик радног ангажовања – кроз обрачун пореза и доприноса у накнадама зараде, заштиту од отказа и деградације током трудноће и родитељства, спречавање злоупотреба уговора на одређено време, доследан надзор над праксама запошљавања и услуге подршке за повратак породиља на посао. Порука о нултој толеранцији на дискриминацију трудница и породиља мора бити јасна, видљива и примењена у сваком уговору о радном ангажману и након сваког повратка са одсуства везаног за родитељство.

Искуства жена у периоду трудноће и родитељства показују да дискриминација не престаје у тренутку повратка на посао, већ се продужава кроз различите облике неједнаког третмана у јавном и приватном животу, нарочито према женама које живе ван традиционалних брачних и породичних оквира.

2.3.2. Дискриминација жена ван традиционалних брачних и породичних оквира

Брак ужива привилегован статус у праву и пракси, док жене ван брака — у ванбрачним заједницама, саме, разведене, удовице или без деце — често остају изван институционалног фокуса. Последице су вишеструке: неједнак приступ правима и бенефицијама, правна несигурност у области наслеђивања и пензијског осигурања,

ограничена права из радног односа и социјалне заштите, додатни терет доказивања личног статуса, као и стигматизација и институционална неосетљивост.

2.3.3. Дискриминација жена ван традиционалних брачних и породичних оквира

- **Жене у ванбрачним заједницама**

Ванбрачни партнери у Србији немају законом гарантовано право на наслеђивање, а право на породичну пензију након смрти ванбрачног партнера могу остварити уз испуњење додатних услова и покретање судског поступка. У радном законодавству, одређена права – попут плаћеног одсуства у случају рођења детета или тешке болести партнера – резервисана су искључиво за брачне заједнице.

Оваква пракса доводи до неједнаког приступа правима, правне несигурности у области наслеђивања и пензијског осигурања, додатни терет доказивања статуса, као и осећаја да су институције неосетљиве на савремене облике породичног живота. Једна испитаница, која је са партнером провела више од три деценије, наводи да јој је, након сазнања о партнеровој тешкој болести, први савет био да одмах направе тестамент. Иако тешко погођена ситуацијом, била је принуђена да хитно прибавља документацију како не би ризиковала губитак стана у случају његове смрти. Упркос годинама заједничког живота, у званичним формуларима и даље је вођена као „неудата/сама“.[110]

Стога, потребно је ускладити породично, наследно и радно законодавство са стварним облицима заједничког живота, уклонити дискриминаторне услове у процедурама и колективним актима, те обезбедити једнак приступ свим правима без обзира на брачни статус.

- **Разведене жене**

Истраживање WorldPublicOpinion.org показује широко распрострањено уверење да су удовице и разведене жене у неповољнијем положају у друштву. У просеку, само 27% испитаника сматра да разведене жене нису дискриминисане; остали уочавају различите нивое дискриминације – од „мало“ до „веома много“. Перцепције варирају: у Јужној Кореји (82%), Египту (80%), Турској (72%), Ирану (51%) и Азербејџану (54%) грађана сматра да су разведене жене у неповољнијем положају, док у Украјини већина (56%) сматра да дискриминације нема. У Француској, САД, Аргентини, Русији, Индонезији, Нигерији и Тајланду преовлађује став да је дискриминација „углавном блага“. Аутори истраживања напомињу да перцепција не одражава нужно стварни обим: тамо где је дискриминација „нормализована“ може остати непрепозната, док у срединама које предузимају мере за равноправност расте осетљивост на проблем.[111]

У Србији је мало истраживања која се директно баве положајем разведених жена; етнографских радова на ову тему готово да нема. Стога је од посебног значаја систематски сагледати свакодневицу разведених жена ради разумевања механизама друштвене контроле, неодобравања и неједнаких очекивања. Према подацима Републичког завода за статистику, 2024. године разведено је 10.611 бракова (4,3% више него 2023), стопа развода износи 1,6 на 1.000 становника, већину чине бракови са децом (52,2%), а просечно трајање разведеног брака је 13,9 година.[112] Ови подаци

[110] BBC News на српском, „Vanbračna zajednica: Šta sve ne možeš u Srbiji bez papira“, доступно на: https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-51413440
[111] WorldPublicOpinion.org, „Poll: Across the World Many See Discrimination Against Widows and Divorced Women“, доступно на: https://drum.lib.umd.edu/items/a7e6c3d7-83cc-41e1-a852-209781b79128
[112] Доступно на: https://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/statisticalrelease/?p=17040&a=18&s=1804?s=1804

указују на благи раст развода и потребу да се испитају препреке, стигма и дискриминација разведених жена.

Иако се у раду Повереника ретко бележе притужбе у којима се експлицитно наводи дискриминација разведених жена, током обука, фокус група и теренских разговора препознати су обрасци њихове стигматизације и маргинализације. Упоредив налаз даје и квалитативно истраживање рађено у Хрватској: саговорнице у целини процењују квалитет живота као стабилан, али психосоцијални притисци остају присутни, нарочито у мањим, руралним срединама. Испитанице указују на двоструке стандарде: негативни стереотипи чешће погађају жене („распуштеница“, „тражи туђе мужеве“), док се разведени мушкарци ретко суочавају са осудом, нити се за опис њиховог брачног статуса користе било какви погрдни називи.[113]

Судска пракса у Србији бележи и случајеве дискриминације по основу брачног статуса на раду. У једном предмету, тужиља, разведена жена, мајка двоје малолетне деце, запослена на пословима аквизитера, била је изложена викању, вређању и погрдном називању („половњача“) од директора, пред колегама. Суд је утврдио да је такво понашање било нежељено и неприхватљиво, да је нарушило достојанство тужиље и изазвало осећај страха и понижења, те да је било узроковано њеним личним својством – брачним статусом, односно, чињеницом да је разведена.[114]

- **Удовице**

У стручној и научној литератури удовиштво је ретко предмет посебне анализе, нарочито у новијим радовима. Најчешће се помиње у контексту старења становништва — морталитет брачних партнера, усамљеност, квалитет живота у познијем добу — док су удовице млађе од 65 година готово „невидљиве“ и у истраживањима и у јавним политикама, иако су међу нама и суочавају се са специфичним, недовољно препознатим изазовима.

Попис становништва из 2011. године показује да удео обудовелих у Србији износи 11,7%. У односу на 1981. годину, забележен је пораст од око 200.000 лица, пре свега услед интензивног старења становништва и морталитета у браку, али и као последица ратова на простору бивше Југославије. Специфичне стопе удовиштва ниске су у млађим узрастима (0,0% у групи 15–19; 2,3% у 40–44), а након 45. године стабилно расту (око 10% у 50–54; преко 15% у 60–64). Четири петине обудовелих су старији од 60 година, а удели код жена су три до четири пута виши него код мушкараца. Жене ређе ступају у поновни брак, што додатно увећава обим удовиштва.[115]

Квалитативни налази из публикације „О удовицама или о једној друштвеној неправди“ указују на снажан утицај традиционалних, родно условљених норми које обликују „идентитет удовице“. Од жена се очекују верност преминулом и његовој породици, „поштење“ (неулазак у нове односе), очување угледа и самоконтрола, као и „примерена туга“ у трајању од најмање три до пет година. За удовце важи супротан образац: друштво често подстиче брзо репартнерство мушкараца, нарочито када су деца мала. Таква асиметрија осликава родну неправду и носи ризике по ментално здравље жена. Гласови испитаница то потврђују: „*Најприхватљивије је да си удата и да имаш децу (…) ако си неудата, то је катастрофа, мора да ти нешто фали (...)“;*

[113] Доступно на: https://repozitorij.unizd.hr/islandora/object/unizd%3A5089/datastream/PDF/view

[114] Мирјана Поповић, „Дискриминација и мобинг у судској пракси“, доступно на: http://www.centaronline.org/userfiles/files/preuzimanje/fcd-mirjana-popovic-diskriminacija-i-mobing-u-sudskoj-praksi.pdf

[115] Мирјана Бобић и Слађана Драгишић Лабаш, О удовицама или о једној друштвеној неправди, Филозофски факултет, Универзитет у Београду, Београд, 2020.

„Чула сам (…) да је малер дружити се са нама, јер се десио смртни случај (…) то доноси несрећу.“ У екстремнијим ситуацијама јављају се и облици злоупотребе: „*Ја млада удовица, дође водоинсталатер (…) прво хоће да спава са мном, па тек онда да ми поправи купатило (…) оног тренутка кад сазнају да си удовица, не можеш да верујеш колико се људи промене.*“[116]

У пракси, уочавају се три обрасца усвајања традиционалних норми када је реч о удовицама: (1) пуно прихватање; (2) делимично прихватање; (3) претежно одбијање. Потпуно одбацивање традиционалних норми није забележено. Конкретне праксе укључују: жалост од најмање три године; обележавање 40 дана, шест месеци и годину дана од смрти супруга; редовне одласке на гробље; ношење црнине годину дана; избегавање излазака и „опуштања“; боравак у заједници са свекром/свекрвом; сужавање социјалних контаката; одлагање нових партнерстава (најмање пет до седам година); „непровокативно“ облачење. Наративи илуструју различите позиције: Драгана (51, ССС, полуопривредница) каже: *„…ја и дан-данас тугујем… годину дана у црнини, нигде нисам изашла… само на гробље и кући*.“ Љубинка (54, ОШ, незапослена) напустила је средину због притисака околине, али је носила црнину три године „јер је тако желела“. Исидора (57, ВСС, докторка наука) одустала је од нове везе под притиском породице и окружења: *„…суочила сам се са великом осудом (…) ‘не постоји особа која би могла да га замени’ (…) било ми је јако тешко и одустала сам*.“[117]

Положај удовица са статусом избеглица и интерно расељенх лица има додатне специфичности. Око 70% њих, без обзира на образовање и материјални статус, по доласку у нову средину доживело је одбацивање и вређање, нарочито избеглице из Хрватске 1995. године. Како жене наводе, доминирали су осећаји непожељности и одбачености. Дискриминација је забележена приликом тражења посла и стана и у контактима са институцијама, док су деца трпела стигматизацију у школи. Удовице расељене са Косова и Метохије ова искуства наводе у мањој мери, што се тумачи различитим формално-правним статусом и специфичним друштвено-политичким околностима. Наративи жена бележе увреде у јавном превозу („Од вас избеглица не можемо да живимо“), непримерене коментаре рођака („Шта плачеш, за месец дана ћеш се поново удати…“) и отворену дискриминацију на послу („…ви избеглице сте дошли и одмах сте нам заузели радна места…“). Истовремено, забележена су и позитивна искуства прихватања и подршке, која су знатно ублажила адаптационе тешкоће.[118]

Импликације су јасне. Традиционализам и патријархат делују као доминантне вредносне матрице — често не као слободан избор, већ као адаптивни механизам у условима ограничених ресурса и високих ризика. За многе жене ново партнерство може носити озбиљне последице, попут потенцијалног губитка породичне пензије, нарушавање постојећих мрежа подршке и пораст социјалне и економске несигурности.[119]

[116] Ибид.
[117] Ибид.
[118] Ибид.
[119] Ибид.

Право удовице на потомство са преминулим супругом у поступку ВТО

У поступку који је покренула жена након смрти супруга са којим је била у процесу вантелесне оплодње, Повереник је указао на правну празнину у Закону о биомедицински потпомогнутој оплодњи, који не уређује поступање са репродуктивним материјалом у случају смрти једног од супружника. Према наводима из притужбе, супружници су пре смрти мужа заједно дали писмени пристанак за поступак и формирали ембрионе од свог репродуктивног материјала.

Повереник је оценио да у постојећим прописима не постоји изричита забрана постхумне оплодње и да у конкретном случају удовици треба омогућити наставак започетог поступка, јер је воља супружника била недвосмислено исказана. Здравственој установи је препоручено да обезбеди чување ембриона и предузме мере заштите права подноситељке, док је Министарству здравља упућена иницијатива за прецизније уређење ове области.

Овај случај на изузетно осетљив начин поставља питање права жена на родитељство и репродуктивну аутономију у околностима које законодавство још увек није у потпуности препознало. Он истовремено отвара ширу тему положаја жена у породичном и друштвеном контексту — њихове видљивости, аутономије и права да самостално доносе одлуке о сопственом телу и породичном животу. У Србији је, такође, уочена и тенденција удовица да одбијају улогу „главе породице“, која се потом преноси на синове, уз појачану парентификацију деце, односно, додељивање деци улога носилаца моћи и одговорности у домаћинству. Оваква динамика не само да умањује простор за афирмацију женског ауторитета, већ може ограничити и слободан развој саме деце, смањујући њихове будуће изборе и могућности.[120]

- **Неудате жене и жене без деце**

Неудате жене и жене без деце често су изложене стигми, сексизму и мизогинији. Два учестала стереотипа – „каријеристкиња“ и „уседелица“ умањују достојанство и негирају идентитет жена ван брака и родитељства.

Ови наративи преливају се у свакодневицу: наметљива питања, морално-осуђујући коментари и посрамљивање на друштвеним мрежама. У институцијама и на послу јавља се „тиха“ сумња у поузданост и стабилност жене; на разговорима за посао постављају се питања о брачном статусу и плановима за децу. У пракси, жене се прескачу за прилике и погодности које се подразумевају за брачне парове и родитеље. Стереотипи се интернализују и одржавају и у женским круговима, што резултира стидом, самоцензуром и уласком у брак „ради мира“, а не зарад личне жеље.

Како наводи једна саговорница: „*Није проблем породица. Не љутим се када ме мама и бака питају ‘када ћеш да се удаш’, јер знам да ме воле и да то не кажу из лоше намере. Најгоре је када омаловажавање дође од ваших женских пријатеља, наравно удатих. С времена на време, некако им се ‘омакне’ да ми на елегантно непосредан начин ‘натрљају на нос’ како су оне у браку, а, ето, ко је мени крив што се нисам удала…*“[121]

[120] Ибид.
[121] Доступно на: https://www.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=155140

Жене без деце, без обзира да ли је реч о личном избору или животним околностима, остају недовољно видљиве у јавним политикама и истраживањима: подршка је фрагментарна, а подаци о њиховом положају оскудни. Јавни дискурс је подељен, од нетрпељивости до јасних гласова који бране право на избор.

Узнемиравање и понижавајуће поступање према психолошкињи центра за социјални рад јер нема децу

Поступак је покренут по притужби коју је поднео директор центра за социјални рад у име запослене психолошкиње и стручне сараднице центра, против једне адвокаткиње због дискриминације на основу породичног статуса. Суштина притужбе односи се на поднесак који је адвокаткиња доставила суду, а у којем је изјавила: „Такав предлог није могао предложити ни један психолог који има децу и који разуме њихове најбоље интересе и потребе, јер то није интерес деце."

У изјашњењу на притужбу, адвокаткиња је тврдила да у поднеску није именовала психолошкињu и стручну сарадницу центра за социјални рад, да је критика усмерена на рад институције (Центра) у целини, као и да психолошкињу не познаје лично, нити се у свом раду бави приватним животима запослених. Ипак, током поступка је утврђено да се спорна изјава односи управо на предлог који је психолошкиња изнела суду у предмету у којем је адвокаткиња заступала странку.

Повереник је закључио да је оваква изјава узнемиравајућа и да представља дискриминацију по основу породичног статуса, јер има за последицу повреду достојанства личности због њеног личног својства. Стога је донето мишљење да је адвокаткиња повредила одредбе Закона о забрани дискриминације, те јој је препоручено да упути писано извињење психолошкињи центра за социјални рад и да убудуће у обављању своје професионалне делатности не врши дискриминацију, нити даје изјаве које доводе у питање нечији стручни интегритет на основу личног својства те особе.

Промена наратива и видљивост различитих стилова живота представљају кључни предуслов за унапређење родне равноправности и стварање инклузивнијег друштва. Живот без деце, било из избора или околности, може бити испуњен, смислен и друштвено користан, те га као таквог треба признати и поштовати.

Такви стереотипи не остају само на нивоу друштвених очекивања, већ се преносе и на саме жене, обликујући њихове ставове и представе о томе шта значи бити „остварена". Према истраживању организације „Атина", 76% испитаних девојака сматра да је жена „потпуно остварена" само ако постане мајка, а 95% се залаже за „жртвујући модел" родитељства, у којем се од мајке очекује самоодрицање.[122]

Изјава адвоката и изборног кандидата о "увозу жена" ради удаје и рађања деце повредила је достојанство жена

Мишљење је донето у поступку поводом притужбе једног удружења грађана против Данила Лукића, због дискриминације на основу пола. У притужби је наведено да је Данило Лукић адвокат и носилац листе Групе грађана – За бољу општину Пландиште, који је, између осталог, у свој предизборни програм сврстао „увоз жена" из Белорусије и Казахстана за неожењене суграђане општине Пландиште. Такође, адвокат Данило

[122] Вишња Бањановић и Душица Стојадиновић, Истраживање социјалних корена родне дискриминације, Фондација Ана и Владе Дивац Београд, 2022.

Лукић је у изјави за портал Нова.рс навео: „Ја се бавим адвокатуром, па сви момци долазе код мене и жале се да нема девојака. Ја им кажем да ћемо, ако они не могу да се ожене, да узмемо једно два аутобуса и доведемо бар сто жена из Белорусије. И, ето, за седам година нама три школска одељења.“

У изјашњењу, адвокат Данило Лукић је у целости оспорио притужбу, наводећи, између осталог, да оснивање посебног општинског фонда за подстицање наталитета данас има свака општина у Србији, где се из буџета општине издвајају средства за повећање наталитета, због чега је нејасно каква је дискриминација у питању, као и да, као одборник у више сазива локалног парламента лично зна да је улагање у будућност деце најисплативија инвестиција.

Након спроведеног поступка и изведених доказа, утврђено је да наведена изјава адвоката Данила Лукића, представља понижавање и омаловажавање жена, и подржавање родних стереотипа. При томе, Повереник је посебно имао у виду да је Данило Лукић био носилац листе, те да је требало да посебно води рачуна да својим изјавама не вређа достојанство лица или групе лица на основу њиховог личног својства. Повереник је дао мишљење да су овом изјавом повређене одредбе Закона о забрани дискриминације, због чега је препоручио да Данило Лукић објави у електронском или штампаном медију са локалном и/или регионалном покривеношћу јавно извињење свим женама, као и да убудуће не даје изјаве којима се вређа достојанство жена и подржавају родни стереотипи.

И овај случај показује колико су увредљиве и стереотипне јавне изјаве способне да наруше достојанство жена и ојачају дубоко укорењене предрасуде о њиховој друштвеној улози. Управо због тога, Повереник континуирано реагује на појаве које подривају принцип родне равноправности у јавном простору — било да се манифестују кроз политичке поруке, медијске садржаје или иницијативе које доводе у питање основна репродуктивна права жена. С тим у вези, повереница је у упозорењу јавности истакла да иницијатива за забрану абортуса, која је потекла са интернет портала и друштвених мрежа и прерасла у јавну полемику, представља забрињавајућу и опасну појаву. Такве активности су у директној супротности са Уставом Републике Србије, који гарантује право сваког појединца да слободно одлучи о рађању деце, као и са Породичним законом, којим је прописано да жена слободно одлучује о рађању.

Констатовано је да право на абортус представља цивилизацијско достигнуће и да репродуктивна права и слободе спадају у корпус људских права која не смеју бити доведена у питање, будући да је абортус у Републици Србији легалан и дозвољен. Телесна аутономија подразумева право жене да самостално одлучује о свом телу, с обзиром на то да је неповредивост физичког интегритета Уставом загарантована.

- **Самохране мајке**

Самохрани родитељи у Србији представљају бројну, али и даље недовољно правно препознату друштвену групу. Према званичним подацима, у Србији је регистровано око 56.000 самохраних родитеља, док процене указују да их је више од 79.000. Велику већину чине жене. Подршка државе је минимална: ван дечјег додатка сервиси подршке готово да не постоје, а ризик од сиромаштва је огроман, нарочито у породицама са

дететом са инвалидитетом. Додатни проблем представља податак организације Центар за маме да чак 70% родитеља одбија да плаћа законом прописано издржавање (алиментацију).[123]

Живот самохраних родитеља обликују различите околности – развод, насиље у породици, ванбрачно родитељство, удовиштво, затвор или напуштање везе. Заједнички именитељ је двоструки терет: жене саме издржавају породицу и брину о деци, док их поједини послодавци дискриминишу због сумње у њихову „расположивост".[124] Једна испитаница из Београда сведочи: „*.Од 2002. године сам самохрани родитељ, у седмом месецу трудноће сам остала без посла, као изговор на недостатак положеног државног испита, али ја знам да је то било због моје трудноће и самохраности, а посао сам нашла тек кад је моја ћерка напунила четири године. Као самохраној мајци институције ми нису изашле у сусрет. На бироу нисам имала никакве привилегије и предности, да не помињем време и енергију коју сам утрошила за сакупљање великог броја папира да бих добила дечији додатак. У друштву постоји велика дискриминација самохраних родитеља, али ја сматрам да се тога не треба стидети и да је двочлана породица пре свега породица којом треба и мора да се позабави ова држава и државне институције*".[125] Ово сведочење није усамљен случај, већ одраз распрострањене праксе.

Непоуздана, јер негује дете: Последице самохраног родитељства

У поступку по притужби самохране мајке троје деце против предшколске установе, Повереник је утврдио дискриминацију по основу пола и породичног статуса. Запослена је, по повратку са боловања ради неге детета, затекла већ потписан споразум о престанку радног односа са накнадно уписаним датумом, а послодавац је одлуку оправдао наводном „непоузданошћу" запослене и коментаром да ће „моћи да се врати када јој деца порасту".

Током поступка је утврђено да послодавац није доказао да прекид радног односа није повезан са њеним породичним статусом, чиме је запослену лишио прихода и социјалне заштите. Повереник је закључио да је тиме повређен Закон о забрани дискриминације и препоручио предшколској установи, као послодавцу, да отклони последице дискриминаторног поступања и убудуће не доводи у питање „поузданост" запослених због коришћења права на одсуство ради неге детета.

Овај случај јасно илуструје како се институционалне и друштвене предрасуде према самохраним мајкама преплићу — од послодаваца који њихову посвећеност породици тумаче као „непоузданост", до ширих друштвених ставова који жене без партнера и њихову децу стављају на маргину. Управо зато, заштита од дискриминације у овим случајевима не подразумева само правну реакцију, већ и системску промену свести о томе да родитељство, било самостално или партнерско, не сме бити основ за ускраћивање достојанства, права и једнаких шанси.

---

[123] Центар за маме, Самохрани родитељи – усамљени у Србији, доступно на: https://centarzamame.rs/blog/2014/07/17/samohrani-roditelji-usamljeni-u-srbiji/

[124] Марина Hughson, Много одговорности, премало подршке: сами родитељи на Западном Балкану, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2015.

[125] Београдски центар за људска права, Проблеми "самохраних родитеља" у Србији, доступно на: https://bgcentar.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2014/01/Problemi_samohranih_roditelja_u_Srbiji.pdf

Када се критеријуми не образложе: премештај самохране мајке на друго радно место

Поверенику се обратила самохрана мајка седмогодишњег детета, запослена као лекарка у Јединици жандармерије, због предлога послодавца да буде премештена у нови Сектор за људске ресурсе. Тај премештај би подразумевао губитак бенефицираног стажа, статуса УОСЛ и значајно умањење зараде, иако би обављала сличне послове. Као разлог јој је усмено речено да „не иде на терен зато што је жена“ и да као таква „не одговара потребама службе“.

Током поступка утврђено је да је од 14 запослених предложених за премештај чак 12 било жена, међу којима и подноситељка притужбе, док послодавац није доставио доказе о објективним критеријумима за тај избор. Повереник је закључио да је дошло до посредне дискриминације по основу пола и породичног статуса, јер је одлука имала несразмерно неповољне последице по жене, нарочито по мајке мале деце. Команди Жандармерије је препоручено да преиспита одлуку, отклони последице дискриминације и обезбеди да убудуће организационе промене буду спровођене на транспарентан и равноправан начин.

Последице оваквог поступања су озбиљне: сиромаштво, зависност, маргинализација и губитак достојанства. Самохране мајке често су принуђене да живе у проширеним породицама у којима немају власништво над некретнином, подложне осудама и притисцима. Њихов статус отежава проналазак посла и онемогућава економско осамостаљење. На тржишту рада, две трећине самохраних родитеља процењује да су у лошијем положају, а жене себе виде у још горој ситуацији од мушкараца. Више од 85% послодаваца нема никакве мере подршке за ову групу, нити води евиденцију о њиховом броју.[126]

Поред препрека у запошљавању и изостанка подршке послодаваца, изазови самохраних родитеља огледају се и у породично-правном оквиру, што потврђују случајеви забележени у пракси Повереника. Наиме, забележена су обраћања самохраних родитеља који су, због свог здравственог стања или животних околности, настојали да унапред одреде старатеља за дете. Повереник је зато покренуо иницијативу да се Породични закон измени, како би орган старатељства имао обавезу да, приликом одређивања старатеља детету, поред најбољег интереса детета, узме у обзир и вољу преминулог родитеља.

Вршење родитељског права између закона и предрасуда: препорука мера центрима за социјални рад

Изазови самохраних мајки додатно се огледају у пракси појединих центара за социјални рад, где одлуке често почивају на родним стереотипима о улогама мајке и оца у животу детета. У једном поступку, центар је променио презиме детета рођеног у ванбрачној заједници уз образложење да је „уобичајено да дете носи очево презиме“,

[126] Радионица економског новинарства, Положај самохраних родитеља у Србији и државна подршка на делу, доступно на: https://ekonomskonovinarstvo.edu.rs/wp-content/uploads/2024/07/Snezana-Banjac.pdf

што је Министарство у другостепеном поступку поништило. Овакви случајеви показују да институционалне праксе још увек рефлектују дубоко укорењене друштвене предрасуде према женама које саме подижу децу — женама које се често стигматизују и посматрају као мање способне или „лошије“ мајке.

Повереник је нагласио да такви ставови нису у складу са законом нити са најбољим интересом детета, јер обрасци породичних односа који су „уобичајени“ не морају нужно бити квалитетнији. Стога је препоручено центрима за социјални рад да одлуке о родитељском праву и процени родитељских компетенција заснивају искључиво на чињеницама и доказима, а не на предрасудама, обичајима или стереотипним представама о родним и родитељским улогама.

2.3.4. Родна равнотежа у свету неплаћеног рада и неге

Неплаћени рад обухвата бригу о деци, старима и болеснима, послове у домаћинству, баштованство, куповину и друге активности. Процене показују да би, када би се монетизовао, неплаћени рад вредео 21,5% БДП-а Србије (9,2 милијарде евра). Од тога, жене стварају 14,9%, а мушкарци 6,6%. То значи да опстанак економије зависи од рада који остаје институционално непризнат и неплаћен. Неплаћени рад није само економска категорија – он обезбеђује физичко, емоционално и ментално благостање заједнице. Послови старања држе друштво и економију у функцији.[127]

Истраживање Повереника „Родна равноправност и равнотежа између пословног и приватног живота“[128] показује да жене у Србији и даље носе највећи терет бриге о деци и кући, уз истовремено суочавање са већим последицама по каријеру. Жене недељно у просеку проводе више времена у старању о деци (најчешће 10–30 сати), док готово половина мушкараца у томе учествује до 10 сати. Половина испитаних има помоћ баба и деда своје деце, али чак 40% жена наводи да нема никакву подршку.

На послу, жене чешће трпе последице родитељства — 13% је изгубило посао због бриге о деци (према 2% мушкараца), а 37% је изложено већем стресу. Мушкарци су у већем проценту задовољни приходима (53% према 46%), при чему разлика расте у старосним групама од 30 до 49 година. Неравноправност је највидљивија у неплаћеном раду: 76% мушкараца кућне послове обавља мање од сат времена дневно, док 64% жена у њима проводи 2–6 сати дневно. У професионалном животу жене се чешће суочавају са недозвољеним питањима о брачном и породичном статусу, већим притиском да одбију напредовање, као и већим ризиком од сукоба и стреса.

Иако су женама нешто чешће доступни флексибилни услови рада, они истовремено потврђују родну неравнотежу – жене чешће користе скраћено радно време или изостају због породичних обавеза. Трећина жена осећа да не може да постигне равнотежу између посла и приватног живота (према 25% мушкараца), док више од 85% испитаних оба пола препознаје да жене због тога трпе веће последице по каријеру. Истраживање, поред тога, потврђује да родне разлике у расподели времена, прихода и

[127] Ибид.
[128] Доступно на: https://ravnopravnost.gov.rs/rodna-ravnopravnost-i-ravnoteza-izmedju-poslovnog-i-privatnog-zivota/

професионалних прилика остају дубоко укорењене, а да се брига о деци и кућни послови и даље посматрају као „женска обавеза“.[129]

Родна неравнотежа у расподели времена и обавеза не завршава се у оквиру породице и радног места — она се наставља и у сфери неформалне бриге. Управо ту, изван видљивих радних односа и институционалних оквира, почиње нови, често невидљив слој женског рада – рад жена које брину о старијима, болеснима и особама са инвалидитетом, без икакве надокнаде или социјалне заштите. Систем их често игнорише: нема евиденција, нема подршке, нема одмора. А управо оне обезбеђују достојанство и живот особама којима је помоћ неопходна. Анализа показује да широм света милиони људи обављају улогу неформалних неговатеља. У Европској унији, 6–15% популације активно брине о старијима. OECD процењује да обим неформалне неге двоструко премашује формалну. У Србији, просечно трајање неге прелази седам година. Више од две трећине неговатеља живи у истом домаћинству са корисником, а 59% је уз њега 24 сата дневно.[130]

Гласови жена откривају стварни терет:

„*Практично живим са братом, он има 78 година, болестан је човек доста, није дементан, али тешко хода, и тежак је шећераш. Прошле године му је преминула супруга, и од тада је безвољан, мада је и иначе тежак човек. Неће више да иде ни код лекара, каже да је завршио са тим. Не можете га убедити ни у шта.*“ (сестра, 72)

„*Прве знаке деменције приметили смо 2014. године. У почетку је било мало, онако, симболично. Само ја сам примећивала, нико други. Деца нису примећивала нити сам им ја причала томе. Али сада... сваким даном су све већи захтеви за негу. Не знам одакле да почнем. То је грозна болест, грозна. Покретан је, што се њега тиче, али проблем је његова меморија. И сваки дан је другачије. Највећи су ми стресови када морам пола дана да изгубим тражећи поједине ствари, он све премешта, оставим наочаре на столу, и за минут их већ више нема ту, а он каже 'Нисам ја, то ти је неко (...)*“ (супруга, 76)

„*Моја сестра је до пре три, четири године била једна витална старица, способна за све, и разболела се. Сада има 85 година и почиње јако да заборавља. Пре годину дана је имала једну тешку операцију, морали су да јој изваде бубрег. Али и пре тога она је већ била неспособна да самостално функционише. А сестричина има 55 година. Она је болесна од своје 15. године. Психички. Не могу их оставити саме дуже од два, три сата.*“ (сестра и тетка, 70)

Ови гласови потврђују: неплаћени рад жена није приватна ствар, већ јавно питање економског развоја, социјалне правде и људских права.

Дискриминација кроз непрепознавање улоге неформалног неговања

У поступку по притужби адвокаткиње која је у своје име и у име родитеља указала на онемогућен приступ стану за оца корисника инвалидских колица, Повереник је утврдио дискриминацију на основу инвалидитета од стране руководства стамбене заједнице. Утврђено је да су њени захтеви за сазивање седнице и добијање сагласности за постављање рампе игнорисани и омаловажавани, уз захтеве за непотребним личним подацима и понижавајуће коментаре. Таквим поступањем

[129] Повереник за заштиту равноправности, Родна равноправност и равнотежа између пословног и приватног живота, Београд, 2021.
[130] Бојана Матејић, Босиљка Ђикановић, Унапређење положаја неформалних неговатеља у Републици Србији - истраживање свеобухватних потреба у циљу креирања препорука за јавне политике, Центар за подршку и инклузију HELPNET, Београд, 2019.

станарима је онемогућено да легално обезбеде приступачност, што представља повреду Закона о забрани дискриминације. Повереник је препоручио стамбеној заједници да без одлагања одржи седницу ради давања сагласности за адаптацију, упути писано извињење и убудуће поступа у складу са антидискриминационим прописима.

Иако се у формалноправном смислу притужба односила на дискриминацију на основу инвалидитета члана породице, суштинска димензија овог случаја осветљава шире питање родно засноване дискриминације повезане са улогом жене као неформалне неговатељице. Наиме, у овом контексту, жена се појављује не само као адвокаткиња, већ и као ћерка која негује оца са инвалидитетом, при чему се суочава са институционалним и друштвеним препрекама које произлазе управо из те неговатељске улоге. Одбијање управе стамбене заједнице да омогући приступ стану и коришћење лифта, уз игнорисање њених обраћања, не може се одвојити од чињенице да је подноситељка жена која преузима одговорност за туђу негу. Та улога се и даље доживљава као „приватна" и подразумевана, као део женског идентитета, а не као основ за остваривање права и подршке – управо у тренутку када јој је та подршка била неопходна.

Неформално неговатељство и неплаћени рад жена чине окосницу функционисања друштва и економије, али остају недовољно видљиви и признати. Овај случај управо показује како се кроз непоштовање и омаловажавање улоге неговатељице продубљује економска и социјална неравноправност жена. Последице су вишеструке: економска несигурност, смањено учешће на тржишту рада, сиромаштво у старости и нарушено здравље. Улагање у бригу није трошак – оно је темељ одрживог развоја и равноправног друштва.

2.3.5. Право на наслеђивање, без приступа наследству

Иако Закон о наслеђивању гарантује равноправност жена и мушкараца, пракса показује да традиција и даље потискује право. Чак 44% жена одриче се наследства у корист мушких чланова породице. Родне улоге, обичаји и културни обрасци обликују очекивање да је „исправно" да брат наследи, а сестра се одрекне наследства. Кроз историју и књижевност жена која се одриче наследства у корист брата приказивана је као пожртвована и морално супериорна. Тај образац учвршћује код жена осећај дужности и кривице ако затраже једнак удео. Остваривање права не види се као „узимање свог дела", већ као „одузимање од брата".[131]

Жене често одрицање доживљавају као моралну дужност. „*Сестра није ни помислила да треба да се прихвати наследства после смрти родитеља, жеља оца и договор док је био жив јесте да браћа поделе све међу собом и обезбеде одређену надокнаду за сестру како не би остала без ичега*" (мушкарац, 47).[132] Бројне испитанице наводе да су од малих ногу слушале поруке да је одрицање „породично одговорно". Таква пракса жене оставља без имовине и без ослонца, а њихову децу без наследног дела.

[131] Катарина Ранковић, Жене и одрицање од наследства, 2023, доступно на: https://amplitudemagazin.com/zene-i-odricanje-od-nasledstva/

[132] Повереник за заштиту равноправности, Истраживање о наследним правима и ставовима према наслеђивању у Србији, Београд, 2024.

Одрицање од наследства има озбиљне правне последице о којима многе жене нису биле информисане. Оне које су се одрекле наследства касније су, у ситуацијама насиља у породици и потребе за социјалном помоћи, остајале без права на подршку. Закон о социјалној заштити изричито прописује да лица која су се одрекла наследства немају право на социјалну помоћ у периоду у коме су могла да живе од наслеђене имовине. Тиме се жене у најтежим животним околностима излажу правној и економској несигурности.[133]

Последице се испољавају на више нивоа. Жене без наследства теже напуштају насилне односе, јер остају без стамбеног решења и немају имовину која би им омогућила подизање кредита или покретање сопственог посла. Економска зависност их везује за партнере и повећава ризик од насиља. Истовремено, психолошки терет порука да су „мање пожељне“ оставља трајне последице на њихово самопоуздање и осећај личне вредности.

„(...) Ако узмем било шта, да рачунам да немам брата, да отимам од његове деце… отац би се превртнуо у гробу (...)“ – пренела је испитаница речи свог брата. Наслеђена кућа се издаје, а она је подстанарка. *„Ћерке, ми смо ту док се не удамо. Ми смо колатерална штета (...)*“, додаје.[134]

Истраживање Повереника о наследним правима и ставовима према наслеђивању у Србији показало је да 53% грађана подржава пуну равноправност, али 47% и даље верује да мушкарци треба да имају предност при наслеђивању. Млади испитаници ове ставове релативизују, док старији из мањих средина потврђују да обичаји и даље пресуђују. Жене потврђују да је у пракси „пресудан обичај, а не закон“.

„*Уколико се наслеђује само један објекат, логично је да се онда он подели тако што ће мушки наследник да оствари мало веће право*“ (мушкарац, 43). „*Ако је предмет наслеђивања имање које жене не могу да обрађују, да се жени купи стан у граду, а мушком наследнику да се остави породично имање*“ (мушкарац, 53). Анализа по полу показује значајан раскорак: 66% жена подржава пуну равноправност у наслеђивању, док је код мушкараца тај проценат само 39%.[135]

Сведочења грађана потврђују јаз између норми и праксе: „*Сви ће рећи једнако да се дели, али када дође подела, мушкарци очекују да као синови добију све или бар више од сестара.*“ (мушкарац, 48). „*Договор је да брат наследи дедовину, ја сам се удала, развела, сама за себе снашла поново, нисам одлазила у родитељску кућу са сином након развода, јер ту живи мој брат са женом и децом и подразумева се да та кућа остаје њему. Могла бих да останем привремено док се не снађем, али то ми свакако није трајно решење.*“ (жена, 41). „*Сви имају иста права, само је моје право мало веће.*“ (мушкарац, 45).[136]

У пракси, равноправност опстаје тек тамо где има довољно имовине или у великим градовима. У руралним подручјима, где 63% мушкараца отворено подржава неједнакост, жене и даље сносе терет традиције. „*Отац је све преписао нашем брату од друге мајке. Ми смо то сасвим случајно сазнале. Нисмо биле обавештене иако имамо права на нужни део. Са њим смо у океј односима, а он нас није обавестио о*

[133] Катарина Ранковић, Жене и одрицање од наследства, 2023, доступно на: https://amplitudemagazin.com/zene-i-odricanje-od-nasledstva/
[134] „Традиција јача од закона: Свака друга жена у Србији се одриче наследства у корист мушкарца”, доступно на: https://autonomija.info/tradicija-jaca-od-zakona-svaka-druga-zena-u-srbiji-se-odrice-nasledstva-u-korist-muskarca/
[135] Повереник за заштиту равноправности, Истраживање о наследним правима и ставовима према наслеђивању у Србији, Београд, 2024.
[136] Ибид.

томе. И то значи да смо ми женска деца која не треба ништа да добију (...)“ (жена, 54).[137]

Подаци показују и генерацијске и образовне разлике: подршка равноправности већа је код младих и образованијих, док међу старијима и у руралним срединама опстаје идеја да „имовина припада мушкарцима“. Посебно је забрињавајуће да је само 64% испитаника знало да закони гарантују равноправност у наслеђивању.[138]

Недостатак знања и традиционални притисци резултирају тиме да 59% испитаника одрицање од наследства оправдава „моралном дужношћу“, а 51% жељом за очувањем породичних односа. Готово петина испитаних жена признаје да је трпела директан притисак породице. „*Подразумева се да породичну кућу остављамо брату, сестра и ја никада нисмо ни питале родитеље због чега је то тако*“ (жена, 48). „*Ако се сестра меша брату у наследство, она буде одбачена од породице или дела породице који се не слажу са њеном одлуком да не поштује вољу својих родитеља*“ (жена, 60).[139]

Ови подаци јасно показују да се одрицање жена од наследства не може посматрати као лична одлука, већ као последица укорењених стереотипа и породичних притисака – што потврђују и притужбе које стижу Повереник. Имајући у виду обраћања грађанки и организација цивилног друштва, Повереник се обратио Јавнобележничкој комори Србије иницијативом да се уведу јасна упутства и смернице за јавне бележнике, како би се у поступку одрицања од наследства обезбедила пуна информисаност странака и заштита права жена. На тај начин би се унапредила родна равноправност, смањио утицај стереотипа на одлуке наследника и предупредиле дугорочне последице које негативна наследничка изјава има на остваривање права и услуга из система социјалне заштите.

Ради јачања правне писмености и економског оснаживања жена, Повереник је 2023. године израдио Водич „Право на наслеђе – једнако за све“, који садржи сажете одговоре на најчешћа питања, објашњења основних појмова и последице одрицања од наследства. Водич је представљен на националној конференцији организованој у сарадњи са UN Women и организацијом IDEAS. Током 2024. године, организовани су панел дискусија „Родна равноправност – од приоритета до кризе идентитета“ и конференција „Праведно наслеђивање – корак ка оснаживању жена“, на којој су представљени резултати истраживања о утицају друштвених норми на наслеђивање. Истакнуто је да, иако жене већ осам деценија формално имају једнака права, многе и даље трпе притиске да се одрекну наследства.

2.4. Између закона и стварности: Закључно разматрање

Упркос законској забрани дискриминације, жене у Србији и даље сносе последице неформалних правила и дубоко укорењених родних стереотипа. Њихова права остају условљена брачним и породичним статусом, а одступање од очекиваних улога води „санкционисању“ – у радним односима, у институционалним процедурама и у друштвеним интеракцијама.

Формална равноправност сама по себи није довољна. Када се женама на разговорима за посао постављају питања о родитељству, када трудницама престаје радни однос, а

[137] Ибид.
[138] Ибид.
[139] Ибид.

повратак са породиљског одсуства резултира деградацијом, јасно је да се законска права не остварују у пракси.

Највећи терет трпе жене које се суочавају са вишеструком дискриминацијом: жене из сиромашних домаћинстава и руралних средина, жене са инвалидитетом, Ромкиње и самохране мајке. Њихова искуства откривају слојевиту неправду коју институције недовољно препознају и разграђују.

Равноправност, стога, није искључиво правно, већ и друштвено, културно и политичко питање. Неопходне су промене у праксама запошљавања и напредовања, у институционалном признавању различитих облика породице, као и у друштвеном вредновању избора жена.

Без тих промена, жене ће остати између формалних права и њихове свакодневне недоступности – приморане на одлуке које не одражавају њихову слободну вољу, већ друштвена очекивања и притиске.

3. Од школе до каријере: Пут преко предрасуда до равноправности

3.1 На прагу поглавља

„Дискриминација девојчица у погледу приступа образовању опстаје у многим областима, услед традиционалних схватања, раног ступања у брак и ране трудноће, неадекватног и родно пристрасног подучавања и наставних материјала, сексуалног узнемиравања и недостатка адекватних, физички и на друге начине доступних школских објеката. Девојчице веома рано почињу да раде тешке послове у домаћинству. Од девојчица и младих жена се очекује да изврше и школске и домаће обавезе, што често за последицу има лош успех у школи и рано напуштање образовног система. То оставља дугорочне последице на све аспекте живота жена.“

(Пекиншка декларација и платформа за деловање, Поглавље Б, тачка 71)

Упркос солидном нормативном оквиру у овој области, равноправност девојчица, девојака и жена у систему образовања остаје изазов који није у потпуности остварен. Иза статистичких података стоје искуства појединих девојчица и жена које напуштају школовање због обавеза у домаћинству и/или раних бракова, ученица изложених увредама и сексуалном узнемиравању, студенткиња које се суочавају са предрасудама професора и колега. Ови примери указују да су облици дискриминације у образовању и даље присутни и да захтевају системски одговор.

Једна универзитетска професорка сведочи, између осталог:

„*Имам утисак да је мушкарцима увек теже доказати да нешто знаш. Када је реч о науци, они те ређе узимају за озбиљно – чак и кад си најбоља у својој области. То сам највише схватила када сам видела како се понашају према мојој ћерки и једној*

мојој докторакињи: колико год биле успешне, као да се увек тражи начин да им се знање доведе у питање.“[140]

Ово сведочанство показује да дискриминација у образовању није само питање формалног приступа школовању, већ и начина на који се знање жена вреднује и признаје. Образовање није само процес стицања знања, већ и кључни механизам који може да отвори или ограничи простор за равноправност.

Стога, ако желимо да разумемо због чега се дискриминација жена одржава у свим сферама друштва, управо у школској клупи треба започети трагање за одговорима.

3.2. Нормативни и стратешки оквир

3.2.1. Међународни правни оквир

Конвенција о елиминисању свих облика дискриминације жена (CEDAW) у члану 10. обавезује државе да обезбеде пуну равноправност жена и мушкараца у области образовања, што обухвата једнаке услове за упис, школовање и професионално усмеравање на свим нивоима, једнак приступ наставним програмима, наставном особљу и опреми истог квалитета, као и мере за отклањање родних стереотипа у настави и уџбеницима. Државе су дужне да омогуће једнаке могућности за стипендије и програме доживотног учења, као и посебну подршку девојкама и женама које су прерано напустиле школовање. С тим у вези, **Општа препорука бр. 36**[141] CEDAW комитета истиче обавезу држава да обезбеде инклузивно и квалитетно образовање за жене и девојчице без дискриминације, уз елиминацију родних стереотипа и насилних пракси у школама. Наглашава се значај једнаког приступа новим технологијама, науци и дигиталним вештинама, као и потреба за посебним мерама подршке маргинализованим групама, нарочито девојчицама у руралним подручјима, женама са инвалидитетом и мигранткињама.

У предмету **Osmanoğlu и Kocabaş против Швајцарске,**[142] Европски суд за људска права утврдио је да обавеза девојчица да похађају мешовите часове пливања није представљала повреду члана 9. конвенције. Суд је прихватио да је дошло до мешања у право на вероисповест, али је оценио да је мера прописана законом, да служи легитимним циљевима социјалне интеграције и равноправности полова и да је неопходна у демократском друштву. Понуђене ублажавајуће мере, попут ношења буркинија и одвојеног пресвлачења, показале су да власти нису поступале ригидно. Суд је закључио да је интерес деце за пуно учешће у настави превагнуо над захтевом родитеља за верским изузећем.

Поред члана 10. CEDAW и Опште препоруке бр. 36, који успостављају обавезе држава у области образовања жена и девојчица, кључни су и други универзални инструменти. Тако, **Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима**,[143] у члановима 13. и 14. обавезује државе да обезбеде свима право на образовање, као и постепено увођење бесплатног средњег и високог образовања. Затим, **Конвенција о**

[140] Уреднице Балша Делибашић и др, Универзитети између меритократије и патријархата: жене и моћ делања, Универзитет у Београду, Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд, 2018.
[141] CEDAW, Општа препорука бр. 36, CEDAW/C/GC/36
[142] Osmanoğlu and Kocabaş v. Switzerland, представка бр. 29086/12, пресуда од 10.1.2017, доступно на: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22002-11498%22]}
[143] Закон о ратификацији Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима („Сл. лист СФРЈ", бр. 7/71)

правима детета[144] у члану 28. гарантује сваком детету право на образовање и обавезу државе да обезбеди бесплатно и обавезно основно школовање. Државе су дужне да развијају приступачне облике средњег и високог образовања, уз финансијску подршку деци којој је потребна, као и да обезбеде образовне информације и професионалну оријентацију. Посебан акценат стављен је на мере које подстичу редовно похађање школе и спречавају напуштање образовања. Ови инструменти, заједно са **Агендом 2030 за одрживи развој** и циљем одрживог развоја 4 (SDG 4), чине јединствену целину којом се од држава захтева да елиминишу све облике дискриминације у образовању и да осигурају једнаке могућности за девојчице и жене.

Онемогућен приступ образовању, Комисија за радне односе, Република Ирска[145]

Комисија за радне односе разматрала је притужбу Софије Калинове, студенткиње права која не чује и користи знаковни језик, а која се уписала на припремни курс за полагање King's Inns пријемних испита. Она је од Griffith College затражила обезбеђивање преводиоца за ирски знаковни језик како би равноправно могла да прати наставу и учествује на курсу. Колеџ је њен захтев одбио, позивајући се на политику по којој кандидати сами сносе трошкове превођења на знаковни језик, а као разлог је навео и да би трошак ангажовања преводиоца за знаковни језик за целокупни курс износио око 9.000 евра. Притужиља је истакла да је тиме дискриминисана на основу инвалидитета, нагласивши да је уместо разговора о својим потребама добила одговор „изричито не", те је такво поступање упоредила са ситуацијом у којој би се од корисника инвалидских колица тражило да сам изгради рампу како би могао да уђе у зграду.

Комисија је утврдила да је колеџ поступио супротно обавезама из Закона о равноправном статусу, јер није обезбедио разумно прилагођавање нити је спровео индивидуалну процену потреба кандидаткиње. Уместо тога, применио је формалну политику која је особу са инвалидитетом ставила у неповољнији положај. Комисија је закључила да је реч о дискриминацији и наложила колеџу Griffith да исплати притужиљи новчану накнаду, као и да ревидира своју политику о инвалидитету како би се убудуће обезбедило делотворно укључивање особа са инвалидитетом у образовне програме.

UNESCO Конвенција против дискриминације у образовању[146] први је међународни правно обавезујући инструмент који забрањује дискриминацију у области образовања. Дефинише је као свако прављење разлике засновано, између осталог, и на полу, које нарушава једнакост у приступу и третману. Државе су обавезне да укину све дискриминаторне мере, обезбеде равноправан приступ образовању на основу способности, једнаке стандарде квалитета, развој основног и образовања одраслих, као и недискриминаторну обуку наставника.

Међународна организација рада кроз своје конвенције и препоруке наглашава значај образовања и стручног оспособљавања за жене као предуслова за равноправно учешће на тржишту рада. **Конвенција Међународне организације рада бр. 142 о**

[144] Закон о ратификацији Конвенције Уједињених нација о правима детета („Сл. лист СФРЈ - Међународни уговори", бр. 15/90 и "Сл. лист СРЈ - Међународни уговори", бр. 4/96 и 2/97)

[145] Workplace Relations Commission, Decision ADJ-00031408, Sofiya Kalinova v. Griffith College, доступно на: https://www.workplacerelations.ie/en/publications_forms/corporate_matters/annual_reports_reviews/annual-report-2023.pdf?utm; https://www.irishtimes.com/ireland/2023/07/14/deaf-law-student-awarded-3000-after-griffith-college-refused-to-pay-for-sign-language-interpretation/?utm

[146] Convention against Discrimination in Education; adopted by the General Conference at its eleventh session, Paris, 14 December 1960, CPG.61/VI.11y/AFSR

професионалној оријентацији и стручном оспособљавању у развоју људских ресурса[147] обавезује државе чланице да усвоје и развијају опсежне и координисане политике и програме професионалне оријентације и стручног оспособљавања, повезане са запошљавањем. Ови програми морају бити доступни свим лицима, равноправно и без дискриминације, и обухватати информације и активности за децу, младе и одрасле. Конвенција обавезује државе да обезбеде развој способности и вештина током целог живота, наглашавајући значај континуираног учења и једнаког приступа образовању у свим животним добима. **Конвенција МОР бр. 111 која се односи на дискриминацију у погледу запошљавања и занимања** забрањује све облике дискриминације, укључујући и на основу пола, а њене одредбе обухватају и област стручног оспособљавања. Државе су обавезне да усвоје и спроводе националне политике које обезбеђују једнаке могућности и поступање, као и елиминацију свих облика дискриминације. Ове политике морају се примењивати и у областима професионалне оријентације, стручног оспособљавања и посредовања у запошљавању. **Препорука МОР бр. 111 (запошљавање и занимање)**[148] допуњује конвенцију, позивајући на усвајање свеобухватних политика и мера за спречавање дискриминације у запошљавању и занимању, укључујући и област стручног оспособљавања.

Болест и губитак права на докторске студије, Заштитник права, Француска[149]

Заштнитник права је разматрао случај докторанткиње којој универзитет није омогућио обнову уписа на докторске студије, иако је указала на озбиљне здравствене тешкоће и позвала се на важеће прописе који омогућавају продужење студија из медицинских или породичних разлога. Универзитет је њен захтев одбио, позивајући се на унутрашње процедуре и сопствену дискрецију у одлучивању о продужењу трајања студија.

У својој одлуци, Заштитник права је утврдио да је универзитет пропустио да пажљиво размотри индивидуалну ситуацију подноситељке притужбе и да примени релевантне прописе, укључујући Повељу о докторату, који омогућавају одлагање или продужење рокова студирања у оправданим околностима. Истакнуто је да универзитет има обавезу да омогући ефикасну медијацију и једнак приступ образовању женама које су у посебно рањивом положају због здравствених или породичних разлога, те је препоручено хитно преиспитивање предмета притужиље и усклађивање институционалне праксе са националним антидискриминационим оквиром.

Поред тога, **Препорука МОР бр. 195 о развоју људских ресурса (образовање, обука и доживотно учење)**[150] наглашава важност доживотног учења и истиче промоцију равноправних могућности за жене и мушкарце у образовању, обуци и доживотном учењу, као и приступа тим програмима за све. Препорука признаје да су образовање и обука право свих и да значајно доприносе могућностима за запошљавање, достојанственом раду, социјалној инклузији, смањењу сиромаштва и одрживом економском расту, као и активној друштвеној партиципацији.

---

[147] Закон о ратификацији Конвенције Међународне организације рада бр. 142 о професионалној оријентацији и стручном оспособљавању у развоју људских ресурса („Сл. лист СФРЈ - Међународни уговори", бр. 14/82)

[148] R111 - Discrimination (Employment and Occupation) Recommendation, 1958 (No. 111), доступно на: https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312449

[149] Défenseur des droits, Décision n° 2019-191, 2019, доступно на: https://juridique.defenseurdesdroits.fr/doc_num.php?explnum_id=19094&utm; https://juridique.defenseurdesdroits.fr/index.php?id=29650&lvl=notice_display&opac_view=-1&utm

[150] R195 - Human Resources Development Recommendation, 2004 (No. 195), доступно на: https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:R195

Резолуција Генералне скупштине УН A/RES/64/290[151] потврђује да право на образовање важи и у ванредним ситуацијама и обавезује државе да га обезбеде у свим фазама хуманитарног одговора, без дискриминације. Наглашава се значај безбедног и родно сензитивног образовног окружења и посебна пажња посвећује се потребама девојчица које су у кризама изложене већем ризику од родно заснованог насиља. Квалитетно образовање у таквим условима помаже у ублажавању психосоцијалних последица и пружа осећај стабилности и наде.

Протокол бр. 1 уз Европску конвенцију о људским правима[152] у члану 2. гарантује право на образовање и обавезу државе да га обезбеди, уз поштовање права родитеља да образују децу у складу са својим уверењима. Иако није родно сензитивна, примена ове одредбе уз члан 14. конвенције подразумева обавезу државе да обезбеди једнак приступ и једнаке услове за жене и девојчице у образовању.

У предмету **Moraru против Румуније,**[153] Европски суд за људска права утврдио је да је одбијање кандидаткиње за упис у војно-медицинску академију због непостојања минималне висине и тежине представљало дискриминацију у приступу образовању. Суд је закључио да држава није доказала да су физички критеријуми неопходни за обављање лекарских дужности у војсци, нити да постоји оправдан и пропорционалан разлог за различит третман. Утврђена је повреда члана 14. конвенције у вези са чланом 2. Протокола бр. 1.

Ревидирана европска социјална повеља гарантује право на образовање, стручно оспособљавање и посебну заштиту деце и младих, уз обавезу држава да обезбеде доступан и квалитетан образовни систем. Повеља предвиђа једнак приступ образовању и професионалној обуци без дискриминације по основу пола и обавезу држава да предузму мере за елиминацију родно засноване дискриминације у свим нивоима образовања. Савет Европе је развио стандарде за унапређење родне равноправности у образовању, посебно кроз Препоруку **CM/Rec(2007)13 о родном мејнстримингу**, која тражи ревизију наставних планова, уџбеника и метода ради елиминације стереотипа и подстицања учешћа девојчица у СТЕМ областима. **Резолуције 2144 (2017)** и **2274 (2019)** истичу улогу образовања у превенцији дискриминације и насиља, а **Препорука CM/Rec(2019)1** позива државе да елиминишу сексизам у свим аспектима образовног система.

3.2.2. Домаћи правни оквир

Члан 71. **Устава Републике Србије** гарантује право сваког лица на образовање, уз обавезно и бесплатно основно и бесплатно средње образовање, као и једнак приступ високошколском образовању. Република је дужна да успешним и надареним ученицима слабијег имовног стања обезбеди бесплатно студирање. Члан 19. **Закона о забрани дискриминације** даље прописује једнаке услове за све нивое образовања и забрањује било који облик дискриминације у упису, праћењу наставе, учешћу у активностима или третману ученика, као и према образовним установама и корисницима њихових услуга.

[151] UN, General Assembly, The right to education in emergency situations, A/RES/64/290
[152] Доступно на: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Library_Collection_P1postP11_ETS009E_ENG
[153] Moraru v. Romania, представка бр. 64480/19, пресуда од 8.11.2022, доступно на: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-220667%22]}

Закон о родној равноправности[154] гарантује једнак приступ жена образовању и обавезује органе јавне власти и послодавце у образовању, науци и технолошком развоју да у све активности интегришу принцип родне равноправности. Члан 6. утврђује начело једнаких могућности, члан 25. обавезује на обезбеђивање родне равноправности у образовном систему, а члан 37. прописује укључивање садржаја о равноправности у наставне и студијске програме, уџбенике и методе. Закон захтева елиминацију стереотипних и сексистичких садржаја, коришћење родно осетљивог језика, обуку наставног кадра, уравнотежену заступљеност полова у програмима и стипендијама, подршку ризичним групама и укључивање родне перспективе у све фазе научноистраживачких пројеката.

Закон о основама система образовања и васпитања[155] утврђује начело једнакости и забране дискриминације у образовању. Члан 7. став 1. тачка 1. гарантује једнако и доступно право на образовање без дискриминације, а члан 8. став 1. тачка 15. поставља као циљ развој и поштовање родне равноправности, толеранције и уважавања различитости. Члан 79. став 2. тачка 4. обавезује установе да штите децу и ученике од дискриминације и насиља, док члан 110. забрањује сваки облик непосредне или посредне дискриминације на основу пола, рода и других личних својстава. Закон дозвољава увођење посебних мера ради постизања пуне равноправности и обавезује установе да реагују у случају дискриминаторног понашања.

Закон о средњем образовању и васпитању[156] у члану 11. став 1. тачка 13. прописује да школски програм, између осталог, мора да садржи програме заштите од насиља, злостављања и занемаривања, програме превенције других облика ризичног понашања, као и програм заштите од дискриминације док **Закон о високом образовању**[157] утврђује, као један од принципа, поштовање људских права и грађанских слобода, укључујући забрану свих видова дискриминације. Такође, одредбом члана 101. став 2. тачкама 8. и 9. прописано је да сваки студент има право на различитост и заштиту од дискриминације, као и на поштовање личности, достојанства, части и угледа.

Закон о уџбеницима[158] гарантује родну равноправност у наставним материјалима. Члан 13. прописује да сви уџбеници и наставна средства морају својим садржајем и обликом обезбедити спровођење принципа једнаких могућности и уважавања различитости, као и да не смеју садржати дискриминаторне или стереотипне представе које појединце или групе доводе у неравноправан положај.

Закон о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом,[159] иако посебно не помиње жене, важан је за приступ образовању и обуци. Члан 2. утврђује начела поштовања људских права, забране дискриминације и родне равноправности особа са инвалидитетом, док члан 13. прописује мере професионалне рехабилитације као што су каријерно вођење, саветовање, доквалификација, преквалификација и програми за стицање и унапређење вештина, као и техничку и стручну подршку ради пуне друштвене и радне инклузије.

---

[154] Уставни суд је у јуну 2024. године донео решење број IУз-85/2021, којим се привремено обуставља примена Закона о родној равноправности.
[155] „Сл. гласник РС", бр. 88/2017, 27/2018 - др. закон, 10/2019, 27/2018 - др. закон, 6/2020, 129/2021, 92/2023 и 19/2025
[156] „Сл. гласник РС", бр. 55/2013, 101/2017, 27/2018 - др. закон, 6/2020, 52/2021, 129/2021, 129/2021 - др. закон, 92/2023 и 19/2025
[157] „Сл. гласник РС", бр. 88/2017, 73/2018, 27/2018 - др. закон, 67/2019, 6/2020 - др. закони, 11/2021 - аутентично тумачење, 67/2021, 67/2021 - др. закон, 76/2023 и 19/2025
[158] „Сл. гласник РС", бр. 27/2018 и 92/2023
[159] „Сл. гласник РС", бр. 36/2009, 32/2013 и 14/2022 - др. закон

Правилник о ближим критеријумима за препознавање облика дискриминације од стране запосленог, детета, ученика или трећег лица у установи образовања и васпитања[160] дефинише дискриминацију као свако неоправдано различито поступање, између осталог, по основу пола, родног идентитета и брачног или породичног статуса. Наводи примере као што су узнемиравање, понижавајуће понашање и пропуштање подршке деци из осетљивих група, уз обавезу пријављивања и предузимања мера. **Правилник о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање**[161] прописује превенцију и заштиту од свих облика насиља, успоставља тим за заштиту и одређује мере за обезбеђивање безбедног окружења, чиме се индиректно обухватају и родно засновано насиље и дискриминација.

Стратегија превенције и заштите од дискриминације 2022–2030. године истиче да је правни оквир у области образовања углавном задовољавајући, али са појединим одступањима од антидискриминационих стандарда. Наглашава се потреба за унапређењем инклузивног образовања и подршке ученицима са сметњама у развоју, инвалидитетом, социјалним тешкоћама или ризиком од напуштања школе. Посебан циљ стратегије је унапређена равноправност и већа друштвена укљученост група у ризику од дискриминације, кроз мере социјалне инклузије које обухватају десегрегацију, обезбеђивање једнаких могућности и равноправан приступ образовању за сву децу, нарочито за децу са инвалидитетом, ромску децу и децу мигранте.

Стратегија за родну равноправност 2021–2030. године наглашава да је родно осетљиво образовање основ изградње инклузивног и праведног друштва и да родна равноправност није могућа без увођења родне перспективе у све нивое образовања. Мера 1.8. усмерена је на уродњавање политика и прописа у образовању и науци, јачање институционалних капацитета, подизање свести и обезбеђивање једнаких могућности за напредовање жена и мушкараца. Предвиђено је унапређење родне равноправности кроз анализу и измену дискриминаторних садржаја у универзитетским програмима, развој и јачање родних студија, финансијску подршку студенткињама из рањивих група и увођење квота и критеријума за родну равнотежу у научним пројектима.

Стратегија развоја образовања и васпитања у Републици Србији до 2030. године[162] предвиђа развој нових и унапређење постојећих стандарда и програма наставе који морају бити осетљиви на родну перспективу и доприносити равноправности. Посебни циљ 1. усмерен је на унапређење наставе и учења, промоцију вредности као што су родна равноправност, инклузија и заштита од дискриминације. Циљ 1.4. истиче улогу образовања у елиминацији родних неједнакости и обезбеђивању једнаког приступа свим нивоима образовања, посебно за особе са инвалидитетом и децу у осетљивим ситуацијама, док циљ 1.5. предвиђа интеграцију тема о људским правима, родној равноправности и инклузивном образовању у програме за обуку наставника и васпитача.

[160] „Сл. гласник РС", бр. 22/2016
[161] „Сл. гласник РС", бр. 11/2024
[162] „Сл. гласник РС", бр. 63/2021

3.3. ОПИС СТАЊА И ПРАКСА ПОВЕРЕНИКА

Историјски гледано, борба жена за равноправно учешће у науци и образовању најпре је била борба за једнако право на школовање. Још крајем 18. века, Мери Вулстонкрафт је у делу „Одбрана права жене“ истицала да девојчице и дечаци морају имати исти наставни програм и једнаке могућности у образовању. Ипак, образовање жена дуго је било посматрано као средство да постану „боље супруге и мајке“, а као глобални проблем препознато је тек после Другог светског рата.[163]

Овај историјски контекст открива колико је дуг и тежак био пут ка формалном признавању једнакости у образовању. Међутим, савремена слика Србије показује да иза нормативно загарантованих права и даље стоје бројне препреке које продубљују постојеће неједнакости: рано напуштање школовања међу ромским девојчицама, сегрегација осетљивих група деце, родни стереотипи у настави, сексуално узнемиравање студенткиња и тзв. „стаклени плафон“ у академији. Уместо да исправља неједнакости, образовни систем их неретко одражава и продубљује.

Докторске студије и равноправност

Поступак је покренут поводом притужбе једне студенткиње против Министарства просвете, науке и технолошког развоја, због дискриминације на основу пола и породичног статуса. Она је навела да јој није одобрена стипендија за докторске студије јер, због трудноће и породиљског одсуства, није уписала студије у првом року након завршетка интегрисаних студија.

Министарство је у изјашњењу навело да су услови конкурса јасно прописани, да се у обзир могу узети околности које доводе до паузе у студирању, али највише до годину дана, и да је кандидаткиња искључена из конкурса јер је била рођена пре прописане године.

У току поступка утврђено је да овакви услови представљају посредну дискриминацију, јер доводе до неједнаког положаја студената који због трудноће, родитељства или тежег здравственог стања имају дужи прекид студија. Повереник је утврдио да је министарство применом ових услова повредило одредбе Закона о забрани дискриминације и препоручено му је да приликом рангирања кандидата узима у обзир паузе због трудноће, родитељства и других личних својстава у складу са Законом о високом образовању, да предузме мере ради отклањања последица дискриминаторног поступања и да убудуће осигура равноправан третман свих студената.

Слика препрека са којима се девојчице, девојке и жене суочавају видљива је већ у најранијим фазама образовања. Раст обухвата деце у предшколским програмима, према наводима из Стратегије за родну равноправност, иако видљив у претходном периоду, није настављен у последњим годинама. Наиме, национални извештаји

[163] Драгана Поповић, Жене и образовање: на прагу III миленијума, Универзитет у Београду, Центар за студије рода, Генеро, доступно на: https://generojournal.org/downloads/genero-12-2008-pp-095-108.pdf

показују пад обухвата, док деца из руралних средина, ромска деца и деца са сметњама у развоју и даље остају ван система или су сегрегисана у посебним одељењима.[164]

Недостатак једнаког приступа у најранијем узрасту има директне последице у каснијем школовању. Препреке постају видљивије како деца одрастају, а најтеже погађају ромску заједницу и децу из сиромашних породица. Закључна запажања Комитета за економска, социјална и културна права (2022) указала су на високу стопу напуштања школовања међу ромском децом и ниску укљученост деце из сиромашних породица. Посебно забрињава податак да чак 43% ромских девојчица од 15 до 19 година прекида школовање због раних бракова.[165]

Изјава наставнице на часу биологије

Поступак је покренут по притужби ромског удружења, у име малолетне ученице, против наставнице биологије у једној основној школи, због дискриминације на основу националне припадности. У притужби је наведено да је наставница на часу рекла ученици: „Па ти ускоро треба да се удаш“.

Наставница је у изјашњењу навела да такву реченицу није изговорила и да никада није дискриминисала ученицу.

Повереник је констатовао да се на основу достављених чињеница и доказа не може поуздано утврдити шта је на часу речено. Утврђено је да није доказано да је наставница извршила дискриминацију на основу националне припадности ученице.

Ови подаци јасно показују да неједнакост није само питање приступа школи, већ и атмосфере у којој млади одрастају. Док многе ромске девојчице остају ван образовних токова због раних бракова, њихове вршњакиње из већинске популације сведоче да дискриминација и предрасуде настављају да обележавају њихов школски живот.

Школа без програма превенције дискриминације

Поступак је покренут поводом притужбе мајке у име једне малолетне ученице против основне школе, директорке, учитељице и психолошко-педагошког тима, због дискриминације ученице на основу здравственог стања. У притужби је наведено да је ученица дете са бројним здравственим проблемима, исподпросечне психо-физичке зрелости и да је била изложена вршњачком насиљу, као и да школа није предузела адекватне мере како би је заштитила.

У изјашњењима је наведено да су школа и запослени по свим пријавама о насиљу предузели мере, као и да су одржавани састанци тимова, донет план појачаног васпитног рада и спроведена индивидуализација наставе.

Током поступка је утврђено да није доказана узрочно-последична веза између вршњачких сукоба и здравственог стања ученице, нити да је школа својим поступањем ставила ученицу у неоправдано неједнак положај. Међутим, констатовано је да школа није донела програм превенције дискриминације, иако је на то законом била обавезана. Повереник је дао мишљење да у овом случају није утврђена дискриминација на основу здравственог стања, али је школи препоручено да хитно усвоји програм превенције дискриминације и да планира и реализује активности

[164] Стратегија за родну равноправност за период од 2021. до 2030. године
[165] Стратегија за превенције и заштите од дискриминације за период 2022–2030. године

усмерене на неговање другарства, солидарности и толеранције, како би се створило безбедно и подстицајно школско окружење.

Истраживање Академије женског лидерства спроведено међу младима показало је да свака трећа средњошколка сматра да су жене у Србији дискриминисане, а готово половина их је лично доживела дискриминацију. Девојке истичу да се у школама недовољно говори о равноправности и да су предрасуде одраслих и даље пресудне.[166]

Подсмех у учионици

Поступак је покренут против наставника техничког и информатичког образовања, због дискриминације ученице на основу изгледа. Наведено је да је наставник на часу ученици упутио увредљиве коментаре о тежини, што је изазвало смех у одељењу и наставак подсмеха у вршњачкој групи на друштвеној мрежи. Ученица је због тога осетила понижење и увређеност.

Наставник је у изјашњењу навео да није имао намеру да повреди ученицу и да је због понашања опоменут од школске психолошкиње.

У поступку је утврђено да је наставник заиста коментарисао изглед ученице на часу, што је изазвало подсмех и код других ученика, чиме је њој али и другој деци из разреда, упућена порука да је допуштено коментарисати нечији физички изглед у негативном контексту. Овакво понашање је у друштву посебно изражено када је реч о девојчицама којима се од најранијег детињства пласирају представе о томе како „савршена“ жена треба да изгледа, а свако одступање од ове „норме“ се сматра неприхватљивим и непожељним. Повереник је закључио да је овакво поступање наставника техничког и информатичког образовања повредило достојанство ученице и представљало дискриминацију на основу изгледа, чиме је прекршен Закон о забрани дискриминације. Такође, наставнику је препоручено да упути писано извињење ученици и да убудуће води рачуна да својим изјавама и поступањем не крши антидискриминационе прописе.

Родно заснована сегрегација видљива је већ у избору школа. Девојчице су бројније у гимназијама (58%) и стручним школама (53%), али на техничким смеровима тек око 10% ученика чине девојчице. Традиционалне представе о „мушким“ и „женским“ професијама и даље усмеравају образовне изборе младих.[167]

Ови образовни обрасци настављају да прате девојчице и касније, у високом образовању. Жене чине 59% уписаних, 61% дипломираних и 59% докторки наука. Ипак, ова већина сама по себи не обезбеђује равноправност. Жене остају концентрисане у „феминизованим“ областима – здравство, образовање, друштвене науке, док мушкарци доминирају у плаћенијим секторима - ИКТ сектору (66%), инжењерству и грађевинарству (61%).[168]

Хоризонтална сегрегација у избору области студија наставља се и у академској каријери. Недостатак жена у „мушким“ секторима прати и њихову недовољну заступљеност на позицијама одлучивања, где разлике постају још израженије. Тако, жене су и даље недовољно заступљене на руководећим позицијама – у академском

[166] Доступно на: https://insajder.net/teme/svaka-treca-srednjoskolka-smatra-da-su-zene-u-srbiji-diskriminisane-video
[167] Стратегија за превенције и заштите од дискриминације за период 2022–2030. године
[168] Стратегија за родну равноправност за период од 2021. до 2030. године

менаџменту чине свега 38,1%, а од оснивања Универзитета у Београду до данас само две су обављале функцију ректорке.[169]

Финансијска ограничења додатно сужавају простор. Жене ређе добијају средства за истраживања, теже улазе у престижне научне мреже и чешће су искључене из неформалних кругова моћи („мушких клубова“).[170]

„*Жене нису једнаке јер раде у тежим условима. Оне морају бити боље од својих колега, а чак и када јесу изузетне, систем их вреднује према тежим критеријумима и дискриминише их. Само поједине успеју да пробију стаклени плафон, али плафон тиме остаје нетакнут.*“ (Нађа Бобићић, иницијатива UMA) [171]

Садржај школских уџбеника је током протекле деценије унапређен уклањањем најизраженијих родних стереотипа, али школска култура и свакодневне интеракције настављају да преносе родно условљене обрасце – тзв. „скривени курикулум“.[172]

Уџбеник из географије и предрасуде о женама

Поступак је покренут поводом притужбе против Министарства просвете, науке и технолошког развоја због садржаја у уџбенику „Географија за 6. разред основне школе“. У спорном делу текста уџбеника наведено је да је у развијеним земљама стопа наталитета ниска „јер је положај жене у друштву у 20. веку знатно побољшан“, као и да је „чест самачки начин живота, јер су за многе каријера и материјалне ствари често важније од породице и деце“.

Током поступка утврђено је да овакви наводи повезују побољшање положаја жена са негативном појавом ниског наталитета, што подстиче дискриминаторне ставове према женама. Такође, Повереник је констатовао да се наведеним формулацијама осуђују особе које живе другачије од традиционалних образаца понашања. Повереник је оценио да је министарство, као надлежни орган за одобравање уџбеника, одговорно за коришћење уџбеника са дискриминаторним садржајем, чиме је повређен Закон о забрани дискриминације. Министарству је препоручено да предузме мере ради отклањања дискриминаторних садржаја и онемогући да се уџбеник у оваквом облику даље користи у настави. У другом предмету, на основу истог чињеничног стања, дискриминација је утврђена и издавачу уџбеника.

И док се уџбеници мењају, невидљиве поруке и скривени обрасци настављају да обликују школску свакодневицу. Тај образац наставља се и на високошколском нивоу, где изостаје видљивост жена као узора, а дискриминаторна пракса често остаје део студентског искуства.[173] Студенткиње сведоче о подсмевању, стереотипним претпоставкама и различитим облицима непримереног поступања.

[169] Стратегија за превенције и заштите од дискриминације за период 2022–2030. године
[170] Драгана Поповић, Жене и образовање: на прагу III миленијума, Универзитет у Београду, Центар за студије рода, Генеро, доступно на: https://generojournal.org/downloads/genero-12-2008-pp-095-108.pdf
[171] Ива Хаднађ, Родна равноправност у академској заједници – завидни успеси жена и поражавајуће статистике, 2021, доступно на: https://www.oblakodermagazin.rs/rodna-ravnopravnost-u-akademskoj-zajednici-zavidni-uspesi-zena-i-porazavajuce-statistike/
[172] Стратегија за родну равноправност за период 2022–2030. године
[173] Ибид.

„*Дешавало ми се да ме гледају као да нисам довољно паметна за њих, и да је то што ја студирам глупост. Та мизогинија и даље постоји*.“ (Теодора, студенткиња анимације)

„*Чак и када се нешто назове по жени, чујемо само презиме, па тек касније сазнамо да је реч о научници“* (Ивана, студенткиња физике).[174]

Истраживање из 2019. године показало је да сваки четврти студент не сматра добацивање девојкама проблемом, а 43% њих верује да су девојке „саме криве“ за узнемиравање. Ови ставови потврђују дубину укорењених стереотипа и упозоравају да институционални одговор мора бити снажан.[175]

Док истраживања међу студентима откривају колико су предрасуде дубоко укорењене, притужбе које стижу Повереniку показују њихове конкретне последице у пракси – од раног школског узраста па све до високог образовања. У области образовања Повереник прима у просеку око 5% притужби годишње. 2018. године забележен је скок притужби, највише због дискриминације ромске деце, што је делом проистекло и из унапређеног механизма препознавања дискриминације у школама.

Поред поступања по притужбама, Повереник је давао мишљења на све кључне нацрте закона из области образовања, инсистирајући на усаглашавању са антидискриминационим прописима. Ипак, празнине остају, те тако Правилник о лиценцирању наставника из 2022. није уврстио обуку о родној равноправности.

Иако је сексуално узнемиравање забрањено законима, односно, представља кривично дело, примери из праксе показују да поједини механизми заштите нису довољно ефикасни у образовним институцијама. Управо сведочења студенткиња указују на то колико је важно да се постојеће норме доследно примењују и подупру системским мерама за превенцију и заштиту: „*Рекао је да му приђем ближе. Он је рекао да сам ја много напета, да треба да зажмурим и да замишљам како ми се слива купка низ лице“; „Тражио је од мене да зажмурим и да му опишем купку коју користим, питао ме је када сам последњи пут осетила да ми врела вода иде низ тело у току туширања*“, препричале су две студетнткиње своја искуства са истим професором.[176] Овакви примери јасно показују колико је важно усвајање системских мера и механизама за заштиту студенткиња.

Поједини факултети увели су општа акта против сексуалног узнемиравања, али она и даље зависе од појединачне иницијативе уместо универзитетске политике. Позитиван пример представља План за родну равноправност Универзитета у Београду.[177]

Чак и када академске институције направе кораке ка родној равноправности, они остају недовољни ако се не препознају свакодневни терети које жене носе ван академије. Недостатак универзитетске политике се тако надовезује на „невидљиви рад“ који женама додатно отежава академски напредак. Поједине жене у академији нису само истраживачице – већ и мајке, неговатељке, домаћице. „Друга смена“ кућних послова и бриге о породици директно успорава њихов напредак. Учествовање у међународним

[174] Доступно на: https://oradio.rs/sr/vesti/drustvo/nauka-je-zenskog-roda-ali-su-zene-u-njoj-dugo-bile-nevidljive-14302.html
[175] Стратегија за родну равноправност за период од 2021. до 2030. године
[176] Доступно на: https://n1info.rs/vesti/studentkinje-o-seksualnom-uznemiravanju-na-fakultetu-iako-se-ne-poznaju-pominju-iste-detalje/
[177] Стратегија за родну равноправност за период од 2021. до 2030. године

мобилностима, кључним за каријеру, чешће је мушка привилегија – многе жене на то пристају тек када су породичне обавезе мање.[178]

Међутим, појединачни примери из праксе показују да се родна неравноправност не исцрпљује само у сфери породичних обавеза, већ продире и у саме институционалне механизме професионалног развоја. Дискриминаторне праксе, формалне или прикривене, често ограничавају приступ женама стручном усавршавању, обукама и напредовању, чиме се системски продубљује неједнакост која већ постоји изван радног места. У поступцима пред Повереником утврђена су два случаја дискриминације у области стручног усавршавања. У првом, правилник једног дома здравља који је као услов за специјализацију прописивао старосну границу од 32 године стављао је старије запослене у неједнак положај, укључујући поједине жене које због породичних обавеза касније долазе до специјализације, те је препоручено да се убудуће критеријуми заснивају искључиво на стручним мерилима. У другом случају, запосленој је ускраћено присуство стручној обуци због трудноће, што је оцењено као дискриминација по основу пола и породичног статуса, уз препоруку директорки да запосленој омогући похађање обуке након повратка на рад и обезбеди поштовање антидискриминационих прописа.

Ови спољни терети удружују се са унутрашњим слабостима академског система. Недостатак менторске подршке и видљивих узора додатно продубљује неједнакости, а за многе жене у већем ризику од дискриминације академска каријера остаје готово недостижна.[179]

3.4. Између закона и стварности: Закључно разматрање

У систему образовања Србије неједнакости се најјасније испољавају у појединим сегментима: кроз рани прекид школовања ромских девојчица, недовољну укљученост деце из осетљивих група, ограничену заступљеност жена у процесима одлучивања у науци и успорено напредовање у академском сектору. Уместо да делује као инструмент равноправности, образовни систем често репродукује постојеће разлике и преноси их у наредне генерације.

Обавеза релеватних актера је да обезбеди једнак приступ квалитетном образовању, елиминише дискриминаторне садржаје и праксе, успостави делотворне механизме за заштиту од узнемиравања и дискриминације и развије мере које ће омогућити женама равноправно учешће и напредовање у науци и академији. Недоследно спровођење ових обавеза наставља репродуковање дискриминације и ограничених шанси за жене.

[178] Драгана Поповић, Жене и образовање: на прагу III миленијума, Универзитет у Београду, Центар за студије рода, Генеро, доступно на: https://generojournal.org/downloads/genero-12-2008-pp-095-108.pdf
[179] Ибид.

4. Глас и одлуке жена на врху: Дискриминација жена у политичком и јавном животу

4.1. На прагу поглавља

„(...) Иако жене чине најмање половину изборног тела у готово свим земљама и добиле су право гласа и право да заузимају функцију у готово свим државама чланицама Уједињених нација, жене су и даље врло мало заступљене као кандидаткиње за јавне функције. Традиционални обрасци рада многих политичких странака и структура владе и даље представљају препреку учешћу жена у јавном животу. Жене могу бити обесхрабрене у тежњама да задобију политичке функције услед дискриминаторних ставова и поступака, обавеза у породици и бриге о деци, као и високих трошкова задобијања и задржавања јавне функције (...)“

(Пекиншка декларација и платформа за деловање, Поглавље Е, тачка 182.)

„Ако девојка игра фудбал, нешто није у реду с њом, ако се бави борилачким вештинама, ако је јака, зашто тако изгледа. Ако жене мисле да се у свакодневном животу на њихов изглед обраћа пажња, у спорту је то десет пута горе зато што кажу 'Имаш више кила, не можеш да урадиш ово', ако имаш шминку зашто је носиш, ако немаш, зашто је немаш, ако имаш бубуљицу, зашто имаш бубуљицу, све то ти се попне на главу. Поред овога, мислим да јавља и омаловажавање жена и мушкима је много лакше да прођу кроз те ствари. Мислим да смо у 21. веку и да је време да људи схвате да смо подједнаки, да смо исти", наводи млада професионалка која се такмичи у бацању копља.[180]

Ове речи младе спортисткиње јасно одражавају ширу стварност – жене у јавном и политичком животу и даље се суочавају са сумњом, стереотипима и двоструким стандардима. Данас жене чине 38% посланика у Народној скупштини, али су на локалном нивоу тек у 13% случајева председнице општина или градоначелнице. Њихов стварни утицај остаје ограничен унутарстраначким механизмима, затвореним круговима одлучивања и културом која лидерство жена често своди на формалну присутност без одговарајуће моћи.

Пекиншка платформа је још 1995. године упозорила да традиционални модели рада странака и владиних структура обесхрабрују жене и чине њихово политичко учешће знатно тежим и скупљим; налази у Србији показују да су те препреке и даље присутне и снажне.

Ово поглавље доноси преглед чињеница и изазова – од начина кандидовања и расподеле моћи, преко утицаја сексизма и насиља, до положаја жена у већем ризику од дискриминације, са циљем да покаже где бројчана заступљеност престаје, а где почиње стварна моћ одлучивања, и које мере је потребно предузети ради обезбеђивања пуне и делотворне равноправности жена у политичком и јавном животу.

[180] Доступно на: https://www.rtv.rs/sr_lat/mladi/saznajte/diskriminacija-je-najveca-prepreka-za-mlade-sportistkinje_785912.html

4.2. Нормативни и стратешки оквир

4.2.1. Међународни стандарди

Конвенција о елиминисању свих облика дискриминације жена (CEDAW) обавезује државе да обезбеде женама равноправно учешће у политичком и јавном животу, укључујући право гласа, кандидовања, обављања јавних функција и учешћа у невладиним организацијама. Државе су такође дужне да женама омогуће равноправно представљање на међународном нивоу и учешће у раду међународних организација.

Општа препорука бр. 23[181] комитета CEDAW истиче да је равноправно учешће жена у политичком и јавном животу предуслов демократије и људских права. Обухвата све облике друштвеног ангажмана – од политичких странака до синдиката и удружења. Државе су дужне да уклоне правне и културне баријере, примене посебне мере као што су квоте и обезбеде подршку женама у усклађивању породичних и јавних обавеза, као и њихово присуство у међународним структурама.

Општа препорука бр. 33 Комитета CEDAW о приступу правди[182] истиче да је једнак и ефективан приступ правди предуслов за пуно уживање људских права жена, укључујући и право на равноправно учешће у политичком и јавном животу. Државе имају обавезу да обезбеде делотворна правна средства и механизме за заштиту од дискриминације, као и да обезбеде правосудни систем који је доступан, ефикасан, непристрасан и ослобођен родних стереотипа. Препорука налаже уклањање свих правних, институционалних, социјалних и културних баријера које женама онемогућавају приступ правди, као предуслов њиховог пуног учешћа у демократском животу заједнице.

Обавеза пред нотарима која важи само за жене, Национална комисија за унапређење равноправности, Малта[183]

Национална комисија за унапређење равноправности водила је поступак поводом одредбе Закона о нотарској професији и архивама, чије су одредбе стављале жене у неједнак положај. Наиме према одредбама овог закона, приликом закључења правних послова, жене су биле обавезне да у јавним исправама наведу свој брачни статус (да ли су неудате, удате или удовице), док се од мушкараца то није тражило. Подноситељка притужбе, јавна функционерка Marie-Therese Cuschieri, истакла је да оваква норма нарушава њено достојанство и равноправно учешће у јавном животу. Органи који су бранили постојећу праксу позивали су се на традицију и правну сигурност.

Комисија је закључила да обавеза која терети искључиво жене има дискриминаторни карактер и препоручила њено укидање. На овај проблем указала је и посланица у Европском парламенту Roberta Metsola, позивајући на измену закона.

---

[181] CEDAW, Општа препорука бр. 23: Political and Public Life, садржана у документу A/52/38, доступно на: https://www.refworld.org/legal/general/cedaw/1997/en/39377

[182] Општа препорука бр. 33 on women's access to justice, CEDAW/C/GC/33

[183] National Commission for the Promotion of Equality (NCPE), Case on Notarial Law – requirement for women to declare marital status, Decision of 2020, доступно на: https://ncpe.gov.mt; https://newsbook.com.mt/en/notarial-law-found-to-discriminate-against-women/;
https://www.maltatoday.com.mt/news/national/102918/women_discriminated_against_on_notarial_acts_mep_calls_for_amendment

Општа препорука бр. 35[184] комитета CEDAW потврђује да је родно засновано насиље облик дискриминације који угрожава права жена, укључујући право на равноправно учешће у политичком и јавном животу. Комитет препознаје насиље према женама у политици, спорту и јавним делатностима као манифестацију дискриминације и обавезује државе да предузму све законодавне, институционалне и превентивне мере ради спречавања и кажњавања насиља и обезбеђивања безбедног окружења за жене у јавном простору. **Општа препорука бр. 36** комитета CEDAW о праву на образовање истиче да је једнак приступ квалитетном образовању предуслов за активно учешће жена у политичком и јавном животу. Образовање обухвата развој лидерства, самопоуздања и компетенција за одлучивање, а државе су обавезне да обезбеде једнаке могућности за девојчице и жене, уклоне родне стереотипе и подстичу њихово учешће у областима као што су информационе технологије, спорт и менаџмент, као темељ оснаживања и равноправног учешћа у друштву.

Девојчице против атлетског савеза, Комисија за равноправност, Северна Ирска[185]

Случај девојчица против Окружног одбора Гејлик атлетског савеза односи се на забрану учешћа девојчица у мешовитим екипама након 12. године. Девет девојчица из Северне Ирске, које су тренирале гаелски фудбал у локалним клубовима, уз подршку Комисије за равноправност, покренуле су судски поступак тврдећи да таква правила представљају дискриминацију на основу пола. У пракси, због недостатка женских тимова у њиховом окружењу, ова правила су значила да девојчице немају могућност да наставе да играју фудбал на истом нивоу као њихови вршњаци.

Током поступка дошло је до склапања споразума између страна. Окружни одбор Гејлик атлетског савеза за округ Даун прихватио је да измени правила и омогући учешће девојчица у мешовитим екипама до 14. године. Комисија је поздравила исход и нагласила да је реч о значајном примеру примене прописа о забрани дискриминације у спорту, указујући да једнак приступ девојчица спортским активностима представља нужан услов за остваривање стварне равноправности.

Међународни пакт о грађанским и политичким правима,[186] у члану 25. утврђује да сваки грађанин има право и могућност да, без дискриминације и неоснованих ограничења, учествује у управљању јавним пословима – било непосредно или преко слободно изабраних представника. Пакт такође гарантује право да се бира и буде биран на повременим, истинским, општим, једнаким и тајним изборима који обезбеђују слободно изражавање воље бирача. Поред тога, сваки грађанин има право да, под једнаким условима, буде примљен у јавне службе своје земље.

Резолуција Савета безбедности УН 1325 о женама, миру и безбедности[187] наглашава кључну улогу жена у превенцији и решавању конфликата, преговарању и изградњи мира, као и у постконфликтној обнови друштва. Позива државе да повећају учешће жена на свим нивоима одлучивања у институцијама и механизмима за

[184] General Assembly, Резолуција 48/104, Declaration on the Elimination of Violence against Women, доступно на: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-elimination-violence-against-women

[185] Доступно на: http://www.sportni.net/wp-content/uploads/2013/09/Promotingfairplayinsport.pdf; https://www.bbc.com/sport/gaelic-games/65948697

[186] Закон о ратификацији Међународног пакта о грађанским и политичким правима („Сл. лист СФРЈ", бр. 7/71)

[187] United Nations Security Council Resolution 1325 (2000), S/RES/1325 (2000): Addresses the impact of war on women and the importance of women's full and equal participation in conflict resolution, peacebuilding, peacekeeping, humanitarian response and in post-conflict reconstruction

превенцију, управљање и решавање конфликата, као и у мировним мисијама, дипломатским активностима и процесима који се тичу безбедности и стабилности заједница. Резолуција поставља темељ за националне акционе планове и политике које обезбеђују равноправно учешће жена у политичком и јавном животу, нарочито у областима мира и безбедности.

Препорука Међународне организације рада бр. 206,[188] која прати Конвенцију МОР-а бр. 190, утврђује мере за превенцију, заштиту и поступање у случајевима насиља и узнемиравања у свету рада. Појам „свет рада“ обухвата све ситуације повезане са радом – од радног места до службених путовања, обука и комуникација. Државе су обавезне да усвоје законе који забрањују и спречавају насиље, укључујући родно засновано, и да обезбеде делотворне механизме притужби и подршку жртвама. Политике послодаваца морају јасно истицати нетолеранцију према насиљу и узнемиравању и укључивати превентивне програме и процедуре за пријављивање.

УНЕСКО Међународна повеља о физичком васпитању, физичкој активности и спорту[189] утврђује да је право сваког човека да се бави физичком активношћу и спортом без дискриминације. Једнаке могућности учешћа на свим нивоима, од рекреације до врхунског спорта, право су сваке девојчице и жене и обухватају и учешће у управљачким телима. Државе су обавезне да обезбеде једнак приступ ресурсима, безбедне услове и простор за бављење спортом, као и да промовишу спорт као средство здравља, инклузије и равноправности. Спорт се тиме препознаје као важан инструмент оснаживања жена и њиховог учешћа у јавном животу.

У предмету **Semenya против Швајцарске**,[190] атлетичарка Caster Semenya оспорила је правила Међународне атлетске федерације о хиперандрогенизму, која захтевају снижавање нивоа тестостерона код такмичарки у појединим дисциплинама. Након што су Спортски арбитражни суд (CAS) и Савезни суд Швајцарске потврдили ваљаност правила, поднела је представку Европском суду за људска права. Веће је 2023. утврдило повреду чланова 8, 13. и 14. Конвенције, закључивши да је Semenya дискриминисана. Међутим, Велико веће је 2025. године оценило да правила нису донеле швајцарске власти и прогласило се ненадлежним за те чланове, али је утврдило повреду члана 6. став 1, јер Савезни суд није спровео довољно ригорозан судски надзор над одлуком CAS-а.

Конвенција Савета Европе о интегрисаном приступу безбедности, сигурности и услугама на фудбалским утакмицама и другим сппртским приредбама[191] има за циљ обезбеђивање безбедног, сигурног и пријемчивог окружења за све учеснике и гледаоце. Заснива се на интегрисаном, мултиагенцијском приступу који обједињује мере безбедности, сигурности и услужности. Државе су обавезне да обезбеде стадионе и јавне просторе у складу са стандардима инклузивности, забране

[188] ILO, Recommendation 206: recommendation concerning the elimination of violence and harassment in the world of work, 2019, доступно на: https://ilo.primo.exlibrisgroup.com/discovery/fulldisplay?docid=alma995030893202676&context=L&vid=41ILO_INST:41ILO_V2&lang=en&adaptor=Local%20Search%20Engine

[189] International Charter of Physical Education, Physical Activity and Sport, SHS/2015/PI/H/14 REV.

[190] Semenya v. Switzerland, представка број 10934/21, пресуда од 10.07.2025, доступно на: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-244348%22]}

[191] „Сл. гласник РС - Међународни уговори", бр. 9/2024

дискриминације и расизма и да планирају приступачност за све, уз посебну пажњу посвећену женама, деци, старијима и особама са инвалидитетом.

Препорука Савета Европе Rec(2003)3 о уравнотеженом учешћу жена и мушкараца у политичком и јавном одлучивању[192] позива државе да, кроз мерљиве циљеве и одговарајуће мере, обезбеде да заступљеност сваког пола у телима одлучивања не буде мања од 40%. Уравнотежено учешће се истиче као предуслов демократског друштва и ефикасног креирања јавних политика. Препоручује се увођење паритетних квота и „zipper" система ради равномерне заступљености жена и мушкараца у парламентима, владама, локалним самоуправама и другим структурама јавног одлучивања. Са друге стране, **Препорука CM/Rec(2007)17 Комитета министара Савета Европе о стандардима и механизмима за родну равноправност**[193] утврђује да је равноправно учешће жена и мушкараца на свим нивоима одлучивања предуслов делотворне демократије, уз праг паритета од најмање 40% за оба пола. Препорука подстиче примену привремених посебних мера као што су квоте, изградњу капацитета и мере унутар политичких странака, као и политике које омогућавају усклађивање породичних и професионалних обавеза.

У предмету **Зевник и други против Словеније**,[194] Европски суд за људска права разматрао је жалбу коалиције чије су изборне листе одбачене због непоштовања квоте од најмање 35% кандидата мање заступљеног пола. Суд је утврдио да је дошло до мешања у пасивно бирачко право, али је оценио да је мера била оправдана легитимним циљем – унапређењем родне равноправности и јачањем демократског легитимитета. Потврђено је да су правила била јасна и предвидива, те да државама припада широко поље слободне процене у уређењу изборних система. Суд је закључио да је одбијање накнадних измена листа било оправдано ради очувања правовремености поступка и равноправности учесника.

4.2.2. Домаћи прописи

Устав Републике Србије гарантује улогу политичких странака у демократском обликовању политичке воље грађана и слободу њиховог оснивања (члан 5). Сваком пунолетном држављанину признато је право да бира и буде биран, при чему је изборно право опште, једнако, слободно и непосредно, а гласање тајно и лично (члан 52.). Чланом 100. утврђено је да Народну скупштину чини 250 посланика изабраних на непосредним изборима, тајним гласањем, и да се у њеном саставу обезбеђују равноправност и заступљеност полова и националних мањина, у складу са законом.

Законом о родној равноправности[195] прописано је да се у органима јавне власти обезбеђује уравнотежена заступљеност полова (члан 26.), а надлежни органи дужни су да предузимају посебне мере када постоји осетно неуравнотежена заступљеност. Закон прописује успостављање механизама за праћење напретка и спровођење

[192] Rec(2003)3 - Recommendation of the Committee of Ministers to member states on balanced participation of women and men in political and public decision making, 2003.

[193] Recommendation CM/Rec(2007)17 of the Committee of Ministers to member states on gender equality standards and mechanisms

[194] Zevnik and others against Slovenia, представка број 54893/18, пресуда од 12.11.2019, доступно на: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-199209%22]}

[195] Уставни суд је у јуну 2024. године донео решење број IУз-85/2021, којим се привремено обуставља примена Закона о родној равноправности.

квантитативних и квалитативних мера ради достизања равноправности. У области политичког деловања и јавних послова, сваком грађанину гарантује се једнако право на учешће у одлучивању и управљању јавним пословима, као и равноправно учешће у изборним поступцима и телима која спроводе изборе. Народна скупштина, Влада и други органи дужни су да предузимају опште и посебне мере ради уравнотежене заступљености полова у радним телима и међународним делегацијама. Политичке странке, синдикалне организације и удружења обавезне су да обезбеде равноправно учешће жена и мушкараца у својим органима и да на свака четири године доносе план деловања за унапређење родне равноправности. У области спорта (члан 45.) закон прописује обавезу промовисања равноправности и једнаких могућности за жене и мушкарце у спортским активностима, као и успостављање уравнотежене заступљености полова у органима управљања, надзора и на руководећим положајима у организацијама у области спорта.

Законом о избору народних посланика[196] прописано је да на изборној листи мора бити најмање 40% припадника мање заступљеног пола, при чему међу сваких пет кандидата морају бити три припадника једног и два припадника другог пола (члан 73.). Члан 19. уређује заступљеност полова у сталном саставу Републичке изборне комисије, па посланичке групе које предлажу чланове морају обезбедити најмање 40% припадника мање заступљеног пола, у складу са бројем предложених лица. На тај начин закон осигурава равноправну заступљеност жена и мушкараца у изборним процесима и органима који их спроводе. **Законом о локалним изборима**[197] прописано је да овлашћени предлагачи при предлагању чланова изборних органа морају водити рачуна о уравнотеженој заступљености полова и укључивању особа са инвалидитетом у спровођење изборног поступка (члан 13). Одредбом члана 41. утврђено је да на изборној листи мора бити најмање 40% припадника мање заступљеног пола, тако да међу сваких пет кандидата по редоследу на листи морају бити три припадника једног и два припадника другог пола.

Чланом 21. ставови 1. и 2. **Закона о политичким странкама**[198] одређено је да је чланство у политичкој странци слободно и добровољно, те да чланом политичке странке може, под једнаким условима утврђеним статутом, постати сваки пунолетан и пословно способан држављанин Републике Србије. **Законом о државним службеницима**[199] прописано је да су при запошљавању у државним органима сва радна места доступна кандидатима под једнаким условима (члан 9.). Избор кандидата заснива се на провери компетенција, а приликом запошљавања води се рачуна да национални састав, заступљеност полова и број особа са инвалидитетом у највећој могућој мери одражавају структуру становништва.

Законом о спорту[200] прописано је да свако има право да се бави спортом под једнаким условима, без дискриминације по било ком основу (члан 4.). Забрањена је свака непосредна или посредна дискриминација спортиста, спортских стручњака и других учесника у систему спорта, укључујући говор мржње и неједнак третман по основу пола, рода или другог личног својства. Закон гарантује право на накнаду штете

[196] „Сл. гласник РС", бр. 14/2022
[197] „Сл. гласник РС", бр. 14/2022 и 35/2024
[198] „Сл. гласник РС", бр. 36/2009 и 61/2015 - одлука УС
[199] „Сл. гласник РС", бр. 79/2005, 81/2005 - испр., 83/2005 - испр., 64/2007, 67/2007 - испр., 116/2008, 104/2009, 99/2014, 94/2017, 95/2018, 157/2020, 142/2022, 13/2025 - одлука УС и 19/2025
[200] „Сл. гласник РС", бр. 10/2016

у случају дискриминације, злоупотреба, злостављања или насиља и обавезује организације у области спорта да промовишу равноправност и активно се супротстављају свим облицима насиља и дискриминације, нарочито према деци. Република Србија, аутономне покрајине и јединице локалне самоуправе дужне су да повећавају учешће жена, деце, младих и особа са инвалидитетом у спорту и да обезбеде равноправан значај и подршку женским спортским организацијама. Такође, члан 91. забрањује деловање спортских удружења усмерено на подстицање неравноправности, мржње и нетрпељивости заснованих, између осталог, на полу, роду или другим личним својствима.

Посебан циљ 2. **Стратегије за родну равноправност 2021–2030** односи се на једнаке могућности за остваривање и заштиту људских права као предуслов развоја и безбедног друштва. Мера 2.4. усмерена је на јачање институционалног и нормативног оквира родне равноправности у политичком животу и обезбеђивање равноправног учешћа жена и мушкараца, посебно рањивих група, у одлучивању о јавним пословима. Обухвата измену и усаглашавање прописа, спровођење посебних мера за уравнотежену заступљеност полова у управљачким и надзорним телима, на руководећим местима и изборним листама, као и континуирану едукацију актера у политичком животу о родној равноправности и стереотипима. Циљ мере је смањење родног јаза у политичком животу, превазилажење предрасуда о женском политичком ангажману и обезбеђивање системских гаранција и већег јавног разумевања значаја равноправног учешћа у одлучивању.

4.3. Опис стања и пракса Повереника

4.3.1. Жене у арени политике

Политика је деценијама била простор готово потпуне мушке доминације. Тек од седамдесетих година прошлог века бележи се постепени раст учешћа жена у политичким странкама. Преломни тренутак у глобалном унапређењу родне равноправности настао је након усвајања Пекиншке декларације и Платформе за акцију 1995. године, која је подстакла бројне државе да у своје уставе, законе и јавне политике уврсте начело равноправности полова и успоставе институционалне механизме за његово спровођење. Међународни стандарди и документи – од CEDAW-а до Пекиншке платформе и Агенде 2030 – јасно су поставили обавезу држава да обезбеде равноправно учешће жена у процесима одлучивања. Иако се њихова заступљеност постепено повећава, жене већину посланика чине тек у неколико земаља. На глобалном нивоу и даље се суочавају са бројним и дубоко укорењеним препрекама.

На међународне стандарде надовезује се и домаћи правни оквир. Устав и закони Републике Србије отворили су врата већем учешћу жена у јавном и политичком животу, али су препреке остале снажне и видљиве. Патријархални обрасци и даље упорно своде жене на биолошку и породичну улогу, док се њихово јавно деловање често посматра кроз призму традиционалних стереотипа. Ови стереотипи се не манифестују само у јавним политикама и институционалним праксама, већ и у културним и медијским садржајима који обликују друштвену свест.

Календар који промовише стереотипе и омаловажава жене

Поступак је покренут поводом притужбе неколико народних посланица против удружења које је издало стони календар за 2017. годину. Утврђено је да календар садржи слике и изреке којима се вређа и омаловажава достојанство жена, попут порука: „Колико је белих врана, толико је добрих жена“, „Лепу жену и виноград поред пута не треба имати“ и „Кафа наливена и жена откривена не могу чекати“.

Повереник је оценио да су ове поруке увредљиве, да промовишу инфериорност и објективизацију жена и да подстичу родне стереотипе, чиме је повређено достојанство жена и прекршен Закон о забрани дискриминације. Удружењу је препоручено да обустави дистрибуцију календара, јавно се извини и убудуће поштује прописе о забрани дискриминације.

Овај случај показује да дискриминација и стереотипизација жена нису само индивидуални инциденти, већ део ширег културног обрасца који подрива равноправност. Професионално и политичко ангажовање жена и даље се често тумачи као занемаривање породице, а свако искорачење из тих оквира носи ризик од осуде и потцењивања. Политичке странке ретко граде културу равноправности, па жене које улазе у јавни живот морају да пролазе кроз „мрежу“ двоструких стандарда, предрасуда и оспоравања својих способности.

Иза статистике и прописа стоје стварне приче жена које су, упркос препрекама, одлучиле да се политички ангажују. Њихова сведочења показују колико су отпорни родни стереотипи и колико се унутар политичких структура још увек негира женска компетенција и лидерство.

Искуства жена које су закорачиле у политички живот осветљавају стварне препреке: „*Први шок је био што сам се ја појавила у Скупштини Србије. Од мене се ништа није очекивало сем да будем фикус. Тачно се сећам када сам требала да имам први говор, председник странке је појео моје време, после сам плакала. Када си жена, мораш много више да радиш (...) То је страшно заморно.*“ Друга политичарка је посведочила: „*Увек ми је било теже у односу на колеге. Увек сам морала више да радим, да се доказујем, наметнут ми је био тутор који ће ме надгледати и проверавати (...) Све што сам добила од странке ја сам зарадила, ништа нисам добила на протекцију.*“[201]

У Народној скупштини Републике Србије жене данас чине 38% посланика, а њеним радом председава жена. У Влади Републике Србије, од укупно 30 министара, девет су жене. Председник Владе и генерални секретар су мушкарци. Влада има три потпредседника, од којих су двојица мушкарци и једна жена.

Иако ови подаци указују на извесан напредак у формалној заступљености жена у највишим државним институцијама, родна равноправност у политичком животу још увек није достигла своју суштину – једнак приступ процесима одлучивања и реалним центрима моћи. Жене су постале видљивије на националном нивоу, али је њихово учешће у локалним структурама власти и даље ограничено. Увођење квота за мање заступљени пол, најпре од око 30%, а затим 40%, несумњиво је допринело повећању броја жена на изборним листама и у представничким телима, али је родни јаз и даље изражен, нарочито у локалној политици, где дубоко укорењени стереотипи и неравномерна расподела моћи настављају да ограничавају напредак. Анализа

[201] Марија Бабовић и др, Насиље над политичаркама у Србији: жене у политици на тромеђи рода, моћи и политичке културе, ОЕБС, Београд, 2021.

Повереника спроведена пре 2020. године показала је да је од 169 јединица локалне самоуправе само 12 имало председницу општине или градоначелницу (7,1%). Жене су чиниле 14% председница скупштина општина и градова, 57,7% секретарки скупштина, 55% начелница управа и 51% директорки јавних установа, док их је на челу јавних предузећа било свега 15,5%. Најнижа заступљеност забележена је у месним заједницама, где је било само 7,11% председница.[202] Иако је данас ситуација нешто боља, жене и даље имају знатно мању заступљеност на локалном нивоу – према подацима из 2023. године, само 13,3% жена су председнице општина или градоначелнице.[203]

Због тога је Повереник упутио препоруке мера за остварење равноправности јединицама локалне самоуправе да предузму све мере у својој надлежности ради обезбеђивања равномерне заступљености жена и мушкараца на свим нивоима одлучивања, укључујући и мере усмерене ка женама које су у већем ризику од дискриминације, како у органима локалне самоуправе, тако и у јавним установама и предузећима.

Иако локални нивои власти имају значајну одговорност у обезбеђивању равномерне заступљености, кључна улога у овом процесу ипак припада политичким странкама. Оне одлучују о кандидаткињама, креирају изборне листе и формирају кадровску политику, па самим тим имају пресудан утицај на положај жена у политици. Међутим, Закон о политичким странкама и Закон о финансирању политичких активности не садрже мере које би подстицале родну равноправност. Тела за равноправност унутар странака најчешће имају само саветодавну улогу, без стварног утицаја на одлучивање. Статутима се ретко прописују конкретни механизми, а подаци о чланству по полу обично нису јавни или се уопште не воде. Недостатак свеобухватних истраживања додатно замагљује стварну слику о положају жена у страначком животу.[204]

Да овај проблем није само теоријски, већ има конкретне последице у пракси, показују и случајеви на локалном нивоу у којима жене остају искључене из процеса одлучивања, чак и када су формално испуњени сви услови за равноправност.

Избор извршних органа локалне самоуправе у чијем саставу нема жена

Поступак је покренут поводом притужбе грађанке против једне скупштине општине због избора председника општине, заменика председника општине и чланова општинског већа, у чијем саставу није била изабрана ниједна жена. Утврђено је да тадашњи Закон о равноправности полова прописује да се равноправност мора обезбедити приликом кандидовања за све изборне функције и именовања у органе јавне власти. Скупштина општине није доказала да је омогућила кандидатима оба пола равноправно учешће, па је Повереник дао мишљење да је непоштовањем начела равноправности извршена дискриминација жена и препоручио да се обезбеди равноправност у извршним органима и убудуће поштују прописи о забрани дискриминације.

[202] Доступно на: https://ravnopravnost.gov.rs/rs/saopstenje-povodom-preporuke-za-ostvarivanje-ravnopravnosti-zena-i-mladih-na-lokalnom-nivou/
[203] Републички завод за статистику, Жене и мушкарци у Републици Србији, Београд, 2023.
[204] „Родна равноправност на позицијама одлучивања у јединицама локалне самоуправе - пресек стања у спровођењу препоруке мера јединицама локалне самоуправе за остваривање родне равноправности“, доступно на: http://ravnopravnost.gov.rs/rodna-ravnopravnost-u-jedinicama-lokalne-samouprave/

Равноправност у локалној власти: више жена и младих у одлучивању

Полазећи од чињенице да је 2020. година била изборна година у Републици Србији, Повереник је упутио препоруку мера свим јединицама локалне самоуправе са циљем унапређења родне равноправности кроз веће учешће жена у политичком и јавном одлучивању, као и подстицање младих на активно учешће у креирању јавних политика. Основна претпоставка за остваривање права на учешће у јавној власти јесте равноправна заступљеност грађана и грађанки у репрезентативним телима, како на националном, тако и на локалном нивоу. У том контексту, посебне мере треба да створе нормативни, политички и друштвени амбијент у коме ће постојати једнаке могућности за све.

Ови примери показују да родна равноправност у политичком животу не зависи само од изборних закона, већ и од политичке воље, транспарентности странака и институционалне спремности органа власти да родну перспективу заиста примене у пракси. Да би се постигла стварна једнакост, потребно је да се родна перспектива систематски угради у све фазе политичког процеса – од регрутовања и кандидовања, до одлучивања и расподеле ресурса. Посебну одговорност у том процесу имају политичке странке, као кључни канал за улазак жена у политику, али и локалне самоуправе, које кроз своје механизме могу подстицати равноправније учешће. Развијање културе подршке унутар странака, спровођење едукација и менторских програма, као и финансијска подршка женским иницијативама, неопходни су кораци ка стварању услова за суштинско, а не само формално учешће жена у јавном животу.

Сагледавајући стање у области заштите равноправности, Повереник је у Редовном годишњем извештају за 2023. годину упутио низ општих препорука за унапређивање равноправности и сузбијање дискриминације. Једна од препорука односила се на потребу да Влада успостави додатне механизме и подстицаје за веће учешће, активност и видљивост жена у политичком животу.

Слично томе, у извештају Канцеларије за демократске институције и људска права (ОДИХР) од 28. фебруара 2024. године, препоруком бр. 14 истакнута је потреба успостављања додатних механизама и подстицаја како би се политичке странке подстакле да промовишу учешће жена у политичком животу, повећају њихову видљивост током изборних кампања и унапреде њихову улогу у политици.

Повереник је 2025. године, поводом формирања нове Владе, упутио мандатару препоруку која се односила на обезбеђивање уравнотежене заступљености жена и мушкараца у будућем саставу Владе. У препоруци је истакнуто да је родно избалансирано учешће у процесима одлучивања и креирања јавних политика један од кључних услова за развој друштва, праведнију расподелу утицаја, пуно коришћење потенцијала свих чланова друштва и обезбеђивање одрживог развоја. Такође је наглашено да би поверавање већег броја ресора мање заступљеном полу, поред усклађености са стратешким документима Републике Србије и раније датим препорукама, представљало јасну потврду опредељености мандатара за унапређење поштовања равноправности и људских права, како у погледу састава Владе, тако и у погледу расподеле ресора.

Посебна пажња мора бити усмерена на жене које се суочавају са вишеструком дискриминацијом – Ромкиње, жене са инвалидитетом и жене из руралних средина – које најчешће остају невидљиве у страначким структурама и изборним процесима. У том контексту, CEDAW комитет у својим препорукама наглашава потребу да се убрза

постизање једнаке заступљености жена у политичком животу, са посебним акцентом на ове групе. У Србији су последњих година унапређена правила о приступачности бирачких места и остваривању активног бирачког права особа са инвалидитетом – донете су одлуке о процени приступачности, израђени упитници и едукативни материјали, а слепим и слабовидим особама омогућен је технички увид у бирачки списак. Ипак, пословна способност и даље представља услов за стицање бирачког права, што појединим женама са менталним инвалидитетом фактички онемогућава политичко учешће.[205]

Посебан проблем представља и ниска партиципација старијих жена. Иако оне чине готово 28% укупног броја жена у Србији, њихово политичко присуство је минимално. Према истраживањима, свега 10% жена старијих од 65 година учлањено је у политичке странке, тек 2% обавља функцију, а свега 1% разматра могућност кандидатуре. Већина испитаница никада није била чланица странке, а као главне разлоге наводе недостатак интересовања или изражену одбојност према политици. Међу онима које јесу биле чланице, многе своје учешће везују за период Савеза комуниста Југославије, док је касније учлањивање у савремене странке било тек спорадично. Ови подаци показују да са уласком жена у старије животно доба опада и онако мала моћ коју су имале у политичким структурама, док их политичке странке ретко препознају као кандидаткиње.[206]

Неравноправност жена у политичком животу огледа се и у медијима. Истраживања показују да су жене подзаступљене као извори информација, иако су бројне у медијском простору. Чешће се појављују као креаторке вести него као саговорнице. Када јесу присутне, то је најчешће због функције коју обављају, а не због стручности. Њихове изјаве ретко се односе на питања родне равноправности, док су мушкарци чак три пута заступљенији као извори информација у јавним сервисима. Видљивост жена најчешће се своди на носитељке највиших функција или на представнице „традиционално женских сектора“ – образовања, здравства и културе.[207]

Иако статистика бележи раст заступљености жена у политици, остаје питање колико је тај број праћен стварним утицајем. Србија се тренутно налази на 39. месту по заступљености жена у извршној власти и на 47. месту по броју жена у парламенту.[208] Захваљујући квотама остварен је напредак, али изазов остаје исти, имајући у виду да бројчана заступљеност не значи нужно и равноправну моћ у процесима одлучивања.

4.3.2. Квоте и реалност политичке заступљености

Као што је речено, учешће жена у политичком животу Србије последњих година је порасло захваљујући законодавним изменама и увођењу механизама за подстицање родне равноправности. Почетком 2020. године усвојене су измене Закона о избору народних посланика, Закона о локалним изборима и Покрајинске скупштинске одлуке о избору посланика у Скупштину АП Војводине. Овим прописима уведена је обавезна квота од 40% за мање заступљени пол, као и прецизно дефинисана места на изборним

[205] Стратегија за родну равноправност за период од 2021. до 2030. године
[206] Невена Петрушић, Надежда Сатарић и Косана Бекер, Положај и учешће старијих жена у политичком и јавном животу у Србији, Удружење грађана „Снага пријатељства“ – Amity и Удружење грађанки Femplatz, Београд и Панчево, 2020.
[207] Дубравка Валић Недељковић, Жене све мање имају приступ медијима у Србији, РесПублика, 2023, доступно на: https://respublica.edu.mk/blog-sr/medija-sr/zene-sve-manje-imaju-pristup-medijima-u-srbiji/?lang=sr
[208] *Women in politics: 2023*, Inter-Parliamentary Union (IPU) and UN Women, 2023, доступно на: https://www.unwomen.org/sites/default/files/2023-03/Women-in-politics-2023-en.pdf

листама. Као резултат, у актуелном сазиву Народне скупштине налази се 95 посланица, што чини 38% укупног броја народних посланика.[209] Напредак је уочен и у Влади Републике Србије, која је у једном од претходних сазива заузимала десето место у Европи по заступљености жена.

Међутим, поставља се питање да ли бројчано присуство жена аутоматски доводи и до родно сензитивнијих политика. Истраживања показују да веза између квантитативне заступљености и квалитативног утицаја није једноставна. Претпоставка да ће жене по правилу заступати интересе жена само зато што су жене није потврђена, али се сматра да је бројчана присутност важан предуслов за промене. Мапирање моћи посланица у Народној скупштини од 2012. до 2020. године показује да је њихова институционална позиција ојачала унутар хоризонталне структуре парламента. Ипак, родна сензитивност парламента као институције и даље није на задовољавајућем нивоу. Посланице су највише присутне у областима културе, социјалних питања, запошљавања, здравља, породице и образовања – у сферама које се традиционално сматрају „женским“. Насупрот томе, ресори унутрашњих послова и одбране остају затворени за њихове иницијативе и ангажман.[210]

Ставови политичке елите о женама у политици показују да и даље постоји отпор према политичаркама које заговарају теме родне равноправности. Тај отпор најчешће се испољава кроз оптужбе да се баве партикуларним интересима на уштрб „општег добра“. Подаци показују да се предлози жена чешће одбијају у страначким органима у поређењу са предлозима мушкараца. Анализа указује да мушкарци политичари најчешће предлажу мере у областима привреде (41%), рада, породице и социјалне политике (35,9%) и заштите животне средине (28,2%). Политичарке, с друге стране, своје предлоге највише везују за социјалну политику, рад и породицу (41,9%), родну равноправност (32,3%) и области спорта и образовања (22,6%). Ове бројке јасно показују дубоку подељеност на „мушке“ и „женске“ теме у политици. Истраживања такође бележе да жене, иако веома активне, често остају на нижим нивоима политичке хијерархије. Од даљег напредовања одустају саме, верујући да се на вишим позицијама води исувише беспоштедна и агресивна борба. То потврђује да препреке нису само у структури система, већ и у дубоко укорењеним обрасцима страначког живота.[211]

Да су препреке дубље од пуке статистике показују и ставови и искуства самих жена у политици. Њихова сведочења осветљавају реалне баријере са којима се свакодневно сусрећу: „*Гледају је као да покушава да им преузме део моћи. Јер у политици је моћ.*“; „*То је став о женама уопште. Код нас жене у политици доживљавају као украс, као фикус... Жена не сме да буде самосвојна, да буде аутентична, и то се у политици не праштa.*“[212] Ове речи откривају отпор са којим се политичарке суочавају онда када покушају да делују аутентично и изван граница које им друштво и странке намећу.

Отпор са којим се политичарке сусрећу видљив је не само у њиховим личним искуствима, већ и у програмима самих странака. Анализа страначких докумената показује да се жене у њима помињу у шест области: родна равноправност, улога мајке,

[209] Доступно на: http://www.parlament.gov.rs/
[210] Александра Малишић, Ко и како представља жене - Анализа програма релевантних политичких партија у Србији, БеФем, Београд, 2024.
[211] Ибид.
[212] Марија Бабовић и др, Насиље над политичаркама у Србији: жене у политици на тромеђи рода, моћи и политичке културе, ОЕБС, Београд, 2021.

репродуктивно здравље, насиље према женама, радна права и политичка заступљеност. Ипак, ни у тим документима жене нису приказане равноправно. У зависности од идеолошке позиције, странке различито дефинишу улогу и интересе жена. Поједине их спомињу само како би негирале постојање дискриминације, док друге користе тему жена као основ за ограничавање права. А и када се женама поклања пажња, то је најчешће по „патријархалном кључу“ – кроз представљање у улози мајке, са нагласком на репродуктивно здравље и запошљавање повезано са материнством.[213]

Све наведено показује да формално повећање заступљености жена у парламенту и другим институцијама није довољно. Њихов стварни утицај остаје ограничен, док се жене и даље најчешће препознају кроз традиционалне улоге и упућују на области које се посматрају као „женске“. Најважније политичке и страначке функције, које носе кључну моћ одлучивања, и даље су у највећој мери резервисане за мушкарце.

4.3.3. Сексизам и насиље према политичаркама

Родно засновано насиље према политичаркама заснива се на неједнаким односима моћи између жена и мушкараца и разликује се од других облика насиља према женама јер се често одвија пред очима јавности. Његова сврха је да обесхрабри жене да се укључе у политику и да учествују у одлучивању о друштвеним питањима и условима живота грађана. На тај начин, насиље према политичаркама постаје двострука претња – истовремено угрожава њихове каријере и продубљује друштвене проблеме дискриминације и насиља према женама. Реч је о сложеном феномену који почива на три основе: родној неравноправности, политичким неједнакостима између странака и покрета и политичкој култури у Србији која је последњих година све израженије обележена стереотипима, сексизмом, мизогинијом и говором мржње.[214]

Сексистички стереотипи и увреде усмерене на жене у политици представљају један од најупорнијих облика дискриминације у јавном простору. Они се крећу од понижавајућих порука које жене своде на изглед и сексуалност, до омаловажавања њихових способности и интелигенције. „*Две су ствари које иду ка женама. Једна је да је, извините на изразу, курва, проститутка, радодајка. А то није могло да иде на моју адресу зато што сам ја старија жена. Али то се односи на млађе жене, то иде негде до 50. године. После 50. си баба, глупача, недој..., желъна оне ствари. Ово за глупост и тако то може и мушкарцу, а нико мушкарцу неће да каже да је ђурка, ђуран. А жени са гуштом кажу да је ђурка*“, навела је бивша посланица.

Ови наводи откривају ширу слику родно заснованог насиља у политици. Политичарке су у све већој мери изложене различитим облицима насиља – од психичког и сексуалног узнемиравања до физичких напада и онлајн прогањања. Такви напади не погађају само појединке, већ и саму демократију, јер женама шаљу поруку да је учешће у јавном животу „ризично“. Једна политичарка описала је своје искуство: „*Било је непријатних ситуација вербалног насиља. Јасно можеш да видиш када је неко љут на тебе и твог колегу – како другачије виче и показује бес жени, а како мушкарцу (...)*

[213]Александра Малишић, Ко и како представља жене - Анализа програма релевантних политичких партија у Србији, БеФем, Београд, 2024.
[214] Марија Бабовић и др, Насиље над политичаркама у Србији: жене у политици на тромеђи рода, моћи и политичке културе, ОЕБС, Београд, 2021.

Вербално насиље могу да поделим на три врсте: викање, које је јако ружно; омаловажавање, које је најзаступљеније; и треће је игнорисање (...)“ [215]

Сексистички говор на седници скупштине града

Поступак је покренут поводом притужби поднетих у име градоначелнице против једног одборника градске скупштине. У притужбама је наведено да је на седници скупштине одборник изјавио да би „боље било да градоначелник буде млад и честит кандидат, уместо надуване и хистеричне бабе“.

У изјашњењу је наведено да је спорна изјава изречена фигуративно, као општи опис непожељних особина, без намере да се односи на конкретну особу.

Међутим, у поступку је утврђено да је одборник током дискусије експлицитно навео градоначелницу, а потом додао да би „боље било он него нека хистерична, надувана баба“. Повереник је оценио да је оваквим изразима градоначелница директно увређена и омаловажена на основу пола и старосног доба. На тај начин одборник је свој став изразио кроз стереотипне и дискриминаторне представе о женама, по којима се и поред професионалних достигнућа могу свести на етикете „баба“ или „хистерична“. Повереник је дао мишљење да је оваквом изјавом прекршен Закон о забрани дискриминације. Одборнику је препоручено да у писаној форми упути извињење градоначелници у и да се у будућем раду уздржава од дискриминаторних изјава.

Овакви случајеви показују да насиље и сексистички говор у јавном простору нису изоловани инциденти, већ део ширег обрасца нормализације дискриминације. Упркос озбиљности ових појава, поједине политичарке сведоче о феномену „навикавања“ на насиље – прихватању вербалних и симболичких напада као дела политичке свакодневице. Такав вид толеранције према насиљу има дугорочне последице: оно постаје невидљиво, прихватљиво и тиме још опасније, јер се шири и поприма све суптилније облике. Управо зато је од пресудне важности да институције реагују брзо, доследно и јавно, како би се послала јасна порука да дискриминација и насиље нису прихватљиви ни у једном облику.

Повереник је континуирано реаговао на дискриминаторне изјаве о политичаркама. Тако је најоштрије осудио реторику и понашање председника Српске деснице Мише Вацића, који је приликом обиласка села увредљиво говорио о министаркама Дарији Кисић Тепавчевић и Гордани Чомић. Исте године реаговао је упозорењем јавности и на објаву лажне смртовнице народне посланице Маринике Тепић, нагласивши да политичка борба обилује увредама, претњама и нападима, али да је овим чином прећена свака граница допуштеног. Повереник је позвао да се садржај уклони и подсетио да надлежни органи морају деловати правовремено и одговорно како би спречили ескалацију тензија и екстремне облике политичког сукоба.

Уместо простора за аргументовани дијалог, чини се да јавна сцена све више постаје поприште личних напада и понижавања. Медији у том процесу имају двоструку улогу: могу бити покретач друштвених промена и заштите људских права, али и средство за ширење предрасуда када извештавање одступи од професионалних стандарда. Анализе медијских садржаја показују да је јавни дискурс све чешће острашћен,

[215] Ибид.

сензационалистички и лишен објективности, што додатно продубљује неповерење и нетолеранцију у друштву.

Политика у сенци сескистичких коментара

Поступак је покренут поводом притужбе поднете против једног информативног портала због објављених текстова у којима је једна политичарка била изложена увредљивим и дискриминаторним коментарима. У притужби је наведено да су спорни текстови садржали омаловажавање на основу више личних својстава, као и сексистичке и мизогине исказе. У притужби је, између осталог, наведено да је електронски портал, у својим текстовима „Зашто Д.Р. мрзи и вређа Вршац, Вршчане, Грожђебал...?“ и „Срамотан напад жуте компаније на портал“, вређао и дискриминисао политичарку на основу више личних својстава, те да је коментар у тексту: „Ниси ти Сремице, још увек правог срела“, подноситељка притужбе доживела као крајње сексистички и мизоген.

У изјашњењу главног и одговорног уредника наведено је да су текстови представљали полемику са оштрим емоцијама, као и да није постојала намера дискриминације.

Повереник је, анализирајући садржај спорних текстова у складу са праксом Европског суда за људска права и домаћим антидискриминационим прописима, утврдио да су изнети ставови били узнемиравајући и понижавајући, те да је њима повређено достојанство притужиље само зато што је жена. На тај начин створено је понижавајуће и увредљиво окружење, чиме је повређен Закон о забрани дискриминације. Повереник је дао мишљење да је информативни портал извршио дискриминацију и упутио препоруку главном и одговорном уреднику да објави извињење на порталу, као и да убудуће не објављује садржаје којима се омаловажавају жене или подржавају родни стереотипи, већ да својим прилозима доприноси унапређењу равноправности.

Овакви случајеви показују да борба против сексизма и дискриминације у јавном простору мора постати приоритет друштва у целини. Потребно је да сви релевантни актери – институције, медији, политичке странке и организације цивилног друштва – заједнички делују у изградњи културе поштовања, дијалога и одговорности. Посебну тежину има говор јавних личности и носилаца власти, чији ставови и изјаве снажно утичу на обликовање јавног мњења. Када се дискриминаторни коментари изричу у институцијама које симболизују демократију, као што је парламент, последице су далеко озбиљније: урушава се поверење грађана у институције и нормализује увредљив говор као део политичке праксе. Управо зато, пример који следи јасно илуструје колико је важно да институције преузму активну улогу у превенцији дискриминаторног понашања у политичком животу.

Парламент без увреда – препорука мера за спречавање дискриминације

Поверенику се обратило 33 организације цивилног друштва које се баве заштитом права жена, а поводом дешавања на заседању у оквиру Друге седнице Народне Скупштине од 8. новембра 2022. године. У прилогу је достављен допис у којем су тражили од Повереника да „предузме мере из своје надлежности како би се омаловажавање и увреде на родној основи и сви облици насиља према женама у нашем највишем представничком телу зауставили“.

Пре обраћања организација цивилног друштва, Повереник је указао да непоштовање достојанства, увреде, сексизам и вулгарности у највишем представничком телу могу да појачају негативне друштвене обрасце и подстакну говор мржње, нетолеранцију,

мизогинију и насиље према свима који мисле другачије.

Повереник је указао да полазећи од чињенице да је насиље изразито велик проблем са којим се друштво суочава, о чему сведочи и број пријава за породично и партнерско насиље, као и вршњачко насиље, неспорно је да сви који су на јавној сцени имају додатну одговорност да својим поступањем и говором не доприносе и не подстичу овакве негативне друштвене појаве. Иако народне посланике штити имунитет неодговорности за изречено у Народној скупштини, као једна од тековина демократије и владавине права утврђена Уставом, они морају бити свесни да као изабрани представници грађана имају посебну одговорност. На то их обавезује и Кодекс понашања народних посланика, усвојен 2021. године на иницијативу Повереника.

Имајући у виду све наведено, Повереник се обратио председнику Народне скупштине и указао да је од посебног значаја да Скупштина предузме све расположиве мере ради промоције толеранције и разумевања и спречавања говора и понашања којима се вређа достојанство лица на основу било ког личног својства прописаног законом.

Овакви случајеви показују да увреде, омаловажавање и сексистички говор усмерени на жене у политици имају много шири ефекат од појединачног напада. Они стварају атмосферу страха и неприхватања, која жене одвраћа од активног учешћа у јавним пословима. Када се понижавање жена у јавном простору толерише, шаље се порука да њихово присуство у сфери одлучивања није подједнако вредновано. Зато је борба против насиља и сексизма у политици уједно и борба за веће и равноправно учешће жена у свим областима јавног живота – од државне управе и правосуђа, до културе, науке, спорта и медија.

4.3.4. Жене у сфери јавног живота

Историјско наслеђе обликовало је положај жена у јавном животу Србије: вековима су биле везане искључиво за домаћинство и породицу, док су мушкарци имали улогу хранитеља и доносилаца одлука. Постепено су улазиле у свет рада, али углавном на нижим и слабије плаћеним позицијама, уз сталну борбу за равноправнији статус. И данас је барем дупло више мушкараца међу послодавцима него жена, док жене чине већину запослених у најслабије плаћеним делатностима. Посебно су погођене мајке са децом и жене старије од четрдесет година, које чешће губе посао или се суочавају са одбијањем послодаваца да признају њихова права. Поред економске неједнакости, жене су и даље изложене дискриминацији и у другим областима јавног живота – култури, угоститељству, струковним организацијама и професионалним заједницама, што потврђују и бројни случајеви из праксе Повереника.

Отказивање вечере учесницама фестивала због заставе дугиних боја

Поступак је покренут поводом притужбе председнице удружења грађана против привредног друштва које управља једним рестораном. У притужби је наведено да је удружење организовало фестивал женског пријатељства и да је у јуну 2019. године резервисана свечана вечера за учеснице фестивала. На дан заказаног догађаја, након што је на друштвеним мрежама објављена фотографија са претходног перформанса на којој је истакнута застава дугиних боја са натписом „МИР“, фотографија је изазвала низ увредљивих и претећих коментара. Истог дана ресторан је отказао вечеру, уз образложење да је „особама ЛГБТ популације забрањен приступ“.

Наводи притужбе потврђени су изјавама сведока који су били присутни приликом уговарања вечере и приликом отказивања. У изјашњењу ресторана наведено је да резервација није благовремено потврђена, да је постојала претња хулигана који су се окупили испред објекта, те да је догађај оцењен као високоризичан. Међутим, изјашњење је било контрадикторно и нејасно – наведено је истовремено да је пружање услуге могуће и да би гости били примљени, али и да је резервација отказана.

Повереник је у анализи применио правило о прерасподели терета доказивања и утврдио да ресторан није понудио доказе да је постојао оправдан и недискриминаторан разлог за отказивање вечере. Као додатни доказ узет је у обзир и новински чланак у којем је власник ресторана сам потврдио отказивање гостопримства учесницама фестивала. Стога, Повереник је дао мишљење да је ускраћивањем угоститељске услуге дошло до повреде Закона о забрани дискриминације, јер је поступање било засновано на претпостављеној сексуалној оријентацији и родном идентитету учесница фестивала. Привредном друштву је препоручено да упути писано извињење председници удружења због отказивања вечере и да убудуће у свом пословању доследно поштује прописе о забрани дискриминације.

Сексистички коментари на седници Скупштине Адвокатске коморе

Поступак је покренут поводом притужбе две адвокаткиње против колеге који је, као председавајући седнице Скупштине Адвокатске коморе, изнео низ увредљивих и омаловажавајућих коментара упућених адвокаткињама. Изјаве попут: „Постаћу жена да бих могао да се борим“, „Хоћете сад да нас силујете овде“ и „Оно што ти желиш не могу да ти пружим“ представљале су директно вређање и понижавање на основу пола.

У изјашњењу је наведено да спорне реченице не садрже увреду и да нису повезане са питањем родне равноправности.

Међутим, у поступку је утврђено да су изјаве адвоката представљале узнемиравање и понижавајуће поступање којим је повређено достојанство подноситељки притужбе. Повереник је дао мишљење да су овим изјавама прекршене одредбе Закона о забрани дискриминације. Адвокату је препоручено да се јавно извини подноситељкама притужбе на седници Скупштине Адвокатске коморе, као и да у свом будућем раду поштује прописе о забрани дискриминације.

Ови примери показују да дискриминација жена у јавном животу није ограничена само на политичку сферу, већ прожима све просторе у којима жене делују – од културних и друштвених догађаја до професионалних окупљања и институција које би по својој природи требало да обезбеђују једнаке услове и достојанство свих. Ипак, постоје области у којима је видљив напредак: у правосуђу, на пример, жене данас чине већину судија (71,5%), а у појединим судовима њихова заступљеност прелази 75%. Према подацима из Стратегије за родну равноправност, међу председницима судова 58,2% су жене, а на челу Врховног касационог суда налази се жена. Ови подаци сведоче да је промена могућа онда када институције доследно примењују начело једнаких могућности и граде систем у којем род не одређује професионални домет.[216]

У Министарству спољних послова жене чине 56,5% запослених са дипломатским звањима, али свега 31% руководи амбасадама, мисијама или конзулатима. Највише

[216] Стратегија за родну равноправност за период од 2021. до 2030. године

дипломатске позиције и даље су углавном у рукама мушкараца, што показује да бројчана заступљеност не значи и равноправан приступ највишим функцијама.[217]

Сличан образац недовољне заступљености жена уочава се и у ширем јавном животу. Истраживања показују да старије жене недовољно учествују у животу заједнице – за већину је гласање једини вид ангажовања, док је њихово присуство у месним саветима и удружењима грађана веома ниско. Само 28% чланица налази се у удружењима пензионера, а учешће у другим организацијама ретко прелази неколико процената. Разлози се најчешће везују за здравствене тешкоће, недостатак времена и низак ниво поверења у организације цивилног друштва, док су жене на селу додатно оптерећене већим обимом рада и мањим могућностима за укључивање у јавни живот. Ова ограничена видљивост жена у јавним структурама посебно је била изражена у институцијама које обликују културни и научни идентитет друштва, где је родна неравнотежа имала дугу традицију и дубоке последице.[218]

Жене у САНУ – потреба за већом заступљеношћу

Повереник је 2024. године извршио увид у доступне информације на интернет презентацији САНУ и утврдио да САНУ има 89 редовних чланова, од којих 8 жена; 31 дописног члана, од којих су 4 жене; и 76 иностраних чланова и 9 чланова ван радног састава. Слаба заступљеност жена била је очигледна и у органима управљања САНУ. Према доступним подацима, у Председништву од 14 чланова, од којих је 13 било активно, налазила се само једна жена, док је Извршни одбор, који је бројао шест чланова, био састављен искључиво од мушкараца. Имајући у виду ове статистичке податке Повереник је констатовао да се може закључити да САНУ својом структуром на свим нивоима не рефлектује истински допринос жена у науци и уметности у нашем друштву, који је, без сумње, од непроцењивог значаја.

На основу Закона о забрани дискриминације, а имајући у виду наведено, Повереник је, без улажења у критеријуме за одабир чланова САНУ, као и гарантовану аутономију институције, препоручио да приликом одржавања наредних избора за чланство, САНУ предузме одговарајуће мере у циљу остваривања начела родне равноправности, као и да уложи додатне напоре у промоцију женског научног и уметничког доприноса.

Ова препорука мера је прихваћена, па је у наредном циклусу избора 12 жена испунило све критеријуме за дописно чланство, једна жена је изабрана као нова иностранa чланица, а четири жене су постале редовне чланице САНУ, тако да Академија сада има 137 чланова од којих су 22 жене. Изменама Статута САНУ, које су претходиле изборима, чланови Академије и њен председник су показали опредељење за остваривање праведније равнотеже како би састав овог тела одражавао реалнији допринос сваког појединца науци и уметности.

Случај САНУ показује да системске мере и институционална воља могу довести до конкретних помака, али и да је за постизање стварне равноправности неопходно да се родна перспектива доследно примењује у свим друштвеним структурама. Ипак, бројне професионалне и јавне сфере и даље показују сличне слабости – од синдикалног организовања до симболичке видљивости жена у јавном простору. У синдикатима се, наиме, ретко препознају теме које несразмерно погађају жене, попут дискриминације,

[217] Ибид.
[218] Невена Петрушић, Надежда Сатарић и Косана Бекер, Положај и учешће старијих жена у политичком и јавном животу у Србији, Удружење грађана „Снага пријатељства“ – Amity и Удружење грађанки Femplatz, Београд и Панчево, 2020.

мобинга или сексуалног узнемиравања,[219] док у јавном простору и даље доминирају имена, симболи и репрезентације мушкараца. Недостатак родно разврстаних података и одсуство систематског приступа овим питањима додатно отежавају промене. Управо зато је неопходно обезбедити механизме који ће не само унапредити положај жена у институцијама и организацијама, већ и учинити њихов допринос видљивим у јавности.

Повереник је упутио Граду Београду иницијативу за давање назива и обележавање улица, тргова и зграда по знаменитим женама. Одлуком о одређивању назива улица, тргова и зграда на територији града Београда одређено је да се називи утврђују према универзалним вредностима и значењима – по именима личности које су допринеле друштву својим пожртвовањем, јунаштвом, добротворством, развојем писмености, науке, уметности и других области. У циљу унапређења родне равноправности, Повереник је спровео анализу која је показала да од укупног броја улица у Београду само 4,48% носи назив по женама, док 50,19% носи назив по мушкарцима. Најмањи број улица названих по знаменитим женама забележен је у општинама Звездара, Вождовац и Лазаревац.

Маргинализација жена у јавном простору одражава њихову маргинализацију у друштву, па је Комисији за споменике и називе тргова и улица Скупштине града Београда предложено да прихвати иницијативу и приликом именовања улица, тргова, мостова, паркова и других јавних простора предлаже називе по заслужним женама које су допринеле развоју и изградњи друштва. Прихватањем ове иницијативе, Београд би постао пример добре праксе у примени родне перспективе и повећању видљивости жена у јавном простору, као и у афирмисању женског доприноса, стваралаштва и културног наслеђа.

Може се закључити да повећање видљивости и заступљености жена у јавном животу представља темељ изградње равноправног друштва. Међутим, родна неравнотежа и даље је изражена у многим областима – од економије и политике до културе и спорта. Управо у сфери спорта, као једном од најмоћнијих инструмената друштвене интеграције и јавне афирмације, родни стереотипи и неједнаке могућности посебно долазе до изражаја.

4.3.5. Између спротског терена и равноправности

Резултати истраживања показују да су родни стереотипи у спорту у Србији и даље широко распрострањени. Иако је дошло до напретка у нормативном оквиру и пораста учешћа жена у спорту, предрасуде и даље обликују перцепцију њихових улога и могућности. Жене се чешће усмеравају ка дисциплинама које се сматрају „женским“, док су тзв. „мушке“ дисциплине и даље недовољно доступне. Те разлике не одражавају стварне способности, већ дубоко укорењене друштвене обрасце који ограничавају равноправно учешће жена и девојчица у спорту. Спортисткиње су спремније да изађу из традиционалних улога и баве се нетипичним дисциплинама, док се спортисти готово увек опредељују за маскулине спортове. Ови избори нису случајни – последица су процеса социјализације у породици, школи, вршњачком окружењу и кроз тренере, где су девојчице и даље подстицане или ограничаване у складу са очекиваним родним

[219] Др Вида Вилић и Др Косана Бекер, Положај жена у синдикатима у Србији, Удружење грађанки Femplatz уз подршку Мисије ОЕБС-а у Србији, Панчево, 2021.

улогама. Тако се неједнакости настављају кроз читаву спортску каријеру: од мањих наградних фондова и слабије медијске видљивости до недовољне заступљености жена на тренерским и руководећим позицијама.[220]

Ипак, спорт може бити и снажно средство оснаживања. Учешће девојчица и жена у спорту доприноси самопоуздању, позитивној слици о себи и бољој друштвеној интеграцији. Нормативни оквир у Србији усклађен је са међународним стандардима – Закон о спорту и Закон о родној равноправности гарантују равноправан третман, док Међународни олимпијски комитет и национални спортски савези у својим правилницима прописују забрану дискриминације.

Међутим, равноправност у спорту не значи само формално једнаку стартну позицију, већ и обезбеђивање правичних услова – да спортисткиње имају стварни приступ ресурсима, инфраструктури и подршци потребној за успех. И поред постојећег нормативног оквира, жене се и даље ређе баве спортом, док су у појединим дисциплинама готово у потпуности одсутне. Ово показује да правне норме саме по себи нису довољне, већ да је потребна њихова доследна примена и активне мере које ће заиста гарантовати једнаку доступност спорта и мушкарцима и женама.[221]

Највидљивије препреке огледају се у начину на који медији обликују слику о женама у спорту. Женски спорт је и даље потиснут, ретко се преноси и често је праћен сензационалистичким или стереотипним коментарима. Уместо да се пажња усмерава на резултате и професионална достигнућа, медијски фокус се често пребацује на изглед, понашање или приватни живот спортисткиња, чиме се њихови успеси релативизују и умањује њихов друштвени значај. „*Слика спортисткиње је веома позитивна, али када се ради о врхунским спортисткињама. На локалном нивоу и у занемареним спортовима оне остају непримећене*“, наводи једна спортисткиња. Друга додаје: „*Наслов у спортским новинама: Плавуша обара с ногу.*“ Још једна примећује: „*Када се и појави снимак женске утакмице, то је веома кратко и стално исти кадар, најчешће застарео.*“[222] Овакви примери показују да медијско извештавање не само што утиче на видљивост и вредновање успеха жена, већ често продубљује родне стереотипе и искључивање појединих група спортисткиња.

Трансродне жене у спорту

Поступак је вођен поводом притужбе поднете због дискриминације на основу родног идентитета, у вези са текстом, обајвљеним на једној интернет страници под називом „Трансродне особе и професионални спорт“. У притужби је наведено да су у тексту изнешени научно неутемељени ставови о родном идентитету, лечењу родне дисфорије и хормонској терапији, као и паушални подаци, при чему су трансродне жене називане мушкарцима. Истакнуто је да је коришћена увредљива и дискриминаторна терминологија, а сам текст је промовисан на друштвеним мрежама слоганима „Кад дискриминација мањине заправо постаје дискриминација већине“ и „Шта је трансродност и да ли је место трансродним женама у спорту“.

Током поступка примењено је правило о прерасподели терета доказивања из члана 45. Закона о забрани дискриминације. Будући да интернет страница, против које је поднета притужба, није доставила изјашњење у законском року, а да је акт

[220] Петровић Јелена, Од равноправности до правичности: родна перспектива спорта у Србији, Зборник радова 10. Међународна научна конференција „Антрополошки и теоантрополошки поглед на физичке активности“, Копаоник, 2023.
[221] Ибид.
[222] Положај жена у спорту у Војводини, доступно на: https://www.researchgate.net/profile/Visnja-Djordjic/publication/321110808_Polozaj_zena_u_sportu_u_Vojvodini/links/5a0e0fb1a6fdcc2b5b5def18/Polozaj-zena-u-sportu-u-Vojvodini.pdf

дискриминације учињен вероватним, Повереник је извршио анализу садржине текста. Утврђено је да се у тексту користила застарела и дискриминаторна терминологија у односу на трансродне и интерсекс особе, као и да су слогани којима је текст промовисан слали поруку да трансродним женама није место у професионалном спорту.

Повереник је закључио да су оваквим поступањем повређене одредбе Закона о забрани дискриминације, којим је забрањено узнемиравање и понижавајуће поступање, као и полно и родно узнемиравање. Дата је препорука да се уклоне спорни слогани, да се организује састанак са подносиоцем притужбе или организацијама које се баве заштитом трансродних особа ради бољег упознавања са проблемима и изазовима са којима се они суочавају, као и да се убудуће поступа у складу са прописима о забрани дискриминације.

Случај који се односи на медијско извештавање о трансродним женама у спорту додатно показује колико дубоко укорењени стереотипи могу нарушити начело равноправности и утицати на начин на који се жене у спорту перципирају и вреднују. Неједнакост се, међутим, не зауставља на симболичком нивоу – она се наставља и у области финансија. Недовољно улагање у женски спорт представља један од најупорнијих облика структурне неравноправности. Ресурси се несразмерно усмеравају ка мушким спортовима, док су женски често потцењени, маргинализовани и остављени без адекватне институционалне подршке. „*За десет година, колико тренирамо, добили смо патике, али немам појма од кога*“, сведочи спортисткиња из Војводине.[223] Ови подаци показују да је неопходно системско улагање не само у женски спорт, већ и у промену друштвених ставова – од медија и финансирања до институционалног третмана спортисткиња.

Женски спортски клубови и финансирање

Поступак је вођен поводом притужбе поднете против једног општинског већа, због дискриминације на основу пола у финансирању спортских клубова. У притужби је наведено да је чланом 14. Правилника о финансирању спортских програма прописано различито бодовање за мушке и женске селекције у оквиру исте гране спорта и истог ранга такмичења, при чему се женске селекције неосновано бодују са мање бодова у односу на мушке.

У изјашњењу општинског већа наведено је да различито бодовање није имало за циљ дискриминацију, већ да је уведено како би се обезбедило финансирање на нивоу из претходних година и у складу са бројем утакмица које имају мушки и женски клубови. Појашњено је да женски клубови имају мањи број утакмица у истом рангу такмичења, па им је потребно мање средстава за финансирање редовних активности.

Повереник је утврдио да се прописивањем мањег броја бодова за женске клубове у односу на мушке у истом рангу такмичења не постижу циљеви правилника, нити постоји сразмера између предузете мере и циља који се њоме жели остварити. Циљ унапређења спорта у конкретној локалној самоуправи може се остварити и другим мерама којима се не нарушава принцип равноправности полова. Сходно томе, Повереник је дао мишљење да је прописивањем различитог броја бодова за женске и мушке клубове прекршена одредба Закона о забрани дискриминације. Општинском већу је препоручено да предузме мере како би уклонило дискриминаторно бодовање из члана 14. Правилника и да убудуће не крши одредбе Закона о забрани дискриминације.

[223] Ибид.

Случај финансирања женских спортских клубова на локалном нивоу јасно указује да дискриминација није увек експлицитна, већ да често произилази из неправедних пракси и механизама који се дуго сматрају „нормом“. Финансијски јаз између спортисткиња и спортиста и даље је изразито висок, и то не само у Србији. У кошарци он поприма екстремне размере – плата појединих кошаркашица у Женској НБА лиги и до сто пута је мања од плате кошаркаша. Сличан образац постоји и у домаћем спорту: фудбалерке често не примају редовне плате, а и када их добијају, оне су вишеструко ниже од примања фудбалера. Ретки изузеци, попут одбојке, где су зараде жена и мушкараца приближне, само потврђују правило – неравноправност је дубоко укорењена и није последица појединачних случајева. Најчешће је прикривена у правилницима, буџетским расподелама и организационим одлукама које жене постављају у подређен положај.[224]

Притужба женских кошаркашких селекција

Поступак је вођен поводом притужбе женских кошаркашких селекција против управе једне спортске хале и надлежне установе, због дискриминације на основу пола. У притужби је наведено да женским пионирским и млађим селекцијама није омогућено да одржавају тренинге и утакмице у хали, док је то омогућено мушким селекцијама. Управа је селекцији као разлог навела одсуство сениорске екипе кошаркашица у клубу.

У изјашњењу управника хале и надлежне установе наведено је да се термини додељују у складу са Правилником, којим је утврђено да предност имају клубови са сениорским селекцијама одређеног ранга. Истакнуто је да власник хале није установа против које је поднета притужба, већ локална самоуправа, која је клубове са професионалним сениорским екипама ослободила плаћања термина.

Током поступка је утврђено да женске селекције јесу користиле халу у одређеном броју термина и да је само једном направљен изузетак због одбојкашког турнира. Повереник је закључио да у овом случају није прављена разлика на основу пола, већ да је различит третман заснован на томе да ли клуб има сениорску екипу. Утврђено је да Правилник предност даје професионалним сениорским селекцијама, јер оне не наплаћују чланарине, док клубови са млађим селекцијама ту могућност имају и могу користити друге спортске хале. Међутим, имајући у виду значај бављења спортом за децу и младе, као и одредбе Закона о спорту којим је прописано да је спорт доступан свима под једнаким условима, Повереник је упутио препоруку мера да надлежна установа и управа хале, у сарадњи са локалном самоуправом, размотре могућност обезбеђивања већег броја термина за млађе категорије, уколико то не угрожава одвијање редовне наставе у простору хале.

Овај случај показује да чак и када формално нема дискриминације, пракса може резултирати неједнаким приступом и мањим могућностима за развој женских екипа. Управо у том „сивом пољу“ између закона и стварности настаје такозвани стаклени плафон – невидљиви систем препрека који ограничава напредовање жена у спорту. Он се не испољава само на терену, већ и у управљачким структурама и професионалним круговима. Спортисткиње указују да су услови за тренинг често лошији, да недостаје сензибилисаност тренера за рад са девојчицама и женама, као и да мушкарци и даље доминирају у свим улогама – од тренера до чланова управа. „*У једном месту од 13*

[224] Др Јована Рајић Ћалић, (Не)једнако плаћање мушкараца и жена у спорту, са освртом на тенис, доступно на: http://ricl.iup.rs/1931/1/2023%20-%20%D0%A1%D1%80%D0%BF%D1%81%D0%BA%D0%B8%20%D1%84%D1%83%D0%B4%D0%B1%D0%B0%D0%BB%20III%20-%20Raji%C4%87%20%C4%86ali%C4%87.pdf

плаћених тренера само је једна жена, и то са најмањим примањима“, истиче једна жена. Посебно је забрињавајуће што део спортисткиња уопште не препознаје дискриминацију, већ је нормализује као „природан поредак ствари“.[225] Управо због тога су афирмативне мере – које имају за циљ повећање учешћа и видљивости жена – од суштинског значаја за рушење невидљивих баријера и промену културолошких образаца у спорту.

Афирмативне мере у шаху

Поступак је вођен поводом притужбе једног удружења против Шаховског савеза Србије, због дискриминације на основу пола. У притужби је наведено да су услови из расписа за међународно отворено првенство Србије у шаху „Србија опен 2021“ дискриминаторни за жене, јер су у „мастерс“ групи предвиђене ниже награде за шахисткиње. Такође је указано на делимичну употребу родно осетљивог језика и неуједначену политику уписнина.

У изјашњењу Шаховског савеза Србије наведено је да подела такмичара постоји само на „мастерс“ и „аматерску“ групу, а да се у обе могу такмичити и мушкарци и жене. Истакнуто је да су за жене предвиђене посебне и додатне награде које имају за циљ афирмацију и подстицај жена у шаху, а не умањење редовних награда. Различита правила о уписнини образложена су међународним шаховским правилима и праксом.

Повереник је утврдио да прописивање посебних награда за шахисткиње представља афирмативну меру, чији је циљ подстицање већег учешћа жена у шаху. Констатовано је да Шаховски савез није прописао ниже награде за жене, већ додатне награде као облик подршке. Поводом употребе родно осетљивог језика, утврђено је да Статут Савеза препознаје важност родно сензитивног изражавања, а и распис садржи одредбе о учешћу шахиста и шахисткиња. Иако је у једном делу изостала употреба женског рода („ветеранка“), Повереник је оценио да Савез препознаје значај родно осетљивог језика. Сходно наведеном, Повереник је дао мишљење да Шаховски савез Србије објављивањем расписа за „Србија опен 2021“ није повредио одредбе Закона о забрани дискриминације.

Случај Шаховског савеза Србије илуструје како правилно примењене афирмативне мере могу да служе као инструмент подстицаја, а не као вид повлашћеног третмана. Разлике у вредновању спортског успеха, међутим, и даље продубљују родни јаз: у мушким спортовима високо се цене снага и агресивност, док се женски повезују са грациозношћу и „мекоћом“, што утиче на перцепцију њихове вредности и резултира мањом финансијском подршком, мање такмичарских прилика и слабијом медијском видљивошћу. Зато је повећање броја жена на руководећим позицијама у спортским организацијама од кључне важности. Истраживања показују да разноврснији управни одбори доносе квалитетније и инклузивније одлуке које одражавају потребе целе заједнице. Квоте и програмске мере за укључивање жена у спортски менаџмент, већ доказане у земљама попут Норвешке и Шведске, показују да системска решења могу представљати снажан алат у превазилажењу родне неравноправности.[226] Разумевајући сложеност ових изазова, Повереник је упутио препоруку мера Министарству спорта ради омасовљавања и унапређења женског спорта, остваривања родне равноправности и спречавања родно заснованог насиља у спорту.

[225] Положај жена у спорту у Војводини, доступно на: https://www.researchgate.net/profile/Visnja-Djordjic/publication/321110808_Polozaj_zena_u_sportu_u_Vojvodini/links/5a0e0fb1a6fdcc2b5b5def18/Polozaj-zena-u-sportu-u-Vojvodini.pdf

[226] Милица Филиповић и др, Изазови у дефинисању места женског спорта, 10th International Scientific Conference, доступно на: https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/proc-0002/8888/proc-00028800007F.pdf

Повереник је препоручио Министарству спорта да припреми предлог стратешког документа за развој спорта, у којем ће посебно дефинисати област односно циљ који се односи на развој женског спорта и његову промоцију на свим нивоима, водећи рачуна о различитим личним својствима жена у спорту (попут старосног доба, здравственог стања, инвалидитета и сл), како би се омасовио и унапредио женски спорт, остварила родна равноправност и спречило родно засновано насиље у спорту. Такође, приликом креирања мера и активности за реализацију овог циља, неопходно је узети у обзир потребу за повећањем улагања у женски спорт, као и обезбеђивањем и расподелом средстава намењених овој области.

Иако бројни поступци Повереника указују на постојање родне неравноправности у спорту, у појединим случајевима утврђено је да мере које се на први поглед чине као прављење разлике заправо представљају оправдан и законит вид заштите појединих група или начина остваривања јавног интереса. Такве мере могу имати легитиман циљ – повећање приступачности, безбедности и учешћа жена у спорту. Примери који следе илуструју управо ове ситуације, у којима је Повереник утврдио да није дошло до повреде начела једнакости, јер су предузете мере биле пропорционалне, засноване на легитимном циљу и у складу са законом.

Посебни термини у спортским објектима и организација простора ради повећања безбедности и доступности не морају увек представљати дискриминацију, већ могу бити облик подршке и разумевања специфичних потреба. У поступку који се односио на градски базен, утврђено је да посебан „термин за жене“ није ставио жене у неравноправан положај, већ им је омогућио додатно време за коришћење базена у складу са верским и личним разлозима. Слично, у случају ледене дворане једног спортског центра, утврђено је да су услови у складу са прописима и да постоје одвојене просторије за оба пола, те да није било неједнаког поступања.

У поступку који се односио на теретану, у којој су уведени термини намењени искључиво женама, Повереник је утврдио да се ради о законитој и оправданој мери подршке женама жртвама насиља, усмереној на њихов физички и психички опоравак. У свим наведеним примерима утврђено је да посебне (афирмативне) мере нису имале за циљ искључивање мушкараца, већ заштиту и оснаживање жена у складу са тада важећим Законом о равноправности полова. Ови случајеви показују да правилно осмишљене и пропорционалне мере могу допринети већој доступности и безбедности у спорту, без нарушавања начела једнакости.

На крају, може се закључити да спорт, као снажно и утицајно друштвено поље, истовремено може бити и простор дискриминације и простор еманципације. Да ли ће за жене представљати препреку или прилику зависи од спремности друштва да се суочи са укорењеним родним стереотипима, обезбеди једнаке ресурсе и подржи њихово пуно учешће – не само на терену, већ и у управљачким структурама, где се доносе кључне одлуке о развоју спорта и његовим вредностима.

4.4. Између закона и стварности: Закључно разматрање

Учешће жена у јавном и политичком животу Србије и даље је ограничено бројним структурним, институционалним и културним препрекама. Иако је у протеклим

годинама остварен видљив напредак у погледу формалне заступљености, укључујући увођење изборних квота и повећање броја жена у представничким телима, родна равноправност још увек није достигла своју суштину – једнак приступ процесима одлучивања и реалним центрима моћи.

У пракси се показује да формална заступљеност не гарантује и стварни утицај. Женама су и даље најчешће поверене позиције нижег нивоа одлучивања или ресори који се традиционално сматрају „женским“. Политичке странке ретко развијају унутрашње механизме за подстицање равноправности, а одсуство системске подршке, менторства и финансијских ресурса додатно отежава напредовање жена у политичким структурама. Најизраженији јаз постоји на локалном нивоу, где жене и даље чине мање од 15% председница општина и градоначелница, што указује да законски оквир није довољан без доследне примене и институционалне одговорности.

Додатни изазови огледају се у перзистентним родним стереотипима, сексистичком говору и различитим облицима узнемиравања којима су жене у јавном животу изложене. Такви обрасци умањују њихов кредибилитет, обесхрабрују политичко ангажовање и утичу на перцепцију женског лидерства у јавности. Смањена медијска видљивост и недовољно уравнотежено извештавање додатно доприносе неједнаком третману.

Пуна инклузија жена у јавни и политички живот представља предуслов за демократско управљање, транспарентност и одрживи развој друштва. Институције, политичке странке, медији и други органи и организације имају одговорност да систематски унапређују услове за равноправно учешће жена у процесима одлучивања, кроз спровођење посебних мера, унапређење кадровске политике и промовисање културе једнаких могућности.

Само доследном применом закона, изградњом институционалних механизама и развијањем свести о значају родне равноправности могуће је обезбедити да жене равноправно учествују у свим сегментима јавног и политичког живота и да њихово учешће има суштински, а не симболички карактер.

5. МЕДИЈИ И КУЛТУРА: СКУЛПТУРЕ РАВНОПРАВНОСТИ

5.1. На прагу поглавља

„Штампани и електронски медији у већини земаља не дају уравнотежену слику разноврсности живота жена и њиховог доприноса друштву у свету који се мења. Поред тога, насилни, понижавајући или порнографски медијски производи такође негативно утичу на жене и њихово учешће у друштву. Програми којима се јачају традиционалне женске улоге могу бити подједнако ограничавајући. Светски тренд све израженије потрошачке психологије створио је климу у којој се, у огласима и

рекламним порукама, често приказују жене првенствено као потрошачи и приказују девојке и жене свих животних доба на неодговарајући начин.“

(Пекиншка декларација и платформа за деловање, Поглавље И, тачка 236.)

Повереник дужи низ година систематски указује да медијске представе жена нису само питање стила или уредничке политике, већ и обавезе поштовања закона којима се гарантује достојанство и равноправност свих грађанки.

Упркос успостављеном нормативном оквиру и континуираном раду са новинарима, извештаји Повереника, међународних организација и организација цивилног друштва потврђују да су жене и даље недовољно и стереотипно заступљене у медијима и културним садржајима. Од таблоида до ударних термина на телевизији, од насловних фотографија до друштвених мрежа – жене се најчешће појављују као клише, сензација или објекат, а много ређе као стручњакиње, лидерке и креаторке промена. Таква медијска слика није само одраз друштвене стварности, већ је и активно обликује – одређујући шта ће добити пажњу, а шта ће остати гурнуто на маргину. Од наслова у таблоидима који описују изглед политичарки, до телевизијских прилога у којима се успех жене своди на приватни живот, медијска сцена често шаље поруку да је „присуство дозвољено, али глас ограничен“.

Оно што се у медијима пређути, готово као да се није ни догодило. Управо ова теза поставља оквир за разумевање улоге медија и културе не само као пасивних преносилаца, већ и као активних актера у обликовању свести јавности и вредносних система. Тиме се медијски простор препознаје као једно од кључних поља у борби против родно засноване дискриминације – место на којем се истовремено могу градити или рушити темељи родне равноправности.

Начин на који се жене приказују у медијима и култури обликује њихову друштвену позицију, приступ ресурсима и могућност да саме дефинишу свој животни пут. Истраживања показују да се и даље репродукују стереотипи који жену своде на унапред задату улогу – „лепотице“, „сексуалног објекта“, „жртве“, „супруге и мајке“, „домаћице“ или „старлете“ – чиме се суштински сужава простор за њено равноправно учешће у друштву. Подаци из извештаја Повереника показују да су овакви обрасци уочени и у медијским прилозима који се односе на жене у политици, спорту и култури.

Како истиче једна психолошкиња која се бави анализом медија: „*Па чак и ако су приказане као успешне пословне жене, фокус на атрактивност њеног изгледа, позу у којој седи и положај одређених делова тела, као што су кукови и ноге, означавају ове идеологије као веома битне (...) Сагледано и са аспекта позиција моћи, можемо закључити да у медијском свету, у коме доминирају мушкарци, њено тело представља средство за одржавање и подржавање патријархалних идеологија позиције жене, лепоте, облика, моде и женскости уопште.*“[227] Овакав образац потврђује налазе из извештаја Повереника да медији својим садржајима подржавају родне стереотипе, уместо да их преиспитују.

Овакви обрасци приказа жена у медијима и култури, упркос постојању релевантних закона и стратегија, показују да је потребно снажније повезати нормативни оквир са праксом и деловањем институција. Управо стога, наредна целина анализира правни

[227] Доступно на: https://snezanasubotic.wordpress.com/2013/11/27/predstavljanje-rodnih-uloga-u-reklamama-i-njihov-uticaj-na-svakodnevni-zivot-pojedinca/

основ – домаћи и међународни – са праксом Европског суда за људска права и тела за равноправност, као и налазе из праксе Повереника у области медија и културе.

5.2. Нормативни и стратешки оквир

5.2.1. Међународни стандарди

У складу са чланом 5. став 1. тачка а) **Конвенције о елиминисању свих облика дискриминације жена (CEDAW),** државе чланице су обавезне да предузму мере ради измене друштвених и културних обичаја у понашању мушкараца и жена како би се отклониле предрасуде и праксе засноване на схватању о инфериорности или традиционалној улози пола. Посебна одговорност, према CEDAW комитету, препозната је у области медија као моћног алата у формирању јавног мњења и нормализацији или оспоравању родних стереотипа.

У предмету **Minasyan и други против Јерменије,**[228] Европски суд за људска права једногласно је утврдио повреду чланова 8. и 14. Европске конвенције, разматрајући границу између слободе изражавања и говора мржње и обавезе државе да заштити приватни живот и достојанство особа изложених дискриминацији по основу сексуалне оријентације. Четрнаест подносилаца представке – активиста за права ЛГБТ особа и права жена – било је мета хомофобичне кампање листа Iravunk. У тексту под насловом „Они служе интересима међународног хомосексуалног лобија: црна листа непријатеља нације и државе“, означени су као „унутрашњи непријатељи“ и „зомбији који подржавају геј кампање“. Објављени су њихови Фејсбук профили, уз позив грађанима да их изолују – не запошљавају, не сарађују и не контактирају са њима. Кампања је настављена јавним догађајима и протестима против „геј лобија“, док су домаћи судови одбили тужбе активиста, сматрајући да су спорни текстови дозвољен вид изражавања.
Суд је утврдио да је чланак био отворено хомофобичан и да је позивао на друштвену и професионалну изолацију, чиме је озбиљно нарушено право на приватност, достојанство и психичко благостање подносилаца. Објављивање њихових имена и фотографија оцењено је као тешка повреда члана 8, док је хомофобична мотивација текста представљала дискриминацију супротну члану 14. Суд је нагласио да говор мржње није заштићен чланом 10. конвенције и да државе имају обавезу да спрече и санкционишу медијске садржаје који подстичу мржњу и друштвену маргинализацију. Јерменски судови, по оцени Суда, нису обезбедили делотворну заштиту жртава, нити су санкционисали говор који је водио ка социјалном искључивању и стигматизацији.

У Општој препоруци бр. 3[229] (1987) CEDAW комитет позива државе да усвоје образовне и информативне програме ради елиминације предрасуда и пракси које ометају равноправност жена. У **Општој препоруци бр. 23**[230] комитет истиче да медијска стереотипизација представља препреку пуном учешћу жена у политичком и

[228] Представка број 59180/15, пресуда од 21.02.2018, доступно на: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-181716%22]}; https://strasbourgobservers.com/2025/03/07/hate-speech-positive-obligations-and-free-speech-the-ecthrs-expanding-framework-in-minasyan-and-others-v-armenia-2025/
[229] CEDAW, Општа препорука број 3 о образовним кампањама и јавном информисању, доступно на: https://www.rodnaravnopravnost.gov.rs/sites/default/files/2017-02/Op%C5%A1te-preporuke-Komiteta-za-ukidanje-svih-oblika-diskriminacije-%C5%BEena.pdf
[230] CEDAW, Општа препорука број 23 о политичком и јавном животу, A/52/38, 1997, доступно на: https://www.refworld.org/legal/general/cedaw/1997/en/39377

јавном животу, ограничавајући их на „меке“ теме и искључујући их из „важних“ области као што су привреда и финансије.

У предмету **Patrício Monteiro Telo de Abreu против Португалије,**[231] Европски суд за људска права разматрао је границе слободе изражавања у случају политичке сатире која садржи родне стереотипе и сексуализоване приказе жена на власти. Подносилац представке, локални одборник и политички активиста, осуђен је због објављивања три карикатуре на блогу које су приказивале крмачу са сексуализованим атрибутима — у чипкастим чарапама, подвезицама и штиклама — поред магарца у оделу са белом косом, што је домаћи суд препознао као карикатурни приказ чланице градског већа и градоначелника Елваша. Судови у Португалији закључили су да су цртежи, иако политички мотивисани, садржали елементе визуелне алузије на проституцију и да су нанели психолошку патњу и нарушили углед оштећене.

Европски суд је, међутим, утврдио да национални судови нису адекватно проценили контекст и домет објаве, нити узели у обзир да је садржај добровољно уклоњен након подношења пријаве. Суд је нагласио да политичка сатира заслужује нарочиту заштиту као облик јавног коментара који сме да шокира или вређа, и да изречена осуда није била неопходна у демократском друштву, чиме је утврђена повреда члана 10. Европске конвенције. У засебном мишљењу, суткиња Моток оценила је да је овај случај пример симболичког насиља и деградације жена у политици, позивајући Суд да у будућој пракси посвети више пажње утицају сексистичких и понижавајућих стереотипа на жене које обављају јавне функције.

Члан 17. **Конвенције Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици**[232] прописује да државе чланице треба да подстичу приватни сектор, сектор за информационе и комуникационе технологије и средства јавног информисања, уз дужно поштовање слободе говора и њихове независности, да учествују у разради и спровођењу политика и да успоставе правилнике и стандарде за спречавање насиља према женама и веће поштовање њиховог достојанства.

Поред обавеза из међународних конвенција, стандарди се развијају и кроз активности организација које се баве медијима, културом и образовањем, међу којима UNESCO има посебну улогу. UNESCO кроз своје иницијативе поставља методолошке алате и смернице за унапређење родне равноправности у медијима и културним политикама. Кључни инструмент су **Родно сензитивни индикатори за медије (GSIM)**, који омогућавају процену и унапређење равноправности у управљању, запошљавању, уредничким политикама и садржајима. Такође, UNESCO спроводи иницијативу „Безбедност жена новинарки“, усмерену на заштиту слободе изражавања и борбу против онлајн насиља, мизогиније и говора мржње. Ови стандарди су посебно значајни у контексту све веће доминације дигиталних медија, јер нуде конкретне алате за процену садржаја, унапређење уредничких политика и јачање родне равноправности, али њихов ефекат зависи од примене у националном законодавству и стратегијама.

Међународне институције, попут Савета Европе и Европског парламента, више пута су позивале државе да спрече сексистичко и стереотипно приказивање жена у медијима.

[231] Представка број 42713/15, пресуда од 7.6.2022, доступно на: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22002-13676%22]}; https://strasbourgobservers.com/2022/09/14/political-satire-and-sexist-stereotypes-a-critical-insight-on-the-case-of-patricio-monteiro-telo-de-abreu-v-portugal/

[232] Закон о потврђивању Конвенције Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици ("Сл. гласник РС - Међународни уговори", бр. 12/2013)

Парламентарна скупштина Савета Европе усвојила је **Резолуцију 1751 (2010) „Супротстављање сексистичким стереотипима у медијима“**,[233] којом је указано да су жене често невидљиве или представљене кроз традиционалне улоге — као мајке, супруге или сексуални објекти — док се њихов професионални успех прати клишеима. Резолуција наглашава да сексистички стереотипи легитимишу свакодневни сексизам и дискриминацију, па чак и родно засновано насиље, те представљају облик дискриминације. Државе су позване да у законодавство укључе одредбе против сексистичких стереотипа, увреда и говора мржње, да санкционишу такво поступање и да медијима наметну обавезу едукације новинара, укључивања родне перспективе у уређивачку праксу и повећања видљивости жена, укључујући квоте или друге афирмативне мере у јавним медијским сервисима.

Сексистичке изјаве у Молдавији - Комисија за равноправност и борбу против дискриминације, Република Молдавија[234]

У емисији „Председник одговара“, објављеној 2020. године, тадашњи председник Републике Молдавије Игор Додон коментарисао је иницијативу Партије акције и солидарности за потписивање споразума о ненападању са десничарским партијама, користећи сексистички и омаловажавајући речник. У том контексту, употребио је алузије са јасним сексуалним конотацијама попут: „Не разумем ко је ту понуда, ко је изнад, ко испод. Ко је напао кога: Маја Андреја или Андрej Мају?... Господо десничари, појавила се једна дама са иницијативом, а ви – као мушкарци – шта сте урадили? Отерали сте је. Није то било као што 'прави мушкарци' то раде... Госпођо Санду, ако они неће да потпишу, дођите код мене, ја ћу потписати тај споразум о ненападању са вама, или како год да се зове… Шалим се, али озбиљно сада: ко је ту понуда?“

Комисија за равноправност и борбу против дискриминације оценила је овај говор као сексистички, подсећајући да иако слобода изражавања представља једно од основних људских права, она није апсолутна. Нарочито када изрази попримају форму говора мржње, подстицања на дискриминацију или сексизма, легитимно је и нужно ограничити их. Посебно је наглашено да јавне личности и политичари уживају уже границе слободе изражавања у односу на остале грађане, јер морају бити спремни на строгу јавну контролу својих речи и поступака. Од њих се очекује виши степен одговорности, с обзиром на утицај који имају на јавно мњење. Комисија је препоручила председнику Игору Додону да упути јавно извињење због сексистичких и дискриминаторних изјава, на исти начин и преко истих канала преко којих су изјаве објављене, те да се у будућности суздржи од изјава које садрже сексизам и подстицање на дискриминацију.

Европски парламент је 2008. године усвојио **Резолуцију о утицају маркетинга и оглашавања на равноправност полова (2008/2038(INI))**,[235] којом се родни стереотипи препознају као препрека равноправности. Резолуција позива институције ЕУ и државе чланице да спрече сексистичке и деградирајуће приказе у оглашавању и упозорава да

[233] Парламентарна скупштина Савета Европе, Резолуција 1751 (2010) „Combating sexist stereotypes in the media“, усвојена 27. априла 2010, Doc. 12267 – Извештај Одбора за равноправност и недискриминацију (2009); доступно на: https://pace.coe.int/en/files/17851

[234] Asja Rokša-Zubčević и Irina Corobcenco, Combating hate speech in the media in the Republic of Moldova: Guide for assessing and processing hate speech cases, Савет Европе, 2022.

[235] Европски парламент, P6_TA(2008)0401, „How marketing and advertising affect equality between women and men“, 3.9.2008; A6-0199/2008 (FEMM).

„идеал тела“ у медијима штетно утиче на самопоуздање, нарочито младих, те оглашиваче позива на одговорност при приказивању изразито мршавих жена.

Повлачење сексистичке кампање модне куће Saint Laurent - Регулаторно тело ARPP, Француска[236]

У марту 2017. године, модна кућа Saint Laurent поставила је у Паризу серију постера у оквиру своје кампање, приказујући изразито мршаве жене у понижавајућим и хиперсексуализованим позама. Једна од жена је приказана како лежи у крзненом капуту и мрежастим чарапама са раширеним ногама, док је друга представљена у трикоу и штиклама на ролерима, нагнута преко столице, у положају који имплицира сексуалну подређеност.

Француско регулаторно тело ARPP примило је већи број притужби грађана и организација због представљања жена на начин који је оцењен као „понижавајући и деградирајући“. У складу са релевантним Кодексом, који забрањује приказе који нарушавају достојанство особа, ARPP је формално писмено затражио од компаније да обустави приказивање спорних постера и уклони их из јавног простора. Истог дана, француско женско удружење грађана Усуди се да будеш феминисткиња! изјавило је да кампања „испуњава све сексистичке критеријуме: жене су објективизоване, хиперсексуализоване и постављене у подређене позиције“.

Ово није била прва интервенција у вези са маркетиншким активностима модне куће Saint Laurent. Још 2015. године, британски регулатор ASA забранио је оглас исте компаније у којем је манекенка изгледала „нездраво мршаво“.

Препорука Rec(2002)5[237] Одбора министара Савета Европе позива државе да охрабре медије да жене и мушкарце приказују без стереотипа, у духу поштовања људских права и достојанства. Посебно се упозорава на штетност садржаја који повезују насиље и сексуалност и на ризик од репродуковања таквих образаца у дигиталним медијима. Препорука предвиђа едукацију медијских професионалаца ради препознавања последица стереотипног и сексуализованог представљања насиља. У Меморандуму се наглашава да медији могу имати негативан утицај, када шире предрасуде и нормализују насиље, али и позитиван, када доприносе образовању јавности. Државе се позивају да подстакну сарадњу са медијима ради одговорнијег извештавања и реалистичног приказивања жена у пуној разноврсности њихових идентитета и способности.

Коначно, **Препорука CM/Rec(2016)4**[238] Одбора министара Савета Европе препознаје родно специфичне ризике којима су изложене новинарке – од сексистичких и мизогиних увреда, претњи и узнемиравања до сексуалних напада и насиља, како ван мреже тако и у онлајн простору. Државе чланице се позивају да обезбеде делотворну заштиту

[236] The Guardian, “Saint Laurent ordered to withdraw degrading Paris adverts”, март 2017, доступно на: https://www.theguardian.com/fashion/2017/mar/07/saint-laurent-ordered-to-withdraw-degrading-paris-adverts; https://www.reuters.com/article/world/saint-laurent-told-to-modify-ad-campaign-after-uproar-in-france-idUSKBN16D1YC/?utm

[237] Савет Европе, Одбор Министара, Recommendation Rec(2002)5 of the Committee of Ministers to member states on the protection of women against violence, and Explanatory Memorandum, 30 април 2002, доступно на: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805e2612

[238] Комитет министара Савета Европе, Препорука CM/Rec(2016)4 о заштити новинарства и безбедности новинара и других медијских актера, 13. април 2016, доступно на: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016806415d9

новинарки од ових облика насиља, кроз адекватан законодавни оквир и примену у пракси.

5.2.2. Домаћи прописи

Члан 46. **Устава Републике Србије** гарантује слободу мишљења и изражавања, уз могућност ограничења законом ради заштите права других, јавног морала, здравља, безбедности и демократског поретка. Члан 50. прописује слободу оснивања медија и забрањује цензуру, уз могућност судске забране ширења садржаја само у случајевима позивања на насиље, ратну пропаганду или говор мржње. Члан 51. утврђује право сваког грађанина да буде истинито, потпуно и благовремено информисан о питањима од јавног значаја, што је обавеза средстава јавног информисања.

Члан 11. **Закона о забрани дискриминације** забрањује говор мржње, односно јавно изражавање идеја или мишљења којима се подстичу дискриминација, мржња или насиље према лицу или групи због њиховог личног својства. Члан 12. забрањује узнемиравање, понижавајуће поступање и полно и родно узнемиравање, које нарушава достојанство и ствара застрашујуће или понижавајуће окружење.

Члан 44. **Закона о родној равноправности**[239] забрањује да медијски садржаји, укључујући оглашавање, садрже информације које подстичу дискриминацију по основу пола или рода. Забрањено је изражавање мржње и омаловажавање, као и јавно заговарање предрасуда које промовишу подређеност једног пола. Медији су обавезни да користе родно осетљив језик и доприносе сузбијању стереотипа и родно заснованог насиља. Члан 43. обезбеђује равноправност у култури, укључујући једнаку слободу уметничког изражавања, приступ културним добрима, учешће у конкурсима и органима управљања, као и подршку програмима који промовишу родну равноправност.

Члан 15. **Закона о јавном информисању и медијима**[240] дефинише јавни интерес као подршку медијским садржајима који унапређују људска права, демократију, толеранцију, родну равноправност и спречавају дискриминацију. Закон подстиче производњу садржаја који развијају свест о равноправности и елиминишу родне стереотипе, уз обавезу државе, покрајине и локалних самоуправа да активно доприносе том циљу. Члан 4. став 2. овог закона забрањује дискриминацију уредника, новинара и других лица у медијима. Члан 86. забрањује објављивање садржаја који подстичу дискриминацију, мржњу или насиље по било ком личном својству. Члан 47. изузима одговорност када је спорна информација објављена без намере подстицања мржње или са циљем критичког указивања на дискриминацију.

Кривични законик санкционише облике дискриминације и узнемиравања у медијској сфери. Члан 170. став 2. прописује тежи облик кривичног дела увреде када је извршено путем медија или на јавном скупу. Члан 387. уводи кривично дело расна и друга дискриминација, које обухвата кршење основних права на основу расе, вере, националности или другог личног својства.

Члан 5. **Закона о електронским медијима**[241] утврђује начело пуне афирмације и заштите људских права, слободе изражавања, медијског плурализма и забране говора

---

[239] Уставни суд је у јуну 2024. године донео решење број IУз-85/2021, којим се привремено обуставља примена Закона о родној равноправности.
[240] „Сл. гласник РС", бр. 92/2023 и 51/2025
[241] „Сл. гласник РС", бр. 92/2023 и 51/2025

мржње, као и заштите малолетника, јавног здравља и безбедности. Члан 31. одређује да Регулаторно тело врши надзор над применом закона ради обезбеђивања законитости, превенције повреда и заштите људског достојанства и јавног интереса. Ове одредбе су посебно релевантне за садржаје телевизијских и радио програма.

Закон о јавним медијским сервисима[242] утврђује да јавни сервис мора деловати у јавном интересу, производећи садржаје који штите људска права, подстичу демократске вредности и унапређују полну, верску и међунационалну толеранцију. Према одреби члана 7. јавни интерес подразумева поштовање достојанства, приватности и плурализма идеја, без службе партијским или идеолошким интересима. Јавни сервиси су обавезни да информишу све делове друштва без дискриминације, уз посебну пажњу према осетљивим групама (деца, млади, мањине, особе са инвалидитетом). Критеријуми за избор програмских садржаја морају бити недискриминаторни и у складу са програмским обавезама јавног сервиса.

Кодекс новинара и новинарки Србије[243] представља етички стандард и основу саморегулације медија. Он забрањује говор мржње, агресивну реторику и дискриминацију по било ком основу, укључујући пол и род. Новинари су, између осталог, обавезни да: а) наводе лична својства само када су неопходна за разумевање контекста; б) избегавају сексистичке и дискриминаторне фразе; в) користе родно осетљив језик и равномерно заступају различите групе у садржајима. Савет за штампу је независно саморегулаторно тело које прати поштовање Кодекса, решава жалбе и изриче јавне опомене за његово кршење. У пракси, Савет редовно реагује на сексистичке наслове, омаловажавање жена и непоштовање жртава родно заснованог насиља у медијима.

Стратегија превенције и заштите од дискриминације 2022–2030. указује да потенцијали медија, културе и спорта у промоцији равноправности и поштовања различитости нису довољно искоришћени. Иако је нормативни оквир у великој мери усклађен са стандардима, у пракси су и даље присутни говор мржње, узнемиравање и дискриминација, уз недовољне реакције регулаторних тела и тужилаштва. Посебно су проблематични сексистички и сензационалистички садржаји, као и негативно извештавање о насиљу према женама и припадницима мањина. Стратегија препознаје и ограничен приступ културним садржајима, нарочито у руралним срединама и институционалном смештају. У оквиру трећег посебног циља предвиђена је мера за смањење стереотипа и промовисање позитивне слике о групама у ризику од дискриминације, кроз националне кампање и активности које мењају друштвене ставове. Медији имају кључну улогу у овој мери — кроз промоцију принципа равноправности, сензибилизацију новинара и уредника, као и повећање броја садржаја који афирмишу различитости и смањују дискриминаторну терминологију и говор мржње.

Мера 2.1. **Стратегије за родну равноправност 2021–2030.** усмерена је на успостављање институционалних и нормативних услова који гарантују владавину права и једнак приступ правди без родно засноване дискриминације. Циљ је уклањање препрека у остваривању права жена и маргинализованих група, као и унапређење компетенција актера који раде на заштити равноправности. Мера обухвата едукацију о

[242] „Сл. гласник РС", бр. 83/2014, 103/2015, 108/2016, 161/2020, 129/2021, 142/2022, 92/2023 и 51/2025
[243] Доступно на: https://savetzastampu.rs/dokumenta/kodeks-novinara-srbije/

родним стереотипима и предрасудама, јачање институционалних капацитета и механизама за примену принципа равноправности, као и информисање јавности, нарочито рањивих група, о значају родне равноправности и људских права за демократски развој.

Стратегија за спречавање и борбу против родно заснованог насиља према женама и насиља у породици (2021–2025)[244] указује да су ови облици насиља и даље широко распрострањени, а да медији често својим извештавањем доприносе њиховој нормализацији. Сензационализам, мизогини и сексистички садржаји и непоштовање достојанства жртава представљају кључне проблеме. Мера 1.4. стратегије има за циљ унапређење медијског извештавања, кроз подизање професионалних стандарда, елиминисање сензационализма и јасну осуду свих облика насиља, уз поштовање достојанства и приватности жртава. Такво извештавање треба да промовише културу ненасиља и равноправности, као и информисање јавности о превенцији и подршци жртвама. Мера обухвата и поштовање саморегулаторних и регулаторних стандарда те континуирану едукацију новинара о етичком и родно сензитивном извештавању, посебно када је реч о женама из вишеструко дискриминисаних група.

Стратегија развоја система јавног информисања 2020–2025.[245] истиче да је социјална укљученост један од кључних услова медијског плурализма. Медији треба да буду отворени према групама у ризику од искључености — укључујући жене, које су и даље недовољно заступљене и стереотипно приказиване. У стратегији је наглашено да се женска достигнућа и стваралаштво ретко афирмишу, док су жене из рањивих група често потпуно невидљиве у медијима. Мера 3.3. предвиђа да јавни медијски сервиси буду независни, професионални и одговорни, уз обавезу да производе садржаје од значаја за све друштвене групе — жене, децу, старије, рурално становништво, особе са инвалидитетом и мањинске заједнице.

5.3. Опис стања и пракса Повереника

5.3.1. Представљање жена у медијима: између стереотипа и равноправности

Посебни извештај Повереника из 2015. године указао је да је слика жена у медијима стереотипна и дискриминаторна, а извештавање често сексистичко и омаловажавајуће. И у периоду 2015–2025. године, упркос појединим позитивним помацима, родни стереотипи остају присутни, нарочито у телевизијским форматима и дигиталним медијима, где се жене и даље приказују кроз призму изгледа, емоционалности или подређености мушкарцима.

Увредљиво поређење жена са домаћим животињама у телевизијској емисији

Поступак је вођен поводом притужбе удружења грађана против телевизије са националном фреквенцијом, водитеља и аутора емисије, главног и одговорног уредника, као и директорке телевизије, због дискриминације на основу пола. У притужби је наведено да је 9. августа 2020. године у емисији емитованој на

[244] „Сл. гласник РС", бр. 47/2021
[245] „Сл. гласник РС", бр. 11/2020

телевизији водитељ изнео поређење метода лечења стерилитета код жена са методама оплодње домаћих животиња, конкретно крава, користећи изразе који су понижавајући и увредљиви.

У изјашњењима водитеља и уредника наведено је да је коментар дат на „невешт начин“, али без намере да се било ко увреди. РЕМ је, међутим, изрекао телевизији меру привремене забране емитовања спорне емисије у трајању од 15 дана. Повереник је у поступку утврдио да су изнети ставови узнемиравајући и понижавајући за све жене, нарочито за оне које се налазе у поступку вантелесне оплодње, чиме је повређено њихово достојанство. Телевизији је препоручено да уклони спорни садржај са YouTube канала или да објави извињење, као и да убудуће осигура поштовање прописа о забрани дискриминације.

Овај случај јасно показује да сексизам у медијима није изолована појава, већ дубоко укорењен образац који захтева системску реакцију и доследну примену прописа. Медијски наратив који жене приказује као емоционално рањиве, мање компетентне или их своди на физички изглед учвршћује неједнакост и подрива њихов професионални и лични интегритет. Уместо да се афирмишу као стручњакиње, доносиоци одлука или активне учеснице у јавном животу, жене се и даље најчешће приказују кроз улогу жртве, приватне околности или изглед.[246]

„Жена као сексуални објекат, мајка, домаћица или жртва насиља – слика жене у медијима. То, нажалост, без дилеме, потврђују сва досадашња истраживања медијског садржаја (...)“, упозорила је проф. др Смиљана Милинков.[247] И проф. др Сњежана Миливојевић наглашава: „Лице озбиљне штампе и даље је мушко, а тело ревијалне штампе женско — новине су мушке, само су понеке стране женске.“[248]

Ови налази показују да медијско представљање жена није само питање њихове видљивости, већ и начина на који се оне приказују – кроз стереотипне и дискриминаторне обрасце који нарушавају достојанство и равноправност.

Дискриминаторни садржај у ауторском тексту о Истанбулској конвенцији

Поступак је покренут поводом притужбе удружења грађана против аутора текста „Џендеризација Србије: Насиље над већином“, због дискриминације на основу пола, родног идентитета и сексуалне оријентације. У тексту је Истанбулска конвенција представљена као „тзв. родна или квир идеологија“ која наводно подрива породицу, веру и „биолошки опстанак народа“, уз негирање фемицида и ширење дезинформација.

Повереник је утврдио да текст не приступа теми објективно, већ износи ставове који подстичу предрасуде и нетрпељивост према ЛГБТ+ особама, посебно трансродним и интерсексуалним. Такви садржаји вређају достојанство и стварају непријатељско окружење. Аутору је препоручено да објави извињење и убудуће поштује прописе о забрани дискриминације.

Ови примери указују на континуитет дискриминаторних образаца у јавном дискурсу. Медијски простор у Србији и даље систематски раздваја „мушке“ од „женских“ тема —

[246] Ибид.
[247] Доступно на: https://voice.org.rs/zena-u-medijima-zrtva-domacica-supruga-seks-simbol/
[248] Владимир М. Почуч, Репрезентовање жена у медијима, Министарство одбране, Војно дело, 2/2015

не само по садржају, већ и по избору саговорника, визуелним представама и начину уоквиривања вести. Мушкарци доминирају у областима политике и економије, док су жене чешће присутне у рубрикама о култури, моди и приватном животу.

Према подацима Глобалног мониторинга медија „Ко прави вести“, жене у Србији у темама политике и економије учествују између 14% и 28%, док у областима забаве и уметности њихова заступљеност достиже 44%. Ипак, чак две трећине појављивања односи се на лично сведочење, док тек 8% жена медији представљају као експерткиње.[249]

Пракса Повереника показује да се неравноправност често огледа и у начину визуелног представљања жена: на фотографијама су ређе, а кад јесу – фокус је на телу уместо на професионалном идентитету. Фотографије жена прате текстове у којима нису главне актерке, а визуелно их смештају у унапред задате родне кодове – заводљиве, обнажене или скрушене. Поводом Међународног дана толеранције, Повереник је указао на пример насловне стране дневног листа „Ало“, на којој је објављена фотографија обнажене жене уз текст са претњама смрћу. Оцењено је да такав садржај релативизује насиље, злоупотребљава женско тело и вређа достојанство жена.

У истом контексту, Повереник је организовао конференцију посвећену равноправном учешћу жена и мушкараца у јавном животу и представио публикацију „Медији, род и извештавање у ванредним ситуацијама“,[250] са практичним препорукама за јачање професионалних стандарда и родне осетљивости у извештавању. Такође, 2023. године Повереник је објавио приручник за новинаре и новинарке – Борба за равноправност,[251] са циљем да објасни појам једнакости и феномен дискриминације, као и његове појавне облике, укључујући дискриминацију на основу пола и рода, како би се представили начини на које се може испољити дискриминација, а све у циљу његовог препознавања у пракси и превенције од стране новинара. Да би се разумеле обавезе у том смислу, као и механизми заштите од дискриминације, у овом приручнику је представљен антидискриминациони правни оквир, као и новинарски кодекс и релевантна медијска регулатива. Дате су и препоруке за недискриминаторно извештавање, које би требало да служе као путоказ медијским радницима када извештавају о друштвено важним темама и положају припадника одговарајућих друштвених група.

Медији имају снажан потенцијал да буду савезници у промоцији родне равноправности, али је за то неопходно систематско ородњавање садржаја, континуирано праћење питања равноправности и обезбеђивање уравнотеженог присуства жена и мушкараца у свим темама. Имајући у виду да жене чине више од половине становништва, њихова видљивост, глас и стручност морају бити равноправно заступљени у медијском простору – као питање друштвене одговорности и поштовања основних људских права.[252]

[249] Мирјана Миросављевић Бобић и др, Изоштравање медијске слике – представљање жена у дневним новинама у Србији, Бефем, Београд, 2019.
[250] Доступно на: https://ravnopravnost.gov.rs/rs/mediji-rod-i-izvestavanje-u-vanrednim-situacijama/
[251] Доступно на: https://ravnopravnost.gov.rs/prirucnik-za-novinare-i-novinarke-borba-za-ravnopravnost/
[252] Душанка Пејовић, Приручник за родно одговорно новинарство, UNDP, Подгорица, 2022.

5.3.2. Сексизам у медијским садржајима

Према Препоруци CM/Rec(2019)1 Савета Европе, сексизам је сваки чин, гест, визуелно представљање, изговорена или писана реч, пракса или понашање засновано на идеји да је особа или група инфериорна због пола, које се јавља у јавној или приватној сфери, онлајн или офлајн, и које има за циљ или последицу кршење достојанства, повреду права, изазивање физичке, сексуалне, психолошке или друштвено-економске штете, као и одржавање и јачање родних стереотипа. Сексизам је дубоко укорењен у историјске односе моћи између жена и мушкараца и присутан је у свим сферама – од приватне комуникације до медија, дигиталног окружења и друштвених мрежа. Може бити почињен према појединки или групи, али и колективно доживљен, чак и када нико није директно циљан – као у случају сексистичког оглашавања или визуелних садржаја који жене своде на физички изглед. Такви обрасци не само да нормализују дискриминацију, већ и продубљују предрасуде о „пожељним“ родним улогама, чиме се одржава неједнакост и нарушава достојанство жена у јавном простору.[253]

Сексистичко рекламирање прехрамбених производа

Поступак је покренут по притужби две грађанке против угоститељске радње због реклама које омаловажавају и вређају жене, сводећи их на физички изглед и делове тела. Спорне рекламе приказивале су жене у интимном рубљу, са еротизованим наглашавањем груди, задњице и ногу, уз слогане попут „Nije svaka pizza ista!“, са јасном сексуалном конотацијом.

Повереник је утврдио да су овакви садржаји узнемиравајући и понижавајући, јер повређују достојанство жена и промовишу сексистичке стереотипе. Дато је мишљење да је повређен Закон о забрани дискриминације и препоручено уклањање свих спорних реклама и објава са друштвених мрежа.

Другим речима сексизам се заснива на уверењу да су жене, као друштвена група, мање вредне од мушкараца. Пракса Повереника показује да, иако се може манифестовати и према мушкарцима, најчешће погађа жене и девојчице, нарочито када одступају од друштвено очекиваних улога. У појединим срединама, услед дубоко укорењених традиционалних образаца и културолошких норми, поједина понашања се уопште ни не препознају као сексистичка.

Новинарка Јована Глигоријевић указује на феномен „зла баналности“: наизглед безазлени садржаји типа „три начина да га заведете“ или „пет сигурних знакова да му се свиђаш“, у комбинацији са ниском медијском писменошћу, учвршћују стереотипе у императивној форми („мораш да будеш оваква“, „немој да говориш то и то“).[254] Под маском забаве, овакви наративи нормализују сексизам и одржавају неравноправност, док јавне полемике које из њих произлазе често прерастају у вређања и осуђивање жена. Екстремни облик сексизма – мизогинија – испољава се кроз отворено омаловажавање, мржњу и искључивање жена.[255]

[253] Савет Европе, Препорука CM/Rec(2019)1 о превенцији и сузбијању сексизма, 2019.
[254] Доступно на: https://voice.org.rs/zena-u-medijima-zrtva-domacica-supruga-seks-simbol/
[255] Проф. др Јелена Вучковић, Медијске услуге и сексизам, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац, 2022.

Сексистички коментар у телевизијској емисији

Поступак је покренут поводом притужбе удружења грађанки против једног радио-дифузног предузећа због сексистичког питања водитеља упућеног проф. др Дарији Кисић Тепавчевић у емисији емитованој 20. априла 2020. године. Водитељ је, уз наглашавање њеног пола, питао „зашто је на терен отишла жена, а не мушкарац“, описујући ситуацију као „најближу ратном стању“.

Повереник је утврдио да изјава садржи родне стереотипе и имплицира сумњу у способност жена да обављају одговорне и ризичне задатке, без обзира на стручност. Намера водитеља није релевантна, јер је ефекат изјаве дискриминаторан. Закључено је да су водитељ, радио-дифузно предузеће и главни и одговорни уредник повредили одредбе Закона о забрани дискриминације, уз препоруку обуке запослених о родним стереотипима и улози медија у промоцији равноправности, као и обавезу уредничког тима да убудуће обезбеди поштовање прописа.

Овај и слични случајеви показују најчешћи медијски образац: довођење у питање професионалних компетенција жена кроз призму пола. Такви поступци нарушавају достојанство појединачних саговорница и учвршћују представе о ограниченим улогама жена у јавном простору. У ширем контексту, сексизам у медијима се манифестује кроз сексуализоване и расно обојене приказе жена и девојчица, извештавање које нагласак ставља на изглед жена уместо на ставове и стручност, представљање жена и мушкараца у стереотипним родним улогама и недовољну заступљеност жена као експерткиња и на позицијама одлучивања. Такви обрасци обликују перцепцију јавности и одржавају неједнакост.[256]

Даљи примери из праксе Повереника обухватају упозоравање јавности на типичне и тешке случајеве дискриминације који садрже сексистичке и мизогине изјаве, као што је колумна Душана Марића у којој су жене представљене као искључиво заинтересоване за материјалну корист и незаинтересоване за мајчинство. Повереник је указао да овакви садржаји подржавају стереотипе и предрасуде и да сви учесници јавног живота морају показати највиши степен одговорности у комуникацији.

Слично, у случају медијских објава о Јелени Карлеуши и Огњену Врањешу, поједини медији су, упркос реакцијама надлежних институција, наставили да објављују порнографске, увредљиве и сензационалистичке садржаје који своде жену на сексуални објекат и нарушавају њено достојанство. Повереник је реаговао и на дискриминаторне и увредљиве текстове о домаћим и страним политичаркама, указујући да се тиме грубо вређа достојанство жена и подржавају штетни стереотипи.

Сузбијање сексизма није питање индивидуалне свести, већ институционалне одговорности и друштвене промене. Као централни актери у обликовању јавног мњења, медији имају дужност да својим садржајима активно доприносе превазилажењу, а не одржавању сексистичких и дискриминаторних образаца. Пракса Повереника показује раст увредљивог наратива у јавном простору – нарочито на друштвеним мрежама, у политичком говору и ТВ емисијама – при чему су најчешће мета жене, Роми и Ромкиње, националне мањине и ЛГБТИ+ заједница.

[256] Савет Европе, Препорука CM/Rec(2019)1 о превенцији и сузбијању сексизма, 2019.

Повереник је више пута нагласио да јавна реч носи посебну тежину и да су носиоци јавних функција, као и медији, обавезни да поступају одговорно и професионално. Препоручено је да медији систематски проверавају и уклањају увредљиве коментаре, нарочито у програмима уживо, и да континуирано унапређују етичке стандарде – чиме се ствара безбедан и достојанствен јавни простор.

5.3.3. Извештавање о насиљу према женама и етичка одговорност медија

Последњих година у медијима често се појављују наслови попут: „Због љубоморе убио жену, па пресудио себи“, „Кобни љубавни троугао“, „Незапамћена породична трагедија“. Иако је позитивно што се о насиљу према женама пише, начин извештавања је најчешће непримерен. Уместо да информишу и едукују јавност, медији прибегавају сензационализму који нарушава достојанство жртава и шири предрасуде.[257]

Таблоидизација је довела до тога да се о насиљу, укључујући и фемицид, извештава кршењем етичких правила. Објављују се непроверене информације, лични подаци и узнемирујуће фотографије. Наслови садрже речи попут „шокантно“, „брутално“, „хорор“. Често се износе детаљи о жртви – име, занимање, брачни статус, мишљења рођака и комшија, уз коментаре о њеном изгледу или понашању. Такво извештавање доводи до додатне виктимизације и релативизације насиља, док се починиоци понекад чак и оправдавају „љубављу“, „љубомором“ или „алкохолом“. Жртвама се на тај начин шаље порука да су саме криве, што може утицати на њихову одлуку да пријаве насиље и потраже помоћ и подршку.[258]

Мониторинг Савета за штампу, спроведен 2023. године, утврдио је 5.551 прекршај у 4.141 тексту дневних новина. Најчешћа кршења односе се на истинитост извештавања и новинарску одговорност. Овакво извештавање често шири стереотипе, оправдава насиље или пребацује кривицу на жртву. Наиме, код извештавања о сексуалном насиљу жртва се често окривљује због изгледа, места на којем се нашла када се насиље догодило или свог понашања, док се код насиља у породици постављају питања попут: „Зашто је остала у браку?“ или „Зашто није раније пријавила?“. То показује дубоко неразумевање положаја жртве у односу који би требало да јој буде најближи – породични.[259]

Релативизовање сексуалног насиља у радио емисији

Поступак је вођен поводом притужбе једне грађанке против једне радио и телевизијске куће, због дискриминације на основу пола. У притужби је наведено да су у емисији „Антидепресив“, емитованој 29. септембра 2021. године на радију, водитељи читајући одговоре слушалаца на анкетно питање „Шта бисте радили да сте невидљиви?“дискриминисали жене, а посебно жене које су преживеле сексуално и родно засновано насиље. У изјашњењу директорке медијске куће наведено је да је реч о шаљивој емисији у којој су водитељи читали поруке слушалаца на хипотетичко питање, те да такви одговори не могу представљати говор мржње нити подстицање

[257] Femplatz, Извештавање о насиљу према женама - Од сензационализма до професионализма, доступно на: https://www.femplatz.org/library/2020-08-15_Izvestavanje_o_nasilju_prema_zenama.pdf
[258] Ибид.
[259] Савет за штампу, Насиље над женама – Како медији извештавају и нормализују ову друштвену појаву?, доступно на: https://savetzastampu.rs/lat/pres/nasilje-nad-zenama-kako-mediji-izvestavaju-i-normalizuju-ovu-drustvenu-pojavu-2/

дискриминације, мржње или насиља. Истакнуто је и да је снимак емисије уништен, због чега није могао бити достављен на захтев Повереника.

Увидом у исечак емисије, објављен на друштвеној мрежи Твитер од организације „Женска солидарност“, утврђено је да су водитељи својим изјавама и реакцијама подржали и релативизовали деградирајуће и увредљиве коментаре слушалаца упућене женама, укључујући и оне који се односе на сексуално насиље. Оцењено је да је афирмативни тон водитеља допринео стварању увредљивог и понижавајућег окружења за жене, без обзира на хипотетички карактер питања анкете. Повереник је дао мишљење да су емисијом „Антидепресив“ повређене одредбе Закона о забрани дискриминације. Медијској кући је препоручено да запослене упозна са мишљењем Повереника и да убудуће води рачуна о поштовању прописа о забрани дискриминације.

Насиље у ријалити програмима више пута је изазвало реакције новинарских и невладиних организација, али телевизије са националном фреквенцијом нису сносиле последице. Жене у јавном животу, попут новинарке Жаклине Таталовић или политичарке Маринике Тепић, неретко су мете вербалног насиља у емисијама у којима су водитељи и коментатори претежно мушкарци. Када су у питању јавне личности, случајеви сексуалног и родно заснованог насиља често се сврставају у забавне рубрике. Испод таквих вести јављају се бројни коментари, који могу бити подједнако штетни као и таблоидно извештавање. Позитивни коментари могу да оснаже жртве, док негативни и подршка насилницима продубљују њихову трауму и осећај усамљености.[260]

Истраживање АЖЦ-а „Како вас жене читају“, спроведено са 163 жене које су преживеле насиље, показало је да преко 60% преживелих негативно реагује на примере лошег медијског извештавања. Оне наводе да их такво извештавање не мотивише да потраже помоћ, већ их додатно узнемирава и подсећа на трауму.[261]

Повереница је, у претходниох десет година, више пута упозоравала јавност и апеловала на све надлежне да у потпуности примењују Закон о спречавању насиља у породици и све расположиве мере заштите, наглашавајући да партнерско и породично насиље није приватна ствар, већ озбиљно друштвено и државно питање. Посебно је упозорила да медији не смеју злоупотребљавати информације из приватног живота жртве, нити кршити Кодекс новинара Србије, јер тиме нарушавају људско достојанство. Као илустрацију, повереница је упозорила јавност на сензационалистичко извештавање о случају певачице Наташе Бекчалац, где су поједини медији и коментари на друштвеним мрежама релативизовали злочин, фокусирајући се на детаље из њеног приватног живота, без јавног интереса. Такав приступ штети жртви и њеној породици и подржава патријархални став да је жена „власништво“ мушкарца, из ког проистичу различити облици насиља. Да би се тај став променио, упозорила је повереница, неопходно је разбијање родних стереотипа – а управо ту медији имају кључну улогу.

Случај пријаве сексуалног насиља глумице Милене Радуловић против Мирослава Алексића посебно је отворио питање етичких граница у медијима. С тим у вези, повереница је оштро осудила емисију на телевизији Хепи у којој су астролози, нумеролози и графолози „тумачили“ личност и судбину актера случаја, оценивши да је реч о понижавању и исмевању жртве и банализацији теме. Повереница је истакла да

[260] Ибид.
[261] Ибид.

се на овај начин чак доводи у питање истинитост пријаве, што је недопустиво. Подсетила је да су судски органи једини надлежни за утврђивање чињеница, а да је тема сексуалног насиља изузетно осетљива и захтева одговоран избор саговорника и садржаја. У вези са истим случајем повереница је оценила као неумесну и увредљиву и карикатуру објављену у недељнику НИН, наглашавајући да силовање, полно узнемиравање и остала кривична дела против полне слободе никада не смеју бити предмет хумора или сатире. У складу са Уставом Републике Србије и Европском конвенцијом о људским правима, слобода изражавања јесте широко постављена када је реч о критици јавне власти, али – како је повереница упозорила – линија која се не сме прећи јесте достојанство жртве.

Коначно, Повереник је најоштрије осудио сексистичке и мизогене изјаве из колумне Душана Марића објављене у недељнику „Афера“ 2016. године, у којој се жене оптужују да „лажно пријављују“ насиље. Такве поруке, упозорио је Повереник, релативизују насиље и шаљу опасну поруку јавности, посебно у годинама са растућим бројем случајева родно заснованог насиља са смртним исходима.

5.3.4. Медији и маркетинг: Репродукција родних стереотипа кроз рекламну индустрију

Рекламе не обликују само потрошачке навике, већ и друштвене норме и вредности. Жене се приказују као младе, витке, неговане и насмејане, чак и док обављају кућне послове. Старије жене, жене са вишком килограма или без шминке су подзаступљене у рекламама. Таква репрезентација намеће друштвена очекивања да жене увек морају задовољити одређене естетске стандарде.

Анализа „Родна димензија телевизијских реклама“ показала је да су жене у великом броју реклама и даље представљене у традиционалним улогама — као домаћице у кецељама, усмерене на чишћење, прање и негу породице, уз истовремено инсистирање на њиховом изгледу и привлачности.

Рекламирање стереотипа – „Златокоса спремна да рађа“

Мишљење је донето у поступку поводом притужбе која се односила на рекламни билборд за пољопривредни производ, постављен на уласку у једно војвођанско место, у којем је жена приказана као „спремна да рађа“ и представљена у форми огласа упућеног „газдама“. Подноситељка притужбе је навела да је реч о шовинистичкој и увредљивој поруци. У изјашњењу привредног друштва које је објавило рекламу наведено је да је лик жене замишљен као симбол плодности и да намера аутора није била да било кога увреди, уз напомену да је реклама уклоњена након реаговања јавности.

У поступку је утврђено да је спорна реклама омаловажавајућа за жене, јер их своди на објекат и промовише стереотип да је њихова једина друштвена улога да рађају, што је у супротности са антидискриминационим прописима и подржава родне предрасуде. Повереник је дао мишљење да је објављивањем оваквог садржаја прекршена забрана дискриминације и препоручио да се убудуће не објављују рекламе које вређају достојанство жена или подржавају родни стереотипи, као и да се у редовном пословању води рачуна о поштовању прописа о забрани дискриминације.

Овакви прикази нормализују идеју да жена мора истовремено бити и вредна и лепа, док се мушкарци, када се појаве, најчешће постављају у позицију надмоћи или „помагача“ који потврђује женин труд. У рекламама намењеним мушкој публици, жене су, пак, сведене на сексуализоване симболе — тела без гласа и идентитета, која прате аутомобиле, пиво или луксузне производе. Овакав визуелни језик одржава асиметрију моћи и учвршћује стереотип о жени као објекту, а не као равноправној учесници јавног живота.[262] Сличан образац забележен је и у случају сексистичке рекламе за продају половних аутомобила, која показује како се жене у оглашавању често користе као средство маркетиншке привлачности и симбол потрошачке вредности.

Сексистичка реклама за продају половних аутомобила

Поступак је покренут по притужби грађанке против једног привредног друштва због рекламе уз слоган „Зар је важно што ниси био први?“, на којој је жена приказана као сексуални објекат ради привлачења мушке публике. Рекламом се повлачи паралела између „половног аутомобила“ и жене која је имала више партнера, чиме се жена поистовећује са робом и вреднује по броју „власника“.

Повереник је утврдио да реклама промовише сексизам и стереотипне улоге, приказујући жену као средство продаје и симбол подређености. Истакнуто је да овакви садржаји, иако често представљени као хумор, одражавају патријархалне обрасце и доприносе друштвеној неравноправности. Повереник је дао мишљење да је објављивањем ове рекламе повређено достојанство жена, те препоручио уклањање огласа, усвајање Кодекса равноправности и поштовање прописа о забрани дискриминације.

Повереник је више пута упозоравао јавност на дискриминаторне рекламне садржаје који вређају и понижавају жене, попут билборда у Војводини којима се један пољопривредни производ на омаловажавајући начин доводио у везу са женама, сводећи их на објекте и репродуктивне улоге. Повереник је позвао све актере јавног живота, укључујући компаније и маркетиншке агенције, да поштују прописе и професионалне стандарде, уздрже се од увредљивих, сексистичких и дискриминаторних садржаја и своју креативност усмере на форме које поштују достојанство жена.

5.3.5. Медији у огледалу равноправности: Глас новинарки

На глобалном нивоу, посебно након појаве #MeToo покрета, све већа пажња посвећује се родно заснованом насиљу у јавној сфери, укључујући и сектор медија. Извештај Специјалне известитељке Уједињених нација за насиље према женама из 2020. године указује да су новинарке посебно погођене сексуалним узнемиравањем и родно заснованим насиљем – како на радном месту, тако и у дигиталном простору. Поред директних напада, од новинарки се често очекује да се уклапају у стереотипизоване и сексуализоване представе о женама, при чему неравноправни односи моћи додатно

[262] Доступно на: https://remaster.ff.uns.ac.rs/materijal/punirad/Master_rad_20191024_kom_380008_2018.pdf

погоршавају њихов професионални положај.[263] Поред изложености насиљу, у извештају УН из 2020. године наводи се и низ других системских препрека: нефлексибилно радно време, неприступачност услуга бриге о деци, неадекватне политике родитељског одсуства и негативни друштвени ставови, који доприносе институционалној клими у којој се женски професионални допринос маргинализује.[264]

Економска несигурност додатно компликује положај жена у медијима. Анкета „Жене у медијима" показује да 41,4% испитаних новинарки у Србији зарађује мање од републичког просека. Једна новинарка сведочи: „*Што се тиче односа мушкараца и жена у редакцији, моје искуство говори да су УВЕК за исте послове имали веће плате. Никад ми неће бити јасно зашто је то тако! Такође, када се примају нови сарадници, увек су више добродошли мушкарци...*"[265]

Дискриминација на основу изгледа додатно отежава професионални живот новинарки. Чак 26,5% испитаница наводи да су биле дискриминисане због физичког изгледа, што се често преплиће са искуствима сексуалног узнемиравања: „*Нажалост, спољашњи изглед је често најважнији. Чак и од образовања, стручности...*"; „*Постоје медији у којима новинарке треба да изгледају као естрадне личности да би имале своју шансу.*"[266]

Ејџизам представља додатни облик дискриминације. Више од трећине новинарки из Србије уочава дискриминацију на основу старосног доба – било да су младе (па се перципирају као неозбиљне) или старије (па се сматрају мање пожељним за телевизијски ангажман): „*Увек ће саговорник радије да прича са млађом женом него са старијом јер мисли да може да је изманипулише јер 'ништа не зна'. Када жена изгради каријеру, нема више тај проблем.*"[267]

Сексуално узнемиравање остаје присутна и често некажњена појава. Чак 29,1% новинарки наводи да га је лично доживело, при чему се напади дешавају у редакцији, на терену или током студирања. Највећи број случајева остаје непријављен: „*Уредник ми је послао фотографију свог полног органа. Када сам пријавила, одговор је био: 'Он је такав' (...)*"; „*Саговорник ми је говорио да изгледам секси. Пољубио ме је у руку, звао ме и завршавао разговоре са 'љубим Вас'...*"[268]

У пракси Повереника забележен је случај у којем је повереница реаговала поводом непримерене и увредљиве изјаве тадашњег министра одбране Братислава Гашића („Волим новинарке које лако клекну") упућене новинарки током јавног догађаја, оцењујући да је реч о недопустивом и увредљивом обраћању које вређа достојанство жена и подстиче родне стереотипе. Повереница је подсетила да јавни функционери имају посебну обавезу да својим поступањем доприносе поштовању људских права и родне равноправности, као и да се уздрже од порука које могу подстаћи дискриминацију. У конкретном случају министар се накнадно извинио, а Повереница је указала да тај догађај представља важну опомену носиоцима јавних функција о потреби примереног и поштовања достојанства саговорника.

[263] Вељко Милић и др, Перцепције социоекономског положаја новинара и медијских радника у Војводини, Независно друштво новинара Војводине, ОЕБС, Нови Сад, 2021.
[264] Ибид.
[265] Peaceful Change initiative, Жене у Медијима - Србија Анкета, доступно на: https://peacefulchange.org/wp-content/uploads/2023/03/serbia_sr.pdf
[266] Ибид.
[267] Ибид.
[268] Ибид.

Проблем усаглашавања приватног и професионалног живота такође је изражен. Иако само 12,6% новинарки, које су мајке, сматра да им је каријера трпела због мајчинства, чак 78% наводи да је приватни живот трпео због посла, а 70% да породичне обавезе утичу на каријеру: „*Радила сам по 13–14 сати, то је био један од разлога за развод. Морала сам да абортирам јер нисам желела да стварам социјални случај од себе и детета*“; „*Уредници пиште што нисам увек доступна. Деца пиште што нисам с њима. Фуј, не повратило се никоме.*“[269]

Онлајн простор постао је нова арена за угрожавање безбедности новинарки. НУНС је 2020. године евидентирао 151 напад, од којих је 69 било усмерено на жене, а већина се догодила на интернету. Претње новинаркама укључивале су мизогине поруке, сексуално узнемиравање и претње угрожавањем живота и безбедности породице. Истраживање НУНС-а „Онлајн напади на новинарке“ показује да 70% новинарки сматра да државни органи не реагују адекватно, а свега 17% је претње пријавило полицији или тужилаштву.[270]

Може се закључити да положај новинарки у Србији указује на вишеслојну дискриминацију, која се манифестује кроз економске, професионалне и безбедносне препреке. Уклањање ових баријера захтева истовремено деловање институција, медијских послодаваца, струковних удружења и шире јавности, у циљу обезбеђивања безбедног, праведног и достојанственог радног окружења за жене у медијима.

5.3.6. Родна (не)равноправност у сектору културе

Исти родни обрасци који опстају у медијима преливају се и у културу, само преобучени у уметнички израз – кроз филм, музику, позориште, плес и друге форме. Културне институције тако не само да понављају постојеће обрасце, већ их учвршћују као естетске норме које се сматрају прихватљивим, па чак и пожељним. Управо зато, у овом извештају култура добија посебан значај као самосталан, али тесно повезан сегмент са медијима: она није само простор стваралаштва, већ и арена у којој се обликују, одржавају и нормализују родне неједнакости. Њен утицај на друштвену свест, вредности и обликовање идентитета чини културу једним од кључних поља за унапређење родне равноправности.

Жене режисерке чине свега 26% аутора европских играних филмова, а њихов удео у филмској продукцији износи око 30%. У техничким улогама, као што су снимање и музика, тај проценат је још нижи.[271] Чак и када жене стекну образовање и приступ професионалним приликама, бројне препреке и даље ограничавају њихов утицај у областима као што су филм, позориште и музика. Слична неравноправност препозната је и у процесима вредновања књижевног стваралаштва.

---

[269] Ибид.

[270] Раде Ђурић и Никола Јовић, Онлајн напади на новинарке, Независно удружење новинара Србије, доступно на: https://safejournalists.net/wp-content/uploads/2020/12/onlajn-napadi-na-novinarke.pdf

[271] Доступно на: https://www.obs.coe.int/en/web/observatoire/2023-press-releases/-/asset_publisher/0t9kVBabnI8V/content/only-26-of-directors-of-european-feature-films-are-women?utm и https://www.obs.coe.int/en/web/observatoire/-/the-proportion-of-women-in-european-film-production-only-increased-by-5-since-2015.?utm

Препорука мера за унапређење родне равноправности у процесу доделе НИН-ове награде

Током процеса жирирања и избора за НИН-ову награду за најбољи роман године, Поверенику је више пута указивано на могућу посредну маргинализацију женског књижевног стваралаштва. Истакнуто је да међу финалистима награде није било жена, те да је од установљавања награде до сада свега пет књижевница добило ово признање. Указано је и на састав жирија, у којем је у текућој години била само једна жена, док су преостала четворица чланова били мушкарци, што не одражава стварни допринос жена савременој књижевности.

Повереник је подсетио да јачање родне равноправности у култури доприноси изградњи демократских вредности и развоју друштва, имајући у виду истовремено и допринос жена култури у Србији и утицај који књижевност и женски ауторитети имају на формирање нових родних дискурса. Без улажења у критеријуме за избор романа, Повереник је 2021. године упутио главном уреднику НИН-а препоруку да приликом наредног именовања жирија предузме мере ради остваривања начела родне равноправности. Већ 2022. године књижевница је добила НИН-ову награду.

Према доступним анализама и запажањима стручњака из области културе, у књижевним и филмским делима жене су и даље често представљене као прототип неморала и непоузданости, док традиционална култура негује мит о мушкарцу као хероју, спасиоцу и вођи. У области плеса приметна је подела на форме које се сматрају „допуштеним“ за жене и оне које то нису, при чему се женски плес често посматра као забава, а не као креативни чин и облик слободе. Иако институције културе запошљавају велики проценат жена, оне и даље немају једнак приступ водећим позицијама.

Подршка женском културном стваралаштву на конкурсима Министарства културе и информисања

Поступак је вођен поводом притужбе савеза феминистичких организација против Министарства културе и информисања због дискриминације на основу пола у конкурсном финансирању пројеката у 2019. години. Подноситељке притужбе навеле су да ниједна женска организација која се бави афирмацијом женске културе није добила подршку. У изјашњењу Министарства наведено је да се конкурсно суфинансирање спроводи у складу са прописаним критеријумима и приоритетима јавних политика, те да родна равноправност може бити критеријум само ако је експлицитно наведена као циљ пројекта.

Анализом је утврђено да, иако није било основа за утврђивање дискриминације, број подржаних пројеката који промовишу женско културно стваралаштво остаје низак. Повереник је препоручио Министарству да уведе посебне, афирмативне мере ради постизања пуне равноправности, заштите и напретка жена у области културног стваралаштва.

Истраживање „Родна равноправност за културну разноликост“ које је спровела Асоцијација Независна културна сцена Србије уз подршку UNESCO-а показало је да жене у културном и креативном сектору у Србији раде у несигурним условима, често су недовољно плаћене, изложене сексуалном узнемиравању и насиљу и без адекватне подршке у усаглашавању приватног и професионалног живота. Раднице у култури

потврђују да је радни дан готово непрекидан, да су плате ниске, а политички утицај на институције културе снажан. Потцењивање компетенција, потплаћеност и притисак да се истовремено испуне породичне и професионалне улоге доводе до хроничног умора и прегоревања. Подаци из истраживања Асоцијације Независна културна сцена Србије додатно упозоравају: 65% испитаница током школовања било је изложено ласцивном говору, 35% непожељним додирима, а 10% сексуалном насиљу; на радном месту, ласцивном говору било је изложено 70% жена, непожељним додирима 26%, сексуалним уценама 8%, а сексуалном насиљу 5%.[272] Глумица Јелена Галовић сведочи: „*Скренула бих пажњу на то да нас и даље третирају као комад меса и неки објекат који треба да се искористи за одређену сврху (...) Ако нисмо агресивне, јако издржљиве, ако немамо 'дебеле образе', онда је врло тешко, јер морамо бити као мушкарци да бисмо добиле једнака права.*“[273] Кантаторка Александра Бајић додаје: „*Мора се прво проћи кроз гомилу предрасуда (...) Ако се облачи изазовније, није схваћена озбиљно, а ако не жели тако да се облачи, онда је досадна и није довољно женско.*“ [274]

У области културе, Повереник је активно доприносио промоцији родне равноправности кроз сарадњу са институцијама и међународним организацијама. У сарадњи са Галеријом Матице српске реализована је изложба „Перцепције – Жена по мери друштва?“ и трибине о утицају културе на родне обрасце, у сарадњи са British Council-ом. Активности су обухватиле и учешће у обележавању Месеца ромског женског активизма и подршку иницијативама против дечјих бракова. Посебна пажња посвећена је култури и јавном дискурсу као просторима за промоцију равноправности – тако је, поводом Међународног дана жена, свечано отворен „Салон Нобеловки“ у Музеју књиге Адлигат, стална поставка посвећена добитницама Нобелове награде. Повереник је 2023. године у сарадњи са Универзитетском библиотеком „Светозар Марковић“ подржао изложбу „Права жена у културном наслеђу Србије“, уз организовање Вики-маратона посвећеног изради страница о родној равноправности на Википедији. Током 2024. године настављен је културни циклус посвећен промоцији женских достигнућа изложбом „Великанке српске културе“, реализованом у Дому Јеврема Грујића и Канцеларији за културну дипломатију, уз радионице за средњошколце о антимизогиним вредностима. У истом периоду, Повереник је упутио препоруку мера ради веће заступљености жена у САНУ, која је у овом циклусу усвојена – 12 жена стекло је услове за дописно чланство, једна за иностран, а четири су постале редовне чланице. Изменама Статута САНУ уведен је члан који прописује да се при избору нових чланова мора водити рачуна о родној равноправности. Повереница је са председником САНУ разговарала о даљим корацима за постизање праведније заступљености жена у академији.

5.4. Између закона и стварности: Закључно разматрање

Слику жена у медијима и култури и даље у великој мери обликују дубоко укорењени родни стереотипи и сексистички обрасци. Уместо реалног и равноправног приказа,

[272] Независна културна сцена Србије, Незавидан положај жена у култури Србије, 2023, доступно на: https://www.seecult.org/nezavidan-polozaj-zena-u-kulturi-srbije/
[273] Доступно на: https://oradio.rs/sr/vesti/drustvo/aktivizam/sto-je-vise-novca-u-kulturi-to-je-manje-zena-u-toj-oblasti-11173.htm
[274] Ибид.

жене се често своде на физички изглед, улогу жртве или сензационалну вест, док њихова стручност, лидерство и креативност остају у другом плану. Поједини медији и културне институције, избором тема и начина представљања, не доприносе превазилажењу ових образаца, већ их често учвршћују. Последице таквог приступа превазилазе сферу културе – оне обликују тржиште рада, политичко учешће, образовне могућности и друштвени положај жена.

Недоследно реаговање или изостанак институционалног одговора на сексистичке и дискриминаторне садржаје шаље поруку да су такве праксе друштвено прихватљиве. Тиме се подривају напори у борби против дискриминације и слаби поверење грађана у делотворност система заштите људских права.

Одговорност медија и културних актера подразумева не само поштовање прописа, већ и активно унапређивање професионалних стандарда у циљу изградње родно осетљивог јавног простора. Промена начина на који се жене приказују – као компетентне, креативне и равноправне учеснице у друштву – предуслов је стварне равноправности. Доследна примена закона, систематично праћење медијских и културних садржаја и редовно извештавање о постигнутим резултатима представљају кључне механизме за успостављање трајних стандарда равноправности и поштовања достојанства свих жена.

6. Звукови тишине: Препознавање и реаговање на родно засновано насиље

6.1. На прагу поглавља

„*Насиље над женама је манифестација историјске неједнакости односа снага између мушкараца и жена, што је довело до доминације над женама и дискриминације жена од стране мушкараца и до спречавања потпуног напретка жена. Насиље над женама током целог живота у суштини произлази из културних образаца понашања, посебно из штетних последица одређених традиционалних и обичајних поступака и свих актова екстремизма везаних за расу, пол, језик или вероисповест којима се одржава нижи статус додељен женама у оквиру породице, на радном месту, у заједници и друштву (...)*“

(Пекиншка декларација и платформа за деловање, Поглавље Г, тачка 118)

Упркос учесталом уверењу да су узроци родно заснованог насиља сиромаштво, алкохолизам, породични конфликти или стрес, суштина овог феномена је сложенија. Родно засновано насиље може бити усмерено према било којој особи због њеног рода, али је у највећем броју случајева усмерено према женама управо због њиховог друштвено неравноправног положаја. Оно не произилази из појединачних околности, већ из неједнаких односа моћи између жена и мушкараца, који се репродукују кроз друштвене структуре и културолошке обрасце. Родно засновано насиље није изолован чин, већ образац понашања заснован на уверењу да је контролисање жена друштвено прихватљиво и да се њихова аутономија може ограничити.

Ти обрасци потичу из дубоко укорењених стереотипа о „природној“ женској подређености и мушкој надмоћи, као и из институционалних механизама који често не препознају или ублажавају неравноправност. Зато је родно засновано насиље више од повреде физичког или психичког интегритета жене – оно представља средство друштвене контроле и најтежи облик дискриминације који ограничава жене у свим сферама живота: у породици, на радном месту, у јавном простору и на интернету.

Ово поглавље управо зато сагледава родно засновано насиље као друштвени и институционални феномен — кроз гласове жена, податке, примере из праксе Повереника и анализу одговора система.

6.2. Нормативни и стратешки оквир

6.2.1. Међународни стандарди

Конвенција о елиминацији свих облика дискриминације жена (CEDAW) у члану 2. обавезује државе да усвоје законске и друге мере, укључујући санкције, којима се забрањују сви видови дискриминације жена. **Општа препорука бр. 19**[275] CEDAW комитета први пут је експлицитно утврдила да је родно засновано насиље облик дискриминације који озбиљно умањује могућност жена да равноправно уживају људска права, као и да је држава одговорна не само за насиље које врше јавни органи, већ и за приватне акте ако пропусти да их спречи, истражи, санкционише и обезбеди накнаду штете. **Општа препорука бр. 35** допуњује и ажурира препоруку бр. 19, утврђујући да родно засновано насиље представља и дискриминацију и повреду људских права, те један од кључних механизама одржавања подређеног положаја жена. Државе су дужне да поступају са дужном пажњом — да спречавају насиље, штите жртве, спроводе делотворне истраге, санкционишу починиоце и обезбеде приступ правди и накнаду штете жртвама. Пропуштање државе да предузме ове мере представља повреду обавеза из конвенције.

У предмету **Talpis против Италије**[276] Европски суд за људска права разматрао је случај вишегодишњег насиља у породици у којем су италијанске власти пропустиле да заштите подноситељку представке и њену децу, иако су биле упознате са ранијим епизодама насиља. Европски суд је утврдио да полиција и надлежни италијански органи нису спровели истрагу током седам месеци након пријаве, нити су предузели мере заштите, те да је реакција државе уследила тек након што је супруг подноситељке убио њиховог сина и покушао да убије подноситељку представке. Суд је закључио да су, потцењујући озбиљност насиља, својом неактивношћу, италијанске власти у суштини толерисале насиље, чиме су прекршиле обавезе из чланова 2. и 3. конвенције, као и забрану дискриминације из члана 14. Европске конвенције о људским правима.

Суд је истакао да поновљени пропусти и кашњења у реаговању, у комбинацији са постојањем раширених социјално-културних ставова толеранције према насиљу у

[275] CEDAW Општа препорука бр. 19, садржана у документу A/47/38, доступно на: https://www.legal-tools.org/doc/f8d998/pdf/&ved=2ahUKEwi4r8KY2dX

[276] Talpis v. Italy, представка бр. 41237/14, пресуда од 2.3.2017, доступно на: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-171994%22]}

породици, показују институционалну неосетљивост на родно засновано насиље. Такав приступ, према оцени Суда, доводи до системске дискриминације жена, јер држава својом пасивношћу заправо подржава обрасце насиља и шаље поруку некажњивости починиоцима.

Декларација о елиминацији насиља над женама[277] **(УН, 1993)** први је универзални документ који насиље према женама дефинише као сваки акт заснован на полу или роду који изазива или може изазвати физичку, сексуалну или психолошку повреду, укључујући претње, присилу или лишавање слободе (чл. 1.). Државе су обавезне да осуде и елиминишу насиље, без позивања на обичаје или религију као оправдање (чл. 4.), да уведу санкције, обезбеде приступ правди и подршку жртвама, спроводе превентивне мере, обучавају службенике и сарађују са женским организацијама у борби против свих облика насиља.

Резолуција 1325 Савета безбедности УН[278] први пут препознаје посебне последице оружаних сукоба на жене и девојчице и позива на њихову заштиту од сексуалног и родно заснованог насиља, као и на пуно и равноправно учешће у процесима мира и безбедности. **Резолуција 1820**[279] даље утврђује да сексуално насиље може представљати ратни злочин, злочин против човечности или геноцид, искључује таква дела из амнестијских одредби и наглашава обавезу држава да обезбеде кривично гоњење починилаца и једнак приступ жртава правди и заштити.

Препорука Rec(2002)5[280] Савета Европе први је регионални документ који насиље према женама препознаје као кршење људских права и облик дискриминације, позивајући државе да уведу мере превенције, заштите и санкционисања. На тој основи је усвојена **Конвенција Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици**, први правно обавезујући европски инструмент посвећен спречавању и борби против насиља према женама и насиља у породици. Конвенција утврђује четири стуба деловања — превенцију, заштиту жртава, процесуирање починилаца и интегрисане политике. Члан 3. дефинише насиље према женама као кршење људских права и облик дискриминације који обухвата физичку, сексуалну, психичку и економску штету. Државе су обавезне да криминализују све облике родно заснованог насиља (чл. 4–5.), осигурају једнаку заштиту без дискриминације по било ком основу и предузму мере за спречавање, истрагу, кажњавање и обештећење. Спровођење конвенције прати независно тело GREVIO, које процењује примену преузетих обавеза у државама потписницама.

У предмету **Balsan против Румуније**[281] подноситељка представке, држављанка Румуније, навела је да је њен супруг више пута био насилан према њој и њиховој деци. Насиље се интензивирало након што је покренула бракоразводни поступак. Супруг ју је више пута физички напао и претио јој, услед чега је морала да потражи и добије лекарску помоћ. Медицинску документацију користила је као доказ приликом подношења кривичних пријава против супруга тужилаштву, наводећи да је трпела понављано насиље и да ју је супруг више пута закључавао ван заједничког стана. Полиција није покренула кривични поступак, већ је изрекла само прекршајну казну,

[277] Општа препорука бр. 35, CEDAW/C/GC/35
[278] United Nations Security Council Resolution 1325 (2000), S/RES/1325 (2000)
[279] United Nations Security Council Resolution 1820 (2008), S/RES/1820(2008)
[280] Recommendation Rec (2002) 5 of the Committee of Ministers on the Protection of Women against Violence
[281] Balsan v. Romania, представка бр. 49645/09, пресуда од 23.5.2017, доступно на: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-173619%22]}

сматрајући да је подноситељка „испровоцирала сукоб“.

Европски суд је утврдио да се у периоду од више месеци понављао исти образац насиља, пружања медицинске помоћи и неадекватне реакције државних органа. Суд је утврдио повреду члана 3. (забрана мучења и нечовечног поступања) и члана 14. (забрана дискриминације) Европске конвенције о људским правима, закључивши да су власти биле упознате са насиљем и да су имале обавезу да поступе у складу са међународним стандардима који захтевају делотворну заштиту жена од насиља у породици.

Европска конвенција о људским правима и основним слободама не садржи изричите одредбе о насиљу према женама, али њене кључне норме представљају основ за заштиту од родно заснованог насиља. Члан 2. (право на живот) обавезује државе да заштите живот сваке особе; члан 3. (забрана мучења) примењује се на физичко, сексуално и психичко насиље као и нечовечно или понижавајуће поступање; док члан 8. (право на поштовање приватног и породичног живота) гарантује заштиту приватног и породичног живота, дома и преписке. Такође, у члану 14. се гарантује заштита од дискриминације. Ове одредбе чине правни оквир за развој стандарда кроз праксу Европског суда за људска права.

Предмет **Tkhedlize против Грузије**[282] односи се на фемицид над М.Т, универзитетском професорком, коју је убио њен бивши супруг након вишемесечног насиља у породици. Иако су М.Т. и њени ближњи у периоду од шест месеци поднели више од једанаест пријава полицији због насиља и претњи, ниједна мера заштите није била предузета.

Европски суд за људска права је, поступајући по представци мајке убијене жене, по први пут у предмету насиља у породици интегрисао анализу дискриминације у оквир права на живот, утврдивши повреду чланова 2. и 14. Европске конвенције о људским правима. Суд је оценио да су надлежни органи, упркос бројним доказима и директно доступним мерама заштите, показали потпуно одсуство дужне пажње у спречавању родно заснованог насиља, што је резултирало смрћу жртве. Суд је у пресуди констатовао „озбиљне пропусте“ грузијских власти – од нетачног и непотпуног прикупљања доказа, преко непримењивања било каквих мера заштите, до погрешног информисања жртве и њене мајке о њиховим процесним правима. Такво поступање довело је до потцењивања тежине насиља, изостанка процене ризика по живот жртве и потпуног игнорисања бројних претњи убиством, укључујући и оне упућене детету. Суд је посебно истакао да „у случајевима трајног породичног насиља не може бити сумње у непосредност опасности по живот жртве“, те оценио као недопустиво што надлежни органи нису покренули кривични поступак нити одредили притвор починиоцу. У пресуди је наглашено да држава није обезбедила адекватну обуку полицијских службеника за поступање у случајевима насиља према женама, нити је спровела истрагу о родно заснованој пристрасности у поступању полиције, што представља системски пропуст државе у заштити права жена на живот, безбедност и достојанство.

[282] Tkhedlize v. Georgia, представка бр. 33056/17, пресуда од 8.7.2021, доступно на: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-210854%22]}

6.2.2. Домаћи правни оквир

Устав Републике Србије јемчи неприкосновеност достојанства и слободан развој личности (члан 23.), неприкосновеност људског живота (члан 24.) и физичког и психичког интегритета, уз изричиту забрану мучења, нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања (члан 25).

Закон о забрани дискриминације забрањује свако неоправдано прављење разлике, искључивање или ограничавање, између осталог и по основу пола, родног идентитета и сексуалне оријентације. Закон дефинише појмове узнемиравања и понижавајућег поступања, као облика дискриминације, а посебно препознаје полно и родно узнемиравање.

Закон о родној равноправности[283] у члану 6. дефинише родно засновано насиље као сваки облик физичког, сексуалног, психичког, економског или социјалног насиља, као и претње таквим делима, без обзира на то да ли се дешавају у јавности или приватности. Насиље према женама означено је као кршење људских права и облик дискриминације, које доводи до физичке, сексуалне, психичке или финансијске повреде и патње. Члан 52. одређује да се посебне мере заштите жртава — попут смештаја у сигурне куће, социјалне, здравствене и правне помоћи, као и програма за спречавање даљег насиља — не сматрају дискриминацијом. Према члановима 54–55. жртве имају право на психосоцијалну подршку, бесплатну правну помоћ и социјалну и здравствену заштиту, прилагођену индивидуалним потребама, укључујући жртве из осетљивих група. Закон дефинише и специјализоване услуге: СОС телефоне, сигуран смештај, психолошку и форензичку подршку, саветовалишта и помоћ жртвама сексуалног насиља. Члан 57. обавезује Министарство и друге органе да спроводе мере превенције, едукације професионалаца, јавне кампање, као и програме подршке жртвама и онима који пријављују насиље.

Кривични законик садржи више одредаба које обезбеђују кривичноправну заштиту жена од насиља. Члан 194. дефинише насиље у породици као примену насиља, претњу, дрско или безобзирно понашање којим се угрожава телесни интегритет или душевно стање члана породице, уз строже казне у случају тежих последица или насиља над малолетним лицем. Чланови 178–182. уређују дела сексуалног насиља — силовање, обљубу над немоћним лицем, злоупотребу положаја и недозвољене полне радње, док члан 182а прописује полно узнемиравање као вербално, невербално или физичко понашање које нарушава достојанство и ствара понижавајуће окружење. Члан 138а уводи прогањање, а члан 388. трговину људима, која несразмерно погађају жене и девојчице. Закон такође препознаје и друга релевантна дела — противправно лишење слободе (чл. 132.), угрожавање сигурности (чл. 138.) и дела против части и угледа у контексту родно заснованог насиља. Посебно су значајне мере безбедности (чл. 78–90.), попут забране приближавања, комуникације и узнемиравања, које се изричу ради заштите жртве и спречавања даље виктимизације. Суд их може одредити на период од шест месеци до три године.

Породични закон прописује да је насиље у породици забрањено (члан 10.) и да свако има право на заштиту. Члановима породице сматрају се супружници и бивши

[283] Уставни суд је у јуну 2024. године донео решење број IУз-85/2021, којим се привремено обуставља примена Закона о родној равноправности.

супружници, сродници, ванбрачни партнери, лица која живе или су живела у истом домаћинству, као и лица која су у емотивној или сексуалној вези или имају заједничко дете. Законом су одређене судске мере заштите (чланови 197–200.): исељење насилника из стана, усељење жртве, забрана приближавања и приступа месту становања или рада, као и забрана даљег узнемиравања. Ове мере се изричу у хитном парничном поступку и представљају посебан механизам грађанскоправне заштите, независно од кривичног поступка.

Закон о спречавању насиља у породици[284] успоставља интегрисани систем превенције и заштите, уз координисано деловање полиције, тужилаштва, судова и центара за социјални рад. Прописане су хитне мере које полиција може одмах изрећи – привремено удаљење учиниоца из стана и забрана контакта са жртвом – у трајању од 48 часова, с могућношћу продужења до 30 дана по одлуци суда. Закон уводи мултисекторске групе за координацију и сарадњу и индивидуалне планове заштите жртава. Сви надлежни органи морају поступати хитно и координисано, а непријављивање насиља повлачи прекршајну одговорност.

Закон о полицији[285] садржи одредбе за заштиту жена од насиља. Према члану 28. када се пријави насиље или претња насиљем у породици, полицијски службеници су дужни да одмах предузму мере ради спречавања или заустављања насиља, у сарадњи са другим надлежним органима. Члан 172. прописује да полицијском службенику престаје радни однос ако је правноснажно осуђен за кривично дело насиља у породици, чиме се обезбеђује већа одговорност унутар система заштите.

Законик о кривичном поступку[286] (чланови 50–63.) обезбеђује оштећеном процесна права: подношење имовинскоправног захтева, предлагање доказа, ангажовање пуномоћника, увид у списе, приговор у случају одбацивања пријаве и могућност преузимања гоњења ако тужилац одустане од оптужбе. Посебно су значајне одредбе о „посебно осетљивом сведоку“ (чланови 103–104.), којим се омогућава заштита сведока који је, због узраста, здравља, пола или других околности, у посебно рањивом положају. Испитивање се спроводи преко органа поступка, уз присуство стручних лица и могућност коришћења видео-линка, без директног контакта са окривљеним, ради заштите достојанства и интегритета сведока.

Закон о извршењу кривичних санкција[287] уређује систем извршења казни и мера, са одредбама које су од посебног значаја за заштиту жртава кривичних дела. С тим у вези, одредбама члана 181. прописано је да у случајевима када се осуђени за кривична дела против живота и тела, против полне слободе или против брака и породице, отпушта са издржавања казне затвора, односно условно отпушта, као и у случају бекства из затвора, завод ће обавестити жртву кривичног дела. Наведено обавештење завод доставља жртви ако је она то тражила, и ако процена ризика завода указује на потребу превентивне заштите жртве.

Стратегија за родну равноправност за период 2021–2030. године, кроз Посебан циљ 2, усмерена је на обезбеђивање једнаких могућности за остваривање и заштиту

[284] „Сл. гласник РС", бр. 94/2016 и 10/2023 - др. закон
[285] „Сл. гласник РС", бр. 6/2016, 24/2018 и 87/2018
[286] „Сл. гласник РС", бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 - одлука УС и 62/2021 - одлука УС
[287] „Сл. гласник РС", бр. 55/2014 и 35/2019

људских права, са посебним нагласком на заштиту од родно заснованог насиља и дискриминације. Мера 2.3. усмерена је на унапређење безбедности жена и девојчица у јавној и приватној сфери, у складу са Истанбулском конвенцијом и Законом о родној равноправности. Обухвата унапређење правног оквира, стабилно финансирање специјализованих услуга (укључујући женске НВО), заштиту жена из осетљивих група, као и развој јединственог система евиденције и размене података о свим облицима насиља, укључујући фемицид. Циљ мере је нулта толеранција на насиље, свеобухватна заштита и подршка жртвама, санкционисање починилаца и јачање превенције, посебно у кризним и ванредним ситуацијама.

Стратегија за спречавање и борбу против родно заснованог насиља према женама и насиља у породици за период 2021–2025. године[288] има за циљ успостављање нулте толеранције на насиље, кроз унапређење знања и информисаности јавности, јачање система превенције и елиминацију предрасуда према жртвама. Предвиђено је унапређење система заштите и развој доступних, родно сензитивних општих и специјализованих услуга подршке, у складу са Истанбулском конвенцијом и домаћим прописима, како би се жртвама обезбедила ефикасна заштита и подршка. Стратегија обухвата и инкриминацију свих облика насиља, укључујући сексуално, те јачање капацитета правосуђа за адекватно процесуирање и кажњавање учинилаца, као и унапређење положаја жртава и сведока и остваривање права на правду и обештећење. Посебан акценат стављен је на развој интегрисаних јавних политика и јединственог система прикупљања и анализе података о свим облицима насиља, како би се обезбедило координисано деловање државних органа, брза интервенција, заштита жртава и ефикасна сарадња институција, уз посебну пажњу према женама из мањинских и маргинализованих група. Стратегија тежи успостављању функционалног, координисаног и родно одговорног система који гарантује женама пуно остваривање права на живот без насиља.

2020. године усвојена је **Национална стратегија за остваривање права жртава и сведока кривичних дела за период 2020-2025. године**,[289] којом су постављена три основна циља који се односе на успостављање националне мреже служби подршке, унапређење заштите жртава и сведока кривичних дела и активан рад на подизању свести о правима жртава и сведока. Након што су при Вишим судовима основане Службе за подршку жртвама и сведоцима у Београду, Новом Саду, Нишу, Крагујевцу и Новом Пазару, до краја 2024. године основане су још 4 службе у градовима: Зрењанин, Сомбор, Пожаревац и Врање.

6.3. ОПИС СТАЊА И ПРАКСА ПОВЕРЕНИКА

6.3.1. Схватање и друштвени контекст родно заснованог насиља

Појмови „родно засновано насиље“ и „насиље према женама“ често се користе као синоними, јер је већина насиља према женама почињена управо из родно заснованих разлога – односно зато што се жене, у контексту друштвених улога које им се

[288] „Сл. гласник РС", бр. 47/2021

[289] Доступно на: https://www.mpravde.gov.rs/tekst/30567/nacionalna-strategija-za-ostvarivanje-prava-zrtava-i-svedoka-krivicnih-dela-u-republici-srbiji-za-period-2020-2025-godine-19082020.php

приписују, посматрају као „слабије“, „подређене“ или „дужне да буду послушне“. Такво насиље има за циљ да одржи контролу, хијерархију и неједнаке односе моћи између жена и мушкараца, а његове последице жене осећају у физичком, психолошком, економском и друштвеном смислу. „*Сећам се како сам кроз прозор гледала друге жене које нормално иду улицом, пију кафу са пријатељима, шетају са породицом, а ја то нисам смела. Морала сам да седим код куће и радим оно што мој муж жели. За њега је жена само домаћица и, иако сам образованија од њега, нисам смела нигде да радим*“,[290] сведочи једна жена, описујући управо тај систем контроле и подређености који стоји у основи родно заснованог насиља.

Родно засновано насиље представља најтежи облик дискриминације жена и озбиљну повреду људских права која дубоко нарушава људско достојанство. Оно није појединачан чин агресије нити изоловани инцидент, већ системски образац понашања који одражава неравноправност између починиоца и жртве и тежњу да се успостави контрола над њом. Заснива се на неравномерним односима моћи и дубоко укорењеним друштвеним и културним нормама које жене – као и све особе које одступају од традиционалних родних улога – постављају у подређен положај.

Поступак пред Повереником је вођен поводом притужбе организације цивилног друштва против одборника скупштине једног града због изјава изнетих током расправе о финансијском плану за сигурну кућу. Одборник је сигурну кућу назвао „кућом од прућа“ уз коментар да „она није нека заштита женама жртвама насиља“, након чега је изјавио следеће: „Женска природа увек тражи мушкарца, не који је раван њој или испод њеног нивоа, већ изнад ње. Жена је биће најсличније Богу јер је он део својих надлежности пренео на жену. Жена је пре свега генетски програмирана за продужење врсте. Светски поредак је такав да се женама данас сугерише да деца више не треба да се доживљавају као дар Божји, већ као део потрошачке корпе који спречава приступ неким другим задовољствима. Жене имају ту могућност, и ту их је Бог обдарио тиме, без обзира шта радила у животу, свака жена се спашава материнством, чак и да је била највећа блудница, чињеница да је родила много деце, то је спашава од свега. Улагање женског капитала у каријеру је озбиљна ствар, али постоји ризик да се такав капитал који је својствен женама временом изгуби. Док девојка направи каријеру и постане самостална, такав капитал у највећој мери ишчезне“.

Повереник је утврдио да су овим изјавама промовисани сексизам и стереотипне родне улоге које жену своде на мајчинство и подређену друштвену позицију, чиме се омаловажава њено право на каријеру и равноправност. Посебно је истакнуто да овакве поруке, изречене током расправе о сигурној кући, могу обесхрабрити жртве насиља да потраже помоћ и угрозити њихов осећај сигурности. Повереник је закључио да су изјаве представљале узнемиравање и понижавајуће поступање према женама, те да су прекршене одредбе Закона о забрани дискриминације. Одборнику је препоручено да се јавно извини и да убудуће поштује прописе о забрани дискриминације.

Суштина оваквих примера показује да родно засновано насиље и сексистички говор нису изоловани догађаји, већ део ширег система вредности који нормализује

[290] Доступно на: https://www.sd.rs/sr/vesti/hronika/ispovest-zrtve-porodicnog-nasilja-bozicna-zelja-mi-je-da-se-nikada-ne-vratim-deset-godina-bije-mene-2019-01-07

неравноправност. Зато је кључно подсетити да Декларација Уједињених нација о елиминацији насиља над женама дефинише родно засновано насиље као сваки акт који резултира или може резултирати физичком, сексуалном или психолошком повредом или патњом жене, укључујући претње, присилу или произвољно лишавање слободе – без обзира на то да ли се дешава у јавној или приватној сфери. Истанбулска конвенција Савета Европе додатно прецизира да је реч о насиљу усмереном против жене зато што је жена, односно насиљу које несразмерно погађа жене, обухватајући физичко, психолошко, сексуално и економско насиље, прогањање, присилни брак, сакаћење женских гениталија, присилни абортус и стерилизацију, сексуално узнемиравање и злочине почињене под изговором „части".

Иако се у јавности родно засновано насиље најчешће поистовећује са физичким нападом, оно има више димензија – физичку, психолошку, сексуалну, вербалну (укључујући и говор мржње) и социоекономску. У пракси су најзаступљенији облици насиље у породици и сексуално узнемиравање, који најчешће обухватају комбинацију различитих форми. Насиље се јавља и у приватној и у јавној сфери – у породичним односима, на радном месту, у институцијама, школама и јавним просторима. Починиоци могу бити партнери, чланови породице, колеге, послодавци, познаници, непознате особе, па чак и представници институција.[291] Сви ови облици насиља могу ескалирати ако се на њих благовремено не реагује. Најтежи исход таквог континуитета представља фемицид – убиство жене из родно заснованих разлога, односно, зато што је жена.

Родно засновано насиље може погодити сваку особу, али најчешће погађа жене и девојчице, које су у највећем ризику од различитих облика овог насиља. Према проценама Светске банке, 35% жена широм света доживело је физичко и/или сексуално насиље од интимног партнера. Седам процената жена било је сексуално нападнуто од особе која није њихов партнер, док 38% свих убистава жена почине управо интимни партнери. Подаци УН Women указују да је 736 милиона жена – готово свака трећа – током живота доживело физичко и/или сексуално насиље. Само током 2020. године широм света убијено је 81.000 жена и девојчица, од којих је 58% изгубило живот од партнера или другог члана породице.[292]

Ови подаци указују да родно засновано насиље није појединачна појава, већ друштвени образац који одражава неједнаке односе моћи између жена и мушкараца. Оно проистиче из система вредности који нормализује контролу, доминацију и потчињавање жена. У његовој основи налазе се стереотипи о „мушкости" као снази и „женствености" као покорности; уверења о „природној" подређености и инфериорности жена и хетеронормативна очекивања која намећу одређене улоге и понашања. Тај вредносни оквир, дубоко присутан у институцијама, култури и свакодневном животу, омогућава да насиље према женама буде не само понављано, већ и у многим ситуацијама друштвено толерисано, што показује и наредни пример из праксе Повереника.

Мишљење је донето поводом притужбе грађанке против председника општине због

[291] Gender identity, gender-based violence and human rights, Gender Matters, Manual on addressing gender-based violence affecting young people, доступно на: https://rm.coe.int/chapter-1-gender-identity-gender-based-violence-and-human-rights-gende/16809e1595

[292] Lilian Kangori, Facts, FAQs, History, what you need to know about Gender Based Violence, 2022, доступно на: https://www.wvi.org/stories/facts-faqs-history-what-you-need-know-about-gender-based-violence

дискриминације на основу пола. На седници скупштине општине, он је са говорнице изјавио: „Човек може да бије жену кад стави со на сто и човек може да бије жену кад не стави со на сто.“ Подноситељка притужбе навела је да је недопустиво да се порука која оправдава насиље изговара са званичне говорнице и затражила јавно извињење, које је председник одбио. У изјашњењу је наведено да није имао намеру да вређа жене, већ да је користио „народну изреку“ као поређење. Међутим, Повереник је утврдио да се овом изјавом промовишу стереотипне родне улоге и шаље порука да је подређеност жене „природна“. Такви ставови, посебно изречени са јавне функције, могу подстаћи патријархалне обрасце који оправдавају насиље према женама.

Повереник је дао мишљење да је председник општине прекршио одредбе Закона о забрани дискриминације, те му је препоручено да се на наредној седници јавно извини свим женама и да убудуће поштује прописе о забрани дискриминације.

Да дубоко укорењени родни стереотипи и предрасуде и даље обликују јавни дискурс показује и случај у ком је Повереник утврдио повреду члана 12. Закона о забрани дискриминације поводом изјаве тадашњег министра за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, Зорана Ђорђевића, на конференцији „Жене из руралних крајева – равноправне грађанке Србије“. Министар је изјавио: „Жена не зна да поштује него да воли (…) Све жене воле богаташе, јер је жена увек сирота (…) Она увек подлегне јачем, а не лепшем и умнијем.“ Повереник је оценио да овакве изјаве представљају увредљиве родне стереотипе и препоручио министру да се убудуће уздржи од изјава којима се вређа достојанство жена.

Овакви ставови, иако не подразумевају директно оправдавање насиља, одржавају климу у којој се родна неравноправност и предрасуде доживљавају као нормалне. Када долазе од јавних функционера, они добијају тежину легитимитета и продубљују уверење да је подређен положај жена „природан“. Такви наративи утичу на друштвену свест, слабе институционалне напоре и подривају борбу против дискриминације и насиља.

Родно засновано насиље има дубоке и упорне корене. Одговорност за чин увек је на починиоцу, али се насиље подстиче и одржава комбинацијом културолошких, правних, економских и политичких фактора. Културолошки – кроз патријархалне обрасце и сексистичке норме које оправдавају мушку контролу. Правно – кроз недоследну примену прописа, неефикасну заштиту и институционалне предрасуде које обесхрабрују жене да пријаве насиље. Економски – кроз сиромаштво, зависност и ограничен приступ ресурсима. Политички – кроз недовољно учешће жена у одлучивању и изостанак јасне политичке воље за спровођење мера заштите.[293]

Повереница је током претходних десет година најоштрије осуђивала сва јавна иступања која одговорност за злочин пребацују на жртву, што представља дубоко укорењен патријархални образац и један од главних разлога због којих жене не пријављују насиље.

Посебан апел упућен је медијима, те је указано да начин извештавања директно

[293] Gender identity, gender-based violence and human rights, Gender Matters, Manual on addressing gender-based violence affecting young people, доступно на: https://rm.coe.int/chapter-1-gender-identity-gender-based-violence-and-human-rights-gende/16809e1595

утиче на то да ли ће нека жена пријавити насиље. Сензационализам, оправдавање насилника и описивање злочина као „породичних трагедија“ продубљују бол и понижење жртава. Повереница је позвала све медије да поштују професионалне и етичке стандарде и да својим извештавањем подрже, а не обесхрабре жртве.
Породично насиље није приватна ствар, већ друштвени и институционални проблем. Позиви жртвама да пријаве насиље морају бити праћени брзом, заштитном и одговорном реакцијом система – како би свако дете, девојчица и жена у Србији знале да нису саме – наглашавала је повереница у упозорењима јавности.

Родно засновано насиље погађа и ЛГБТ+ особе, које су изложене злостављању због сексуалне оријентације или родног идентитета. Иако и мушкарци могу бити жртве, број тих случајева је мањи, а обрасци и последице другачији. Заједничко свим облицима јесте да остављају дубоке последице по живот, здравље и достојанство жртава. Насиље нарушава физичко и ментално здравље, подрива самопоуздање, доводи до изолације, сиромаштва и губитка могућности за образовање и запослење. Деца која одрастају у насилном окружењу усвајају насилне обрасце понашања и трпе трајне психолошке последице. Поред људске патње, насиље има и високу економску цену – оптерећује здравствени, социјални, полицијски и правосудни систем, смањује продуктивност и доводи до губитка радних места.[294]

6.3.2. Обим и карактеристике родно заснованог насиља

Родно засновано насиље према женама у Србији и даље је широко распрострањено. Према Анкети о насиљу према женама из 2018. године, 62% жена у Србији доживело је неки облик родно заснованог насиља након 15. године, 42% сексуално узнемиравање, 22% физичко и/или сексуално насиље, а 11% прогањање. Међу женама које су биле у партнерском односу, 45% је искусило неки облик партнерског насиља – 44% психичко, 17% физичко и 5% сексуално. Насиље је изазвало физичку патњу код 46%, а психичку код 69% жена.[295]

„*Жртве насиља трпе годинама и то постаје саставни део живота – трпња постаје рутина. Пробудим се, одем под туш и ослушнем насилника да бих знала какав ће ми дан бити. Нашминкам се, исфенирам, набацим осмех од 'милион долара' и изађем напоље. Нема бољих маскера од жртава породичног насиља, маске су толико добре, да кад почнете да признајете да сте жртва људи вам тешко поверују. Насилници су често бољи глумци од најбољих глумаца, они су толико фини према остатку света, па вам то додатно отежава ситуацију у којој људе из окружења треба да суочите са правим лицем насилника. Маска се снажно залепи за лице, глума постане добра, а жртва не види излаз, уверена је да га нема, да ће завршити на списку убијених – отупи, често мисли – 'Ајде, убиј ме, не могу више*“ , сведочи жена у ситуацији насиља у породици.[296]

Према истраживању ОЕБС-а из 2018. године, спроведеном на репрезентативном узорку жена старости 18–74 године, најзаступљенији облик насиља је психичко. Поред тога, 10% жена које тренутно имају партнера навело је да су биле изложене физичком

[294] Ибид.
[295] Стратегија за спречавање и борбу против родно заснованог насиља према женама и насиља у породици за период 2021–2025. године
[296] Доступно на: https://www.nedeljnik.rs/ispovest-nasilje-u-porodici-ajde-ubij-me-ne-mogu-vise/

или сексуалном насиљу од тог партнера. Свака десета жена у Србији била је изложена прогањању.[297]

„*Свако јутро док се спремам за посао, добијам 10 до 15 пропуштених позива. С обзиром на то да сам блокирала све бројеве, ту је било преко 70 СМС картица које је купио са којих ме је позивао у периоду од 6 месеци (...) Позиви и поруке су константни, свакодневни, мејлови, ЛинкедИн налози, Инстаграм налози, то једноставно нема краја. Он има свакакве идеје које не знам коме могу да падну на памет. Поручивао је пице, правио ми је лажне резервације аутомобила у рентакару где сам радила (...) Кад улазим у ауто, трчим, закључавам се. Пре неки дан су ми стизале поруке од њега: 'Имаш три минута да изађеш или улазим унутра.' Ја сам се тада налазила на послу пошто он зна где радим. Мени је непријатно, страх ме је јер на послу не знају сви кроз шта пролазим. Нисам рекла мојим надређеним у менаџменту кроз шта пролазим јер ме је и срамота. Тресем се, тресу ми се руке када добијам такве поруке (...)*“, сведочи жена која проживљава прогањање.[298]

Оваква сведочења указују на тежину и сложеност родно заснованог насиља. Ипак, и поред бројних појединачних случајева, недостају поуздани и обједињени подаци о укупном обиму и последицама насиља према женама, укључујући податке о броју фемицида. Иако се подаци о броју убијених жена повремено достављају и јавно објављују, јединствена база која би омогућила систематско праћење трендова не постоји.[299] Према евиденцији Мреже „Жене против насиља“, током више од две деценије у Србији убијено је више од 355 жена, док је преко 400 деце остало без мајки. Починиоци су најчешће садашњи или бивши партнери, а највећи број убистава почињен је ватреним оружјем или ножем. Не постоји ни систематизована евиденција случајева у којима је убиство жене праћено самоубиством починиоца. [300]

Због тога је Повереник подржао иницијативу удружења грађанки „Femplatz“ и упутио Министарству правде формалну иницијативу за успостављање националног контролног механизма за праћење случајева фемицида. Полазећи од чињенице да ефикасан институционални одговор није могућ без систематичног праћења и анализе сваког појединачног случаја, Повереник је оценио да би успостављање оваквог механизма представљало кључни корак ка унапређењу заштите жена од насиља. Национални контролни механизам омогућио би држави да добије свеобухватну и поуздану слику о узроцима, обрасцима и последицама фемицида, као и да на основу тих података планира превентивне активности и унапређује мере заштите. Централизован систем представљао би темељ за креирање јавних политика заснованих на доказима, али и снажан инструмент за јачање одговорности институција и заштиту живота жена у Србији.

Родно засновано насиље не погађа само жене већ оставља дубоке последице и на њихову децу. Управо зато је важно сагледати размере и других облика злостављања којима су деца изложена. Прва епидемиолошка студија о злостављању деце у Србији

[297] Доступно на: https://www.womenngo.org.rs/konsultacije-za-zene/o-nasilju-nad-zenama/nasilje-nad-zenama/2071-rasprostranjenost-nasilja-prema-zenama-u-srbiji
[298] Доступно на: https://www.kurir.rs/crna-hronika/4379499/ispovest-bepgradjanke-koju-proganja-bivsi-decko
[299] Стратегија за родну равноправност за период од 2021. до 2030. године
[300] Ибид.

показала је да је 8,5% деце узраста 11–16 година доживело неки облик сексуалног насиља, при чему је 12,6% девојчица и 8,6% дечака пријавило таква искуства.[301]

„*Тешко је, ужасно тешко, силована сам са седам година од стране маминог рођака и никоме не говорим о томе јер не желим да ико више осим мене пати. Закопавам то дубоко стално. Како ваљда предатори могу да намиришу жртву наставило се дешавати и даље у основној школи (ја сам наравно себе увијек кривила и питала се како је могуће да ми се то опет дешава мора да је у мени нешто криво или да ја нешто криво радим или изгледам када се понавља).*“[302]

Сведочења попут овог показују колико дубоке и дуготрајне последице оставља сексуално насиље, али и колико је оно често праћено ћутањем, стигмом и осећајем кривице жртве. Управо такво окружење у којем се одговорност пребацује на жртве одражава дубоко укорењене друштвене ставове који одржавају толеранцију према насиљу. Према тим уверењима, насиље се посматра као приватна ствар, а жртвама се често не верује, сматра се да преувеличавају или да су саме одговорне за оно што трпе. Такве ставове понекад усвајају и саме жене, што додатно учвршћује друштвену нормализацију контролишућег понашања и љубоморе — појава које се често погрешно тумаче као израз бриге или љубави. Међутим, овде је важно нагласити да овакви ставови не произлазе из недостатка емпатије, већ из дуготрајног деловања патријархалних образаца који женама намећу одговорност за очување породице по сваку цену и интернализовања наметнутог инфериорног положаја, као и из неповерења у институције и страха од осуде окружења. У таквом амбијенту, насиље се често посматра као „породична ствар“, а не као озбиљно кршење женских људских права које захтева реакцију државе и друштва.

У стратешкој парници коју је Повереник покренуо поводом текста у којем аутор, професор на Правном факултету у Новом Саду, релативизује породично насиље, наводећи да заштита жене може зависити од тога да ли је „унела имовину у породицу“, „има љубавника“, „лоше је расположена“ или је „мушичава“, чиме жртву своди на моралне и приватне карактеристике и имплицира да поједине жене немају пуно право на заштиту, првостепени суд је утврдио да су такви ставови понижавајући и дискриминаторни према женама. Суд је закључио да је аутор изнео идеје које вређају достојанство и подстичу дискриминацију по основу пола и сексуалне оријентације. Апелациони суд је преиначио одлуку, оценивши да је реч о вредносним судовима који не представљају дискриминацију нити говор мржње, док је Врховни касациони суд потврдио такав став, нагласивши значај слободе изражавања, иако намера аутора није правно релевантна за утврђивање дискриминације и без образложења одступања од раније судске праксе у сличним предметима.

Проблем насиља према женама у Србији тесно је повезан и са поседовањем оружја. Мушкарци су власници 94,7% регистрованог ватреног оружја и починиоци 96,6% свих кривичних дела повезаних са његовом употребом. Иако је изменама Закона о оружју и муницији уведена строжа контрола издавања дозвола и обавеза редовних лекарских прегледа, поседовање оружја и даље представља озбиљну безбедносну претњу у

[301] Стратегија за спречавање и борбу против родно заснованог насиља према женама и насиља у породици за период 2021–2025. године
[302] Доступно на: https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-55740405

случајевима родно заснованог насиља. У већини регистрованих инцидената коришћено је илегално оружје, али постоје и примери злоупотребе легалног.[303]

Ови подаци указују да проблем насиља није могуће решавати искључиво кроз регулацију поседовања оружја, већ захтева свеобухватан институционални одговор и континуирано праћење спровођења мера заштите. Управо ту се показују ограничења постојећег система. Према извештају ПрЕУговор-Аларм за 2020. годину, искуства из периода пандемије COVID-19 показала су да су жене биле изложене већем ризику, док системи подршке нису били прилагођени новим околностима,[304] због чега је и Повереник реаговао. Током ванредног стања проглашеног услед пандемије COVID-19 и ограничења кретања, Повереник је Влади упутио препоруку мера ради унапређења функционисања система подршке жртвама. Препоручено је поједностављивање процедура за издавање дозвола за кретање, као и посебно праћење капацитета сигурних кућа и обезбеђивање подршке свим особама којима је овај вид смештаја неопходан, имајући у виду ризик од пораста насиља у условима изолације. Такође је предложено да се свим установама које врше смештај лица у прихватилишта за бескућнике и одрасле у кризним ситуацијама упуте јасне инструкције о поступању током ванредног стања, како би се обезбедила правовремена и делотворна заштита.

Недовољно поверење у институције и изостанак доследне реакције на одређене облике родно заснованог насиља додатно погоршавају положај жртава и утичу на перцепцију друштва о озбиљности овог проблема. Такав амбијент оставља простор за стварање и одржавање стереотипа и предрасуда, које медији својим извештавањем често продубљују. Сензационалистичко извештавање медија често садржи сексистичке и мизогине елементе, чиме се релативизује тежина злочина и додатно стигматизују жртве. Кривично процесуирање и кажњавање починилаца није довољно ефикасно, а јаз између броја пријава и броја осуђујућих пресуда остаје значајан.[305] О нормативном и институционалном одговору на родно засновано насиље, укључујући постигнућа и изазове у примени, биће више речи у наредном одељку.

6.3.3. Нормативни и институционални одговор на родно засновано насиље

Република Србија је током протекле деценије успоставила значајан нормативни оквир за спречавање и заштиту од родно заснованог насиља. Ратификовањем Истанбулске конвенције (2013) и усвајањем Закона о спречавању насиља у породици (2016), на иницијативу Поверника, постављени су темељи системског приступа борби против насиља према женама. Ипак, упркос овим корацима, спречавање и заштита нису достигли задовољавајући ниво. Законски оквир није у потпуности усаглашен са одредбама Инстабулске конвенције, а институционални одговор у пракси често остаје недовољно ефикасан.

Закон о спречавању насиља у породици остаје кључни инструмент за успостављање координисаног одговора институција. Иако су уведене обавезне лиценциране обуке за полицију и правосуђе, оне још увек нису обавезне за центре за социјални рад, који имају централну улогу у заштити жртава. Праћење примене закона показује неуједначено поступање институција и недовољно разумевање специфичних потреба

[303] Стратегија за родну равноправност за период од 2021. до 2030. године
[304] Ибид.
[305] Стратегија превенције и заштите од дискриминације 2022–2030. године

жртава, што у појединим случајевима доводи до занемаривања и секундарне виктимизације.[306] Тај недостатак институционалне осетљивости и одговорности илуструје и следећи случај.

Поступак је вођен по притужби поднетој у име једне жене против центра за социјални рад, због дискриминације на основу пола и ромске националне припадности. Жена је навела да су запослени у Центру одбили да приме њену изјаву о насиљу у породици, иако су знали да је њен бивши партнер осуђен за насиље, те су је упутили да помоћ потражи у невладиној организацији.

Према притужби, запослени су минимизовали њено искуство и поступали под утицајем стереотипа о женама и предрасуда према Ромкињама. Центар није доставио доказе да су постојали објективни разлози за одбијање пријаве, што је потврдила и Комисија Министарства за рад која је утврдила пропуст у раду.

Повереник је закључио да је Центар извршио вишеструку дискриминацију на основу пола и националне припадности. Препоручено је да Центар упути писано извињење, отклони последице дискриминаторног поступања, организује обуку за све запослене о раду са Ромкињама и женама жртвама насиља и да убудуће поштује антидискриминационе прописе.

Овај случај показује да формално постојање правних инструмената није довољно ако њихова примена није праћена едукацијом, надзором и одговорношћу институција. Поред усвајања Закона о спречавању насиља у породици, унапређење правног оквира настављено је доношењем Закона о родној равноправности (2021) и измена Закона о забрани дискриминације, као и Стратегије за спречавање и борбу против родно заснованог насиља према женама и насиља у породици (2021–2025). Закон о родној равноправности је и даље у поступку утврђивања уставности, док препоруке ГРЕВИО групе нису у потпуности спроведене.

Изменама Кривичног законика уведена су нова кривична дела – прогањање, полно узнемиравање и принудни брак – у циљу усклађивања домаћег законодавства са Истанбулском конвенцијом. Међутим, кривично дело силовање и даље није у потпуности усклађено са међународним стандардима, што указује на потребу за даљим унапређењем законодавног оквира у овој области.

Повереник је Министарству правде упутио мишљење[307] на Нацрт закона о изменама и допунама Кривичног законика (КЗ) у делу који се односи на кривична дела против полне слободе, указујући да постојећа решења нису усклађена са Истанбулском конвенцијом и Конвенцијом о правима особа са инвалидитетом. Посебно је истакнуто да поједине одредбе не обезбеђују једнаку и ефективну заштиту жртава сексуалног насиља.

Указано је на проблеме који произилазе из чланова 178. и 179. КЗ. Силовање је у важећем тексту засновано на принуди, док Истанбулска конвенција захтева инкриминацију засновану на одсуству слободно датог пристанка. Такав приступ доводи до тога да бројни облици сексуалног насиља нису препознати као кривична

[306] Ибид.
[307] Мишљење доступно на: https://ravnopravnost.gov.rs/696-24-misljenje-na-nacrt-zakona-o-izmenama-i-dopunama-krivicnog-zakonika/

дела уколико нема доказа о сили или претњи.

Повереник је оценио и да је терминологија члана 179. („душевно обољење“, „заостали душевни развој“ итд.) застарела и супротна концепту инвалидитета утврђеном Конвенцијом о правима особа са инвалидитетом, те да одржава стигму и нарушава достојанство, нарочито жена са инвалидитетом. Због тога је предложено укидање члана 179. и обезбеђивање заштите лица која нису у стању да пруже отпор у оквиру отежаног облика силовања из члана 178.

Посебан део мишљења односи се на заштиту репродуктивних права жена. Повереник је указао да члан 39. Истанбулске конвенције обавезује државе да инкриминишу медицинске интервенције које онемогућавају природну репродукцију без информисаног пристанка. Наглашено је да је ова област у домаћем праву недовољно уређена, што оставља простор за повреде права, посебно према женама са инвалидитетом у установама. Забележени су случајеви принудне стерилизације, контрацепције и прекида трудноће, због чега је предложено прецизирање члана 120. КЗ како би се јасно разликовале радње учињене уз пристанак и без пристанка.

Суштина горе наведеног мишљења Повереника јесте да се кривичноправна заштита од сексуалног и репродуктивног насиља заснује на достојанству, равноправности и аутономији сваког лица. То подразумева дефинисање кривичног дела силовање на основу одсуства пристанка, укидање дискриминаторне терминологије, јачање правне заштите жена са инвалидитетом од родно заснованог насиља и увођење јасне забране медицинских интервенција без информисаног пристанка. Овакве измене представљале би значајан корак ка пуној имплементацији Истанбулске конвенције и Конвенције о правима особа са инвалидитетом, као и ка унапређењу система заштите сексуалних и репродуктивних права жена у Србији. Такође, треба нагласити да у Србији, фемицид није инкриминисан као посебно кривично дело, већ се у пракси најчешће гони као кривично дело убиство или тешко убисто, без узимања у обзир родне перспективе овог најтежег облика родно заснованог насиља према женама.

Повереник је указао и на потребу разматрања увођења фемицида као посебног кривичног дела. Полазећи од чињенице да се број убистава жена током година не смањује и да подаци континуирано показују висок ниво родно заснованог насиља са смртним исходом, Повереник је предложио да се размотри могућност прописивања фемицида као засебне инкриминације. Указано је да фемицид, иако у садашњем систему најчешће спада у оквир кривичног дела убиства, има одређене специфичности које га суштински разликују од осталих облика лишавања живота.

У мишљењу је истакнуто да су мотиви, контекст и динамика фемицида нераскидиво повезани са родном неравноправношћу, контролом и насиљем према женама. Због тога је важно да се овај облик насиља посебно препозна у кривичноправном систему, како би се нагласила његова друштвена тежина и обезбедило адекватно санкционисање починилаца. Повереник је оценио да би увођењем фемицида као посебног кривичног дела држава послала јасну поруку о нултој толеранцији према насиљу према женама и препознала га као посебан, системски и структурни проблем.

Поред симболичког значаја, наглашена је и практична корист оваквог решења, што би омогућило централизацију и прецизније прикупљање података о убиствима жена из

родно заснованих мотива и допринело бољем планирању превентивних политика, анализа узрока и развоју ефикаснијих мера заштите. На тај начин би се успоставио јединствен систем евиденције и праћења случајева фемицида, који би омогућио координисан и заснован на доказима институционални одговор на овај облик насиља.

Посебан корак напред у заштити жртава насиља у породици представља усвајање Закона о бесплатној правној помоћи (2018), који гарантује ово право жртвама породичног насиља. Ипак, круг корисница није проширен и на све жртве родно заснованог насиља. Поред тога, потребно је и проширити круг пружалаца бесплатне правне помоћи, укључујући правне факултете и организације цивилног друштва уз јасне критеријуме лиценцирања, како би подршка била равномерно доступна на целој територији.[308]

Поступајући у оквиру законом прописане надлежности да прати спровођење прописа о забрани дискриминације и препоручује мере за унапређење равноправности, Повереник је упутио јединицама локалне самоуправе препоруку да организују или унапреде службу за пружање бесплатне правне помоћи и обезбеде потпуно информисање грађана о праву на бесплатну правну помоћ и начинима њеног остваривања. Препорука је дата након што је уочено да у појединим локалним самоуправама службе нису успостављене или функционишу формално, као и да велики број грађана, нарочито сиромашних, није у могућности да оствари ово право због недостатка информација, организационих баријера и недовољних капацитета. Повереник је указао да је бесплатна правна помоћ кључни механизам за приступ правди, заштиту од дискриминације и спречавање да сиромаштво и маргинализација постану препрека остваривању основних права, те да локалне самоуправе имају обавезу да њено пружање учине стварно доступним свим грађанима.

Према подацима Министарства за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, у Србији постоји седам лиценцираних прихватилишта за жртве насиља и десет СОС телефона за жене жртве. Ипак, географска неравномерност и ограничени капацитети услуга указују на потребу проширења и уједначавања мреже подршке.[309] На системске слабости указао је и Извештај ГРЕВИО групе Савета Европе, посебно када је реч о недостатку специјализованих услуга за жртве силовања и сексуалног насиља, недовољну подршку жртвама присилних и раних бракова и недовољну сарадњу институција са женским организацијама. ГРЕВИО је препознао и хитну потребу реформе дефиниције силовања у складу са концептом пристанка (на начин како је то указао Повереник у споменутом мишљењу на Нацрт закона о изменама и допунама Кривичног законика упућеном Министарству правде), унапређења казнене политике и повећања јавних буџетских средстава за примену мера Истанбулске конвенције.[310]

Повереник континуирано указује на ове проблеме и иницира промене. Тако је у иницијативи упућеној Министарству унутрашњих послова, Повереник указао да је потребно изменити одредбе Закона о јавном реду и миру које проституцију третирају на исти начин за жене у проституцији и за оне који користе њихове услуге. Изједначавање одговорности између неравноправних страна показује да је закон неправичан и да га треба мењати, јер сексуална експлоатација најчешће погађа жене као жртве. Због тога је потребно декриминализовати/депенализовати жене у

[308] Стратегија за родну равноправност за период од 2021. до 2030. године
[309] Стратегија превенције и заштите од дискриминације 2022–2030. године
[310] GREVIO Baseline Evaluation Report Serbia, Group of Experts on Action against Violence against Women and Domestic Violence (GREVIO), Стразбур 2019(20), доступно на: https://rm.coe.int/grevio-report-on-serbia/16809987e3

проституцији, а задржати санкционисање коришћења услуга проституције и уступања просторија у те сврхе. Током ванредног стања 2020. године, Повереник је иницирао и измену Уредбе о мерама за време ванредног стања како би се жртвама породичног и партнерског насиља омогућило да напусте стан и избегну непосредну опасност. У више наврата указано је и на потребу информисања жртава о отпуштању или бекству починилаца из затвора.

Истраживање Повереника о перцепцији жена о родној равноправности из 2024. године[311] додатно осветљава разлику између закона и праксе. Више од половине испитаница сматра да надлежни службеници нису довољно обучени да препознају и адекватно реагују на случајеве насиља, док као главне проблеме наводе неадекватне санкције и недоследну примену закона. Ови налази указују на потребу за континуираном едукацијом, јачањем институционалних капацитета и успостављањем доследне праксе у заштити жена.

Имајући наведено у виду, Повереник је, у сарадњи са Министарством унутрашњих послова и уз подршку ОЕБС-а, спровео обуке за полицијске службенике у више градова, након којих је број оних који препознају дискриминацију на основу пола порастао за 32%. Поред тога, пажња је усмерена на економско оснаживање жена, посебно када је реч о женама са села и указано на пријављивање насиља и даље утичу страх, стигма и неповерење у институције, као и недовољна сензибилисаност појединих служби. Због тога је Повererник, ради јачања њихових капацитета, наставио са одржавањем обука за запослене у центрима за социјални рад, правосуђу, инспекцијским органима и полицији.

Родно засновано насиље остаје дубоко укорењен и системски друштвени проблем. Упркос релативно развијеном нормативном оквиру, механизми заштите и даље су неуједначени, сарадња институција ограничена, а поверење жртава у систем упитно. Ради обезбеђивања доследне примене законских одредаба, потребно је унапредити међусобну координацију и усклађеност свих сегмената институционалног одговора – полиције, правосуђа, социјалних и здравствених служби – како би заштита и остваривање људских права жена били делотворни и суштински.

6.3.4. Зашто жене не пријављују насиље

Истраживање[312] које је спровео Повереник имало је за циљ да испита разлоге због којих жене које су изложене насиљу у породици, посебно оне које трпе или су у ризику од интерсекцијске дискриминације, ретко пријављују насиље институцијама. Циљ је био да се идентификују фактори који подстичу жене да се обрате за помоћ, препреке које их у томе спречавају, као и области у којима је потребно унапредити институционални одговор и мере подршке жртвама.

Резултати показују да већина жена у Србији одбацује насиље као прихватљив модел понашања и не подржава ставове који оправдавају употребу силе ради „очувања породичног достојанства“. Ипак, као што је речено у претходном тексту, у јавном мњењу и даље постоји уверење да је насиље породична ствар коју треба решавати

[311] Повереник за заштиту равноправности, Истраживање о перцепцији жена у већем ризику од дискриминације о родној равноправности, Београд, 2024.
[312] Истраживање доступно на: https://ravnopravnost.gov.rs/istrazivanje-zasto-zene-ne-prijavljuju-nasilje-u-porodici/

унутар домаћинства, што указује на снажан утицај традиционалних вредности и перцепцију да институције представљају „последњу опцију“.

Ниво поверења жена у институције у овом истраживању процењен је као умерен. Највише поверења испољено је према сигурним кућама, здравственим установама и полицији, док су најниже оцене дате јавном тужилаштву и општинској правној помоћи. Жене које су пријавиле насиље показују нешто више поверење у институције од оних које то нису учиниле, што указује на важност позитивних искустава.

Истраживање је показало да се кључни разлози због којих жене не пријављују насиље односе на страх од насилника, осећај стида и срамоте, недостатак подршке и економску или стамбену зависност. Половина испитаница навела је да немају где да оду или да страхују од осуде породице и околине. Са друге стране, подршка породице и разумевање блиске околине издвојили су се као најзначајнији фактори који би жене охрабрили да насиље пријаве.

Подаци показују да је свакој трећој жени у Србији неки облик насиља познат из личног искуства. Најзаступљенији облици су вербално и психолошко насиље, затим физичко и социо-економско, док је сексуално насиље најређе пријављивано, али и најчешће прећутано. Код већине жена које су доживеле насиље, оно се понављало више пута, а свака друга жртва навела је да је насилник био супруг или партнер. Након најтежег искуства насиља, готово половина испитаница није се обратила ниједној институцији, док се свака четврта обратила члановима породице или пријатељима, а тек свака пета полицији.

У квалитативном делу истраживања жене су указале да често не препознају све облике насиља, посебно емоционално и економско. У јавности постоји уверење да је психолошко насиље „тешко доказиво“, што додатно одвраћа жртве од пријављивања. Испоставља се да одлука да се насиље пријави не зависи превасходно од његовог облика, већ од индивидуалних околности, социо-економског положаја, породичне подршке и степена самопоуздања жене.

Мајчинство има двоструку улогу: може представљати покретач за пријаву насиља када је угрожена безбедност деце, али истовремено и разлог за ћутање из страха да ће деца остати без оба родитеља или да ће се породица распасти. Економска независност, подршка породице и окружења, као и осећај безбедности и разумевања у институцијама, значајно повећавају вероватноћу да ће жена пријавити насиље.

Жене које припадају групама подложним интерсекцијској дискриминацији – попут жена са инвалидитетом, Ромкиња, жена које живе у руралним подручјима или припадница верских и националних мањина – налазе се у посебно тешком положају. Оне су често вишеструко зависне од насилника, социјално изоловане, економски и стамбено угрожене, а институције са којима долазе у контакт нису увек приступачне, прилагођене или осетљиве на њихове специфичне потребе.

Резултати истраживања указују да је потребно јачати контролне механизме на локалном нивоу, уједначити праксу институција и повећати сензибилисаност запослених који долазе у контакт са жртвама. Недостатак поверења у институције, страх, стид и зависност од насилника остају кључне препреке у прекидању циклуса насиља. С друге стране, подршка породице, окружења и доступност сигурних и

осетљивих институционалних механизама представљају одлучујуће факторе у охрабривању жена да пријаве насиље.

6.3.5. Сексуално узнемиравање

Овај одељак посебно се бави питањем сексуалног узнемиравања, будући да га Закон о забрани дискриминације одређује као посебан облик дискриминације, али и зато што представља један од најраспрострањенијих облика насиља према женама, који у институционалној пракси и јавним политикама и даље остаје недовољно препознат и анализиран. Посебно је значајно истаћи да овај облик понашања нарушава достојанство и лични интегритет жена у различитим контекстима – на радном месту, у образовним установама, у јавном простору и у дигиталном окружењу – те захтева јединствен, свеобухватан и усклађен институционални одговор.

Законом о забрани дискриминације (члан 12.) забрањено је узнемиравање, понижавајуће поступање и полно и родно узнемиравање које има за циљ или као последицу повреду достојанства лица или групе лица по основу личног својства, нарочито када се тиме ствара застрашујуће, непријатељско, деградирајуће, понижавајуће или увредљиво окружење. Полно узнемиравање, у смислу овог закона, представља свако вербално, невербално или физичко нежељено понашање сексуалне природе које има за циљ или последицу повреду достојанства лица или његовог личног интегритета, уз изазивање страха или стварање застрашујућег, непријатељског, деградирајућег, понижавајућег или увредљивог окружења. Истанбулска конвенција додатно обавезује државе да обезбеде да сексуално узнемиравање буде предмет кривичне или друге правне санкције, укључујући помагање, подстрекавање и покушај извршења овог дела.

У пракси, Повереник поступа по притужбама које се односе на сексуално узнемиравање, доносећи мишљења и упућујући препоруке којима се указује на обрасце незаконитог поступања и потребу за обезбеђивањем делотворније интерне заштите од овог облика дискриминације. Следећи пример илуструје како се узнемиравање манифестује у пословном окружењу и какве последице има по достојанство жртве.

’Што да ме тужиш?’: Када моћ говори језиком узнемиравања

Поступак је покренут поводом притужбе запослене на факултету која је навела да ју је надређени, тадашњи декан, више пута вербално и физички узнемиравао. Током једног догађаја у кабинету, пред гостима, упутио је вулгарне коментаре на њен рачун, а неколико месеци касније ју је физички узнемирио испред кабинета секретарице, тако што ју је привукао и ухватио за груди. На њену реакцију: „Шта радиш то, за ово ћу да те тужим“, одговорио је подсмешљиво: „Што да ме тужиш зато што сам те ухватио за сису“. Притужиља је навела да су камере снимиле догађај, али је снимак накнадно нестао, што је потврдила и сведокиња.

Надређени је негирао наводе, али није понудио доказе који би их оповргли. Применом правила о пребацивању терета доказивања, Повереник је утврдио да је дошло до узнемиравања и понижавајућег поступања на основу пола, чиме су повређене

одредбе Закона о забрани дискриминације и Закона о равноправности полова. Надређеном је препоручено да се писмено извини и да се убудуће уздржи од таквог понашања.

Овакви случајеви показују да се сексуално узнемиравање у пракси најчешће јавља у радном окружењу, што је већ истакнуто у поглављу о дискриминацији на раду и запошљавању. Према истраживању ОЕБС-а, сексуално узнемиравање обухвата широк спектар понашања – од нежељеног додиривања и увредљивих коментара, до онлајн узнемиравања и слања сексуално експлицитних садржаја. Ова ширина манифестација указује да се сексуално узнемиравање често дешава у „сивим зонама" свакодневице, где се, под изговором шале, „комплимента" или „културолошких навика", нормализују обрасци који нарушавају достојанство жена и угрожавају њихову безбедност.[313] О дигиталном насиљу према женама, укључујући различите облике онлајн узнемиравања као савремене манифестације већ постојећих облика насиља, биће детаљније речи у наредном поглављу.

Подаци о распрострањености показују да је сексуално узнемиравање један од најчешћих облика насиља према женама у Србији. Од навршених 15 година живота, овом облику било је изложено 41,8% жена. Највећи ризик бележе млађе жене, посебно запослене и самозапослене, као и ученице и студенткиње, при чему је изложеност већа у урбаним него у руралним срединама. Смањење пријављене изложености са годинама може бити последица различитог друштвеног контекста и нивоа препознавања — понашања која су некада била друштвено толерисана данас се јасније идентификују као сексуално узнемиравање.[314]

Мишљење је донето поводом притужби удружења грађана против једног недељника и његовог главног и одговорног уредника, због објављеног текста под насловом „Дневник робијаша – Полна увреда и врела Циганка".

У поступку је утврђено да текст садржи низ увредљивих и стереотипних изјава, попут: „…Код педера нема насиља. Једини ризик је да фасујеш сиду", као и:
„…Топло препоручујем Мандовке, јер ко је Циганку пробо, све после је ладан облог… Кад те Мандовка воли, онда те воли до коске, ти је бијеш, а ако се неко умеша да је одбрани, она насрне на њега – 'пусти га, он је мој човек'. То су праве жене, а не ове набеђене да им вређаш полно достојанство."

Повереник је оценио да су у тексту изражене идеје и ставови који су узнемирујући, понижавајући и дубоко дискриминаторни, јер вређају достојанство припадника ЛГБТ заједнице и припадница ромске националне мањине, чиме се ствара понижавајуће и увредљиво окружење за ове групе.

Закључено је да су прекршене одредбе Закона о забрани дискриминације. Недељнику је препоручено да у року од 15 дана објави извињење Ромкињама и припадницима ЛГБТ популације због садржаја објављених у тексту, као и да убудуће не објављује прилоге којима се подстичу предрасуде и дискриминација, већ да својим радом доприноси унапређењу културе поштовања различитости.

[313] Др Марија Бабовић и др Марио Рељановић, Сексулно узнемиравање у Републици Србији, Мисија ОЕБС у Србији, доступно на: https://www.osce.org/files/f/documents/d/5/473256.pdf
[314] Ибид.

Овај случај илуструје како се у јавном простору и медијима и даље репродукују родни и етнички стереотипи, што подстиче толеранцију према дискриминацији, а нарочито сексуалном узнемиравању. И поред јасног правног оквира, сексуално узнемиравање остаје системски недовољно видљиво — жртве га често не препознају, страхују од стигме и последица, а институционалне реакције су неуједначене. Зато је издвајање овог облика у посебан одељак важно како би се јасно дефинисале манифестације, унапредила пријављивања и осигурала делотворна заштита кроз едукацију, унутрашње механизме у институцијама и доследну примену прописа.

6.3.6. Насиље према женама у већем ризику од дискриминације

Жене са инвалидитетом изложене су родно заснованом насиљу у знатно већој мери него жене без инвалидитета. Истраживања показују да су поједине биле жртве принудне стерилизације или абортуса, најчешће без свог пристанка или под притиском, уз образложење да „не би биле добре мајке“. Посебно су угрожене жене са интелектуалним и психосоцијалним инвалидитетом, које се чешће суочавају са сексуалним насиљем, нарочито уколико су смештене у резиденцијалне установе.[315]

Положај жена са инвалидитетом често је обележен вишеструком дискриминацијом — истовремено по основу пола, инвалидитета и имовног стања. Насиље се дешава у породичном, институционалном и јавном окружењу, док делотворни механизми заштите често изостају. Комитет УН за права особа са инвалидитетом указао је да Србија нема довољно ефикасних мера за спречавање насиља према женама са инвалидитетом, као ни приступачне правне механизме за пријаву и санкционисање починилаца.[316]

Поред структурних баријера, положај жена са инвалидитетом додатно оптерећују патријархални обрасци и дубоко укорењене предрасуде. Одрастајући у окружењу које их често види као „другачије“ и мање вредне, многе интернализују ставове да заслужују увреде, претње и насиље. То доводи до ћутања, осећаја стида и неповерења у институције. Истраживање организације Human Rights Watch потврдило је да се жене са инвалидитетом ређе одлучују да пријаве насиље, јер се сусрећу са бројним препрекама: физичком неприступачношћу полицијских и судских институција, одсуством тумача за знаковни језик и сумњичавим односом службеника. Често им се не верује када пријаве сексуално насиље или насиље у породици, па многи случајеви остају неистражени или се завршавају минималним казнама за починиоце.[317]

Насиље према женама у ромској заједници најчешће се јавља у оквиру породичних и партнерских односа. Подаци из истраживања показују да је чак 91,9% Ромкиња било изложено неком облику физичког и/или сексуалног насиља након навршене 18. године, а да је у већини случајева реч о комбинованом физичком и психичком насиљу. Починиоци су најчешће садашњи или бивши партнери. Након последњег случаја насиља, институцијама се обратило тек 27,6% Ромкиња, док је полицији помоћ

[315] Стратегија за спречавање и борбу против родно заснованог насиља према женама и насиља у породици за период 2021–2025. године
[316] Ибид.
317 Косана Бекер и Тијана Милошевић. Насиље над женама у резиденцијалним институцијама, Иницијатива за права особа са менталним инвалидитетом, MDRI-S, Београд, 2017.

затражило свега 8,8%. Најчешћи разлози за непријављивање били су страх од још већег насиља и стид, али и неповерење у институције, уверење да полиција неће реаговати „јер су Ромкиње“, као и одсуство информација о постојећим облицима подршке.[318]

Недовољна информисаност, сиромаштво и дуготрајна маргинализација додатно повећавају ризик од насиља и смањују могућност заштите. Када пријаве насиље, Ромкиње се често сусрећу са слабим институционалним одзивом, неповерењем и стереотипима који насиље тумаче као „традиционални образац“ или „приватну ствар породице“, што додатно продубљује њихову рањивост и осећај беспомоћности.[319]

Положај жена у руралним подручјима и даље је обележен израженом економском зависношћу, ограниченим приступом услугама и недовољном институционалном подршком. Према резултатима из истраживања Повереника[320] дискриминација и насиље су присутни, али жене са села често о њима не говоре због стигме и уверења да су такви облици понашања „нормални“. Као најчешћи проблеми наведени су финансијска зависност, непоседовање имовине, недовољно учешће у одлучивању у домаћинству, ограничена слобода кретања, отежан приступ здравственој заштити, неплаћени рад и недовољна видљивост њихових проблема у јавности. Представнице удружења жена истичу да су удруживање, задругарство и образовање кључни инструменти економског оснаживања жена на селу. Посебно су значајне едукације које подстичу информатичку писменост, самопоуздање и економску независност.

Повереник је дао препоруке које се односе се на унапређење јавних политика и мера за спречавање дискриминације и родно заснованог насиља према женама са села, организовање редовних обука за препознавање ових појава, јачање компетенција запослених у локалним самоуправама и успостављање мреже сарадника Повереника ради ефикасније заштите жена у руралним срединама. Такође, у оквиру пројекта Повереника „Оснаживање жена у руралним подручјима Србије за препознавање и реаговање на дискриминацију и насиље“[321] учествовало је више стотина жена са села из целе Србије, које су прошле обуке из различитих области, са посебним акцентом на дигитално описмењавање, промоцију и продају производа, јавни наступ, као и заштиту од дискриминације и насиља. Поред тога, уручена је рачунарска опрема удружењима жена из руралних средина, као и други ресурси женама за покретање сопственог посла, у циљу њиховог економског оснаживања.

Према подацима из Извештаја о пријављеним случајевима родно заснованог насиља у здравственим установама за 2019. годину, свака десета особа изложена насиљу била је старија од 75 година. Партнерско насиље је нешто чешће међу старијим женама које живе у руралним подручјима (46%) него у градским срединама (44,5%).[322] Старије жене у односу на мушкарце исте животне доби у већем су ризику од злостављања,

---

[318] Ибид.
[319] БИБИЈА Ромски женски центар, Романи цикна, Правни скенер, Женски ромски центар Велики Црљени, Мониторинг јавних политика: ефекти Декаде Рома на положај Ромкиња у Републици Србији, Београд, 2014.
[320] Повереник за заштиту равноправности, Положај жена и девојчица у руралним областима Златиборског, Моравичког и Рашког округа, доступно на: http://ravnopravnost.gov.rs/izvestaji-i-publikacije/publikacije/
[321] Повереник спроводи пројекат у сарадњи са Агенцијом Уједињених нација за родну равноправност и оснаживање жена и уз подршку Амбасаде Краљевине Норвешке
[322] Стратегија за спречавање и борбу против родно заснованог насиља према женама и насиља у породици за период 2021–2025. године

занемаривања и породичног насиља.[323] Посебно су угрожене жене са когнитивним потешкоћама, кориснице услуга неге у кући или у установама, као и удовице, разведене и изоловане жене које су изложене ризику од финансијске злоупотребе. У појединим случајевима партнерско насиље траје деценијама — чак и 40 и више година.

Због сложеног сплета физичких, емоционалних и економских фактора, старије жене ретко пријављују насиље. Неопходно је њихово охрабривање, боље информисање и предузимање ефикасних мера заштите и подршке како би се обезбедила правовремена интервенција и спречило дуготрајно трпљење насиља. Имајући у виду наведено, Повереник је, у сарадњи са Црвеним крстом Србије, организовао конференцију „Добро чувана породична тајна – злостављање старијих особа“ и упутио препоруке за унапређење правне заштите и услуга подршке старијима.

Лезбејке и транс жене, посебно млађе од 18 година, суочавају се са бројним облицима насиља, дискриминације и изолације, како у породици тако и у вршњачким заједницама.[324] Истраживање организације Labris „Насиље у лезбејским партнерским односима“[325] показује да је насиље у овим односима и даље недовољно видљиво и ретко препознато. Према налазима, готово 80% испитаница изјавило је да се осећа безбедно у заједници, а половина је била изложена бар једном облику насиља. О насиљу се не говори довољно – свака друга жена сматра да је ова тема табу, док 46% разговара о томе искључиво у блиском кругу. Више од половине жена које су имале емотивне односе са женама искусиле су неки вид психичког или сексуалног насиља, а свака пета је претрпела физичко. Ови подаци потврђују да су лезбејке и транс жене у повећаном ризику од родно заснованог и партнерског насиља, као и да су препреке у пријављивању — страх, стигма и неповерење у институције — дубоко укорењене.

Родно засновано насиље према мигранткињама и азиланткињама, које је често део њихове свакодневице како у породичном контексту, тако и током боравка у Републици Србији, и даље се ретко пријављује и евидентира. Постоје бројне процедуралне нејасноће у вези са пријављивањем и процесуирањем ових случајева, као и потешкоће у обезбеђивању смештаја и програма подршке који би били усклађени са њиховим специфичним потребама.[326]

Према законима који су на снази у Републици Србији, жене и мушкарци, одрасли и деца, могу бити идентификовани као жртве трговине људима. Једна од најчешћих предрасуда у вези са жртвама је да су то странци, без докумената, а не наши држављани и држављанке, и да су жртве најчешће лаковерне и необразоване особе или наивне девојке из других земаља које су на превару увучене у ситуацију трговине људима. Годинама уназад статистика показује да су више од 65 посто идентификованих жртава трговине људима у Србији деца и млади. Они су на мети трговаца људима због сексуалне експлоатације, експлоатације рада, а често су приморани да просе или краду. Досадашња пракса показује да су жртве трговине људима најчешће малолетне девојчице између 11 и 17 година, као и пунолетне девојке до 30 година старости. Девојчице и младе жене често се вишеструко искоришћавају – у

[323] Удружење грађана „Снага пријатељства“ – Amity, Практикум за јавност - Зауставимо дискриминацију и насиље над старијим женама, Београд, доступно на: http://www.amity-yu.org/wp-content/uploads/2017/08/ZaustavimoNasiljeDiskriminacijuNadStarima20170821.pdf
[324] Стратегија за спречавање и борбу против родно заснованог насиља према женама и насиља у породици за период 2021–2025. године
[325] Доступно на: http://labris.org.rs/sr/e-biblioteka
[326] Стратегија за спречавање и борбу против родно заснованог насиља према женама и насиља у породици за период 2021–2025. године

сексуалне сврхе, у сврхе радне експлоатације, а има и оних које су искоришћене како би се принудно удале или у порнографске сврхе. Дечаци се такође сексуално искоришћавају, иако је устаљена предрасуда да таквих ситуација нема.[327]

Рањивост и тежак положај чине одређене особе подложнијим на ситуацију трговине људима од других и управо је то карта на коју играју трговци људима јер обично вребају особе које маштају о бољем животу, које немају запослење и пуно друштвених контаката, које имају породичне проблеме или су већ претрпеле сексуално злостављање или физичко и психичко насиље. Посебно су рањиве жене и девојке, као и људу без дома, особе које живе на граници или испод границе сиромаштва, жртве траума, злостављања и занемаривања.[328]

Поверенику се обратило удружење грађана поводом праксе да се на дозволама за привремени боравак жена жртава трговине људима, као основ боравка, уписује формулација „жртва трговине људима“. Истакнуто је да то представља озбиљно кршење приватности и поверљивости података, као и ризик од стигматизације и секундарне виктимизације, будући да се документ користи у свакодневним ситуацијама (код послодаваца, станодаваца и др.).

Повереник је указао да Правилник о одобравању привременог боравка из 2024. године не прописује да се основ боравка за жртве трговине људима мора наводити описно, нити уопште разрађује ове категорије. С тим у веззи, Повереник је препоручио Министарству унутрашњих послова да хитно обустави праксу уписивања описног основа боравка („жртва трговине људима“, „потенцијална жртва трговине људима“), да изврши измене већ издатих дозвола и да прецизније уреди поступање полицијских управа кроз измене Правилника или посебно упутство, како би се спречиле грешке и заштитила лица у изузетно осетљивом положају.

6.4. Између закона и стварности: Закључно разматрање

Родно засновано насиље остаје најтежи облик дискриминације жена и најдрастичнији показатељ родне неравноправности у друштву. Његови корени леже у родним стереотипима и предрасудама, патријархалним обрасцима и системској неосетљивости која женама не обезбеђује једнак положај и безбедност. Фемицид као његов најекстремнији израз показује да је реч о структурном проблему који захтева доследну примену закона, јачање институционалне одговорности и јединствену, координисану мултисекторску реакцију надлежних органа.

Сузбијање родно заснованог насиља неодвојиво је од борбе против дискриминације и представља темељ остваривања стварне равноправности жена и мушкараца. Друштво које обезбеђује женама заштиту од насиља у свим облицима, као и једнаку подршку и приступ правди, показује зрелост институција и посвећеност принципу родне равноправности.

[327] Доступно на: http://www.atina.org.rs/sr/ko-su-naj%C4%8De%C5%A1%C4%87e-%C5%BErtve-trgovine-ljudima-u-srbiji
[328] Ибид.

7. ДИГИТАЛНИ СВЕТ: КВАНТНИ СКОК У ДИСКРИМИНАЦИЈИ ЖЕНА

7.1 На прагу поглавља

„*Слике насиља према женама у медијима, посебно оне које приказују силовање или сексуално ропство, као и искоришћавање жена и девојака као сексуалних објеката, укључујући порнографију, јесу фактори који доприносе сталном преовладавању таквог насиља, што негативно погађа заједницу у целини, а посебно децу и омладину*.“

(Пекиншка декларација и платформа за деловање, Поглавље Г, тачка 118.)

Иако су ове речи формулисане пре 30 година, оне данас добијају нову тежину у дигиталном окружењу. Интернет и друштвене мреже постали су простор у којем се „традиционални“ облици родно заснованог насиља умножавају и добијају нове форме – од узнемиравања и претњи, преко злоупотребе и објављивање снимака полно експлицитног садржаја, до умрежених кампања мизогиних напада, посебно против жена из јавне сфере. Дигитални простор, попут медија и друштвених мрежа, није само неутрално средство комуникације: он активно обликује друштвене односе, вредности и понашања, често подстичући климу у којој је сексизам нормализован, а жене изложене додатним ризицима.

У Србији, бројни извештаји указују да су жене на интернету знатно чешће мета увреда, понижавајућих коментара, претњи и кампања дигиталног насиља него мушкарци. Последице нису ограничене само на виртуелни свет – оне утичу на психолошко и физичко здравље, безбедност, учешће у јавном животу и осећај слободе и достојанства.

У једном од медија овај проблем се дефинише, између осталог, на следећи начин: „*Многе младе и успешне жене у свету дигиталних мрежа упозоравају и сведоче о различитим негативним искуствима, али и о насиљу које је уперено против њих само зато што су жене. Многе јавне личности код нас и у свету, међу којима су најгласније глумице, упозоравају на епидемију злостављања жена на мрежама. Борба за равноправност на друштвеним мрежама заправо је борба против родно заснованог насиља. Феминисткиње које се баве дигиталним насиљем упозоравају на репродуковање патријахалних норми у дигиталном простору. Такође, проблематизују и доминантне садржаје и наративе, јер се у профитно оријентисаној бити дигиталног простора, они обликују логиком сексуалне објектификације и експлоатације жена и девојчица.*“[329]

Тако дигитална сфера постаје једно од кључних бојишта у борби за родну равноправност: начин на који се обликује дигитално окружење директно утиче на могућност жена да живе слободно, без страха и дискриминације.

[329] Анита Дргосавац, Дигитално насиље према женама, Машина, доступно на: https://www.masina.rs/digitalno-nasilje-prema-zenama/

7.2. Нормативни и стратешки оквир

7.2.1. Међународни стандарди

Универзална декларација о људским правима[330] гарантује равноправност, недискриминацију, право на живот, слободу и личну безбедност, као и заштиту од мучења и мешања у приватни живот, породицу или углед. **Међународни пакт о грађанским и политичким правима** (чланови 17. и 19.) потврђује право на приватност и слободу изражавања, уз могућност ограничења ради заштите права других.

Конвенција о елиминисању свих облика дискриминације жена (CEDAW) у члану 2. обавезује државе да предузму све мере ради отклањања дискриминације у свим њеним видовима. Члан 5. став 1. тачка (а) налаже измену друштвених и културних образаца понашања мушкараца и жена ради отклањања предрасуда и пракси заснованих на схватању о инфериорности или супериорности полова. Ова обавеза је посебно значајна у дигиталном простору, где се родни стереотипи и предрасуде брзо умножавају и дистрибуирају.

У предмету **Володина против Русије (бр. 2)**[331], подноситељка представке пријавила је полицији да је бивши партнер без сагласности објавио њене интимне фотографије на интернету, хаковао њен налог и слао јој претње смрћу. Иако су докази пронађени у његовом телефону, кривична истрага је покренута тек након скоро две године, а поступак је обустављен због застарелости, без обавештавања оштећене.

Европски суд за људска права утврдио је повреду члана 8. Европске конвенције јер држава није обезбедила благовремену и делотворну заштиту од дигиталног насиља. Суд је оценио да су руске власти пропустиле да спроведу ефикасну истрагу и да су радње починиоца биле довољно озбиљне да захтевају кривичноправни одговор државе. Наглашено је да дигитално насиље представља облик насиља према женама који може озбиљно угрозити физички и психолошки интегритет.

CEDAW комитет у **Општој препоруци бр. 19** утврђује да је родно засновано насиље облик дискриминације који озбиљно ограничава уживање људских права и да државе морају спречавати, истраживати и санкционисати такво насиље, укључујући оно које потиче од приватних актера. **Општа препорука бр. 28** наглашава обавезу држава да поштују, штите и остварују право жена на слободу од дискриминације у свим областима живота, уклањају дискриминаторне законе и праксе и предузимају посебне мере ради постизања стварне равноправности. **Општа препорука бр. 35** проширује ове обавезе на дигитална окружења и захтева дужну пажњу у спречавању, заштити, истрази и кажњавању родно заснованог насиља, као и обезбеђивање приступа правди, обештећењу и систематичном прикупљању података, укључујући и у односу на недржавне актере и корпорације са прекограничним деловањем. **Заједничка општа препорука бр. 31 CEDAW/Општи коментар бр. 18 Комитета за права детета**[332] бави се штетним праксама заснованим на родним стереотипима, патријархалним обрасцима и друштвеним нормама и утврђује обавезу држава да отклоне ове праксе узимајући у обзир њихове узроке, актере и последице по жене и девојчице.

---

[330] УН, General Assembly resolution 217 A, доступно на: https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights

[331] Volodina v. Russia (no. 2), представка бр. 40419/19, пресуда од 14.09.2021, доступно на: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-211794%22]}

[332] Заједничка општа препорука бр. 31 CEDAW/Општи коментар бр. 18 Комитета за права детета, CEDAW/C/GC/31-CRC/C/GC/18, доступно на: https://www.equalrightstrust.org/ertdocumentbank/CEDAW%20CRC_GR31%20GC18.pdf

У предмету **Buturuga против Румуније**[333], подноситељка представке пријавила је да је током брака била изложена понављаним физичким нападима и претњама смрћу од супруга, који је касније неовлашћено приступио њеним онлајн налозима и копирао приватне преписке и фотографије. Иако је суд изрекао меру заштите, супруг ју је кршио без последица, док су тужилаштво и полиција одбациле више њених пријава као неблаговремене или недовољно озбиљне.

Европски суд за људска права утврдио је да румунске власти нису спровеле делотворну и свеобухватну истрагу у складу са специфичностима насиља у породици, нити су повезале дигитално насиље са насиљем у породици. Суд је препознао сајбер насиље као облик насиља према женама и закључио да је држава повредила обавезе из чланова 3. и 8. Европске конвенције о људским правима.

Република Србија је ратификовала **Конвенцију Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици** (Истанбулска конвенција),[334] чије одредбе обухватају све облике насиља према женама. Члан 12. налаже држави да мења друштвене и културне обрасце ради искорењивања предрасуда и стереотипа, а члан 17. обавезује укључивање приватног сектора и медија у спречавање насиља и унапређење дигиталне писмености деце, родитеља и васпитача. Чланови 18–28. утврђују обавезу обезбеђивања свеобухватне заштите и подршке жртвама, док члан 49. захтева ефикасне, благовремене истраге и спречавање секундарне виктимизације. Конвенција успоставља обавезујући оквир за спречавање, заштиту и санкционисање насиља према женама, који се примењује и на дигитални контекст. GREVIO у **Општој препоруци бр. 1 о дигиталној димензији насиља** наглашава да државе морају све мере из конвенције примењивати и на насиље почињено путем интернета и ИКТ-а, унапредити законодавство, применити мере заштите и на дигиталне облике, јачати капацитете правосудних органа и систематски прикупљати податке. Посебно се истиче сарадња са медијима и ИКТ сектором ради уклањања штетног садржаја и обезбеђивања одговорности починилаца. Ове смернице су од кључног значаја јер домаћи прописи још не обухватају све облике родно заснованог дигиталног насиља.

У предмету **M.Ș.D. против Румуније,**[335] подноситељка представке била је жртва дигиталног насиља након раскида кратке емотивне везе: бивши партнер је без њене сагласности објављивао интимне фотографије и личне податке на интернет страницама за оглашавање сексуалних услуга, што је довело до узнемиравања и претњи. Истрага је трајала више година и завршена је обуставом поступка због застарелости и наводног недостатка елемената бића кривичних дела, а починиоцу је изречен само друштвено користан рад и обавеза извињења.

Европски суд за људска права утврдио је да Румунија није обезбедила адекватан правни оквир за заштиту од неовлашћеног ширења интимних садржаја и онлајн узнемиравања, нити је спровела брзу и делотворну истрагу, чиме је повредила члан 8. Европске конвенције. Суд је оценио да су радње починиоца биле довољно озбиљне да проузрокују психолошку трауму и страх, те да је пропуст државе у истрази довео у питање њену способност да обезбеди ефикасну заштиту и спречи некажњивост. Овом

[333] Buturugă v. Romania, представка бр. 56867/15, пресуда од 11.02.2020, доступно на: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-201342%22]}

[334] Закон о потврђивању Конвенције Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици („Сл. гласник РС - Међународни уговори", бр. 12/2013)

[335] M.Ș.D. v. Romania, представка бр. 28935/21, пресуда од 3.12.2024, доступно на: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-238271%22]}; https://www.airecentre.org/news/aire-centre-intern-op-ed-msd-v-romania-the-dark-side-of-the-digital-landscape?utm; https://strasbourgobservers.com/2025/04/22/strasbourgs-consolidation-on-technology-facilitated-gender-based-violence-m-s-d-v-romania/

пресудом Суд је потврдио да дигитално насиље, укључујући неовлашћено објављивање интимних садржаја, представља озбиљан облик насиља према женама који захтева јасан правни оквир и ефикасне механизме санкционисања.

Генерална скупштина УН и Комисија за статус жена доприносе глобалном оквиру за борбу против дигиталног насиља према женама. **Резолуција A/RES/68/181 „Заштита жена бранилаца људских права“**[336] (2013) позива државе да заштите жене од претњи и узнемиравања, укључујући и у онлајн простору.

Teggart против компаније TeleTech UK Ltd, Индустријски трибунал, Северна Irska[337]

Индустријски трибунал у Белфасту одлучивао је о законитости отказа запосленом мушкарцу због увредљивих објава на друштвеној мрежи Фејсбук. Наиме, док је користио свој кућни рачунар, тужилац је на Фејсбуку објавио коментар о колегиници, који је гласио: „Брзо питање — ко у TeleTech-у није покушао да је**? Она баш даје свима!” Након тога, испод те објаве, више особа је оставило додатне коментаре. Колегиница, на коју се објава односила, је преко другог запосленог сазнала за ове коментаре и затражила од тужиоца да објаву уклони. Он то није учинио, већ је потом оставио нову још вулгарнију објаву у којој је искористио врло погрдне и понижавајуће изразе. У међувремену, послодавцу је скренута пажња на садржај објава са Фејсбука. Против тужиоца су потом покренути дисциплински поступци због узнемиравања и нарушавања угледа компаније. Као исход, тужилац је отпуштен због тешке повреде радне дисциплине. Након тога поднео је тужбу за незаконити отказ.

Трибунал је утврдио да објављени коментари представљају узнемиравање у смислу релевантних прописа, јер су нарушили достојанство колегинице тужиоца и створили понижавајуће окружење, иако нису били упућени директно њој. Наводи тужиоца о повреди права из чланова 8, 9. и 10. Европске конвенције о људским правима и основним слободама су одбачени. Трибунал је констатовао да је тужилац, објављивањем на јавно доступној платформи, изгубио право на приватност, а да слобода изражавања не обухвата право на нарушавање угледа и права других лица.

Иако није било довољно доказа да су објаве саме по себи нарушиле углед компаније, трибунал је закључио да је већ чињеница што је послодавац утврдио постојање узнемиравања колегинице била довољан основ за отказ због тешке повреде радне дисциплине. Стога, трибунал је потврдио да је отказ тужиоцу био у оквиру разумних мера послодавца, а постојање и примена интерне политике „достојанства на раду” представљали су важан елемент у потврди законитости дисциплинског поступка.

UN Водећи принципи о пословању и људским правима (UNGPs),[338] које је Савет за људска права УН подржао 2011. године, утврђују обавезу држава да штите и одговорност компанија да поштују људска права, укључујући и ИКТ сектор. Компаније треба да процењују ризике по људска права настале коришћењем њихових производа и услуга, предузимају мере за спречавање и ублажавање штете и омогуће делотворне механизме за притужбе. Иако не помињу изричито дигитално насиље према женама, ови принципи су кључни за њихову заштиту у дигиталном простору. Специјална

[336] UN, Генерална скупштина, Promotion of the Declaration on the Right and Responsibility of Individuals, Groups and Organs of Society to Promote and Protect Universally Recognized Human Rights and Fundamental Freedoms: protecting women human rights defenders, A/RES/68/181
[337] Доступно на: https://app.croneri.co.uk/law-and-guidance/case-reports/teggart-v-teletech-uk-ltd-2012-case-reference-70411-unreported; https://inforrm.org/wp-content/uploads/2016/07/teggart-v-teletech-uk-ltd.pdf?utm
[338] UN, Водећи принципи о пословању и људским правима, 2011.

известитељка УН о насиљу према женама и девојчицама прати и дигиталне облике насиља. У **Тематском извештају за 2018. годину**[339] истиче да онлајн узнемиравање, претње, сајбер прогањање, неовлашћено објављивање интимних слика и мизогини говор представљају кршење људских права жена и девојака. Државе су, у складу са принципом дужне пажње, дужне да овакво насиље спречавају, истражују и санкционишу, уз сарадњу са ИКТ компанијама и цивилним друштвом ради уклањања штетног садржаја, заштите приватности и едукације о дигиталној безбедности.

Препорука **CM/Rec(2019)1** Комитета министара Савета Европе представља први европски инструмент који дефинише сексизам и мере за његово сузбијање у свим сферама, укључујући дигиталну. Сексизам се дефинише као чин, гест или понашање засновано на идеји инфериорности одређеног пола, које нарушава достојанство, ствара непријатељско окружење или јача стереотипе. Документ посебно истиче штету од онлајн и ИКТ-посредованог сексизма (мизогини говор мржње, сексуализоване увреде, дигитално прогањање, неовлашћено објављивање интимних садржаја) и препоручује државама законске, политичке и едукативне мере, брзе механизме уклањања штетног садржаја, подршку жртвама и сарадњу са медијима, ИКТ сектором и образовним установама.

Олајн узнемиравање ученице, Заштитник права, Француска[340]

Заштитник права је поступао по притужби родитеља петнаестогодишње ученице против школе и надлежне академије (школске управе) због онлајн узнемиравања које је девојчица трпела од вршњака. Узнемиравање на друштвеним мрежама и групним платформама довело је до изолације, анксиозности и прекида редовног похађања наставе. Утврђено је да је постојао континуиран образац дигиталног насиља и да школа и академија нису предузеле адекватне мере за заштиту ученице.

Заштитник права је констатовао повреду основних права детета и институционалне пропусте у деловању школе и академије. Препоручено је хитно спровођење протокола за поступање у случајевима дигиталног насиља, веће уважавање изјава жртава, дисциплинске мере према починиоцима, психолошка подршка ученицима и програми подизања свести о ризицима дигиталног узнемиравања. Министарству просвете Француске препоручено је да обезбеди системску примену ових мера у свим школама и академијама.

Препорука CM/Rec(2016)4 Комитета министара Савета Европе о заштити новинарства и безбедности новинара[341] указује, између осталог, да новинарке све чешће трпе сексистичко и мизогино злостављање, претње и узнемиравање у онлајн простору. Државе су позване да ојачају законски оквир, успоставе механизме раног упозоравања и брзог реаговања, развију протоколе и обуке за судије, тужиоце и полицију и обезбеде да истраге воде специјализоване јединице. Препоручује се и да медијске куће успоставе интерне протоколе заштите, правну и психолошку подршку и едукацију о безбедности, укључујући дигиталну.

[339] UN, Генерална Скупштина, Савет за људска права, Извештај Специјалне известитељке УН о насиљу према женама и девојчицама, његовим узроцима и последицама, 18.06.2018, A/HRC/38/47
[340] Доступно на: https://juridique.defenseurdesdroits.fr/index.php?id=38483&lvl=notice_display&utm
[341] Комитет министара Савета Европе, Recommendation CM/Rec(2016)4 to member States on the protection of journalism and safety of journalists and other media actors, 13 април 2016, доступно на: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016806415d9

Katarzyna (Kasia) Czernik против RTÉ - Комисија за радне односе, Република Ирска[342]

Новинарка Kasia Czernik поднела је Комисији за радне односе притужбу против ирског јавног сервиса RTÉ због дискриминације на основу пола у поступку након пријаве сексуалног узнемиравања. Њен колега јој је у јуну 2021. године упућивао поруке сексуално експлицитног садржаја, због чега је у новембру исте године отпуштен. Међутим, подноситељка је истакла да је послодавац није обавестио о исходу поступка нити о изреченим мерама, што је код ње изазвало осећај несигурности и утицало на њено психичко и емоционално здравље.

RTÉ је навео да је предузео све неопходне мере за заштиту запослене — укључујући забрану било каквог контакта починиоцу и редовне састанке ради процене њене безбедности — као и да није могао пружити више информација због обавезе очувања поверљивости дисциплинског поступка. Комисија за радне односе утврдила је да је подноситељка била жртва сексуалног узнемиравања, али да послодавац није дискриминисао запослену, јер је предузео разумне мере за њену заштиту.

Случај је отворио важно питање у којој мери послодавци могу жртви саопштавати информације током поверљивих дисциплинских и жалбених поступака, као и потребу да се јасније успостави равнотежа између права жртве на информисаност и обавезе послодавца да обезбеди поверљивост поступка.

И Парламентарна скупштина Савета Европе је у више наврата разматрала онлајн говор мржње и његове родно специфичне облике. **Резолуција 2144 (2017) „Окончање сајбер дискриминације и онлајн мржње“** позива државе да унапреде кривичноправни и институционални одговор на онлајн мржњу, обуче полицију, тужиоце и судије, обезбеде подршку жртвама и развијају превентивне и образовне мере. Наводи се да говор мржње обухвата и сексизам и мизогинију, а предложено је и обележавање 22. јула као Европског дана жртава злочина из мржње. **Препоруком 2098 (2017)** Скупштина тражи ажурирање Препоруке R(97)20 о говору мржње и ревизију стратегије Савета Европе за управљање интернетом, како би се обухватио онлајн контекст и све основе заштите.

7.2.2. Домаћи прописи

Устав Републике Србије утврђује основна начела заштите људских права и слобода, која се примењују и у дигиталном окружењу. Члан 23. штити достојанство и слободан развој личности, док члан 24. гарантује право на неприкосновеност физичког и психичког интегритета. Посебно је релевантан члан 42. Устава РС који штити право на приватност и неповредивост личних података, забрањујући њихово прикупљање, обраду и коришћење супротно закону.

Закон о забрани дискриминације уређује заштиту од дискриминације по различитим основама, укључујући пол и род. Члан 11. дефинише говор мржње као изражавање идеја, информација или мишљења којима се подстиче дискриминација, мржња или насиље према лицима због њиховог личног својства, укључујући и у дигиталном простору. Члан 12 забрањује узнемиравање, понижавајуће поступање и полно и родно

[342] Доступно на: https://www.rte.ie/news/ireland/2023/1005/1409146-rte-harassment/; https://www.workplacerelations.ie/en/cases/2023/september/adj-00035740.html; https://www.irishtimes.com/business/2023/10/05/rte-cleared-in-ex-journalists-300000-claim-over-sexual-harassment-by-radio-news-anchor/

узнемиравање које нарушава достојанство лица и ствара застрашујуће или понижавајуће окружење.

Закон о родној равноправности[343] дефинише узнемиравање као свако нежељено понашање које нарушава достојанство лица на основу пола или рода и ствара непријатељско, понижавајуће или увредљиво окружење. Члан 44. забрањује свако изражавање мржње и омаловажавање засновано на родним стереотипима, члан 51. забрањује родно засновано насиље у јавном и приватном простору, члан 52. прописује посебне мере за заштиту осетљивих друштвених група, док члан 53. утврђује обавезу пријављивања свих облика родно заснованог насиља. Закон усваја интерсекцијски приступ и пружа додатну заштиту лицима изложеним вишеструкој дискриминацији.

Кривични законик прописује више кривичних дела релевантних за дигитално насиље. Члан 138. санкционише претње нападом на живот или тело, а члан 138а прогањање – упорно праћење, контактирање или злоупотребу личних података противно вољи жртве. Чланови 143–146. обухватају неовлашћено снимање, фотографисање, објављивање туђих снимака и прикупљање личних података, што је применљиво и на облике попут тзв. „осветничке порнографије“. Проблем представља то што се ова кривична дела гоне по приватној тужби и не препознају све специфичности родно заснованог насиља у дигиталном контексту. Члан 172. санкционише увреду и изношење личних и породичних прилика, а тежи облици настају када се дело изврши путем медија. Члан 182а кажњава полно узнемиравање, а члан 194. насиље у породици, које може укључивати и дигиталне претње. Члан 215. (уцена) односи се и на дигиталне уцене повезане са претњом објављивања садржаја у онлајн простору.

Закон о спречавању насиља у породици примењује се и на кривична дела која могу имати форму дигиталног насиља, као што су прогањање, полно узнемиравање, посредовање у вршењу проституције и трговина људима. Починиоцима се могу изрећи хитне мере, укључујући и меру забране контакта починиоца са жртвом (путем електронске комуникације). Закон одређује хитно поступање полиције, тужиоца и суда, као и право жртве на бесплатну правну помоћ. Међутим, његова примена је ограничена само на облике дигиталног насиља који су обухваћени наведеним кривичним делима, па одређени облици, попут доксовања или тзв. „осветничке порнографије“, остају ван његовог домашаја.

Закон о јавном информисању и медијима уређује слободу јавног информисања, одговорност медија и заштиту људског достојанства. Члан 35. дефинише медиј као средство јавног обавештавања са уредници обликованим садржајем, док члан 37. искључује друштвене мреже, форуме и блогове из појма медија, осим ако су регистровани. Члан 86. забрањује говор мржње и подстицање дискриминације, мржње или насиља, независно од кривичне одговорности, а наредна одредба дозвољава објављивање таквих садржаја само у сврху објективног и критичког извештавања. Члан 90. штити достојанство личности, забрањује приказивање лица у лажном светлу, вређање угледа и објављивање сцена насиља које повређују достојанство жртве. Члан 91. штити право на приватност и забрањује објављивање личних података, фотографија или снимака без пристанка, осим када постоји преовлађујући јавни интерес.

Закон о електронским комуникацијама[344] садржи одредбе важне за спречавање и санкционисање појединих облика дигиталног насиља. Члан 157. Обавезује, између

[343] Уставни суд је у јуну 2024. године донео решење број IУз-85/2021, којим се привремено обуставља примена Закона о родној равноправности.
[344] "Сл. гласник РС", бр. 35/2023

осталог, привредне субјекте да обезбеде безбедност и интегритет јавних електронских комуникационих мрежа и услуга, заштиту тајности комуникација и података о личности, као и примену адекватних техничких и организационих мера ради превенције и ублажавања безбедносних инцидената. **Закон о електронској трговини**[345] прописује да пружалац услуга који преноси електронске поруке није одговоран за њихов садржај ако није иницирао пренос, бирао податке, мењао садржај порука или одређивао примаоца. Пренос и приступ порукама морају се обављати аутоматски, посреднички и привремено, а подаци се смеју складиштити само током периода неопходног за њихов пренос.

Стратегија превенције и заштите од дискриминације 2022–2030 констатује да су насиље према женама и насиље у породици и даље широко распрострањене појаве, а медији их често минимизирају или исмевају. Истиче се присуство сексистичких, мизогиних и шовинистичких садржаја који подстичу дискриминацију и насиље, као и негативан утицај начина извештавања на учвршћивање стереотипа. Посебно се наглашава пораст говора мржње на интернету и других облика дигиталног насиља, при чему је борба против говора мржње издвојена као стратешки циљ.

Стратегија за спречавање и борбу против родно заснованог насиља према женама и насиља у породици 2021–2025 указује да досадашње активности усмерене на превенцију дигиталног насиља нису биле довољно делотворне. Недостају системске мере за препознавање и процесуирање специфичних облика дигиталног насиља, као што је „осветничка порнографија“, која није посебно инкриминисана у важећем законодавству. Посебну пажњу изазвали су случајеви „Телеграм“ група у којима су масовно дељене интимне фотографије жена и девојчица без сагласности. Истакнуто је да је развој ИКТ омогућио лакше прибављање и ширење таквих садржаја, као и њихово повезивање са другим облицима насиља, попут прогањања. Стратегија наглашава потребу за јасним правним оквиром који ће санкционисати ову форму родно заснованог сексуалног насиља.

Стратегија развоја система јавног информисања у Републици Србији 2020–2025[346] указује на кршења људских права у медијима, укључујући нарушавање приватности, достојанства и непоштовање права жртава насиља. Истиче се да медији често одржавају родне стереотипе и дискриминаторске праксе према женама, уз недостатак ефикасних санкција и недовољно прецизан правни оквир. Као кључне мере наводе се обуке новинара о родно специфичним ризицима, етичком и недискриминаторном извештавању, измене прописа ради јачања одговорности медија и унапређивање капацитета државних органа за реаговање на безбедносне претње у онлајн окружењу.

Стратегија за младе у Републици Србији 2023–2030 препознаје да је родно засновано насиље и даље распрострањено и наглашава потребу за свеобухватном превенцијом и заштитом, укључујући и насиље на интернету. Предвиђене мере усмерене су на јачање способности младих да препознају стереотипне родне улоге и облике родно заснованог насиља, развијају критички став према изазовима дигиталног окружења, посебно у вези са безбедношћу и заштитом приватности, и унапређују медијску писменост. Планирано је и креирање програма за превенцију свих облика насиља, у физичком и виртуелном простору.

[345] "Сл. гласник РС", бр. 41/2009, 95/2013 и 52/2019
[346] „Сл. гласник РС", бр. 11/2020

7.3. ОПИС СТАЊА И ПРАКСА ПОВЕРЕНИКА

7.3.1. Шта је и како изгледа дигитално насиље

Дигитално родно засновано насиље представља наставак „старог насиља“ у новом простору. Интернет и друштвене мреже, уз анонимност коју пружају, омогућавају починиоцима готово неограничен приступ жртвама. Иако платформе нуде опције блокирања и пријављивања, насилници лако отварају нове налоге и настављају са узнемиравањем. Недостатак дигиталне писмености додатно појачава рањивост жена и девојака, док нејасни и неефикасни закони, као и изостанак инкриминације бројних облика дигиталног насиља, остављају жртве без заштите. У таквом окружењу, некажњивост постаје подстицај починиоцима да наставе са насиљем.[347]

Један од најтежих облика дигиталног насиља јесте *злоупотреба и објављивање интимних снимака без пристанка*. Жене се уцењују, понижавају и јавно срамоте, а посебно су алармантне „Телеграм групе“ са десетинама хиљада чланова које деле приватне снимке жена. Са друге стране, *дипфејкови* су вештачки генерисани сексуализовани снимци на које је постављено лице жртве, а који се генеришу и деле без пристанка.

Онлајн прогањање подразумева дигитално праћење и узнемиравање које изазива страх и осећај надзора. У Батајници 2023. године мушкарац је преко ТикТока објављивао снимке више девојака и пратио их. [348]

Доксовање значи објављивање личних података жртве (адреса, телефон, породица), што је чест феномен на „спотед“ страницама. Повереник је јавно осудио мизогине изјаве које је глумац Сергеј Трифуновић упутио новинарки на Твитеру, увредивши је на сексистички начин и објавивши њен број телефона, чиме је угрожена њена приватност и безбедност. Указано је да јавно изнете речи утичу на формирање ставова и културних образаца, па је неопходна свест и одговорност за њихове последице.

Онлајн узнемиравање обухвата понижавајуће поруке и коментаре усмерене на жене због њихових личних својстава. UNESCO наводи да је 40% новинарки доживело нападе.[349] Један од познатијих случајева онлајн узнемиравања везан је за новинарку Жаклину Таталовић, која је била изложена сексистичким увредама уредника „Информера“ Драгана Ј. Вучићевића. Повереник је, у вези са овим случајем, упозорио јавност да такви напади представљају недопустив пример сексизма и угрожавају слободу јавног говора жена.

Онлајн сексизам и родно засновани говор мржње укључују увреде и поруке које подстичу дискриминацију и насиље према женама. Пример су мизогини коментари испод текста о фемициду, поводом којих је Повереник поднео кривичну пријаву.

Организација цивилног друштва обратила се Повереник поводом коментара објављених на друштвеним мрежама испод текста о фемициду, у којима је једно лице износило увредљиве и мизогине ставове који подстичу мржњу и оправдавају насиље према женама. Коментари попут „нису све курве убијене због курвања, неке лају и по интернету“ и „ако вара мужа, нека је рокне“ представљају класичан пример родно заснованог говора мржње који не само што понижава жртве већ и подстиче

[347] Уреднице Нејра Џанановић и Ивана Кулић, Род и родна равноправност у сајбер простору, ТПО Фондација, Сарајево, 2024.
[348] Ибид.
[349] УНФПА, Појмовник родно заснованог насиља почињеног посредством технологије, доступно на: https://serbia.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/pojmovnik_rodno_zasnovanog_nasilja_posredstvom_tehnologije.pdf

насиље као друштвено прихватљив одговор. Поводом кривичне пријаве коју је поднео Повереник, Тужилаштво је наложило Одељењу за борбу против високотехнолошког криминала да предузме мере ради идентификације починиоца.

Ограничавање и контрола путем технологије јавља се када партнер софтвером прати локацију, комуникацију и активности жртве. Ови програми су у Србији лако доступни и доводе до трајног надзора, страха и губитка приватности.[350]

Последице дигиталног насиља према женама су озбиљне – жене су изложене страху, уценама, губитку приватности и јавном понижавању. Неке се повлаче са друштвених мрежа, друге напуштају посао, треће живе у константној анксиозности. Одговорност релеватних институција је недвосмислена: закони морају обухватити све облике дигиталног насиља, починиоци морају бити кажњени, а жртвама мора бити обезбеђена ефикасна и доступна заштита.

7.3.2. Распрострањеност дигиталног насиља према женама и девојчицама

Дигитално насиље је свеприсутно, а жене су његове главне мете. Истраживања показују да су жене чак 27 пута више изложене злостављању у онлајн простору него мушкарци, посебно младе жене од 18 до 29 година. Тај дисбаланс показује да дигитални простор није неутралан, већ да одражава патријархалне норме и хијерархију моћи, једнако као и други облици родно заснованог насиља у офлајн простору.[351]

„*Дуго сам се бавила спортом који се тренира у води (у купаћем костиму). На мом Фејсбуку, тренер из друге државе константно ми пише последњих пет година: Да ли сам још увек заузета? Да ли имам момка? Пре пар недеља се десило да ме је човек звао. Бомбардовао ме је питањима* ” (девојка, 19 година).[352]

Недостатак јасних правила на дигиталним платформама, као и неадекватна регулатива, остављају жене и девојчице незаштићене. Многе државе, укључујући Србију, избегавају да систематски регулишу дигитални простор, признајући тек понеке облике као кривична дела, и то углавном без родне перспективе. Компаније које управљају друштвеним мрежама често избегавају одговорност за насиље на својим платформама. Уместо да га препознају и као свој проблем, оне га релативизују — тврде да је насиље „исто као у физичком простору“ и да њиме треба да се бави држава, а не платформа. На тај начин одбијају да уводе јасне политике, механизме заштите и санкције за починиоце. Због тога се починиоци не суочавају са последицама, а жртве су често приморане да се повуку у изолацију.[353]

„*Девојка која објави фотографију на којој је 'отворенија', одмах се карактерише као девојка ниског морала. Када мушкарац објави слику без мајице, он је фрајер. На ТикТоку, на пример, девојка која је мало крупнија или није у 'стандарду са девојкама',*

[350] Анђела Миливојевић, Родно засновано диситално насиље у Србији, SHARE Фондација, Београд, 2024.
[351] Атина, Испред екрана - Истраживање о родно заснованом насиљу у дигиталном простору, УНФПА, Београд, 2022.
[352] Ибид.
[353] Ибид.

ниједног лепог коментара нема, него сви коментаришу како изгледа, како се обукла. У суштини су девојке те које су на мети." (девојка, 18 година)[354]

Повереница је оштро осудила дистрибуцију недопустивог садржаја на друштвеним мрежама усмереног против једне народне посланице, указујући да ово није први пут да се у јавности појављује увредљив и сексистички садржај којим се жене у политици омаловажавају и вређају. Оваква врста онлајн насиља, чији је циљ дискредитација посланице као жене, апсолутно је неприхватљива. Повереница је нагласила да се овакво поступање не сме толерисати према ниједној жени и подсетила да сексуално и родно засновано узнемиравање, усмерено на нарушавање достојанства лица, представља повреду закона.

Подаци UN Women показују да је 55,8% жена у Србији доживело неки облик дигиталног насиља.[355] Забрињава што 84% њих верује да су саме криве за оно што им се десило, а више од половине сматра да починиоци нису свесни последица својих поступака.[356] Ово указује на дубоко укорењене родне стереотипе и на друштвено окружење које нормализује кривицу жртве.

Истраживање организације Атина показало је да је више од половине средњошколки у Београду, Нишу и Суботици преживело дигитално насиље.[357]

„*Дешавало ми се да, на пример, прихватим некога зато што не знам да ли познајем ту особу. Прихватим особу и онда се деси да из чиста мира добијем експлицитну фотографију. Као млађа сам користила Фејсбук, иако у тим годинама нисам ни смела да га имам, па сам добијала разне пословне понуде. Једна од пословних понуда била је и да ли желим да зарадим 1000 евра месечно*" (девојка, 19 година).[358]

На званично пријављивање дигиталног насиља одлучило би се тек око 10% испитаница. Остале ћуте, повлаче се и напуштају дигитални простор.[359] Тај податак је јасан сигнал да друштвени одговор није довољно снажан. Жртве не смеју да буду гурнуте у изолацију, већ морају да добију подршку и заштиту. Одговорност је на релеватним институцијама и ИКТ компанијама да обезбеде јасне механизме санкционисања и превенције, а на друштву да престане да окривљује жене и девојке за насиље које трпе.

7.3.3. Насиље према женама кроз слике и снимке на интернету

Тзв. „осветничка порнографија" преставља објављивање или претњу објављивањем приватних, интимних фотографија и снимака без пристанка жене, са циљем да се она осрамоти, понизи и стави под контролу. У питању је кршење права на приватност, достојанство и телесну аутономију. Међународна пракса све више напушта термин revenge porn (осветничка порнографија) и уводи другачије називе, као што је „злоупотреба и објављивање полно експлицитних снимака", јер боље осликава суштину. Наиме, овде није реч о „освети" (јер жртва није могла учинити ништа што би

[354] Ибид.
[355] UN Women, The Dark Side of Digitalization, Technology-facilitated Violence against Women in Eastern Europe and Central Asia, 2023.
[356] Доступно на: https://www.facebook.com/unwomenserbia/posts/-ju%C4%8De-uz-podr%C5%A1ku-us-embassy-belgrade-i-gostoprimstvo-evropska-ku%C4%87a-beograd-i-eu-/988955096599856/
[357] Атина, Испред екрана - Истраживање о родно заснованом насиљу у дигиталном простору, УНФПА, Београд, 2022.
[358] Ибид.
[359] Ибид.

оправдало починиоца да јој се „свети“ на овај начин), нити је реч о „порнографији“, већ о злоупотреби блискости и поверења.[360]

Последице су разорне. Удружење „ОснаЖене“ бележи да је 40% жена у Србији било изложено овом облику насиља, док више од 64% познаје некога ко је преживео исто. Три четвртине испитаница не зна коме би могле да се обрате за помоћ.[361] „*Осећала сам се као да сам силована*“;[362] „*Моја грешка је била то што сам веровала. Носим белег за цео живот, зато што сам веровала*“, сведоче жртве. Једној од њих је полно експлицитни снимак, без њеног знања, изашао у јавност када је имала 16 година – заједница је није заштитила, већ ју је обележила и стигматизовала.[363]

Жртве често доживљавају анксиозност, депресију, губитак самопоуздања и чак суицидалне мисли. Као и код сексуалних кривичних дела, доминира окривљавање жртве: „сама је крива“, „није пазила“. Управо тај став друштва продубљује патњу и изолацију жена, док снимци настављају да круже платформама годинама, појављујући се увек изнова.[364]

Са развојем технологије, дигитално насиље према женама добија нову димензију – дипфејкове. Реч је о вештачки генерисаним снимцима у којима се лице жене монтира на туђе тело, најчешће у сексуалном контексту. За употребу ових алата није потребно посебно знање – довољан је један клик. Поједине апликације трениране су на хиљадама фотографија жена, што указује на системску експлоатацију женског тела и нарушавање дигиталног интегритета жена. „*Неко је узео моје лице, налепио га на порнографски снимак и учинио да изгледа као да сам то ја. Срце ми се стегло. Мислила сам да ће тај снимак завршити свуда – било је ужасно*“, сведочи једна жена.[365]

Да дубина овог проблема није ограничена само на јавни простор, већ погађа и најмлађе, показује случај родно заснованог дигиталног насиља у школи. Поступак је вођен по притужби адвокатске канцеларије, у име малолетне ученице, против једне гимназије због дискриминације на основу пола. Ученица је била жртва дигиталног насиља када је њен вршњак, злоупотребивши њене фотографије са друштвених мрежа, креирао дипфејк снимак на којем изгледа као да је без одеће и објавио га на интернету. Иако је школа предузела одређене мере, пропустила је да примени мишљење стручних служби које су указале на потребу раздвајања жртве и починиоца, што је довело до додатне виктимизације ученице.

Повереник је утврдио да школа није обезбедила безбедно и подржавајуће окружење за ученицу и тиме повредила Закон о забрани дискриминације. Случај показује да дигитално насиље, укључујући дипфејкове, оставља последице по психичко здравље и осећај безбедности и достојанства девојчице и жена, те да је неопходно да образовне установе развију јасне протоколе за заштиту жртава и едукацију ученика о родно заснованом дигиталном насиљу.

Овај пример осликава шири глобални тренд – статистика показује да је чак 95% дипфејкова сексуалне природе, а у њима готово искључиво доминирају жене и девојчице. Жртве притом имају ограничене могућности правне заштите, будући да у

[360] Ибид.
[361] Доступно на: https://www.insajder.net/teme/udruzenje-osnazene-40-odsto-zena-zrtve-osvetnicke-pornografije-nema-zakona-koji-to-prepoznaje-kao-krivicno-delo-drzava-ne-reaguje
[362] Доступно на: https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-56383660
[363] Доступно на: http://www.atina.org.rs/sr/moj-%C5%BEivot-posle-osvetni%C4%8Dke-pornografije
[364] Craig A Harper и др, Development and Validation of the Beliefs About Revenge Pornography Questionnaire, 2022, доступно на: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10399101/
[365] Доступно на: https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-63348363

већини држава ова појава није препозната као посебно кривично дело. Поједине земље, попут Аустралије и Канаде, третирају дипфејк као облик порнографије без пристанка, док Велика Британија и Јужна Кореја спадају међу ретке које су законом прописале изричите санкције за починиоце, чак и без потребе доказивања намере. У највећем делу света, међутим, жене које су жртве оваквог облика дигиталног насиља и даље остају саме.[366]

У Србији, Кривични законик садржи одредбе о неовлашћеном снимању и објављивању, али не препознаје специфичности дигиталног сексуалног насиља. За ово дело поступак се покреће искључиво приватном тужбом жртве. Зато је Повереник иницирао измене закона којима би се увело ново кривично дело – злоупотреба и објављивање полно експлицитних снимака, укључујући и дипфејк. Овакво решење имало би и превентивни ефекат: послало би јасну поруку да су жене заштићене, а починиоци обавезни да сносе последице.

Може се закључити да насиље према женама кроз неовлашћене полно експлицитне слике и снимке представља најдрастичнији судар технологије и патријархалних образаца. Жене остају изложене трајним последицама по своју приватност и достојанство. Стога, неиопходно је спречити да дигитални простор функционише ван правних оквира. Јасне инкриминације, ефикасне санкције, системска подршка жртвама и недвосмислена друштвена порука да жртва никада не може бити одговорна једини су начин да се овај облик насиља заустави. У супротном, свака жена може постати мета — само зато што је некоме веровала.

7.4. Узнемиравање и говор мржње према женама на интернету

Онлајн узнемиравање подразумева употребу дигиталних технологија са циљем да се жена понизи, уплаши, вређа или повреди. За разлику од онлајн прогањања, довољан је и један инцидент да би се радило о овом облику насиља, иако се у пракси често јавља у виду понављаних напада. О томе сведочи и случај који је Повереник најоштрије осудио – увреде које је на Твитеру упутио Жељко Веселиновић Милени Ивановић, удовици убијеног Оливера Ивановића. Брутално квалификације попут „није жена него ђаво“ не представљају само увреду њеног достојанства, већ и напад на њену безбедност и лични интегритет. С тим у вези, у упозорењу јавности, Повереник је указао да Милена Ивановић, као и свака жена, има право да сама одлучује о свом животу, без осуда и наметања друштвених очекивања, те да политичка борба јесте легитимна, али злоупотреба личне трагедије и приватног живота у сврху дискредитације представља недопустив облик јавног насиља и деградације жена у јавном простору.

Форме онлајн узнемиравања су бројне и обухватају увредљиве поруке, фотографије, мимове и коментаре, ширење нетачних информација, као и неовлашћено преузимање и објављивање фотографија или личних података. Посебно тежак облик представља слање непристојних и сексуално експлицитних садржаја без пристанка жене — такозвани „сајберфлешинг“, чији је циљ застрашивање, понижавање и нарушавање достојанства жртве. Овакви облици дигиталног узнемиравања често се јављају и у јавном простору, нарочито на друштвеним мрежама, где се под плаштом „слободе изражавања“ шири сексизам и омаловажавање жена.

[366] Алтернативни центар за девојке, Дипфејк технологија у служби генерисања насиља над женама и девојчицама, 2024, доступно на: https://altgirls.org/2024/10/24/dipfejk-tehnologija-u-sluzbi-generisanja-nasilja-nad-zenama-i-devojcicama/

Случај родно заснованог узнемиравања на Твитеру

Случај омаловажавања феминисткиња на Твитеру илуструје ову појаву у пракси. Поступак је покренут по притужби против народног посланика који је, на свом налогу на Твитеру, коментаришући одлуку Врховног суда Сједињених Америчких Држава о забрани абортуса, поставио фотографију крава уз текст: „феминисткиње у неверици због забране абортуса у САД“, уз додатне коментаре у којима је феминистичка удружења назвао „идиотским“.

Повереник је утврдио да је оваквим поступањем посланик омаловажио и узнемирио чланице удружења која се баве заштитом права жена и тиме створио понижавајуће и деградирајуће окружење. Поређење жена са животињама представља вид родно заснованог узнемиравања, а од изабраних представника очекује се виши степен одговорности у јавном наступу. Повереник је дао мишљење да је посланик повредио одредбе Закона о забрани дискриминације и препоручио му да уклони спорну објаву и убудуће се уздржи од изјава којима се вређа достојанство жена и подстичу родни стереотипи.

Један од најтежих облика онлајн узнемиравања јесте сексуална уцена (sextortion). Починиоци прете објављивањем интимних фотографија или снимака жртве, захтевајући новац, додатне експлицитне материјале или сексуални однос. Реч је о савременом облику уцене који несразмерно погађа жене, а најчешће га врше мушкарци. Овај вид насиља често се јавља у контексту бивших партнерских односа, али и као последица хакерских активности усмерених на стицање контроле, моћи и застрашивање жртве.[367]

Секс-посрамљивање (slut-shaming) представља облик онлајн узнемиравања усмерен на девојке и жене које се не уклапају у патријархалне норме сексуалности, понашања или изгледа. Жене које објаве „слободније“ фотографије, оне које су имале више партнера или су преживеле сексуално насиље, често постају мете подсмеха, увреда и понижавања. Ова пракса продубљује друштвене стереотипе, чини девојке и младе жене додатно рањивим и подстиче њихово повлачење са друштвених мрежа. Повереник је у више наврата указивао да су овакви напади посебно штетни јер релативизују сексуално насиље и шаљу поруку да је жртва крива за оно што јој се догодило, као што је било у случају Марије Лукић, када су сексистички и мизогини коментари грубо нарушили њено достојанство и створили понижавајуће окружење, о чему је Повереник упозорио јавност.

Дискриминација жене кроз понижавајуће изјаве на основу изгледа

Још један пример сексуализованог узнемиравања у дигиталном простору представља предмет у којем је Повереник одлучивао по притужби поднетој против адвоката који је на друштвеној мрежи упутио низ сексистичких и увредљивих коментара на рачун подноситељке притужбе. Коментари су се односили на њен физички изглед, садржавали понижавајуће и вулгарне изразе („буцкили“, „дебелице“, „ћурко угојена“) и на тај начин вређали њено достојанство.

Повереник се у поступку позвао на Препоруку Савета Европе о спречавању и борби против сексизма CM/REC (2019) и донео мишљење да су изјаве и коментари адвоката представљали узнемиравање и понижавајуће поступање у смислу члана 12. Закона о забрани дискриминације. Адвокату је препоручено да се јавно извини подноситељки притужбе, да убудуће не даје изјаве којима се вређа достојанство жена и подстичу

[367] Ибид.

родни стереотипи, као и да у оквиру свог професионалног деловања поступа у складу са прописима о забрани дискриминације.

Овај случај додатно потврђује да коментари и изјаве који вређају или омаловажавају жене на основу изгледа представљају озбиљан вид родно заснованог узнемиравања, који продубљује дискриминацију жена у јавном простору и захтева доследну институционалну реакцију.

Троловање је такође један од раширених видова дигиталног насиља. Његов циљ није само провокација, већ и онемогућавање цивилизоване расправе. Родно мотивисано троловање обухвата увреде, мизогинију, сексистички језик и претње. У најтежим облицима укључује позиве на силовање и убиство, чиме прераста у родно засновани говор мржње. Флејминг или потпиривање је најекстремнији вид троловања који подразумева јавне, агресивне и масовне нападе, често праћене претњама насиљем према жртви. Више починилаца се удружује да „запали“ групу лица против једне жене, стварајући утисак линча и доводећи жртву у стање понижења, страха и изолације.

Онлајн родно засновани говор мржње јасно показује колико је мизогинија дубоко укорењена у дигиталном простору. Истраживање које је спровела Агенција ЕУ за основна права (FRA) показује да су жене најчешће мете мржње и узнемиравања на свим великим платформама – од Јутјуба и Телеграма, до Редита и Х-а. Ова појава превазилази појединачне инциденте и има системски карактер, јер континуирано производи непријатељско окружење за жене у дигиталном простору.[368]

Спречавање дискриминације у онлајн медијима

Поступајући по притужби организације за заштиту људских права, Повереник је утврдио да поједини интернет портали, путем својих објава и коментара корисника на друштвеним мрежама, објављују садржаје који подстичу мржњу, насиље или дискриминацију према појединцима и групама на основу њихових личних својстава, чиме се ствара понижавајуће и непријатељско окружење у дигиталном простору.

Повереник је указао да је потребно обезбедити континуирану контролу садржаја који се објављује, како би се спречило подстицање дискриминације и мржње. Посебно је наглашена одговорност уредника и администратора интернет портала и друштвених профила да успоставе механизме претходне или накнадне модерације, односно спречавање или уклањање коментара који нарушавају принцип равноправности и достојанства.

Иако се друштвене мреже формално не третирају као медији у смислу важећих прописа, Повереник је нагласио да се и на тим платформама морају примењивати једнаки етички стандарди јавне комуникације, имајући у виду њихов изузетан досег и утицај на обликовање јавног мњења. У случајевима када медиј или појединa страница има велики број пратилаца, потенцијално дискриминаторни или мизогини садржаји постају видљиви великом броју људи, чиме се њихов штетни утицај вишеструко повећава.

Полазећи од ових налаза, Повереник је интернет порталима уписаним у Регистар медија препоручио да предузму мере за спречавање и уклањање коментара и садржаја који подстичу мржњу, насиље или дискриминацију, као и да успоставе јасне процедуре модерације садржаја на својим страницама и друштвеним мрежама.

[368] FRA, Online Content Moderation – Current challenges in detecting hate speech, Беч, 2023.

У Србији, мониторинг који је спровела невладина организација Мрежа за извештавање о различитости показао је да је готово четвртина анализираних случајева у периоду од маја 2022. до децембра 2023. представљала говор мржње усмерен против жена. Најчешће су у питању били позиви на сексуално насиље, увреде и понижавајући садржаји који јачају родне стереотипе и доприносе нормализацији мизогиније у јавном простору.[369]

Да иза ових појава стоје стварни људски бол и траума, сведочи и искуство једне жене из Србије: „*Стигле су ми неке гадне претње и отишла сам на разговор са инспектором. Рекао ми је да није довољно то што ми прете, што причају где би ме набијали, да ми треба сломити лобању, да ме треба наћи, силовати... Рекли су ми 'нема ј... док гаће не спадну'. И смејали се. Не виде ти модрице. Не виде тебе како се распадаш, како плачеш, како имаш нервни слом, како се губиш. Не осећају твој немир, твој страх.*“[370]

Као институционални одговор на растући проблем дигиталног родно заснованог насиља, Повереник је 2022. године, у сарадњи са УНФПА, покренуо националну кампању „Bodyright – Твоје тело је твоје и на нету и у стварном свету“, са циљем подизања свести о онлајн узнемиравању и неовлашћеном објављивању интимних садржаја. У оквиру кампање израђен је и Појмовник родно заснованог насиља посредством технологије, који садржи јасне дефиниције и примере из праксе, ради лакшег препознавања ових облика насиља и унапређења заштите, посебно девојчица, девојака и жена

7.5. Ехо насиља: медији, коментари и одговорност

Слобода изражавања представља један од стубова демократског друштва и, према ставу Европског суда за људска права, обухвата и изношење идеја које могу шокирати, вређати или узнемиравати јавност. Међутим, ова слобода није апсолутна – када изражавање пређе границу и поприми облик подстицања дискриминације, мржње или насиља, држава има обавезу да обезбеди делотворну заштиту и предузме одговарајуће мере у складу са законом. Сваки случај се мора процењивати појединачно, али граница између слободе говора и дискриминације мора бити јасно и прецизно постављена. Управо то потврђује и следећи пример из праксе Повереника.

Дискриминација жена у јавном дискурсу о Закону о родној равноправности

Једно удружење грађана поднело је притужбу против професора Драгољуба Петровића због дискриминације на основу пола/рода. У притужби је наведено да је на једном порталу објављен његов текст под насловом „Молба да опозовете закон“, у којем је изнео низ дискриминаторних и увредљивих ставова о женама.

На захтев Повереника, Петровић је доставио два своја текста („Заштита од ишчашене памети“ и „Насиље над српским језиком и народом“) која се односе на Закон о родној равноправности, посебно на део који прописује употребу родно осетљивог језика. Утврђено је да су у текстовима жене представљене кроз понижавајуће и стереотипне описе – као особе чија је природна улога да „рађају, одгајају децу и одржавају кућу“, док се оне које се не уклапају у тај модел означавају као „недовршене“ или „ненормалне“.

[369] Доступно на: https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-govor-mrznje-zene-lgbt-manjine-politika/32924989.html
[370] Доступно на: https://www.slobodnaevropa.org/a/digitalno-nasilje-zene-nevidljive-modrice/33329322.html

Повереник је констатовао да су овакви ставови у супротности са одредбама Закона о забрани дискриминације, јер подстичу мржњу и дискриминацију жена и учвршћују традиционалне родне стереотипе. Истакнуто је да професор има право на критику закона, али не и на изношење ставова којима се вређа достојанство жена или подстичу предрасуде. Као универзитетски професор, он има посебну одговорност због утицаја који његове јавне изјаве могу имати на друштвени дискурс.

Повереник је дао мишљење да су у текстовима Драгољуба Петровића повређене одредбе Закона о забрани дискриминације и препоручио му да јавно упути извињење женама и убудуће се уздржи од изјава којима се подстиче дискриминација или учвршћују стереотипи о родним улогама.

Овај случај јасно показује да је граница између слободе изражавања и дискриминације често танка, али од суштинског значаја за очување достојанства и равноправности жена у јавном простору. Исти механизми омаловажавања, вређања и стереотипизације жена присутни су и у медијском извештавању о фемициду и покушајима фемицида. Уместо да злочине назову правим именом – убиство, покушај убиства, фемицид – медији их најчешће представљају као „породичне драме“ или „трагедије“, користећи сензационалистичке наслове („монструм“, „секира“, „крвави злочин“) и интимне детаље из живота жртве.

Таквим приступом умањује се одговорност учиниоца, а кривица пребацује на жртву („провоцирала га је“, „хтела је да одведе децу“), чиме се насиље романтизује, а жене додатно понижавају. Овакво извештавање није само етички проблем већ и манифестација родно засноване дискриминације, која продубљује стереотипе и одржава друштвену толеранцију на насиље према женама.[371]

Иако постоје препоруке новинарских удружења, већина медијских портала и даље игнорише обавезу да информише и едукује. Уместо тога, медији „хране“ тржиште кликова и лајкова, стварајући атмосферу у којој је насиље прихватљиво, а жртве невидљиве.

Жене жртве насиља, учеснице истраживања Аутономног женског центра, изнеле су своје ставове поводом једног неетичког и сензационалистичког новинског текста који је извештавао о конкретном случају насиља према јавно познатој жени. Према њиховим речима, „текст тражи оправдање за насиље приказивањем интиме и изгледа жртве“, „помињу се имена, жена се осуђује“, док је „новинар негативно представио жртву, што може да подстакне насиље“. Једна од жена истакла је: „Како да тражим помоћ када су је већ осудили новинари и свако ко прочита?“ Друге су указале да у тексту „нигде не пише коме се жртва може обратити“, као и да овакво извештавање подстиче друштво да кривицу пребацује на жртву („Шта уради да те бије? Мораш ли да га изазиваш?“). Како је једна од испитаница закључила: „*Из овог чланка не видим наду да ће било која жена која је доживела насиље ишта предузети, осим што ће се осећати још горе. Овде се о насиљу не пише.*“[372]

Етичко извештавање о насиљу према женама није само питање професионалних стандарда, већ и друштвене одговорности медија. Начин на који се представљају

[371] др Косана Бекер, Весна Добросављевић и Сања Радивојевић, Приручник за етичко и недискриминаторно извештавње о насиљу према женама, UN Women, доступно на: https://eca.unwomen.org/sites/default/files/2023-02/01-prirucnik-za-eticko-i-nediskriminatorno-izvestavanje-o-nasilju-prema-zenama-u-online-sferi-ethical-and-non-discriminative-reporting-about-VAWG.pdf

[372] Ведрана Лацмановић и Вера Милановић, Како вас жене читају?, Аутономни женски центар, Београд, 2017.

жртве, језик који се користи и простор који се даје учиниоцима директно утичу на перцепцију јавности и спремност жена да потраже заштиту. Управо зато је важно да медији и онлајн платформе имају свест о последицама свог садржаја и обавезу да спрече ширење говора мржње, виктимизацију и омаловажавање жена.[373]

Свака реч и свака фотографија у медијском извештавању о насиљу имају тежину — могу да информишу и оснаже, али и да понизе и нанесу додатну штету. Када се сензационализам стави испред одговорности, медији несвесно постају саучесници у одржавању културе која оправдава насиље и релативизује патњу жртава. „Нашла је другог, варала га је, заслужила је“ – ово су типичне реакције испод текстова о покушају убиства жене у Крагујевцу 2022. године. Жена је недељу дана касније преминула од повреда, али коментари и даље нису уклоњени. Такав „ехо насиља“ потврђује колико је дубоко укорењено оправдавање учинилаца и колико мало емпатије постоји према жртвама.[374]

Из наведеног се може закључити да извештавање медија није само пасивно преношење информација, већ активно обликовање друштвених ставова. Када новински наслови и/или текстови релативизују злочине или када портали остављају мизогине коментаре читалаца без контроле, они постају саучесници у насиљу. Зато је обавеза релеватних институција не само да санкционишу појединце, већ и да уведу јасна правила за онлајн медијске платформе и друштвене мреже: уклањање дискриминаторног садржаја, укључујући коментаре читаоца или пратилаца, објављивање доступне статистике и едукативних садржаја, као и одговорност за сензационалистичко извештавање које понижава жртве.

7.6. Између закона и стварности: Закључно разматрање

Дигитално родно засновано насиље представља реалан и озбиљан облик повреде достојанства, безбедности и слободе жена. Оно што се дешава у дигиталном простору има непосредне последице у стварном животу – кроз страх, стигму, ћутање, губитак посла или повлачење жена из јавности. Недовољно ефикасно санкционисање починилаца, неуређена правила за поступање дигиталних платформи и непотпуна институционална примена постојећих механизама доприносе стварању окружења у којем се насиље нормализује и постаје друштвено прихватљиво.

Основни проблем обухвата ширење интимних снимака и фотографија без пристанка, израда и дистрибуција дипфејкова, доксовање, онлајн прогањање и узнемиравање, као и сексистички говор мржње. Последице су системско ућуткивање жена и продубљивање мизогиније у јавном простору. Повлачењем жена са друштвених мрежа смањује се разноврсност гласова у јавности, што осиромашује демократски дискурс и умањује могућност критичког дијалога.

Надлежни органи имају обавезу да обезбеде свеобухватан нормативни и институционални оквир за заштиту од родно заснованог дигиталног насиља. То подразумева јасно инкриминисање свих његових облика (укључујући неовлашћено објављивање интимних снимака и дипфејкова), успостављање хитних поступака за

[373] др Косана Бекер, Весна Добросављевић и Сања Радивојевић, Приручник за етичко и недискриминаторно извештавње о насиљу према женама, UN Women, доступно на: https://eca.unwomen.org/sites/default/files/2023-02/01-prirucnik-za-eticko-i-nediskriminatorno-izvestavanje-o-nasilju-prema-zenama-u-online-sferi-ethical-and-non-discriminative-reporting-about-VAWG.pdf
[374] Ибид.

уклањање штетног садржаја, развој специјализованих истражних капацитета и изрицање санкција које имају превентивни ефекат. Тужилаштво, полиција и судови треба да поступају без релативизације насиља, у року и по службеној дужности, без пребацивања терета поступка на жртву.

Дигиталне платформе и медији морају преузети одговорност за садржај који објављују и за коментаре корисника који подстичу дискриминацију, мржњу или насиље. Потребно је успоставити јасне механизме модерације, транспарентне алгоритме и редовно објављивање извештаја о уклоњеним садржајима.

Систем подршке жртвама мора бити доступан, бесплатан и ефикасан: стална телефонска линија, психолошка и правна помоћ, техничка подршка у документовању и уклањању садржаја, као и финансијска и радноправна заштита за жене у јавном животу, посебно новинарке. Образовни систем треба да развија дигиталну писменост са родном перспективом, јер превенција није приватна обавеза, већ јавни интерес.

Само свеобухватан и одговоран приступ у којем свака институција, медиј и платформа делују у оквиру својих надлежности може створити окружење у којем су жене стварно заштићене. Интернет може постати простор слободе и сигурности само уколико сваки актер преузме своју улогу: институције у обезбеђивању заштите, платформе у благовременом реаговању, медији и образовне установе у едукацији, а друштво у пружању подршке жртвама уместо њиховог окривљивања. На тај начин дигитални простор може постати средство остваривања равноправности, а не ново поље њеног угрожавања.

8. НА ГРАНИЦАМА РАВНОПРАВНОСТИ: ЖЕНЕ ИЗВАН ЦЕНТРА ПАЖЊЕ

8.1. На прагу поглавља

„*Многе се жене суочавају са додатним препрекама остварењу својих људских права услед фактора као што су раса, језик, етничка припадност, култура, вероисповест, инвалидитет или друштвено-економска класа, или зато што су припаднице аутохтоног народа, мигранткиње, укључујући и раднице мигранткиње, расељене жене или избеглице. Оне могу бити угрожене или маргинализоване и услед општег непознавања и непризнавања њихових људских права, као и због препрека са којима се суочавају приликом приступа информацијама и механизмима помоћи којима се могу обратити у случајевима кршења њихових права.*“

(Пекиншка декларација и платформа за деловање, Поглавље 3, тачка 225.)

Наведена констатација остаје суштински релевантна и данас, будући да бројне жене у Србији и даље трпе вишеструке облике искључености и ограничен приступ правима и ресурсима.

Ромкиње, жене са инвалидитетом, избеглице и мигранткиње, старије и младе жене, жене са села и припаднице ЛГБТИ+ заједнице изложене су вишеструкој и

интерсекцијској дискриминацији која ограничава њихово учешће у друштвеном и јавном животу. Њихов положај указује на потребу за свеобухватним мерама које ће осигурати једнак приступ образовању, запошљавању, здравственој и социјалној заштити, правди, као и политичком и јавном животу.

„*Била сам на послу, сакупљала сам секундарне сировине. Када сам дошла кући видела сам да ми је искључена струја због дуга од 6.000 динара. Без струје сам била као у затвору. Седела сам сама у мраку, било ме је страх. А како да исплатим дуг када нигде не могу да зарадим новац. Поготово не док је ванредно* стање.“ (Ромкиња)[375]

„*Психичко насиље доживљавам свакодневно, вређање, претње, псовање, понижавање, на то сам на неки начин навикла – да прођем улицом и да ме неко псује, вређа, прети ми… Чести су и физички напади, веома добро памтим када сам једног дана усред центра града доживела да ми један мушкарац приђе, плъуне ме и свом снагом удари шамар, притом ја никада у животу тог младића нисам видела пре тога.*“ (трансродна жена)[376]

„*Његови су били против тога да њихов син има жену која не види. Позову они мене на ручак код њих, па онда маћеха пита Стеву преда мном: - Бато, да ли ће теби кошуља бити опрана и испеглана? Јеси о том размишљао? Јеси ти размишљао о томе како ће ти у кући бити, како ће ти скувано бити?*“ (жена са инвалидитетом)[377]

„*Свуда се осећа нетрпељивост према старијима, не бих ја да идем на млади свет, али примећујем да је доста брз и нетолерантан.*" (старија жена)[378]

„*Не учествујем у активностима ван Центра само због оца. Њему се то не допада. Каже да је сувише далеко од кампа, иако има превоз. Каже: 'Тамо раде мушкарци, тамо раде авганистански преводиоци.'*“; „*Неки мушкарци стално прилазе и питају: 'Зашто излазиш? Зашто ниси покрила косу? Зашто не бринеш о деци? Зашто, зашто, зашто.'*“[379] (жене избеглице)

Ово поглавље анализира обим и природу препрека са којима се жене у већем ризику од дискриминације свакодневно сусрећу и указује на кораке нужне за њихово стварно и равноправно учешће у свим сферама друштвеног, економског и политичког живота.

8.2. Нормативни и стратешки оквир

8.2.1. Међународни стандарди

Конвенција о елиминисању свих облика дискриминације жена (CEDAW), у члановима 2. и 3, обавезује државе чланице да елиминишу дискриминацију жена и обезбеде им пуно уживање свих људских права на једнаким основама са мушкарцима. С тим у вези, Комитет за елиминацију дискриминације жена у својим општим препорукама наглашава да државе морају примењивати интерсекцијски приступ у спровођењу политика родне равноправности, како би се препознала и отклонила

375 Доступно на: https://zrenjaninski.com/drustvo/osiromasene-i-tucene-potresne-ispovesti-zena-iz-marginalizovanih-grupa/
376 Доступно на: https://transserbia.org/trans/transrodnost/2102-ono-sto-svako-ljudsko-bice-zasluzuje-ispovest-trans-zene-iz-bujanovca
377 Центар Живети усправно, Завод за равноправност полова, Удружење грађана Женске студије и истраживања, Футура публикације, Животне приче жена с инвалидитетом у Војводини, Нови Сад, доступно на: https://ravnopravnost.org.rs/wp-content/uploads/2017/03/%C5%BDivotne-pri%C4%8De-%C5%BEena-sa-invaliditetom-u-Vojvodini-publikacija-FINAL.pdf
378 Доступно на: https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-58746971
379 Мила Кисић, Анђа Петровић, Простор за жене и девојке: гласови жена избеглица и мигранткиња у Србији, АДРА, Београд, 2019.

дискриминација заснована на полу у комбинацији са другим личним својствима. Може се закључити да CEDAW комитет државама намеће обавезу да активно штите права Ромкиња, жена са инвалидитетом, припадница ЛГБТ популације, избеглица, мигранткиња, старијих и млађих жена, те жена са села, кроз спровођење посебних мера и програма који обезбеђују њихову стварну равноправност.

У предмету **Carvalho Pinto de Sousa Morais против Португалије**,[380] подноситељка представке, жена старости око педесет година, поднела је тужбу против државне здравствене установе због лекарске грешке током операције, која је довела до оштећења пудендалног живца и озбиљних физичких последица — хроничног бола, потешкоћа при ходу, седењу и мокрењу, као и губитка сексуалне функције.

Првостепени суд јој је досудио накнаду нематеријалне штете, међутим, Врховни суд Португалије је смањио износ накнаде, образлажући да је подноситељка „жена стара 50 година, мајка двоје деце“ и да је „у добу када сексуалност није од посебног значаја“.

Европски суд за људска права утврдио је повреду члана 14. (забрана дискриминације) у вези са чланом 8. (право на поштовање приватног и породичног живота). Суд је оценио да су национални судови приликом одмеравања накнаде штете прибегли стереотипима који омаловажавају достојанство жена, чиме је дошло до дискриминације на основу пола и старосног доба. У пресуди је истакнуто да „достојанство и интегритет жене не могу бити процењивани на основу стереотипних претпоставки о њеној доби или породичном статусу“ и да су такви разлози у супротности са захтевима члана 14. у вези са чланом 8. конвенције.

Општа препорука бр. 18[381] CEDAW комитета наводи да жене са инвалидитетом трпе двоструку дискриминацију и препоручује државама да предузму посебне мере како би обезбедиле њихов равноправан приступ образовању и запошљавању, здравственим услугама и социјалној сигурности, као и пуно учешће у свим областима друштвеног и културног живота. Такође, државе су позване да у својим периодичним извештајима достављају податке о женама са инвалидитетом и мерама које су предузете ради побољшања њиховог положаја. **Општа препорука бр. 26**[382] односи се на раднице мигранткиње и позива државе да обезбеде заштиту од дискриминације и једнака права у складу са Конвенцијом о елиминацији свих облика дискриминације жена, укључујући мере за приступ правди и кључним услугама. Посебно прописује да жртве насиља морају добити хитне и социјалне услуге без обзира на имиграциони статус, а да жене без документата имају приступ правним лековима и заштити основних потреба, укључујући хитну здравствену заштиту, трудноћу и материнство. Затим, **Општа препорука бр. 27**[383] наглашава да старије жене трпе вишеструке облике дискриминације и препоручује мере за њихову социјалну и економску сигурност. Потом, **Општа препорука бр. 33 о приступу правди**[384] наглашава важност уклањања баријера које погађају жене изложене укрштеним облицима дискриминације, укључујући припаднице мањина (нпр. жене са инвалидитетом, избеглице, азиланткиње и мигранткиње).

380 Carvalho Pinto de Sousa Morais v. Portugal, представка бр. 17484/15, пресуда од 25.07.2017, доступно на: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-175659%22]}
381 CEDAW Општа препорука бр. 18: Disabled Women, садржано у документу A/46/38, доступно на: https://www.legal-tools.org/doc/ba95ff/pdf/
382 CEDAW Општа препорука бр. 26, CEDAW/C/2009/WP.1/R
383 CEDAW, Општа препорука бр. 27, CEDAW/C/GC/27
384 CEDAW, Општа препорука бр. 33, CEDAW/C/GC/33

У предмету **A.R.E. против Грчке**,[385] Европски суд за људска права утврдио је повреду члана 3, члана 5. ставова 1, 2. и 4, као и члана 13. Европске конвенције о људским правима. Подноситељка представке, држављанка Турске, ухапшена је на територији Грчке након преласка границе и враћена у Турску без индивидуалне процене ризика по живот и безбедност и без приступа поступку азила. Суд је утврдио да је била неформално лишена слободе без правног основа и без судске контроле, као и да јој није било омогућено делотворно правно средство.

ЕСЉП је истакао да постоје снажне индиције о постојању систематске праксе „pushback"-а у региону, при чему је подноситељка враћена у Турску без испитивања њене индивидуалне ситуације, што представља повреду забране присилног враћања по члану 3. конвенције.

Поред тога, CEDAW комитет је и у више докумената нагласио потребу за препознавањем положаја Ромкиња и жена другачије сексуалне оријентације од хетеросексуалне у контексту вишеструке дискриминације. **У општој препоруци бр. 28**[386] Комитет за елиминацију дискриминације жена истиче да је интерсекционалност основни концепт обавеза из члана 2. конвенције, те констатује да дискриминација жена може бити појачана и другим факторима, укључујући расу, етничко порекло, сексуалну оријентацију и родни идентитет. Државе су дужне да правно признају ове облике дискриминације и да усвајају и спроводе политике и програме, укључујући и привремене посебне мере, ради њиховог отклањања. Такође, споменута **Општа препорука бр. 33 о приступу правди** препознаје да жене које су изложене стигматизацији по основу етничке припадности или сексуалног идентитета другачијег од хетеросексуалног имају отежан приступ правној заштити и стога захтева од држава да им обезбеде једнак приступ институцијама и правним средствима. Најновија **Општа препорука бр. 40**[387] CEDAW комитета из 2024. године истиче да равноправно и инклузивно учешће жена у процесима одлучивања мора обухватити све жене у својој разноликости, посебно оне из рањивих група.

Конвенција о правима особа са инвалидитетом гарантује пуно и једнако уживање свих људских права особама са инвалидитетом, укључујући жене и девојчице. У члану 6. конвенције се наводи да су жене и девојчице са инвалидитетом изложене вишеструкој дискриминацији, као и да државе уговорнице треба да предузму све одговарајуће мере ради обезбеђивања њиховог пуног развоја, напретка и оснаживања, како би оне могле да остварују и уживају људска права и основне слободе на равноправној основи са другима. Конвенција се заснива на принципима пуне и ефективне инклузије у друштво и једнаких могућности, а обавезује државе да права особа са инвалидитетом, укључујући и родну димензију, интегришу у све релевантне политике и програме.

Комитет за права особа са инвалидитетом усвојио је више општих коментара којима се појашњава примена конвенције у односу на жене и девојчице са инвалидитетом. Најзначајнији је **Општи коментар бр. 3**, који се односи на члан 6. Конвенције о правима особа са инвалидитетом – **Жене и девојчице са инвалидитетом**.[388] Комитет у овом коментару наглашава да жене и девојчице са инвалидитетом трпе вишеструку и интерсекцијску дискриминацију и да државе морају обезбедити њихово пуно учешће у

385 A.R.E. v. Greece, представка бр. 15783/21, пресуда од 7.01.2025, доступно на: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-238636%22]}
386 CEDAW, Општа препорука бр. 28, CEDAW/C/GC/28
387 CEDAW, Општа препорука бр. 40 (2024), CEDAW/C/GC/40
388 CRPD, Општи коментар бр. 3 (2016), Article 6: Women and girls with disabilities, CRPD/C/GC/3

свим областима друштвеног живота. Посебно се истиче обавеза обезбеђивања приступа образовању, запошљавању, здравственој и социјалној заштити, као и сексуалним и репродуктивним правима, уз пуно поштовање телесног интегритета и информисаног пристанка. **Општи коментар бр. 6** (2018), који тумачи члан 5. конвенције – **Једнакост и недискриминација**,[389] наглашава да државе морају уклонити све облике директне и индиректне дискриминације, као и да одбијање разумног прилагођавања представља облик дискриминације.

У предмету пред Европским судом за људска права, **Çam против Турске**,[390] подноситељка представке, Ceyda Evrim Çam, особа је која не види и која је положила пријемни испит за Турски национални музички конзерваторијум при Истанбулском универзитету. Иако је успешно положила испит, Универзитет је одбио да је упише, позивајући се на одсуство медицинског извештаја из државне болнице којим би се потврдило да може похађати наставу. Власти нису предузеле никакве мере како би испитале могућности разумног прилагођавања које би јој омогућиле да прати наставу.

Суд је утврдио повреду члана 14. (забрана дискриминације) у вези са чланом 2. Протокола бр. 1 (право на образовање). Утврђено је да је одбијање уписа било засновано искључиво на инвалидитету подноситељке, без објективног и разумног оправдања, и да је изостанак разумног прилагођавања представљао облик дискриминације.

У **Општем коментару бр. 7**[391] (2018), Комитет за права особа са инвалидитетом истиче потребу за пуним учешћем особа са инвалидитетом у процесима доношења одлука, посебно жена које морају бити заступљене у телима која креирају и спроводе јавне политике. Коначно, **Општи коментар бр. 8 о праву особа са инвалидитетом на рад и запошљавање**[392] наглашава да државе морају предузети мере како би жене са инвалидитетом имале једнак приступ запошљавању, условима рада и заштити од дискриминације. Сви наведени коментари потврђују обавезу држава да усвоје интерсекцијски приступ, осигурају једнак приступ особа са инвалидитетом свим услугама без дискриминације и интегришу родну перспективу у све јавне политике.

Конвенција Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици обавезује државе да спрече, истраже и казне сва дела насиља према женама, као и да обезбеде заштиту и подршку жртвама. Конвенција прописује да све мере које држава предузима морају бити спроведене без дискриминације, по било ком основу као што су пол, род, раса, боја коже, језик, религија, политичко или друго уверење, национално или социјално порекло, национална припадност, имовно стање, рођење, сексуална оријентација, родни идентитет, старосно доба, здравствено стање, инвалидитет, брачни статус, мигрантски или избеглички статус или било који други статус. Конвенција такође захтева да државе предузму мере које узимају у обзир потребе лица која посебне околности чине рањивим, као и да мере заштите и подршке буду прилагођене и доступне свим жртвама без дискриминације.

Препорука Савета Европе CM/Rec(2024)1 наглашава да су Ромкиње и жене и девојчице из путујућих заједница истовремено изложене родно заснованој

389 CRPD, Општи коментар бр. 6, CRPD/C/GC/6
390 Çam v. Turkey, представка бр. 51500/08, пресуда од 23.02.2016, доступно на: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-161149%22]}
391 CRPD, Општи коментар бр. 7, CRPD/C/GC/7
392 CRPD, Општи коментар бр. 8 (2022), CRPD/C/GC/8

дискриминацији и антициганизму, укључујући институционалне облике неједнакости. Државама се препоручује интеграција родне димензије у све политике према Ромима и уклањање правних и практичних баријера у приступу правима – нарочито у области приступа документатима, држављанства, здравља, образовања, становања и заштите од насиља. Такође, тражи се развој јасних циљева и мера, систематично прикупљање података и активно учешће Ромкиња у јавном и политичком животу.

8.2.2. Домаћи прописи

Устав Републике Србије гарантује уживање људских и мањинских права на начелима равноправности и забране дискриминације, док је посебна заштита изричито јемчена припадницима националних мањина ради пуне равноправности и очувања њиховог идентитета.

Одредба члана 13. тачка 5. **Закона о забрани дискриминације** дефинише вишеструку дискриминацију као дискриминацију лица по основу два или више личних својстава онда када се утицај појединих личних својстава може разграничити. Истом одредбом дефинисана је интерсекцијска дискриминација, која постоји када се лице дискриминише по основу два или више личних својстава онда када се утицај појединих личних својстава не може разграничити. Вишеструка и интерсекцијска дискриминација сматрају се тешким облицима дискриминације.

Закон о родној равноправности[393] у одредби члана 6. став 1. тачка 2. одређује да осетљиве друштвене групе чине жене са села, жртве насиља, као и групе лица које се због друштвеног порекла, националне припадности, имовног стања, пола, родног идентитета, сексуалне оријентације, старости, психичког и/или физичког инвалидитета, живота у неразвијеном подручју или из другог разлога или својства налазе у неједнаком положају. Затим, одредбом члана 7. став 1. тачка 3. прописано је да политика једнаких могућности, између осталог, подразумева предузимање мера којима се обезбеђује једнака полазна тачка за остваривање принципа једнаких могућности за лица, односно групе лица која се налазе у неједнаком положају по основу пола, полних карактеристика, односно рода, посебно припадника осетљивих друштвених група.

Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом уређује општа и посебна права особа са инвалидитетом и забрањује сваки облик дискриминације по основу инвалидитета. Члан 30. овог закона забрањује сваку дискриминацију у остваривању права из брачних и породичних односа због инвалидности. Дискриминацијом се, у смислу овог члана, сматра ускраћивање права на брак особама са инвалидитетом; постављање посебних услова за склапање брака особа са инвалидитетом и постављање посебних услова особама са инвалидитетом за вршење родитељског права.

Закон о заштити права и слобода националних мањина[394] гарантује припадницима националних мањина равноправност са осталим грађанима у остваривању свих људских и грађанских права. Члан 3. став 1. овог закона забрањује сваку дискриминацију на националној, етничкој, расној, језичкој, верској и свакој другој основи према националним мањинама и лицима која припадају националним мањинама.

---

[393] Уставни суд је у јуну 2024. године донео решење број IУз-85/2021, којим се привремено обуставља примена Закона о родној равноправности.

394 „Сл. лист СРЈ", бр. 11/2002, „Сл. лист СЦГ", бр. 1/2003 - Уставна повеља и „Сл. гласник РС", бр. 72/2009 - др. закон, 97/2013 - одлука УС и 47/2018

Закон о азилу и привременој заштити[395] уређује услове за одобравање азила, поступак признавања права на међународну и привремену заштиту, као и права и обавезе тражилаца азила и лица којима је одобрена заштита. Члан 8. забрањује сваку дискриминацију у поступку азила по било ком основу, укључујући пол, род и родни идентитет. Одредбом члана 24. одређено је да се право на уточиште, односно статус избеглице одобрава тражиоцу који се налази изван државе свог порекла или државе уобичајеног боравишта, а оправдано страхује од прогона због своје расе, пола, језика, вероисповести, националне припадности, припадности одређеној друштвеној групи или политичког уверења, а због чега не може или не жели да прихвати заштиту те државе. Одредбом члана 6. овог закона прописано је да ниједно лице не сме бити протерано или враћено на територију где би његов живот или слобода били угрожени због његове расе, пола, језика, вероисповести, националне припадности, припадности одређеној друштвеној групи или политичког уверења.

Стратегија превенције и заштите од дискриминације 2022–2030. године има за циљ обезбеђивање једнаких могућности за све групе у ризику од дискриминације и јачање система превенције и заштите у свим областима друштва. Посебан циљ 3. усмерен је на унапређење социјалне инклузије ових група, које су често на друштвеним маргинама и искључене из главних токова. Мере обухватају активности у областима образовања, социјалне и здравствене заштите, културе, спорта, информисања и безбедности. Посебно се истичу унапређење приступа здравственим услугама, решавање питања становања Рома и Ромкиња, десегрегација у образовању и промовисање културне разноликости. Мера предвиђа и спровођење посебних мера за децу са инвалидитетом, ромску децу и децу мигранте, као и развијање програма који подстичу инклузију у култури, спорту и медијима. Овим се унапређује међусекторска сарадња и јача партнерство са организацијама цивилног друштва.

Стратегија за социјално укључивање Рома и Ромкиња у Републици Србији 2022–2030. године поставља оквир мера за отклањање дискриминације и пуно укључивање ромске заједнице, посебно жена и девојчица, у све сфере друштвеног живота. Заснива се на седам циљева који обухватају борбу против расизма и циганизма, подстицање учешћа Рома и Ромкиња у јавном животу, инклузивно образовање, повећање запошљивости, једнак приступ здравственим услугама, побољшање услова становања и унапређење социјалне заштите. Мере су усмерене на подизање свести о дискриминацији, афирмативно образовање, развој програма запошљавања и здравствене заштите, као и на јачање институционалних капацитета и информисаности ромске заједнице о правима и услугама.

Стратегија унапређења положаја особа са инвалидитетом у Републици Србији за период 2025–2030. године у оквиру Посебног циља 3 – равноправно учешће особа са инвалидитетом у свим сегментима живота заједнице – предвиђа Меру 3.6, која је усмерена на унапређење превенције и заштите особа са инвалидитетом од насиља и злостављања, као и на њихову заштиту у ванредним ситуацијама. Као показатељи спровођења ове мере утврђени су, између осталог, број реализованих обука и број учесника у обукама за групе за координацију и сарадњу, са посебним фокусом на специфичности насиља којем су изложене особе са инвалидитетом, а нарочито жене са инвалидитетом.

395 „Сл. гласник РС", бр. 24/2018

8.3. ОПИС СТАЊА И ПРАКСА ПОВЕРЕНИКА

8.3.1. Жене са инвалидитетом

Положај жена са инвалидитетом у Србији и даље је обележен вишеструком дискриминацијом и маргинализацијом. Анализе Повереника и сведочења жена указују да се неједнакост испољава у готово свим сферама – запошљавању, образовању, здравственој и социјалној заштити, као и у приступу јавним просторима, услугама и информацијама. Поред физичких баријера, посебан проблем представљају дубоко укорењени друштвени стереотипи и предрасуде, који се формирају од најранијег детињства и преносе кроз породицу и образовни систем. На тај начин се ствара окружење у коме се инвалидитет доживљава као одступање од „нормалног“, а особе са инвалидитетом као мање способне или зависне од туђе помоћи.

Стереотипи се одражавају и на свакодневне односе – од игнорисања особа са инвалидитетом у комуникацији до прекомерног саосећања или дивљења што обављају уобичајене активности. Ови ставови, иако често потекли из незнања, додатно продубљују друштвену дистанцу и спречавају истинску инклузију. Женама са инвалидитетом такав контекст доноси додатно оптерећење, јер се њихова вредност и даље мери способношћу да испуне традиционалне родне улоге – да буду супруге, мајке, неговатељке и домаћице. Када се претпостави да због инвалидитета то не могу, друштво им често ускраћује право на сексуалност, љубав, партнерство и материнство, чинећи их „невидљивим“ у јавном и приватном животу.

Ови стереотипи посебно погађају жене са менталним инвалидитетом, које се често сматрају нестабилним или неспособним за самосталан живот и бригу о деци. Такви ставови неретко доводе до ограничења или ускраћивања родитељских права, што представља тежак облик дискриминације и повреду основних људских права.[396] Уклањање ових баријера захтева не само нормативну заштиту, већ и системску промену друштвених ставова и пракси које одржавају неједнакост.

> Као девојчица, сањала сам да будем самостална, јака жена која живи од свог рада, путује, помаже другима и коју неће дефинисати инвалидитет, већ снага, знање и интегритет. Радовало ме је кад бих успела да инспиришем друге, насмејем људе или савладам неку своју малу препреку.
>
> Најтеже је било када сам схватила да ме друштво види само кроз мој инвалидитет — као терет, а не као потенцијал. Недостајала ми је подршка државе, персонална асистенција и охрабрење да проблем није у мени, већ у баријерама које ме окружују.
>
> Све што сам постигла, дугујем својој породици и сопственој упорности. Изабрала сам да, упркос препрекама, у људима увек видим љубав, солидарност и доброту — јер храброст није одсуство страха, већ деловање упркос њему. (део исповести активисткиње Оливере Илкић)[397]

396 Косана Бекер и Тијана Милошевић, Насиље над женама у резиденцијалним институцијама, Иницијатива за права особа са менталним инвалидитетом MDRI-S, Београд, 2017.

397 Доступно на: https://portaloinvalidnosti.net/2021/10/6-prica-o-odrastanju-zena-s-invaliditetom-u-srbiji/

Ови изазови само су један од примера шире друштвене маргинализације жена са инвалидитетом, која је присутна у свим областима јавног и приватног живота. Жене са инвалидитетом су често невидљиве у јавном простору и ретко учествују у процесима доношења одлука које их се директно тичу. Иако постоје закони који гарантују једнаке могућности, њихова примена је често ограничена и недоследна.

Неприхватљив услов за оверавање здравствене књижице

Поступак је вођен поводом притужбе поднете у име жене са инвалидитетом против Фонда за за социјално осигурање војних осигураника, због дискриминације у поступку овере здравствене књижице. У притужби је наведено да је Фонд као услов за оверу захтевао потпуно лишавање пословне способности или продужење родитељског права, искључиво због инвалидитета притужиље.

Фонд је у изјашњењу навео да такав услов поставља ради утврђивања да ли је лице издржавано у складу са законом. Иако је у конкретном случају здравствена књижица касније оверена, Фонд је остао при ставу да без одлуке о лишавању пословне способности услов није испуњен.

Повереник је утврдио да не постоји пропис који захтева лишавање пословне способности ради доказивања законског издржавања, те да такав услов представља грубо кршење Конвенције о правима особа са инвалидитетом и домаћих прописа о забрани дискриминације. Закључено је да је Фонд повредио Закон о забрани дискриминације. Фонду је препоручено да обустави праксу условљавања особа са инвалидитетом лишавањем пословне способности, да упути писано извињење жени са инвалидитетом и да убудуће поступа у складу са законом и међународним обавезама.

Овај случај јасно показује како институционалне праксе, засноване на предрасудама о „заштити“ особа са инвалидитетом, у пракси доводе до њихове додатне маргинализације. Слични обрасци јављају се и у другим областима друштвеног живота, посебно у образовању и запошљавању. Пракса показује да многе жене са инвалидитетом немају једнак приступ образовању или га напуштају рано, што их касније доводи у положај економске зависности и повећава ризик од сиромаштва.

Ученица са инвалидитетом остављена сама у учионици

Мишљење је донето у поступку поводом притужбе коју је поднела мајка малолетне ученице са инвалидитетом против основне школе и директора, због дискриминације на основу здравственог стања. У притужби је наведено да ученица болује од неизлечиве болести и да је у школи била изложена вршњачком насиљу које се огледало у одбацивању, шиканирању, снимању док хода повређена, подсмевању и изругивању. Мајка је истакла да је ћерка дискриминисана од вршњакиња због болести, а да директор није предузео адекватне мере за њену заштиту. Такође, директор је донео одлуку да сви ученици морају да излазе из учионица и током малих одмора, због чега ученица остаје сама у учионици.

У изјашњењу директора школе наведено је да је циљ ове одлуке био да се „на најбољи начин заштити ученица“, као и да се обезбеди једнак третман ученика, повећа безбедност и спречи насиље. Истакнуто је да школа континуирано спроводи превентивне активности, има формиран Тим за заштиту ученика од насиља и примењује мере за безбедност ученика.

Међутим, током поступка је утврђено да је школа пропустила да предузме одговарајуће и ефикасне мере заштите, као и да је увођење правила по ком сви ученици морају напуштати учионицу и током малих одмора, довело ученицу у посебно неповољан положај због њеног здравственог стања и изоловало је од вршњака. Повереник је дао мишљење да је школа, пропуштањем да предузме мере за заштиту ученице и увођењем правила које је резултирало њеном социјалном искљученошћу, повредила одредбе Закона о забрани дискриминације. Школи је препоручено да измени спорну одлуку везану за провођење школских одмора тако да њена примена не доводи до издвајања и социјалне изолације ученице са инвалидитетом, да предузме мере за подстицање толеранције, разумевања и знања о дискриминацији и заштити од дискриминације, као и да убудуће води рачуна да својим поступањем не крши прописе о забрани дискриминације.

И у здравственом систему и даље често изостаје обезбеђење приступачности – ординације су често неприступачне, особље недовољно обучено за рад са особама са инвалидитетом, а здравствене услуге не одговарају њиховом положају и стварним потребама. Када је реч о систему социјалне заштите, услуге подршке су и даље ограничене и недовољно доступне, јер се више ослањају на институционалне процедуре него на стварне потребе жена.

Процена која понижава

Мишљење је донето у поступку поводом притужбе организације која се бави заштитом права особа са инвалидитетом, поднете у име жене са инвалидитетом против комисије за процену радне способности. У притужби је наведено да су чланице комисије, лекарке, током поступка постављале понижавајућа питања и показивале непоштовање (на пример: „Зашто су ми је послали, ово је за Центар за социјални рад?“, „Зашто није урађен IQ?“, „Имаш ли ти живе родитеље? Зашто тражиш посао када можеш да наследиш њихову пензију?“, „Да ли знаш када ти се иде у WC? Кад' ћеш пишкити?“, „Коју си школу завршила, је л' специјалку? [...] А то је оно убрзано...!“, „А шта би ти то као хтела да радиш и где?“), као и да су се обраћале личној асистенткињи уместо самој подноситељки, и поред њеног инсистирања да одговори сама. Сведокиња присутна током процене потврдила је наводе о неприкладном односу чланица комисије. У поступку није достављен ниједан доказ којим би били оспорени конкретни наводи из притужбе.

Повереник је утврдио да је комисија својим поступањем повредила достојанство подноситељке притужбе и поступила супротно одредбама Закона о забрани дискриминације и Закона о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом. Комисији је препоручено да упути писано извињење подноситељки притужбе и да у оквиру свог рада убудуће обезбеди пуно поштовање принципа равноправности и достојанства особа са инвалидитетом.

Жене са менталним инвалидитетом смештене у резиденцијалним установама налазе се у посебно рањивом положају. Према налазима истраживања Иницијативе за права особа са менталним инвалидитетом МДРИ-С живот у овим установама карактерише недостатак приватности, немогућност доношења одлука о сопственом животу, ограничена комуникација са спољним светом и висок ризик од родно заснованог насиља. Жене су изложене физичком, психичком, економском и сексуалном насиљу –

како од других корисника, тако и од запослених и особа ван установе, док сам смештај без пристанка представља облик институционалног насиља који их додатно лишава аутономије и нарушава достојанство. Жене сведоче: „*Права су нам била угрожена, нисмо могле да постављамо своје циљеве и доносимо одлуке. Васпитачи су нас будили лупањем кључева, као да смо животиње. Све је морало да буде по њиховом*“; „*Кад сам била у дому, није било батина, али све је морало онако како кажу васпитачи. Ако закасниш – нема доручка. Нисси могао да кажеш 'хоћу ово да обучем'. Све је било групно, под контролом.*“[398]

Искуства жена са физичким и менталним инвалидитетом јасно указују на потребу системске подршке. Стога, неопходно је обезбедити пуно поштовање и заштиту људских права жена са инвалидитетом. То подразумева системско уклањање физичких и комуникационих баријера, примену принципа једнаких могућности у свим областима јавног живота, укључујући унапређење приступа образовању, запошљавању и здравственим услугама, као и доследну заштиту од родно заснованог насиља. Посебна пажња мора се посветити женама са менталним инвалидитетом, како би се спречила институционална изолација и обезбедила подршка за живот у заједници.

8.3.2. Ромкиње

Ромкиње у Србији суочавају се са вишеструком дискриминацијом – као припаднице националне мањине и као жене унутар патријархалне заједнице. Наиме, Роми и даље трпе препреке у образовању, запошљавању, становању, здравственој заштити и приступу јавним услугама, али је положај Ромкиња додатно отежан сиромаштвом, породичним и институционалним насиљем и ограниченим могућностима запошљавања. Са развојем друштвених мрежа све су чешћи говор мржње, узнемиравање и понижавајући коментари, чије последице највише погађају жене и децу.[399]

Циганизам као облик расизма остаје дубоко укорењен, испољавајући се кроз дискриминацију, насиље и стигматизацију, нарочито у образовању где поједина ромска деца и даље похађају сегрегисане школе. У области рада, Роми и Ромкиње се суочавају са одбијањем при запошљавању и неповољним поступањем,[400] док у становању и даље постоје институционалне баријере и ризик од принудних исељавања.[401] Ниско поверење у институције доводи до тога да се Роми чешће обраћају организацијама цивилног друштва и локалним механизмима подршке. Посебно забрињава чињеница да се дискриминација све чешће јавља у свакодневним ситуацијама – у продавницама, здравственим установама, салонима лепоте и другим јавним местима, где се Ромкињама ускраћују услуге или се према њима поступа понижавајуће. Ови случајеви показују да предрасуде нису ограничене на

398 Иницијатива за права особа са менталним инвалидитетом МДРИ-С, Овде и зидови имају уши-сведочења жена са менталним инвалидитетом о родно заснованом насиљу у резиденцијалним установама, 2017, доступно на: https://www.mdri-s.org/wp-content/uploads/2017/09/Ovde-i-zidovi-imaju-usi_za-sajt.pdf

399 Повереник за заштиту равноправности, Перцепција ромске заједнице о дискриминацији, Београд, 2024.

400 Ибид.

401 *Towards a comprehensive EU protection system for minorities,* European Parliament's Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs, 2017b доступно на: http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/596802/IPOL_STU(2017)596802_EN.pdf

институционални ниво, већ су дубоко присутне у друштвеним односима и личним ставовима појединаца.

Ромкиње пред затвореним вратима

Мишљење је донето у поступку поводом притужбе грађанке против једне предузетнице, власнице фризерско-козметичког салона у Нишу, због дискриминације на основу националне припадности. У притужби је наведено да је подноситељка притужбе, заједно са познаницом, била у салону када је власница, након што је приметила да је реч о Ромкињама, рекла: „Изађи одмах напоље, ваши су нас покрали, имамо лоша искуства“, и на тај начин јасно дала до знања да не жели да пружи услугу особама ромске националности.

У изјашњењу предузетнице наведено је да су у салон ушле две жене које су тражиле третман лица, али да им је објашњено да таква услуга тренутно не може бити пружена јер нема квалификоване раднице. Такође је наведено да су те жене бурно реаговале, али докази који би потврдили ове наводе нису достављени.

Током поступка је утврђено да се наводи из притужбе и сведочења подударају, те да су притужиљи упућене речи којима се јасно исказује одбијање услуге због њене ромске националности. Овакво поступање представља акт непосредне дискриминације, јер је подноситељка притужбе била стављена у неповољнији положај у односу на друге муштерије које нису ромске националности, чиме је створено понижавајуће и увредљиво окружење, супротно Закону о забрани дискриминације. Власници салона је препоручено да упути писано извињење подноситељки притужбе преко Повереника и да убудуће својим изјавама и поступањем не крши прописе о забрани дискриминације.

Оваква искуства нису изолована, већ одражавају дубље укорењене предрасуде са којима се Ромкиње свакодневно сусрећу у различитим срединама. Координаторка за ромска питања из Пирота истиче да се „без обзира на то да ли је Ромкиња образована или не, запослена или не, све се суочавају са дискриминацијом, стереотипима и дубоко укорењеним предрасудама: Ромкиње су необразоване, рано се удају, рађају више од петоро деце, гатају, просе, прљаве су. Често можете чути на улици изразе које употребљава већинска заједница у обраћању својој деци – Украшће те циганака.“[402]

Увредљива порука као пример дискриминације Ромкиње на радном месту

Поступак је вођен поводом притужбе васпитачице против директорке једне предшколске установе због дискриминације на основу припадности ромској националној мањини. Наиме, поводом посете Председника Републике предшколској установи, у Viber групи колектива објављена је фотографија са догађаја, уз поруку директорке: „Е моја ти... пусти да се циганштура прогура до њега.“ Подноситељка притужбе навела је да се ова порука односи на њу, јер се на фотографији налази у непосредној близини председника.

Директорка је у изјашњењу навела да је порука послата приватно, са њеног телефона, да није именовала подноситељку притужбе и да порука није била усмерена на њу. Током поступка утврђено је да је порука заиста послата у оквиру

[402] Доступно на: https://www.dw.com/sr/romkinje-izme%C4%91u-patrijahalne-tradicije-i-diskriminacije/a-63630601

службене Viber групе колектива, а да директорка није доставила доказе који би показали да се порука није односила на притужиљу.

Повереник је, применом правила о прерасподели терета доказивања, утврдио да је наведеном поруком директорка узнемирила и повредила достојанство запослене на основу њене припадности ромској националној мањини, чиме је повредила Закон о забрани дискриминације. Препоручено јој је да притужиљи упути писано извињење и да убудуће води рачуна да својим изјавама и поступањем не крши прописе о забрани дискриминације.

Ромкиње се, поред тога, суочавају са препрекама и у другим областима друштвеног живота. Један од највећих проблема остаје непоседовање личних докумената, што их чини правно невидљивим и онемогућава приступ здравственој, социјалној и образовној заштити. Проблем има јасну родну димензију – највећи број лица без докумената су жене. „*Документа многих жена су код њихових мужева. Он подигне социјалну помоћ, оде у кафану или се коцка. У ретким случајевима жена има новца да купи храну за децу*“, сведочи Ромкиња из централне Србије.[403]

Жене без личних докумената, често под контролом партнера, живе у потпуној зависности и страху, без могућности да затраже институционалну помоћ. Непостојање јасне и уједначене процедуре за пријаву пребивалишта и недоследна примена закона додатно отежавају њихов положај, што доводи до ситуације у којој бројне Ромкиње и деца остају ван правног система и без приступа основним правима.[404]

Посебан вид дискриминације представљају рани и принудни бракови, који и даље постоје у ромским заједницама. Истраживања показују да готово 17% девојчица из ромских насеља ступа у брак пре навршене 15. године, а више од половине пре 18. године.[405] Такви бракови нису само последица традиције, већ и дубоко укорењених родних неравноправности, сиромаштва и социјалне искључености. Рани брак у пракси представља облик родно заснованог насиља и кршење права детета, а толерисање ове појаве од институција доприноси њеном одржавању.[406] Друштвени стереотипи додатно продубљују проблем, јер се рани брак често представља као „део ромске културе“, а не као последица системског сиромаштва и дискриминације. Последице раних бракова су далекосежне: свака друга Ромкиња у Србији роди прво дете пре пунолетства, што води прекиду школовања, сиромаштву и зависности.[407]

Када „обичај“ постане изговор

Поступак је вођен поводом притужбе две организације цивилног друштва против заменика директора центра за социјални рад, због дискриминације деце ромске националности. Повод за притужбу био је чланак објављен у једном дневном листу, под насловом „Продала сам ћерке и унуке за стотину хиљада евра“, у коме је

[403] Ромски центар за жене и децу „Даје“, Положај Ромкиња у Републици Србији, 2024, доступно на: https://romadaje.org/?p=8130

[404] Ибид.

[405] Ибид.

[406] Ромска женска мрежа, Извештај из сенке упућен УН Комитету за елиминацију дискриминације жене за разматрање на 72. сесији за Републику Србију, Београд, 2019.

[407] Ромски центар за жене и децу „Даје“, Положај Ромкиња у Републици Србији, 2024, доступно на: https://romadaje.org/?p=8130

пренета изјава заменика директора центра да је „продаја деце приликом склапања брака обичајно право за ромску популацију“ и да центар „никада није излазио на терен због тога“. Подносиоци притужбе сматрали су да ова изјава указује на пропуст центра да реагује у случајевима повреде права ромске деце.

Заменик директора центра за социјални рад у изјашњењу на притужбу није негирао да је разговарао са новинарком, али је навео да је изјава извађена из контекста и да није била званична.

Током поступка утврђено је да је заменик у тренутку давања изјаве, као вршилац дужности директорке, имао сазнања о сумњи на продају деце у ромској породици, али није предузео мере у циљу њихове заштите. Овакво поступање указује на постојање стереотипних ставова према ромској заједници, попут оних који су изнети у медијима. Повереник је утврдио да је заменик директора центра за социјални рад повредио одредбе Закона о забрани дискриминације, јер је пропуштањем да предузме мере из надлежности центра дискриминисао децу ромске националности. Препоручено му је да убудуће својим поступцима и изјавама не крши прописе о забрани дискриминације и да доприноси сузбијању стереотипа и предрасуда према ромској националној мањини.

Ограничен приступ здравственој заштити, неповерење у институције и недостатак личних докумената додатно продубљују социјалну искљученост Ромкиња. Посебно су рањиве жене које трпе насиље у породици, јер често зависе од партнера и немају услове за самосталан живот. Иако је у последњој деценији остварен одређен напредак у положају ромске заједнице, системски одговор државе и даље изостаје. Пракса показује да се толеришу појаве које представљају озбиљно кршење људских права, попут дечјих бракова и правне невидљивости Ромкиња. Недостатак доследне институционалне подршке и дубоко укорењене предрасуде одржавају њихову маргинализацију, чинећи да и даље живе на периферији друштвеног живота – невидљиве, потцењене и лишене једнаких могућности.

8.3.3. Жене другачије сексуалне оријентације од хетеросексуалне и трансродне жене

Жене другачије сексуалне оријентације од хетеросексуалне и трансродне жене трпе вишеструку дискриминацију у Србији, условљену полом, родом, родним идентитетом и сексуалном оријентацијом. У пракси то значи већу изложеност родно заснованом насиљу и злочинима из мржње, секундарној виктимизацији приликом тражења заштите, узнемиравању на радном месту након откривања сексуалне оријентације. Истраживања јавног мњења указују на високу социјалну дистанцу, укорењене негативне стереотипе и нормализацију говора мржње. Лезбејке, бисексуалне и трансродне жене суочавају се са изазовима сличним онима које трпи целокупна ЛГБТИ+ популација, али је њихова рањивост додатно увећана због родних неједнакости унутар саме заједнице.[408]

Ови облици дискриминације одражавају се на свакодневни живот ЛГБТИ+ жена, посебно кроз ограничену видљивост и страх од одбацивања и насиља.

408 Зорица Мршевић, Положај лезбејки у Србији, Положај маргинализованих група у друштву – збрник радова, Четврта међународна научна конференција друштвене девијације, Бања Лука, 2019.

Припаднице ЛГБТИ+ популације у јавни простор улазе уз сталну процену безбедносног ризика, а свој идентитет често крију у породици, на послу, факултету или међу комшијама. Страх од одбацивања и насиља условљава „самоцензуру“ у понашању у јавности – држање за руку, пољубац или изражавање наклоности.

Понижавање пред гостима: случај дискриминације у угоститељском објекту

Мишљење је донето у поступку поводом притужбе коју је поднела грађанка против запосленог у једној угоститељској радњи, због дискриминације на основу сексуалне оријентације. У притужби је, између осталог, наведено да је подноситељка притужбе, у вечерњим сатима, отишла са другарицом у кафану. Том приликом, пред осталим гостима, током вербалне расправе, запослени у угоститељској радњи је вређао притужиљу, називао је лезбејком и позивао да се јавно изјасни о својој сексуалној оријентацији, уз коментар „да то сви већ знају“. Уз притужбу је достављена и изјава сведокиње која је била присутна приликом ове расправе између подноситељке притужбе и запосленог у угоститељском објекту.

Како се особа против које је поднета притужба није изјаснила на наводе из притужбе, Повереник је, сходно одредбама о прерасподели терета доказивања, утврдио чињенично стање на основу навода из притужбе, њене допуне и приложених доказа. Исказом сведокиње у потпуности су потврђени сви наводи из притужбе.

Након спроведеног поступка, Повереник је утврдио да је запослени у угоститељском објекту повредио одредбе Закона о забрани дискриминације. На основу наведеног, препоручено му је да подноситељки упути писано извињење и да убудуће води рачуна да својим понашањем не крши прописе о забрани дискриминације.

Медијско извештавање о ЛГБТИ+ женама и даље је неретко сензационалистичко, са порукама које „толеришу“ различитост само ако није јавно видљива. У таквом окружењу, претње, увреде и узнемиравање постају уобичајено искуство, а пријављивање надлежним органима изостаје због неповерења у институције и очекивања секундарне виктимизације.[409] Жена сведочи: „*Јавни простори у Србији не припадају једнако мени колико припадају другим грађанима. Не могу да за руку држим особу коју волим док се шетамо поред реке. Не могу спонтано да је пољубим. Не могу да је погледам са наклоношћу, а да се претходно не окренем и уверим да је 'ситуација чиста'. Свуда око мене су људи који себи дају за право да контролишу јавну сферу. Прилазе нам у парковима да би нас питали да ли смо лезбејке, гледају нас попреко на аутобуској станици када пратимо једна другу и када нам се омакне покоји поглед или загрљај. Добацују нам 'лезбаче' када нисмо довољно опрезне и пољубимо се напољу.*“.[410]

Одбијање услуге због пољупца

Мишљење је донето у поступку поводом притужбе грађанке, коју је поднела против једног ресторана, због дискриминације по основу сексуалне оријентације. У притужби је описан догађај који је подноситељку притужбе и њену партнерку веома потресао, а који се десио током њиховог боравка у ресторану. Наиме, конобар овог ресторана пришао је подноситељки притужбе и њеној партнерки указујући да су му отерале госта због тога што су се пољубиле. У изјави сведокиње која је присутвовала догађају

409 Ибид.
410 Доступно на: https://www.dnevno.rs/ufokusu/srbija/ispovest-lezbijke-skrivanje-od-drugih-nije-poenta-zivljenja/

наведено је да су девојке, након кратког полуупца у ресторану, негодовања госта због наведеног полуупца, и упућених критика конобара, практично избачене из ресторана.

Ресторан је у изјашњењу истакао приговор недостатка пасивне легитимације јер је до описаног догађаја дошло између гостију, без учешћа лица из ресторана или особља, наводећи да је неспорно да је у ресторану дошло до ситуације која је описана у притужби, али да у конкретном случају не може бити речи о дискриминацији.

Повереник је током поступка утврдио да је конобар који се обратио подноситељки притужбе и њеној партнерки био запослен у ресторану, односно да је ресторан његов послодавац. Како ресторан након инцидента није реаговао нити је запосленом указано на непримерено и дискриминаторно понашање, утврђена је објективна одговорност ресторана за поступање свог особља. Особље ресторана није пружило заштиту подноситељки притужбе од узнемиравања и понижавајућег поступања. Повереник је дао мишљење да је ресторан повредио одредбе Закона о забрани дискриминације. Ресторану је препоручено да упути писано извињење притужиљи, те да убудуће води рачуна да не крши законске прописе о забрани дискриминације.

Ниска видљивост у запошљавању и несигурни услови рада додатно угрожавају ЛГБТИ+ жене, посебно млађе и оне које живе ван већих градова. Након „аутовања“ на радном месту, жене се често суочавају са узнемиравањем, деградирањем и изолацијом у колективу. Ауторка Мршевић указује на више стопе незапослености међу бисексуалним особама и лезбејкама у односу на општу популацију, као и на одбијање послодаваца да подрже политике једнакости које укључују сексуалну оријентацију и родни идентитет.[411]

Безбедносни ризици остају високи. Иако је континуирано одржавање Параде поноса значајно за видљивост и слободу окупљања, само постојање ове манифестације није довољно да промени свакодневницу. Говор мржње на интернету, претње и изоловани инциденти физичког насиља и даље се бележе, а пријављивање остаје ниско због неповерења у поступање институција.[412]

Повереник је у упозорењу јавности најоштрије осудио бруталан напад на активисткињу лезбејске организације ЛАБРИС-а и још три девојке и захтевао хитну реакцију надлежних органа како би се спречили акти физичког насиља инспирисани хомофобијом. У упозорењу је истакнуто да је недопустиво нападати жене које су мирно седеле у кафићу, из било ког разлога. Посебно забрињава што је реч о нападу мотивисаном мржњом, јер такав чин представља један од најгрубљих облика дискриминације и шаље поруку несигурности свим женама и ЛГБТИ особама. Повереник је изразио очекивање да надлежни пронађу и санкционишу нападаче, јер се физичко насиље не сме толерисати. Повереник је, такође, нагласио да само брза и делотворна реакција институција може послати јасну поруку да ће се злочини из мржње и насиље према женама најстроже кажњавати, као и да је то најбољи начин за превенцију сличних случајева.

У пракси, улога полиције као прве линије заштите је кључна: од начина пријема пријаве и препознавања мотива до предузимања мера заштите зависи да ли ће жртве имати

411 Зорица Мршевић, Положај лезбејки у Србији, Положај маргинализованих група у друштву – зборник радова, Четврта међународна научна конференција друштвене девијације, Бања Лука, 2019.
412 Ибид.

поверење да покрену поступак.[413] „*Исељена сам из студентског дома, вратила се у кућу са родитељима, где је атмосфера јако токсична, што због моје оријентације, што због тога што ме отац психички злоставља*“,[414] наводи једна девојка, за коју се на основу њених исказа не може утврдити да се обратила полицији ради заштите.

Положај трансродних жена у Србији захтева посебну пажњу. Њихов идентитет је дуго био патологизован, што је оставило последице у друштвеним ставовима и институционалној пракси. Видљивост трансродних жена у медијима често се гради на сензационализму, уз непоштовање идентитета и злоупотребу личних података, што продубљује стигму и подстиче трансмизогинију.[415] Поред тога, свакодневни живот трансродних особа додатно отежава дискриминација пред органима јавне власти услед трансфобичних уверења или неинформисаности службеника. Проблем се јавља при промени докумената, посебно диплома, јер поједине средње школе и факултети често одбијају да издају нову диплому на промењено име, због чега је Повереник реаговао у више наврата. Због тога су трансродне особе често приморане да раде на нискоквалификованим пословима како би избегле откривање свог идентитета кроз старе дипломе.[416]

Иако се видљивост трансродних особа у јавности постепено повећава, она је често праћена сензационализмом и дискриминаторним представљањем у медијима. Начин извештавања о трансродним темама често нарушава достојанство и приватност особа, уз употребу увредљивих термина и креирања „моралне панике“. Такви медијски садржаји не само да подстичу предрасуде и нетрпељивост, већ имају и реалне последице – повећавају ризик од насиља, подстичу социјалну изолацију и продубљују неповерење трансродних особа у институције. Посебно је проблематично када се транс идентитет представља као „друштвена опасност“ или „девијација“, чиме се креира клима страха и нетолеранције.

Насловна страна која понижава

Мишљење је донето у поступку поводом притужбе удружења грађана, поднете против одговорног уредника једног дневног листа, поводом насловне стране тог листа на којој је приказана слика трудног мушкарца, уз наслов: „Спречимо болештину. Мушкарци у Србији ће рађати децу“, као и поводом текста на седмој страни ових новина, под називом: „Држава ово никако не сме да дозволи. Болесно. У Србији ће ускоро и мушкарци рађати“. У притужби је, између осталог, наведено да се кроз наведене наслове, могућност транс жена да рађају смешта у контекст ненормалности и недвосмислено се инсистира на потреби за дискриминацијом транс особа.
У изјашњењу је, између осталог, наведено да је садржина притужбе удружења грађана неоснована, јер не стоји тврдња да је дневни лист својим чињењем повредио било који члан Закона о забрани дискриминације, па самим тим није дискриминисао грађане Србије по било ком основу.

Анализом насловне стране дневних новина као и наслова текста објављеног на страни седам, Повереник је утврдио да су изражене идеје и ставови који су

413 Ибид.
414 Доступно на: https://www.blic.rs/vesti/drustvo/da-li-bi-bilo-lakse-da-sam-strejt-bi-ali-sta-sad-ispovest-lezbejki-koje-su-bezuspesno/f4xfv42
415 Наташа Аламписвић и Марко Бојовић, Положај трансродних особа у Србији, Анализа приказивања трансродних особа у онлајн медијима, Род и родна равноправност у сајбер простору, уреднице: Нејра Џанановић и Ивана Кулић, Сарајево, 2024.
416 Ибид.

узнемирујући и понижавајући и којима се вређа достојанство трансродних особа, чиме је створено понижавајуће и увредљиво окружење. Имајући у виду да је Законом о јавном информисању и медијима прописано да одговорни уредник одговора за садржај који уређује, Повереник је дао мишљење да је одговорни уредник дневног листа прекршио одредбе Закона о забрани дискриминације, због чега му је препоручено да објави извињење трансродним особама у дневном листу, као и да убудуће не објављује садржаје којима се ствара страх или непријатељско, понижавајуће и увредљиво окружење за трансродне особе.

Може се закључити да, иако су у претходних десет година остварени извесни помаци – редовно одржавање Параде поноса, могућност промене пола у документима и пре медицинске транзиције, већа видљивост тема ЛГБТИ права – жене другачије сексуалне оријентације од хетеросексуалне и трансродне жене и даље живе између невидљивости и стигме. Њихово учешће у јавном животу прати ризик, а свакодневицу обележавају административне препреке, што има трајне последице по породични живот, здравље, рад и образовање.

Све наведено упућује на јасан закључак: заштита права жена из ЛГБТИ+ популације не може се свести на једнократне јавне догађаје или декларативну осуду насиља. Потребно је доследно поступање надлежних институција у случајевима родно заснованог насиља и злочина из мржње, као и јачање поверења кроз професионалан и сензитиван приступ полиције, тужилаштва, здравства и образовања. Тек тада припаднице ЛГБТИ+ популације могу равноправно да остварују своја права, без страха, стигме и невидљивости.

8.3.4. Старије жене

Истраживање „Положај старијих жена у Србији“,[417] које је Повереник спровео 2017. године, показују да чак четири петине, односно 80,2% испитаних старијих жена сматра да друштво не води довољно рачуна о њиховом положају. Тај став није условљен годинама, образовањем или местом становања – заједнички је свим испитаницама. Као највећи проблем са којим се сусрећу, испитане старије жене истичу лош социо-економски положај. Своју економску ситуацију као веома незадовољавајућу оцењује 19,3% испитаница, као незадовољавајућу 35,1%, док свега 3,6% сматра да им је економски положај веома добар. Иако већина има стабилне приходе из пензија, високи трошкови лечења и редовна финансијска помоћ деци и унуцима – коју наводи 47% жена – додатно погоршавају материјални положај. Тек 17,2% испитаница процењује да су месечни приходи довољни за потребе, док 45,6% каже да им недостаје „још много“ средстава. Новчану социјалну помоћ користило је 1,1% жена (у складу са званичним подацима), али 44,5% истиче да им је потребна помоћ државе. И у упитнику и на фокус групама унапређење материјалног положаја издвојено је као први захтев старијих жена према држави.

Посебно забрињава чињеница да се старије жене, иако у пракси често најпоузданије у измиривању обавеза, и даље суочавају са институционалним препрекама у приступу

417 Повереник за заштиту равнправности, Положај старијих жена у Србији, UN Women, доступно на: https://ravnopravnost.gov.rs/istrazivanje-o-polozaju-starijih-zena/

основним финансијским услугама. Старосно доба постаје критеријум искључења, што у пракси доводи до ускраћивања права на самосталност и економску сигурност. Примери који следе показују да дискриминација по основу старосног доба није ограничена само на тржиште рада, већ се преноси и у области услуга које су кључне за достојанствено старење.

Искључене из осигурања због година живота

Мишљење је донето у поступку поводом притужбе удружења грађана против осигуравајућег друштва, због дискриминације лица на основу старосног доба у области пружања услуга путног здравственог осигурања. Удружење је обавестило Повереника за заштиту равноправности о намери да спроведе ситуационо тестирање ради утврђивања потенцијалне дискриминације старијих лица приликом закључивања полиса осигурања за путовања у иностранство.

Током тестирања, добровољна испитивачица дискриминације посетила је пословницу осигуравајуће куће како би се информисала о условима за путно здравствено осигурање. Запослени ју је обавестио да њихова компанија „осигурава путнике до 75 година старости". У изјашњењу осигуравајуће куће није оспорено да се полисе не издају лицима старијим од 75 година, уз образложење да је тај услов утврђен на основу процене овлашћеног актуара, ради управљања пословним ризиком и у складу са законом.

Повереник је истакао да осигуравајућа друштва имају право да утврђују услове пословања, али да они морају бити у складу са Уставом и законима Републике Србије, укључујући прописе који забрањују дискриминацију. Прописивањем горње старосне границе као критеријума за приступ услузи, осигуравајућа кућа је искључила читаву категорију грађана – лица старија од 75 година – чиме су они стављени у неповољнији положај у односу на особе млађе животне доби. Повереник је дао мишљење да је осигуравајућа кућа прописивањем старосног ограничења од 75 година као услова за закључење путног здравственог осигурања повредила одредбе Закона о забрани дискриминације.

Старосно доба препрека за кредит

Мишљење је донето у поступку поводом притужбе против једне банке, због дискриминације лица на основу старосног доба у области пружања услуга кредита. Удружење је, у складу са Законом о забрани дискриминације, спровело ситуационо тестирање како би проверило да ли банке поштују принцип равноправности приликом одобравања готовинских кредита грађанима старије животне доби.

У оквиру тестирања, добровољна испитивачица дискриминације се обратила пословници банке, како би се информисала о условима за добијање готовинског кредита за лица старија од 80 година. У изјашњењу банке није спорено да се кредити лицима старијим од 80 година не одобравају, уз образложење да банка има обавезу да управља кредитним ризиком и да такви захтеви носе повећан финансијски ризик.

Међутим, током поступка је утврђено да овакав приступ у пракси значи да особе старије од 80 година не могу уопште поднети захтев за готовински кредит, јер се њихови захтеви не разматрају. Повереник је истакао да банке имају право да процењују кредитну способност и ризик у сваком појединачном случају, али да то не подразумева могућност искључивања читавих категорија грађана само због њиховог личног својства, у овом случају — старосног доба. Повереник је донео мишљење да

је прописивањем услова да корисници кредита могу бити искључиво лица до 80 година старости, банка повредила одредбе Закона о забрани дискриминације.

Материјална несигурност директно се одражава и на здравље старијих жена, како кроз приступ лечењу, тако и кроз могућност превентивне неге. Самоперцепција здравља потврђује налазе Института „Др Милан Јовановић Батут“ из 2013. године: 21% старијих жена своје здравље види као добро или веома добро, док 41% наводи да је лоше или веома лоше. Седам одсто испитаница није могло да користи здравствене услуге иако су им биле потребне; главни разлози су дуге листе чекања и недостатак новца. У фокус групама жене су описале праксу упућивања на приватне ординације, коју не могу да приуште, као и „развлачење“ терапије – прескакање или смањивање доза због цене лекова. Ови налази указују да је неопходно унапређење доступности здравствене заштите и укључености старијих жена у превентивне активности (редовни прегледи, скринингзи), како би се ризици по здравље смањили у раној фази.

Добијени подаци указују на јасне приоритете: унапређење материјалног положаја старијих жена; боља доступност и правовременост здравствених услуга (скраћивање листа чекања, финансијска приступачност терапије); ширење мреже услуга социјалне заштите у заједници уз активну информациону подршку; јачање правне и економске сигурности (имовинска права, учешће у правним пословима). Како је старење у Србији изражено и прати га „феминизација старења“, потребан је адекватнији, системски одговор друштва на старење са посебним акцентом на положај старијих жена.[418]

Међутим, нису старије жене једине дискриминисане на основу старосног доба. Према Алтернативном извештају Кровне организације младих Србије за 2025. годину,[419] младе жене на тржишту рада налазе се у знатно неповољнијем положају у односу на младе мушкарце. Подаци показују да је међу младима већи проценат незапослених жена, посебно у узрасту од 25 до 29 година, када би већ требало да се остваре први кораци у професионалном развоју. Анализа ставова младих указује и на родне разлике у перцепцији услова рада: младе жене у већој мери наглашавају значај добрих међуљудских односа, подршке послодавца, додатних бенефита и бриге о менталном здрављу. Пракса Повереника потврђује да су младе жене посебно изложене дискриминацији у области рада и запошљавања — од питања о брачном и породичном статусу током разговора за посао до избегавања запошљавања жена у фертилном добу, уз стереотипно уверење да након порођаја неће радити са истим ангажовањем као раније. О овој појави било је више речи у поглављу које се односи на дискриминацију жена у области рада и запошљавања.

8.3.5. Жене избеглице и мигранткиње

Положај жена избеглица и мигранткиња у Србији обликују последице рата и сиромаштва у земљама порекла, ризици током миграције и препреке на које наилазе у домаћем систему заштите. Истовремено, истраживања јавног мњења показују да грађани Србије чешће исказују саосећање према животним околностима миграната и

418 Повереник за заштиту равнправности, Положај старијих жена у Србији, UN Women, доступно на: https://ravnopravnost.gov.rs/istrazivanje-o-polozaju-starijih-zena/
419 Доступно на: https://koms.rs/wp-content/uploads/2025/08/Alternativni-izvestaj-2025.pdf

избеглица него ставове о ефектима њиховог доласка у земљу (61% према 21%). Најчешће прве помисли одражавају тугу и сажаљење (25%), размишљање о томе да су то људи који су остали без дома (19%) и о разлозима напуштања земље – ратним страдањима (11%) и сиромаштву (6%). Истовремено, сваком петом грађанину (21%) прве помисли су негативни ефекти: страх, осећај угрожености, „различитост култура", прљавштина или болест. Уочене су асоцијације на рат, ислам и групе младих мушкараца – што одражава перцепцију о земљама порекла и демографији миграција. Уочене су родне разлике у перцепцијама: жене чешће наводе хуманитарне аспекте („људи у невољи", деца без дома), док мушкарци чешће истичу безбедносне бриге (криминал, „културни сукоб"). Иако су жене отвореније за прихватање културних разлика, у фокус групама је истицано и да културолошке разлике у појединим заједницама могу бити изазов – нарочито ставови о положају жена („…не дају женама да се шминкају, да возе ауто…").[420]

Студија заснована на сведочењима жена и девојака из Авганистана, Пакистана и Ирана смештених у Центру за азил у Крњачи (Београд), показује да родне улоге и неједнакости моћи снажно обликују њихову свакодневицу и излажу их родно заснованом насиљу. Жене описују ограничену слободу кретања и одлучивања, контролишућа понашања и психолошко насиље унутар породице. Традиционални ставови о улози девојчица у образовању, заједно са препрекама током миграције и утицајем културног контекста, доводе до вишеструких повреда права – од ускраћивања школовања и вршњачког насиља, до трајне економске зависности која продубљује ризик од насиља и сиромаштва. Традиционална уверења утичу и на приступ здравственим услугама, док нестабилност живота у избеглиштву подстиче стрес, тугу, депресију и тензије у породичним односима.[421]

> „*Мушкарци имају толико слободе, а жене не – чак и овде у Србији. У кампу има много парова где мушкарац не дозвољава жени да изађе. Када сам се породила, мој муж је почео да иде на часове немачког без питања да ли и мени треба подршка. После расправе пристао је да и ја кренем, али је после два часа одлучио да не могу више, јер је закључио да 'не могу ништа да научим'. Не цени то што се бринем о деци док он иде на часове; оптуживао ме је да 'остављам децу' и да 'ионако не бих научила' чак и да ми дозволи.*" (Зиба, Иран)[422]

Ипак, бројне мигранткиње показују отпорност и одлучност – настављају школовање, граде мреже подршке и активно траже начине за запослење и интеграцију. Језичке и административне баријере, неповерење у институције и стереотипи раширени у медијима додатно продубљују искљученост, али њихови гласови показују снагу и потенцијал који захтевају системску подршку и равноправан приступ услугама, образовању и запошљавању.

---

420 Ipsos, Ставови грађана Србије према мигрантима и избеглицама са Блиског истока и из Африке, 2025, ИОМ И Комесаријат за избеглице, Београд, 2025.
421 Мила Кисић и Анђа Петровић, Простор за жене и девојке: гласови жена избеглица и мигранткиња у Србији, АДРА, Београд 2019, доступно на: https://adra.org.rs/2019/06/20/devojcice-i-zene-iz-izbeglicke-i-migrantske-populacije-dele-svoja-iskustva-u-adrinoj-novoj-publikaciji/
422 Ибид.

8.3.6. Жене са села

Србија је и даље друштво у којем традиционалне вредности снажно утичу на родне односе, што се најјасније одражава на селу, где жене најчешће немају власништво над имовином, не поседују земљу нити средства за производњу, иако су често носиоци рада у пољопривреди. Имовинске неједнакости и искљученост из наслеђивања директно утичу на њихову економску зависност и ограничене могућности за самостално одлучивање.

Гласови жена[423] из руралних подручја најбоље осликавају свакодневицу, ограничења и неједнакости са којима се суочавају у својим заједницама. Њихова сведочења говоре о условима живота, односима у породици и положају жена на селу:

„*Још имамо турску калдрму, точкови нам отпадају. Нема превоза, за такси до града нам треба 500 динара, а то је за сељака много. Потребна су два-три аутобуса дневно. Само се обећава*."

„*Уопштено, мушкарци имају већа права. Зашто? Мислим зато што мисле да су јачи, викну и мисле: ја сам газда*."

„*Невидљиве смо. Учаурене у неком свом свету. Јадно. Непоштоване, непозиване нигде, ни у савет месне заједнице. Са мушкима је другачије*."

Упркос значајном доприносу жена у пољопривредној производњи, њихово учешће у процесима одлучивања и расподели прихода остаје минимално. Положај „помажућих чланова домаћинства" у пракси подразумева дуготрајан рад без надокнаде и без права на социјално и пензијско осигурање. Истраживања Повереника указују да велики број жена нема здравствено и пензијско осигурање, као ни приступ финансијским ресурсима, док је управљање буџетом најчешће под контролом мушкараца. Жене, с друге стране, преузимају већину обавеза у домаћинству и бризи о старима и деци, уз рад у пољу или на имању.

CEDAW комитет је у својим последњим запажањима изразио забринутост због ниског нивоа информисаности жена о својим правима и ограниченог приступа здравству, образовању, запошљавању и заштити од насиља. Србији је препоручено да осигура једнак приступ услугама и пуно учешће жена са села у доношењу одлука. С тим у вези, Повереник је у сарадњи са UN Women и Амбасадом Краљевине Норвешке, спровео истраживање које је показало да локалне самоуправе недовољно препознају дискриминацију жена на селу и да мере подршке нису системски примењене.

Резултати указују на трајне структурне препреке – економску зависност, ниску образовну структуру, неформални рад, лош јавни превоз и ограничен приступ јавним услугама. Иако постоје поједини програми економског оснаживања, они су недовољни и неравномерно распоређени, док је институционална подршка женама које су преживеле насиље ограничена.

Уважавајући потешкоће са којима се суочавају жене са села, Повереник је спровео пројекат „Унапређење положаја жена и девојчица у руралним областима" у оквиру програма UN Women, уз финансијску подршку Амбасаде Краљевине Норвешке у

423 Сарита Брадаш и др, Жене на селу – од невидљивости до развојног потенцијала, доступно на: http://www.centaronline.org/userfiles/files/publikacije/fcd-zene-na-selu.pdf

Београду. Циљ пројекта је јачање безбедности и економске независности жена и девојчица у руралним срединама, кроз подизање свести о механизмима заштите од насиља и дискриминације, као и јачање капацитета локалних организација које се баве овом облашћу. Поред едукација и менторске подршке, Повереник је омогућио и финансијску подршку женама са села за набавку неопходних средстава и опреме за рад у пољопривреди, у циљу њиховог економског оснаживања и дугорочне самосталности.

Пројекат је допринео већем разумевању изазова са којима се суочавају жене у руралним подручјима и подстицању сарадње између институција, организација цивилног друштва и локалних заједница. У оквиру пројекта објављене су и две публикације - „Положај жена и девојчица у руралним областима Златиборског, Моравичког и Рашког округа“ и „Аутентичне приче из живота жена на селу“, доступне на сајту Повереника.[424]

Имајући у виду све наведено, може се закључити да положај жена у руралним подручјима одражава дубоко укорењене родне неједнакости и институционалну неосетљивост. Побољшање положаја жена са села захтева системски и међусекторски приступ мадлежних органа, континуирано улагање у инфраструктуру и услуге, као и развој локалних политика које равноправност жена на селу препознају као предуслов друштвеног напретка.

8.4. Између закона и стварности: Закључно разматрање

Иако у Србији постоје солидни законски оквири, пракса показује дубок јаз између прописа и стварности када је реч о женама у већем ризику од дискриминације. Жене са инвалидитетом, Ромкиње, жене другачије сексуалне оријентације од хетеросексуалне, трансродне жене, старије и младе жене, жене из руралних подручја и мигранткиње свакодневно трпе вишеструку дискриминацију — по основу пола, рода, старосног доба, инвалидитета, националне припадности, сексуалне оријентације, родног идентитета, миграционог статуса, језика, држављанства, пребивалишта и других личних својстава.

Укрштање различитих основа дискриминације доводи до дубоке социјалне искључености, сиромаштва и ограниченог приступа правима. Последице су структурне и дуготрајне, јер погађају не само појединке већ и целе заједнице, преносећи се из генерације у генерацију. Зато је неопходно да сви релевантни актери обезбеде доследну примену начела равноправности жена и мушкараца кроз јасне институционалне мере, јавне политике, буџетске поступке и одлуке које обликују њихов положај у друштву.

424 Доступно на: https://ravnopravnost.gov.rs/unapredjenje-polozaja-zena-i-devojcica-u-ruralnim-oblastima/

9. ЖЕНСКА ПРАВА У ЗАШТИТИ ЗДРАВЉА: ОД ЗАКОНА ДО ДОСТОЈАНСТВА

9.1. На прагу поглавља

„(...) Здравље је стање укупног физичког, менталног и друштвеног благостања, а не просто одсуство болести или слабости. Здравље жена укључује емоционално, друштвено и физичко благостање и одређено је социјалним, политичким и економским условима живота, као и биолошким факторима. Међутим, већина жена не достиже овај степен здравља и благостања. Неравноправност, како између мушкараца и жена тако и међу женама из различитих географских региона, друштвених класа и аутохтоних и етничких група представља највећу препреку женама на путу да достигну највиши могући стандард здравља (...)“

(Пекиншка декларација и платформа за деловање, Поглавље B, тачка 89.)

Здравље жена један је од најпоузданијих показатеља стварне равноправности у друштву. Оно није ограничено само на здравствену заштиту, већ одражава животне услове, економске могућности, ниво образовања, културне обрасце и јавне политике. Када су ови услови оптерећени дискриминацијом, управо се на здрављу жена најпре огледају размере родне неравноправности.

Извештаји показују да приступ здравственој заштити за жене у Србији, у различитим животним околностима, и даље није довољно ефикасан. Највеће слабости уочавају се у областима сексуалног и репродуктивног здравља, приступу поступцима вантелесне оплодње и положају жена у већем ризику од дискриминације. Ови налази показују да дискриминација у здравству није појединачан пропуст, већ дугорочан образац који нарушава достојанство жена, угрожава њихово здравље и спречава пуно остваривање равноправности.

У овом поглављу даје се преглед најчешћих случајева дискриминације жена у области здравствене заштите, указује на њихове последице и подсећа на обавезу релеватних органа и институција да обезбеде систем који ће бити једнако доступан, безбедан и достојанствен за све жене, без изузетка.

9.2. Нормативни и стратешки оквир

9.2.1. Међународни правни оквир

Чланом 12. **Конвенције о елиминисању свих облика дискриминације жена** прописана је обавеза држава уговорница да предузму одговарајуће мере ради отклањања дискриминације жена у области здравствене заштите, како би се, на основу равноправности жена и мушкараца, обезбедио приступ здравственим услугама, укључујући и оне које се односе на планирање породице. Поред тога, прописано је да државе уговорнице треба да обезбеде женама одговарајуће здравствене услуге током трудноће, порођаја и у постпорођајном периоду, укључујући и обезбеђивање

бесплатних услуга када је то потребно, као и обезбеђивање адекватне исхране за време трудноће и дојења.

CEDAW комитет је у **Општој препоруци бр. 24**[425] истакао да је приступ здравственој заштити, укључујући сексуално и репродуктивно здравље, основно људско право жена, те да државе имају обавезу да га поштују, штите и унапређују током целог животног циклуса. Ускраћивање или условљавање приступа здравственим услугама, као и инкриминација медицинских поступака који су неопходни искључиво женама, представљају облик дискриминације. Појам „жене“ обухвата и девојчице и адолесценткиње.

У предмету **П. и С. против Пољске**,[426] Европски суд за људска права утврдио је повреду чланова 3, 5. и 8. Европске конвенције. Подноситељка представке, четрнаестогодишња девојчица која је преживела силовање, имала је законом загарантовано право на абортус, али су јој лекари и државни органи тај приступ онемогућили, позивајући се на приговор савести, уз откривање њених личних података и вршење притисака од стране болница, представника Цркве и полиције.

Евроски суд је нагласио да држава која законом дозвољава абортус мора обезбедити да он буде доступан у пракси и да систем мора уравнотежити слободу савести здравствених радника и право пацијенткиња на закониту услугу. П. је била одвојена од мајке и смештена у васпитно-поправну установу, што је Суд оценио као незаконито лишавање слободе. Утврђено је да је због поступања власти, манипулација, понижавања и одсуства заштите, подноситељка представке, малолетна П, претрпела патњу која је достигла праг нечовечног и понижавајућег поступања забрањеног чланом 3. конвенције.

У **Општој препоруци CEDAW комитета бр. 27**[427] наглашено је да старије жене често трпе вишеструку дискриминацију засновану на полу, старосној доби, инвалидитету и сиромаштву, због чега државе морају да укину дискриминаторне прописе, прикупљају податке разврстане по полу и старосном добу и обезбеде свеобухватну, приступачну и информисану здравствену заштиту која уважава специфичне потребе старијих жена. Са друге стране, **Општа препорука бр. 35** потврђује да је родно засновано насиље облик дискриминације који угрожава остваривање права на живот, здравље, достојанство и физички интегритет жена. Оно обухвата и повреде сексуалних и репродуктивних права, као што су забрана или ограничење безбедног абортуса, присилна стерилизација, трудноћа и злостављање жена у здравственим установама. Државе су дужне да обезбеде доступне и родно сензитивне здравствене услуге, ефикасне механизме за заштиту и пријаву насиља, као и обуку здравствених радника о људским правима жена.

У предмету **О.Г. и друге против Грчке**,[428] Европски суд за људска права разматрао је случај 11 жена које су 2012. године принудно тестиране на ХИВ након полицијске акције у Атини и чији су лични подаци и здравствени статус јавно објављени. Суд је утврдио да је принудно тестирање представљало мешање у право на приватни живот

[425] CEDAW, Општа препорука бр. 24: Члан 12 конвенције (Жене и здравље), садржано у документу A/54/38/Rev.1, chap. I), доступно на: https://www.refworld.org/legal/general/cedaw/1999/en/11953

[426] P. and S. v. Poland, представка бр. 57375/08, пресуда од 30.10.2012, доступно на: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-114098%22]}; https://strasbourgobservers.com/2012/11/05/p-and-s-v-poland-adolescence-vulnerability-and-reproductive-autonomy/

[427] CEDAW, Општа препорука бр. 27 о старијим женама и заштити њихових људских права, CEDAW/C/GC/27

[428] O.G and others v. Greece, представке бр. 71555/12 и 48256/13, пресуда од 23.01.2024, доступно на: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-230315%22]}; https://strasbourgobservers.com/2024/02/27/o-g-and-others-v-greece-a-belated-vindication-for-some-sex-workers-living-with-hiv/

(члан 8. конвенције), јер није било законом прописано нити праћено јасним процедуралним гаранцијама. Такође је утврдио повреду члана 8. због објављивања личних и медицинских података без сагласности, нагласивши да су власти могле применити мање рестриктивне мере ради заштите јавног здравља. Суд је истакао да је откривање ХИВ статуса изазвало озбиљну стигматизацију и социјалну изолацију подноситељки представки, што представља непропорционално и неоправдано мешање у њихово право на приватност.

Одредбом члана 12. **Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима** државе чланице овог пакта признају да свако лице има право на најбоље психичко и ментално здравље које може да постигне. Мере које државе чланице овог пакта предузимају у циљу обезбеђења пуног остварења овог права треба да обухвате мере потребне, између осталог, ради обезбеђења: побољшања свих видова хигијене средине и индустријске хигијене; профилаксије и лечења епидемичких, ендемичких, професионалних и других обољења, као и борбу против ових болести и стварања услова да свима буду обезбеђене лекарске услуге и помоћ у случају болести.

Комитет за економска, социјална и културна права у **Општем коментару бр. 14**[429] истиче да право на здравље подразумева уживање највишег могућег стандарда физичког и менталног здравља, што обухвата приступ здравственим установама, добрима и услугама без дискриминације, као и основним детерминантама здравља – води, исхрани, становању и здравој средини. Посебна пажња мора бити посвећена женама, особама са инвалидитетом, сиромашним и мањинским групама, јер ускраћивање приступа здравственим услугама на основу пола представља дискриминацију. У **Општем коментару бр. 22**,[430] комитет потврђује да је сексуално и репродуктивно здравље саставни део права на здравље и да државе морају уклонити све законске, административне и друштвене препреке које ограничавају приступ тим услугама. То подразумева слободан и информисан приступ контрацепцији, безбедном абортусу и постаборталној нези, пренаталној и постналталној заштити, лечењу неплодности и превенцији полно преносивих инфекција. Услуге морају бити доступне у складу са стандардима, без постављања услова као што су одобрење супруга, партнера или родитеља. Ускраћивање приступа сексуалном и репродуктивном здрављу представља дискриминацију и кршење члана 12. Пакта, а у случају ускраћивања безбедног абортуса може значити и повреду права на живот и заштиту од нечовечног поступања.

У предмету **P.P. против Пољске**,[431] Европски суд за људска права утврдио је да је трудници намерно ускраћен приступ генетским тестовима због идеолошког противљења лекара абортусу, што је довело до пропуштања законског рока за прекид трудноће. Суд је утврдио повреду чланова 3. и 8. Европске конвенције. Подноситељка представке је, по ставу суда, због намерног одуговлачења медицинских поступака доживела озбиљну психичку патњу, неизвесност и страх за сопствену будућност и будућност детета, а здравствени радници нису показали разумевање нити поштовање њених права и достојанства личности.

[429] CESCR, Општи коментар бр. 14: Право на највиши могући стандард здравља, садржан у документу E/C.12/2000/4, доступно на: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Women/WRGS/Health/GC14.pdf

[430] CESCR, Општи коментар бр. 22 (2016) о праву на сексуално и репродуктивно здравље (члан 12. Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима), E/C.12/GC/22

[431] R.R. v. Poland, представка бр. 27617/04, пресуда од 26.05.2011, доступно на: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-104911%22]}; https://strasbourgobservers.com/2011/05/31/r-r-v-poland-of-reproductive-health-abortion-and-degrading-treatment/

Одбор УН за људска права је у Извештају Радне групе за борбу против дискриминације жена и девојчица (2021)[432] истакао да жене и девојчице широм света и даље не уживају основна права у области сексуалног и репродуктивног здравља, што представља кључну препреку остваривању родне равноправности. Констатовано је да ниједна држава није у потпуности искоренила дискриминацију жена нити обезбедила њихову пуну равноправност. Мандат Специјалног известиоца за право на здравље, установљен 2002. године,[433] развија стандарде у складу са тзв. „AAAQ" принципом (доступност, приступачност, прихватљивост и квалитет здравствене заштите) и наглашава да право на здравље обухвата и предуслове здравља као што су вода, исхрана, становање и здрава животна средина. Специјални известиоци УН (Paul Hunt, Anand Grover, Dainius Pūras и Tlaleng Mofokeng) су током својих мандата доследно истицали да је приступ сексуалном и репродуктивном здрављу неодвојив од људског достојанства и равноправности полова, те да ускраћивање или инкриминација услуга као што је абортус представљају дискриминацију и повреду права на здравље. Савремени стандарди захтевају да државе обезбеде родно сензитивне, недискриминаторне и доступне услуге, укључујући контрацепцију, безбедан абортус и образовање о сексуалном и репродуктивном здрављу, као и да спрече стигматизацију и насиље у здравственим установама.

Лекар дискриминисао трудницу, Заштитник права, Француска[434]

Трудница се јавила на преглед у здравствену установу. Током консултације, након што је сазнао да очекује четврто дете, лекар ју је иронично упитао: „А девето дете, кад је на реду?". Потом је поставио питање о њеном пореклу и додао коментар да „особе афричког порекла праве превише деце" и да „не размишљају о будућности јер школовање кошта". Пацијенткиња је, у стању шока, напустила ординацију.

Након што је покренула поступке пред клиником и лекарском комором, лекар је признао да је изрекао наведене коментаре, упутио извињење пацијенткињи, а поступак је окончан мирним решењем спора пред комором.

Заштитник права је закључио да су коментари лекара представљали повреду достојанства пацијенткиње и стварање понижавајућег и увредљивог окружења. Имајући у виду да је поступак пред комором окончан „помирењем", Заштитник је препоручио странама закључење тзв. „грађанске трансакције" ради накнаде штете и коначног окончања спора.

Ревидирана европска социјална повеља,[435] у члану 11. гарантује право на заштиту здравља. Европски комитет за социјална права у својој пракси утврђује да државе уговорнице морају обезбедити ефективан и недискриминаторан приступ здравственим услугама. Посебно се наглашава обавеза уклањања финансијских баријера и обезбеђивања приступа информацијама и услугама у области сексуалног и репродуктивног здравља, укључујући контрацепцију, као и доступну и квалитетну

[432] Извештај Радне групе за борбу против дискриминације жена и девојчица, Одбор УН за људска права, Сексуална и репродуктивна права жена и девојчица у кризним ситуацијама, 2021, доступно на: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/A_HRC_47_38_E.pdf
[433] Комисија за људска права Уједињених нација, Резолуција 2002/31: The right of everyone to the enjoyment of the highest attainable standard of physical and mental health, E/CN.4/RES/2002/31
[434] Доступно на: https://juridique.defenseurdesdroits.fr/index.php?id=26329&lvl=notice_display&utm
[435] Закон о потврђивању Ревидирана европске социјалне повеље („Сл. гласник РС - Међународни уговори", бр. 42/2009)

пренаталну и постнаталну негу, у складу са принципом једнакости и недискриминације у здравственом систему.[436]

Изостанак обезбеђивања тумача за знаковни језик приликом лекарског прегледа, Комисија за равноправност, Северна Ирска[437]

Случај се односи на покојну мајку подноситељке притужбе, која је користила британски знаковни језик. Током лечења у здравственој установи у Белфасту никада јој није био обезбеђен тумач, иако је на то имала право.

Њена породица је, случајним путем, сазнала да пацијенткиња има законом загарантовано право на тумача за знаковни језик. Након тога, ћерка пацијенткиње је, уз правну подршку Комисије за равноправност, покренула поступак који је окончан поравнањем. Здравствена установа се обавезала да убудуће обезбеђује услуге тумача пацијентима који не чују, да ову услугу јасно и доступно оглашава, као и да своје интерне политике и процедуре усклади са важећим прописима о равноправности и забрани дискриминације.

Комисија је нагласила да изостанак обезбеђивања тумача у здравственом систему носи озбиљне ризике по остваривање права пацијената – од информисаног пристанка, преко разумевања терапије, до спречавања погрешних дијагноза.

Конвенција Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици успоставља обавезе држава да жртвама обезбеде приступ услугама које олакшавају опоравак, укључујући правно и психолошко саветовање, финансијску помоћ, становање, образовање, обуку и подршку при запошљавању, као и приступ здравственој и социјалној заштити, уз адекватне ресурсе и обучене професионалце (члан 20.). Поред општих, конвенција одређује и специјализоване услуге подршке (члан 22.) и, нарочито, лако доступне кризне/референтне центре за сексуално насиље у довољном броју, који обезбеђују медицински и форензички преглед, подршку у трауми и саветовање (члан 25). Све мере се спроводе из родне перспективе и у складу са начелима људског достојанства и безбедности жртве (чланови 6. и 18.).

Резолуција 2306 Парламентарне скупштине Савета Европе[438] препознаје гинеколошко и акушерско насиље као облик насиља према женама који је дуго био занемарен. Скупштина позива државе чланице да обезбеде поштовање људских права у здравственој заштити, спрече све облике злостављања жена током гинеколошких прегледа и порођаја, као и да прикупљају податке о овим појавама ради спровођења ефикасних мера превенције. Државама се препоручује да промовишу добре праксе Светске здравствене организације и унапреде етичке стандарде у гинекологији и

[436] Европски комитет за социјална права, Relevant decisions of the European Committee of Social Rights (ECSR), Савет Европе, доступно на: https://www.coe.int/en/web/human-rights-and-biomedicine/ecsr-relevant-decisions; European Committee of Social Rights, Conclusions 2021 – Georgia, Council of Europe, 2021, доступно на: https://rm.coe.int/conclusions-2021-georgia-en/1680a5d9f7; Комесар за људска права Савета Европе, Women's sexual and reproductive health and rights in Europe – Issue Paper, Council of Europe, 2017, доступно на: https://rm.coe.int/women-s-sexual-and-reproductive-health-and-rights-in-europe-issue-pape/168076dead; Council of Europe Commissioner for Human Rights, Women's sexual and reproductive rights in Europe, Council of Europe, доступно на: https://www.coe.int/en/web/commissioner/women-s-sexual-and-reproductive-rights-in-europe

[437] Доступно на: https://www.equalityni.org/ECNI/media/ECNI/News%20and%20Press/Press%20Releases/2021/SignLanguageDisabilityCase.pdf?utm и https://www.belfasttelegraph.co.uk/news/northern-ireland/belfast-family-receive-payout-because-parkside-surgery-never-offered-late-mum-sign-language-interpreter/40678317.html?utm

[438] Доступно на: https://pace.coe.int/en/files/28236/html

акушерству, како би се обезбедила хумана, достојанствена и родно сензитивна здравствена нега жена.

9.2.2. Домаћи правни оквир

Одредбом члана 68. **Устава Републике Србије** прописано је да свако има право на заштиту свог физичког и психичког здравља, те да деца, труднице, мајке током породиљског одсуства, самохрани родитељи са децом до седме године и стари остварују здравствену заштиту из јавних прихода, ако је не остварују на други начин, у складу са законом. Такође одређено је да се здравствено осигурање, здравствена заштита и оснивање здравствених фондова уређују законом, као и да Република Србија помаже развој здравствене и физичке културе.

Чланом 27. **Закона о забрани дискриминације** забрањена је дискриминација лица или групе лица с обзиром на њихово здравствено стање, као и чланова њихових породица, те је одређено да дискриминација с обзиром на здравствено стање нарочито постоји ако се лицу или групи лица због њихових личних својстава неоправдано одбије пружање здравствених услуга, поставе посебни услови за пружање здравствених услуга који нису оправдани медицинским разлозима, одбије постављање дијагнозе и ускрате информације о тренутном здравственом стању, предузетим или намераваним мерама лечења или рехабилитације, као и узнемиравање, вређање и омаловажавање у току боравка у здравственој установи.

Чланом 49. **Закона о родној равноправности**[439] прописано је да су надлежна министарства и јавне установе у области образовања, здравља и бриге о породици дужна да обезбеде женама и мушкарцима, девојчицама и дечацима једнак приступ информацијама, образовању и услугама које се односе на сексуалност, контрацепцију, планирање рађања и породични живот, уз посебно уважавање потреба осетљивих група. Истим чланом утврђено је да се дискриминацијом не сматрају мере којима се подстиче рађање, равноправност родитеља и обезбеђују сексуално и репродуктивно здравље. Такође, органи јавне власти, у области социјалне и здравствене заштите, обавезни су да: 1) спроводе мере за праћење и унапређење сексуалног и репродуктивног здравља; 2) реализују програме за спречавање и превазилажење ране трудноће и заједница лица млађих од 18 година; и 3) примењују мере за рано откривање болести.

Чланом 20. став 1. **Закона о здравственој заштити**[440] утврђено је да начело поштовања људских права у здравственој заштити подразумева обезбеђивање највишег стандарда људских права и вредности, укључујући право на живот, физички и психички интегритет, достојанство, равноправност полова и уважавање личних уверења. Према ставу 3. истог члана, труднице, породиље, деца, самохрани родитељи са малом децом и стари имају право на највиши могући стандард здравља. Чланом 21. прописано је да начело правичности у здравственој заштити подразумева забрану дискриминације по основу пола, рода, сексуалне оријентације, родног идентитета и других личних својстава, уз могућност увођења посебних мера ради постизања пуне равноправности и заштите лица у неједнаком положају.

---

[439] Уставни суд је у јуну 2024. године донео решење број IУз-85/2021, којим се привремено обуставља примена Закона о родној равноправности.

[440] „ Сл. гласник РС", бр. 25/2019, 92/2023 - аутентично тумачење и 29/2025 - одлука УС

Законом о правима пацијената,[441] одредбом члана 30, прописано је да пацијент који сматра да му је ускраћено право на здравствену заштиту, или да му је поступком здравственог радника, односно здравственог сарадника, ускраћено неко од права из области здравствене заштите, има право да поднесе приговор здравственом раднику који руководи процесом рада или директору здравствене установе, односно оснивачу приватне праксе или саветнику за заштиту права пацијената.

Чланом 53. **Закона о здравственом осигурању**[442] прописано је да осигурана лица имају право на мере очувања и унапређења здравља, укључујући превенцију трудноће, контрацепцију, тестирање и лечење полно преносивих болести и ХИВ инфекције, као и здравствено васпитање у области планирања породице. Према члану 54. у току трудноће, порођаја и до 12 месеци након порођаја осигураницима се обезбеђују дијагностика и лечење стерилитета, пренатални и постпорођајни прегледи, порођај у здравственој установи, патронажне посете и нега новорођенчета. Члан 73. прописује право на накнаду зараде за време спречености за рад због здравственог стања, док члан 110. искључује из обавезног осигурања прекид трудноће из немедицинских разлога, лечење сексуалних дисфункција и услуге у вези са променом пола, осим ако није другачије прописано. Чланом 131. утврђено је да се прегледи и лечење у вези са планирањем породице, трудноћом, порођајем и постпорођајним периодом, као и прекид трудноће из медицинских разлога, обезбеђују у целости на терет средстава обавезног здравственог осигурања.

Чланом 3. **Закона о јавном здрављу**[443] утврђена су начела јавног здравља, која обухватају усмереност на становништво као целину, заступљеност здравља у свим политикама, солидарност и једнакост, посебну пажњу осетљивим групама, одговорност свих учесника у систему и заснованост мера на научним доказима. Према члану 6. став 1. тачка 1. јавно здравље обухвата праћење и анализу здравља становништва у свим животним добима, посебно здравља осетљивих група, укључујући жене, и утврђивање приоритета за промоцију здравља и превенцију болести. Члан 7. став 1. тачка 3. прописује да промоција здравља и превенција болести укључују активности усмерене на здраве стилове живота, као и на очување и унапређење репродуктивног и сексуалног здравља.

Чланом 2. **Закона о поступку прекида трудноће у здравственим установама**[444] прописано је да се прекид трудноће може извршити само на захтев труднице, а за лица млађа од 16 година или потпуно лишена пословне способности потребна је писмена сагласност родитеља или стараоца, односно органа старатељства ако се та сагласност не може прибавити. Према члану 6. прекид трудноће може се извршити до навршене десете недеље трудноће, а изузетно и након тога у случајевима када је угрожен живот или здравље жене, када се очекује да ће се дете родити са тешким телесним или душевним недостацима, као и када је до зачећа дошло извршењем кривичног дела (силовање, обљуба над немоћним или малолетним лицем, злоупотреба положаја, завођење или родоскрнављење).

Законом о биомедицински потпомогнутој оплодњи[445] (члан 3. став 1. тачка 1.) прописано је да је поступак биомедицински потпомогнутог оплођења (БМПО) намењен

[441] „Сл. гласник РС", бр. 45/2013 и 25/2019 - др. закон
[442] „Сл. гласник РС", бр. 25/2019 и 92/2023
[443] „Сл. гласник РС", бр. 15/2016
[444] „Сл. гласник РС", бр. 16/95 и 101/2005 - др. закон
[445] „Сл. гласник РС", бр. 40/2017 и 113/2017 - др. закон

лечењу неплодности и очувању плодности, спајањем мушке и женске репродуктивне ћелије на начин другачији од природног односа. Према члану 8. начело равноправности обезбеђује једнаке могућности за жене и мушкарце у примени ових поступака. Члан 25. утврђује да право на БМПО имају пунолетна и пословно способна лица (супружници или ванбрачни партнери) која воде заједнички живот и способна су да врше родитељску дужност, а у изезтним случајевима и жена која живи сама, уколико испуњава исте услове. Чланом 29. дозвољена је употреба дарованих репродуктивних ћелија у случајевима када није могуће користити ћелије једног партнера, када су други поступци били неуспешни или ради спречавања преношења тешке наследне болести. Чланови 32. и 34. забрањују било какав имовински интерес у вези са даровањем или трговином репродуктивним ћелијама и прописују да даваоци морају бити пунолетна, здрава и пословно способна лица. Чланом 49. забрањено је истовремено коришћење дарованих јајних и семених ћелија, избор пола детета, сурогат мајчинство, као и генетичке модификације или манипулације ради одређивања пола ембриона.

Чланом 120. **Кривичног законика**[446] прописано је кривично дело недозвољени прекид трудноће, које чини онај ко, противно прописима, изврши или започне побачај бремените жене са њеним пристанком, или јој у томе помогне. Квалификовани облици односе се на извршење побачаја без пристанка жене или без писане сагласности родитеља/стараоца ако је млађа од 16 година, као и на случајеве када побачај проузрокује смрт, тешку повреду или озбиљно нарушавање здравља. Према члану 251. кривично дело несавесног пружања лекарске помоћи чини лекар или други здравствени радник који примени неподобан начин лечења, пропусти хигијенске мере или поступа очигледно несавесно и тиме проузрокује погоршање здравственог стања пацијента.

Стратегијом превенције и заштите од дискриминације 2022–2030. године истакнуто је да је право на здравље основно људско право, али да жене из осетљивих група – посебно Ромкиње, жене са инвалидитетом и старије жене – имају ограничен приступ здравственим услугама. Подаци показују значајне неједнакости: Ромкиње ређе користе модерну контрацепцију (7% према 21%), чешће имају абортус (28% према 11%) и ређе самостално одлучују о репродуктивном здрављу (56% према 82%). Жене са инвалидитетом, посебно са менталним, често немају приступ информацијама и услугама репродуктивног здравља, изложене су стереотипима и неинформисаном или недобровољном поступању. Старије жене, нарочито у сеоским подручјима, суочавају се са дискриминацијом у здравственом систему, дугим чекањима и високим трошковима. Упркос тим налазима, стратегија не садржи мере усмерене на сузбијање дискриминације у области здравствене заштите и осигурања.

Стратегијом за родну равноправност 2021–2030. године истакнуто је да на здравље жена, поред биолошких фактора, утичу услови живота, сиромаштво, запосленост, породичне обавезе и неједнакост моћи, што ограничава њихов приступ ресурсима и одлучивању о сопственом здрављу. Утврђено је и да услуге сексуалног и репродуктивног здравља нису довољно доступне. У том контексту, мере 1.6. и 1.7. предвиђају увођење образовања о сексуалном и репродуктивном здрављу и правима у предшколском, основном и средњем образовању, укључујући програме за дечаке и младиће о одговорном сексуалном понашању и употреби контрацепције. Посебан циљ

[446] „Сл. гласник РС", бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019 и 94/2024

3. стратегије усмерен је на успостављање приступачне и свеобухватне здравствене заштите и социјалне сигурности за жене и мушкарце. Мера 3.1. обухвата унапређење доступности и квалитета здравствене заштите без дискриминације, рану превенцију сексуалног и репродуктивног здравља, подизање свести о контрацепцији и унапређење приступа услугама за планирање породице, док мера 3.2. предвиђа смањење сиромаштва и социјалне искључености и унапређење социјалне заштите. Спровођењем ових мера очекује се побољшање здравља жена и мушкараца и смањење неједнакости у здрављу кроз бољу доступност, превенцију и квалитет здравствених услуга.

У **Стратегији јавног здравља у Републици Србији 2018-2026. године**[447] препознају се два циља повезана са плановима за родну равноправност и утицајем на жене: континуирана подршка примени и евалуацији Стратегије за спречавање и сузбијање насиља над женама и децом у породици и партнерским односима, као и спровођење посебних истраживања о положају осетљивих група радно активне популације – младих, жена у репродуктивном периоду, старијих радника, лица са инвалидитетом, незапослених, запослених у малим и микро правним лицима и пољопривредника.

9.3. ОПИС СТАЊА И ПРАКСА ПОВЕРЕНИКА

9.3.1. Пол и здравље у сенци дискриминације

Жене у систему здравствене заштите имају двоструку улогу – оне су и најчешћи корисници услуга и чине већину запослених у здравству. Као мајке, ћерке и супруге, брину о здрављу читавих породица, а истовремено чине око 75% радне снаге у сектору здравства. Оне су те које најчешће спроводе лекарске савете у пракси, како у домаћинству тако и у професионалном окружењу. Чланови породице најпре се обраћају женама, које лекарима преносе симптоме болесника, описују ток болести и деловање терапије. Истовремено, неке публикације указују да женска тела служе као основ за медицинска истраживања, у појединим случајевима без довољне информисаности и пристанка.[448]

Ипак, упркос тако значајном доприносу, утицај жена на креирање здравствених политика остаје ограничен. Одлуке доносе углавном мушкарци, при чему приоритет често нису потребе жена као најбројнијих корисница и запослених у здравству. Женска перспектива у одлучивању остаје маргинализована, што је јасан показатељ неравноправности у овој области.[449] Контраст између тежине улоге коју жене носе и недовољног утицаја који им се оставља осликава дубоку неправду у самом срцу здравственог система.

Ова искљученост из процеса одлучивања директно се одражава на свакодневна искуства жена у здравственом систему. Наиме, према искуствима појединих жена, у систему здравствене заштите и даље се јављају случајеви у којима њихови ставови и притужбе нису саслушани или озбиљно схваћени; лечење се спроводи без претходног пристанка или адекватног информисања о ризицима и нежељеним дејствима;

[447] „Службени гласник РС”, број 61/18
[448] Жене и систем здравствене заштите, Аутономни женски центар, доступно на: https://www.womenngo.org.rs/sajt/sajt/izdanja/autonomni_zenski_centar/nasa_tela_mi/zene_sistem_zdravstvene_zastite.htm
[449] Ибид.

примењују се непотребни или застарели поступци; уместо стручне помоћи добијају „моралне савете“; или су изложене неприкладном односу заснованом на годинама, националној припадности или сексуалној оријентацији, па чак и појединачним случајевима сексуалног злостављања.[450]

Глас жене сведочи о томе: „*Пошто ме је посаветовао када да ставим дијафрагму ('Вечера, прање судова, дијафрагма' – тако ми је саопштио), мој гинеколог је наставио да прича о озбиљној депресији кроз коју сам пролазила након порођаја. Саветовао ми је да понекад одем у библиотеку, али је нагласио да је суштински најважније да будем срећна што бринем о мужу и подижем нову генерацију.*“[451]

Недавно истраживање спроведено на узорку од 724 жене у Србији, показало је релативно низак ниво поверења у здравствени систем. Трећина жена изјавила је да има поверења у лекаре, више од трећине је неодлучно, док најмањи део поверење уопште нема. Иако три четвртине испитаница активно поставља питања лекару „док им све не буде јасно“, четвртина избегава да пита, а подједнако толики број жена изјавио је да их је срамота да се жале на болове. Чак 83% жена нагласило је да настоје да буду „сарадљиве и послушне пацијенткиње“, док се само једна од двадесет труди да се том обрасцу одупре.[452]

Ускраћивање здравствене услуге због језичке баријере

Поступак је вођен по притужби поднетој против гинеколошкиње једног дома здравља, због дискриминације на основу језика. Подноситељка притужбе навела је да је трудница, држављанка друге државе са привременим боравком у Србији, која има здравствено осигурање и којој је дијагностикован дијабетес типа 1. Имала је заказан гинеколошки преглед, али је лекарка грубо прекинула разговор, тврдећи да не разуме њен српски језик, и предложила да се обрати приватној клиници или обезбеди преводиоца. Иако се раније без потешкоћа споразумевала са другим лекарима, гинеколошкиња није обавила преглед нити ултразвук, већ је у ординацију пропуштала друге пацијенткиње. Након вишесатног чекања, притужиља је била принуђена да напусти установу ради примања инсулина.

Лекарка се није изјаснила на наводе притужбе. Примењено је правило о прерасподели терета доказивања из члана 45. Закона о забрани дискриминације. На основу утврђених чињеница, Повереник је закључио да је лекарка изјавама и поступцима повредила достојанство подноситељке притужбе и извршила дискриминацију на основу језика.

Повереник је утврдио повреду одредбе Закона о забрани дискриминације и препоручио да лекарка упути писано извињење подноситељки, као и да у будућем раду обезбеди пуно поштовање прописа о забрани дискриминације.

Равноправност у области здравља не односи се само на доступност здравствених услуга, већ и на услове под којима се остварује здравствено осигурање. С тим у вези, Повереницу се притужбом против осигуравајућег друштва обратила жена наводећи да је годишња премија добровољног здравственог осигурања за жене била знатно виша него за мушкарце, иако су у питању здраве особе истог узраста. Утврђено је да је разлика у премијама представљала непосредну дискриминацију жена, јер се искључиво на основу пола прописивао већи износ премије, без икаквог оправдања у

[450] Ибид.
[451] Ибид.
[452] Лабораторија за експерименталну психологију Филозофског факултета Универзитета у Београду и Центар за биополитичку едукацију Биополис, доступно на: https://biopolis.rs/portfolio_page/iskustva-zena-u-srbiji/

обиму осигурања. Повереник је утврдио повреду Закона о забрани дискриминације и препоручио изједначавање висине премија за мушкарце и жене.

Ови налази показују да су у здравственом систему и даље присутни обрасци неједнаког поступања према женама, што утиче на њихов положај и поверење у институције.

9.3.2. Сексуално и репродуктивно здравље жена

Жене широм света све јасније препознају да су репродуктивна права у средишту њиховог самоодређивања. Управо зато контрацепција и стерилизација не могу бити замена за сигуран и законом регулисан абортус. Сваке године, у земљама у развоју, између пола милиона и милион жена изгуби живот услед илегалних абортуса или небезбедних метода спречавања трудноће. Више од половине ових трудноћа су нежељене.[453] Изазови су присутни и у нашем друштву, где приступ репродуктивним правима остаје једно од кључних питања положаја жена.

Једна жена је то сажела речима: „*Када кажемо да жене морају да имају репродуктивну слободу, ми мислимо на могућност контролисања себе самих на прави и конкретан начин – слободу у економском, друштвеном и правном смислу – да ли ћемо и под каквим условима рађати децу.*“[454]

Европски контекст поставља јасне стандарде у области сексуалног и репродуктивног здравља. У Извештају о родној равноправности у ЕУ за 2022. годину наглашено је да Стратегија Европске комисије о родној равноправности 2020–2025 представља кључни оквир деловања. На том трагу, Европски парламент је 2021. године позвао државе чланице да унапреде сексуално и репродуктивно здравље жена обезбеђивањем универзалног приступа безбедном и легалном абортусу, доступној и квалитетној контрацепцији, увођењем сексуалног образовања у школама и укидањем ПДВ-а на менструалне производе. Ови стандарди представљају оријентир и за земље ван ЕУ, укључујући Србију.

Повереник је 2025. године поднео иницијативу Министарству финансија за ослобађање од плаћања ПДВ-а на производе за женску хигијену. Иако је у међувремену усвојен део измена Закона о ПДВ-у, претходна иницијатива Повереника није прихваћена, па је Повереник поновно упутио допуњен предлог. Циљ иницијативе је смањење сиромаштва жена, унапређење сексуалног и репродуктивног здравља и јачање равноправности жена и девојчица, посебно најугроженијих (жене у сиромаштву, жене са инвалидитетом, Ромкиње, жене у руралним срединама). Наиме, недостатак менструалних производа приморава девојчице да изостају из школе, а жене на употребу неадекватних алтернатива што повећава ризик од инфекција. Истраживање Gender Knowledge Hub-а указује да је „менструално сиромаштво сложен проблем са озбиљним последицама по физичко, психичко, друштвено и економско благостање жена и адолесценткиња“, а да у Србији још увек није адекватно истражено нити обухваћено јавним политикама. Подаци из 2023. године показују да је женама у Србији за основне хигијенске производе, током године, било потребно око 8.300 динара, што је значајан издатак за многа домаћинства. Према анкетама, већина студенткиња цене ових производа доживљава као превисоке и недоступне. Слична истраживања у региону довела су до смањења ПДВ-а у Хрватској (13%) и Словенији

[453] Жене и систем здравствене заштите, Аутономни женски центар, доступно на: https://www.womenngo.org.rs/sajt/sajt/izdanja/autonomni_zenski_centar/nasa_tela_mi/zene_sistem_zdravstvene_zastite.htm
[454] Ибид.

(9,5%).

Менструално сиромаштво је повезано са стигматизацијом и табуизацијом менструације, што додатно продубљује искљученост жена. Заборавља се да у данима менструације женама нису неопходни само производи, већ и топла вода и основни хигијенски услови, који многима нису доступни. Повереник је, стога, указао да је право на менструално достојанство део основних људских права, те да је држава дужна да обезбеди системску подршку кроз измену прописа и буџетску интервенцију. Омогућавање доступних и здравих менструалних производа значи унапређење здравља, спречавање болести, безбедну трудноћу и порођај, као и достојанствен живот сваке девојчице и жене.

Када је реч о контроли рађања у Србији, може се закључити да је и даље обележена конзервативним обрасцима, док је сексуално понашање младих ризично. Истраживање MICS показује да 41% жена користи традиционалне методе контрацепције, а модерне методе примењује свега 21%. Употреба савремених метода расте са нивоом образовања и економског благостања, што открива дубоке социо-економске неједнакости.[455]

Повереник је више пута указивао на потребу да се унапреди доступност контрацептивних средстава. Републичком фонду за здравствено осигурање упућена је иницијатива за измену и допуну Листе лекова, како би жене имале приступ ширем спектру контрацепције о трошку здравственог осигурања. Испуњавање ове иницијативе не би само унапредило доступност контрацептивних средстава, већ би истовремено представљало и одговор на закључне препоруке CEDAW комитета у којима се, између осталог, од државе очекује да унапреди приступ контрацептивним средствима, укључујући обезбеђивање покрића повезаних трошкова у оквиру државног здравственог осигурања. РФЗО је у свом одговору Поверенику истакао да се на Листи лекова већ налази више различитих оралних контрацептивних препарата који се обезбеђују на терет средстава обавезног здравственог осигурања. Такође је наведено да је поднет захтев за стављање на Листу лека Левосерт (левоноргестрел), који је тренутно у поступку разматрања. РФЗО је додао да ће наставити са активностима ради обезбеђивања доступности лекова на терет средстава обавезног здравственог осигурања. Након тога, Повереник се поновно обратио РФЗО указујући да би било важно да се обезбеди да контрацептивна средства са Листе А1 пређу на Листу А како би жене добиле квалитетнија и разноврснија контрацептивна средства за минималну партиципацију од 50 динара, имајући у виду да неки од ових лекова коштају више стотина динара, неки чак и преко 1.000 динара.

Дискриминација у области сексуалног и репродуктивног здравља представља један од најизраженијих облика неједнакости засноване на полу. Посебно су изложене адолесценткиње, жене и девојчице са инвалидитетом, Ромкиње, мигранткиње, избеглице и жене из руралних подручја. Њихов положај карактеришу бројне препреке – ограничен приступ здравственим услугама, недовољна информисаност, социјална изолованост и присутни стереотипи – што ову област чини посебно осетљивом у погледу заштите од дискриминације. У јавном простору и даље су присутни наративи који релативизују репродуктивна права жена и своде их на инструмент демографске политике, чиме се умањује њихова аутономија у одлучивању о телу и материнству.

Повереница је упозорила јавност поводом изјава црквених великодостојника о улози жене у друштву. Указала је да Србија као секуларна држава гарантује сваком

[455] Стратегија за родну равноправност за период од 2021. до 2030. године

појединцу право на слободно одлучивање о рађању деце, при чему су репродуктивна права и слободе саставни део људских права. Наметање женама обавезе рађања и патријархалног обрасца као једино прихватљивог штетно је за цело друштво.

Истакнуто је да популациона политика, као одговор на демографске изазове, мора равноправно обухватити жене и мушкарце, уз бригу о породици и одговорном родитељству. Црква има право да у оквиру својих активности и путем медија износи ставове, али јавни наступи појединих великодостојника оцењени су као непримерени и увредљиви према женама, јер продубљују стереотипе и предрасуде које могу довести до дискриминације.

Повереница је нагласила да је култура дијалога у нашем друштву и даље недовољно развијена, те да изношење ставова у јавном простору мора бити усмерено на разумевање и напредак, а не на продубљивање неравноправности.

Доступност квалитетних услуга сексуалног и репродуктивног здравља представља један од кључних предуслова за остваривање права жена. Истраживање MICS показало је да 22% жена никада није користило ниједан метод контрацепције. Током једне године евидентиран је 13.901 прекид трудноће, а 70,8% били су легални медицински абортуси. Највише абортуса имале су жене старости 25–34 године. Абортус је чешћи међу женама са нижим образовањем и из сиромашнијих домаћинстава.[456]

Подаци о адолесцентским трудноћама су забрињавајући. У Србији стопа износи 19,3 на 1.000 девојака, што повећава ризик од прекида школовања, сиромаштва и родно заснованог насиља. У ромским насељима ситуација је и даље веома забрињавајућа – стопа рађања достиже 163 на 1.000 девојака узраста 15–19 година. Институције често неадекватно реагују: трудноће девојчица млађих од 14 година здравствени радници неретко оправдавају обичајима и традицијом, уместо да их пријаве полицији. Оваква пракса представља озбиљно кршење права детета и игнорисање родно заснованог насиља.[457]

Поступање појединих здравствених радника у случајевима трудноће, без обзира на узраст труднице, поприма изразито дискриминаторне форме које се могу сматрати посебним обликом родно заснованог насиља – акушерским насиљем. О овом проблему биће више речи у наредном одељку.

9.3.3. Нехуман и неадекватан третман трудница и породиља у гинеколошко-акушерским установама (акушерско насиље)

Почетком 2022. године сведочења жена о трауматичним искуствима током боравка у Гинеколошко-акушерској клиници „Народни фронт“ у Београду покренула су лавину сличних исповести широм Србије. Жене су јавно, у медијима и на друштвеним мрежама, почеле да говоре о понижавајућем и неадекватном третману којем су биле изложене приликом гинеколошких и акушерских прегледа. Све су упућивале исту поруку – да је реч о насиљу које се мора зауставити. И даље изостају адекватне реакције надлежних институција на бројне пријаве и указане пропусте у поступању.

Један од изазова у препознавању и решавању овог феномена јесте сам термин „акушерско насиље“. Потекао из Латинске Америке и прихваћен у бројним извештајима

[456] Ибид.
[457] Ибид.

Уједињених нација, термин је често на мети критика дела медицинске струке. Док га једни сматрају „запаљивим“ и недовољно конструктивним, већина научне јавности истиче да управо реч „насиље“ најпрецизније обухвата родну неравноправност, злоупотребу моћи и институционални дисбаланс који ова понашања чине могућим.[458]

Нехуман и неадекватан третман трудница и породиља у гинеколошко-акушерским клиникама, познатији као акушерско насиље, представља специфичан вид родно заснованог и институционалног насиља. Оно је усмерено искључиво на жене и обухвата понашања која нарушавају њихово достојанство, интегритет и здравље. Може се јавити током читавог животног циклуса – од рутинских прегледа и контрацептивних савета, преко лечења неплодности, абортуса и побачаја, до трудноће и порођаја. У основи овог проблема лежи неравноправан однос моћи између лекара и пацијенткиње, који је у нашој пракси и даље обележен израженим патернализмом. Тај однос одржава дубоко укорењену контролу над женским телима унутар здравственог система.[459]

Искуства грађанки указују на широк спектар овог облика насиља. Жене описују вербална понижавања – вређање, викање, погрдне називе – као и медицинске интервенције спроведене без њиховог пристанка: Кристелеров захват, епизиотомију, употребу вакуума и индукцију порођаја. Чак 28,4% жена код којих је примењен Кристелеров захват имало је руптуре мишића, у односу на 14,1% жена код којих није примењен. Постоје и сведочења о везивању пацијенткиња током порођаја и ушивању без анестезије уз коментаре попут „да буду као нове за мужа“.[460] Жене које су се порађале у породилишту КБЦ „Драгиша Мишовић“ указивале су Повереniку на психичко злостављање, агресивно и понижавајуће понашање бабица и недостатак информација током порођаја. Једна од њих је забележила је да јој је бабица, у тренутку када је лекар примењивао притисак на стомак, рекла: „Угушила се дабогда.“

Повереniку су се обраћале жене и организације цивилног друштва због понижавајућег и нехуманог поступања у породилиштима и током индукованих побачаја, што је оставило трајне последице по физичко и ментално здравље жена. Повереник је упутио препоруке здравственим установама да обезбеде хуман и професионалан третман, присуство члана породице, адекватне услове смештаја, психолошку подршку и информисаност жена о поступцима и правима.

Ради системског унапређења стања, Повереник је 2022. године препоручио Министарству здравља да објави списак гинеколошко-акушерских установа, ревидира и осавремени водиче добре клиничке праксе и процедуре за порођај и индукцију побачаја, као и да уведе стандарде комуникације засноване на поштовању и емпатији. Препоручено је и појачање инспекцијског надзора, развој информатора о правима жена и унапређење заштите посебно рањивих група, као што су жене са инвалидитетом, Ромкиње и жртве насиља.

Повереник је и 2025. године, у циљу заштите жена у вези са материнством, поновио проширене препоруке здравственим установама које пружају гинеколошко-акушерске услуге. Препоруке се односе на унапређење просторних услова и квалитета услуга, континуирано стручно усавршавање здравствених радника, бољу комуникацију са пацијенткињама, омогућавање присуства пратње током порођаја и индукције

[458] Јелена Симић, Родно засновано насиље у здравственим установама – Правни одговор на гинеколошко и акушерско насиље, Темида 2025, вол. 28, бр. 1, 2025.
[459] Ибид.
[460] Доступно на: https://javniservis.net/sekcije/drustvo/prvi-veliki-izvestaj-o-akuserskom-nasilju-u-srbiji-najvise-prijava-za-4-bolnice/

побачаја, обезбеђивање посебног смештаја и психолошке подршке женама које пролазе кроз индуковани побачај, доступност производа за личну хигијену, као и правовремено информисање о току порођаја и механизмима правне заштите. Установама је препоручено и увођење јасних процедура и система евалуације рада запослених.

Министарству здравља је 2024. године поновно препоручено да објави списак установа које пружају гинеколошко-акушерске услуге, ревидира клиничке водиче и процедуре, развије стандарде комуникације засноване на поштовању и недискриминацији, изради информаторе о правима жена и спроведе појачан надзор над радом здравствених установа.

Ови налази показују да је акушерско насиље дубоко укорењен проблем, да институционални механизми заштите недовољно функционишу и да женама мора бити обезбеђено право на достојанство, сигурност и хуман третман у најосетљивијим тренуцима њихових живота.

9.3.4. Вантелесна оплодња и неравноправност

Идеологија материнства вековима се обликује у оквиру патријархалне културе, религије и доминантних система вредности и норми. Тај културни образац женама не оставља простор за слободу избора у погледу (не)рађања. Неплодност или нерађање деце као лични избор често изазивају саосећање или осуду околине.[461]

Србија је бројним актима дефинисала подстицање рађања као стратешки циљ. Популациона политика креира се у оквиру борбе против „беле куге“ и кроз мере усмерене на заштиту репродуктивног здравља. Једна од мера јесте државно финансирање биомедицински потпомогнуте оплодње као подршка паровима који желе, а не могу да остваре потомство. Вантелесна оплодња (ВТО) у Србији се спроводи од краја 1980-их година, првобитно као услуга коју су парови сами финансирали.[462] Министарство здравља је 2006. године покренуло програм бесплатног покушаја вантелесне оплодње за 1.000 парова. Од 2007. године ова процедура се финансира из буџета Републичког фонда за здравствено осигурање, а у наредним годинама обухват програма је проширен — омогућено је финансирање више покушаја вантелесне оплодње, у складу са медицинским индикацијама и прописаним условима. Ипак, правни оквир и даље показује извесна ограничења у приступу поступку. Законом о лечењу неплодности поступцима биомедицински потпомогнутог оплођења право на ВТО имају пунолетна и пословно способна жена и мушкарац који воде заједнички живот. Закон даље прописује да „*изузетно*, ово право има и жена која живи сама“. Овакво решење показује намеру законодавца да се право на ВТО превасходно признаје паровима, а не појединкама.[463]

Истраживања показују да се жене укључене у програм ВТО често осећају мање вредним зато што немају дете. У истраживању, 40% испитаница је навело да су доживеле дискриминацију, на радном месту и у свакодневном окружењу. Послодавци их додатно ангажују за прековремени рад, викендом и празницима. У окружењу су изложене радозналости и непријатним коментарима: „Зашто немате децу?“, „Шта ти

[461] Ксенија Кричковић Пеле и Косана Бекер, Родне и друштвене контроверзе вантелесне оплодње у Србији – дискриминација жена које нису рађале, Темида, 2014.
[462] Ибид.
[463] Ибид.

знаш о одгоју, видећеш кад родиш“. Овакви примери показују дубоку друштвену стигму.[464]

Ова друштвена стигма додатно појачава терет који жене носе током поступка ВТО. Истраживања из области биомедицине унапредила су процедуре, али парови и даље пролазе кроз веома захтевне циклусе лечења. Жене и мушкарци суочавају се са стресом, анксиозношћу, осећајем кривице и кризом идентитета. Неуспели покушаји доводе до туге, љутње, разочарања и социјалне изолације.

Посебан сегмент односи се на искуства жена у процесима неуспеле вантелесне оплодње. Истраживање спроведено међу 108 жена показало је да чак 89,8% њих након неуспелог покушаја није имало никакав даљи контакт са клиником. Више од половине је подршку оценило најнижом оценом. Девет од десет жена нагласиле су да би им чак и кратка реченица попут: „Нисте саме, ту смо ако желите да разговарамо“ значила неизмерно у процесу опоравка.[465] Гласови жена о том искуству говоре сами за себе: „*После три неуспешна покушаја – тишина. Нико да пита како сам*“; „*Систем као да брише жене чим тест буде негативан*“; „*На шалтеру превртање очима, а унутра – нико да каже ‘жао нам је’*“; „*Била сам број. Неуспешан број.*“[466] Ови налази указују на недостатке у приступу здравствених установа, пре свега у погледу емпатије, подршке и поштовања према женама које пролазе кроз осетљив и захтеван процес.

9.3.5. Жене у већем ризику од дискриминације у области здравствене заштите

Жене са инвалидитетом налазе се у посебно тешком положају када је реч о остваривању права на здравље, репродуктивно здравље и родитељство. Тако је Повереник покренуо поступак против једног дома здравља, јер стоматолошка и гинеколошка служба нису биле приступачне – налазиле су се на спрату без лифта или платформе. Утврђено је да објекат није приступачан, чиме је прекршена обавеза из Закона о забрани дискриминације и Закона о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом. Повереник је закључио да је дом здравља пропустио да обезбеди једнак приступ здравственим услугама и препоручио да се омогући приступачност службама у складу са прописима и стандардима.

Искуства из праксе показују да многе жене са инвалидитетом током одрастања нису имале могућност да разговарају о темама као што су сексуалност, трудноћа и родитељство. Иако саветовалишта формално постоје, често су неприступачна или недовољно прилагођена њиховим потребама. Жене указују на бројне препреке у приступу гинеколошким услугама – од непостојања прилагођене опреме и простора до недовољне подршке при кретању и неадекватне комуникације, јер лекари неретко разговарају са пратиоцем уместо са њима лично. У једном случају процене радне способности, жена са инвалидитетом била је изложена понижавајућим питањима и игнорисању од лекарки, чланица комисије, које су се обраћале њеној персоналној асистенткињи уместо њој. Повереник је утврдио да је овакво поступање представљало дискриминацију на основу инвалидитета и повреду достојанства, те препоручио писано извињење и поштовање прописа о забрани дискриминације у будућем раду.

---

[464] Ибид.
[465] ИВФ центар, Истраживање ИВФ Центра: Шта кад не успе?, доступно на: https://www.ivfcentar.rs/2025/06/17/istrazivanje-ivf-centra-sta-kad-ne-uspe/
[466] Ибид.

Посебно су угрожене жене са инвалидитетом које живе у резиденцијалним установама – изложене су присилним стерилизацијама, абортусима без пристанка, сексуалном узнемиравању и лишењу пословне способности, што им ускраћује право да саме одлучују о лечењу и трудноћи.[467]

„*Једноставно те не поштују као људско биће. Ти си цп. Немаш ни име, ни презиме, ти си церебралка… Ти се зовеш дијагноза, нико те не ословљава именом, већ церебралка, у женском роду*“, наводи своје искуство једна жена са инвалидитетом.

Ромкиње су изложене вишеструкој дискриминацији у области здравствене заштите, а велики број њих живи у изразито неповољним санитарним условима. Истраживање спроведено у 28 београдских неформалних насеља, показало је да се 60% жена први пут породило са 18 или мање година. Малолетничке трудноће воде прекиду школовања, губитку запослења и друштвеној изолацији. Чак 14,3% малолетних мајки није пратило трудноћу код гинеколога.[468] Пракса показује да се Ромкиње често суочавају и са сиромаштвом, недостатком докумената и здравственог осигурања, али и са предрасудама и понижавајућим односом здравствених радника према њима. Несумњиво је да је рад здравствених медијаторки допринео укључивању Ромкиња у систем здравственог осигурања, али статус медијаторки није трајно регулисан.

Ови подаци најбоље показују како се препреке у пракси претварају у понижавајућа искуства жена. Тако, Ромкиње наводе да су највише непријатности доживеле у породилишту, док су се опорављале од порођаја („На мој захтев да ми помогне да устанем, сестра је рекла: 'Ајде не пекмези се, није ти први пут… Ви бар рађате стално”; „Што не дојиш то дете, ти бар имаш млека као крава“), док је трећа навела да су у породилишту у соби биле само Ромкиње, односно како је истакла: „*нису нас мешали са Српкињама*“.[469]

Посебно је тежак положај старијих жена у руралним подручјима које остају без адекватне здравствене заштите због недоступности јавног превоза, сиромаштва и затварања локалних амбуланти. Чест је и случај да се упућују у приватне ординације због дугих листа чекања, што им онемогућава приступ услугама због високих трошкова. Недостатак интегрисаних услуга – кућне неге, геронтодомаћица и палијативне заштите – додатно повећава њихову рањивост.

Пракса Повереника показује да су старије жене у већој мери изложене дискриминацији у области здравствене заштите у односу на млађе. Према наводима старијих грађанки, однос здравствених радника према њима често је обележен грубошћу и нетрпељивошћу. Једна испитаница је истакла да нема већих проблема јер „још види, чује и одговара јасно и гласно“, али је приметила да многи њени вршњаци „спорије мисле, заборављају или не знају шта су хтели да питају“, због чега медицинско особље испољава нервозу и нетрпељивост.[470] Друга је навела да јој је ускраћена услуга уз образложење да се „старијима од 68 година не раде одређени здравствени тестови“, што је доживела као шокантно и супротно прописима о правима пацијената.[471]

---

[467] Лепојка Чаревић Митановски и Марко Милановић, Право жена са инвалидитетом на родитељство и породицу,“...ИЗ КРУГА – Београд”, организација за заштиту права и подршку женама са инвалидитетом и ИДЕАС – Центар за истраживање и развој друштва, Београд, 2015.

[468] Правно социјални положај и рањивост породица и деце која живе у неформалним насељима у Београду, Центар за интеграцију младих, 2019, доступно на: http://cim.org.rs/wp-content/uploads/2019/04/srpski-istrazivanje.pdf

[469] Косана Бекер, Регионални извештај о примени УН Конвенције о елиминацији свих облика дискриминације жена (CEDAW) и Конвенције Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици (Истанбулска конвенција) у вези са дискриминацијом Ромкиња у области здравствене заштите, дечијих бракова и пружања подршке и заштите Ромкињама у ситуацији насиља у породици, БИБИЈА Ромски Женски Центар, 2019.

[470] Доступно на: https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-58746971

[471] Доступно на: https://zenskainicijativa.rs/doziveti-stotu-privilegija-ili-diskriminacija/

Неједнак третман у области здравственог и путног осигурања

Поступајући по притужбама грађана, грађанки и организација цивилног друштва, као и на основу спроведених ситуационих тестирања, Повереник је утврдио да поједина осигуравајућа друштва ограничавају услугу путног здравственог осигурања до одређених година старости, као и да премију добровољног здравственог осигурања одређују у већем износу за жене него за мушкарце. Таквим поступањем лица се стављају у неравноправан положај искључиво због старосног доба или пола.

Повереник је истакао да процена ризика може утицати на услове уговора, али никада не сме бити основ за искључивање читаве групе лица из приступа осигурању. Уговор о путном здравственом осигурању мора бити доступан свим лицима без дискриминације, а премије и накнаде морају бити утврђиване по објективним и упоредивим критеријумима, без прављења разлике између жена и мушкараца.

Имајући у виду наведено, Повереник је осигуравајућим друштвима упутио препоруку мера да омогуће закључење уговора о путном здравственом осигурању свим лицима без обзира старосно доба, као и да обезбеде једнак третман жена и мушкараца приликом одређивања премија и накнада из осигурања.

Слична искуства дискриминације у здравственом систему пријављују и друге групе жена. На основу налаза представљених у Стратегији за родну равноправност за период од 2021. до 2030. године жене истополне сексуалне оријентације наилазе на недостатак знања и осетљивости у здравственом систему.

Питање везано за сексуалну оријентацију у упитнику Завода за здравствену заштиту студената

Поступак је вођен по притужби поднетој против Завода за здравствену заштиту студената у Новом Саду због питања у упитнику за обавезне систематске прегледе студената, којим се од испитаника захтевало да се изјасне о својој сексуалној оријентацији.

Током поступка утврђено је да постављање оваквог питања представља повреду императивних прописа о забрани дискриминације. Закон о забрани дискриминације у члану 21. став 1. изричито забрањује захтевање података о сексуалној оријентацији.

Повереник је дао мишљење да је Завод прекршио одредбе Закона о забрани дискриминације постављањем спорног питања у упитнику. Дата је препорука да се питање уклони и да се у будућем раду обезбеди пуно поштовање законских прописа о забрани дискриминације.

Лезбејке сведоче да су често изложене „морализовању“ уместо стручном приступу. Једна жена је описала: „*Када сам (несмотрено) саопштила лекару да сам лезбејка, цела посета се претворила у моралну придику. Ни у једном тренутку није озбиљно разматрао проблем због којег сам дошла.*“[472]

Дискриминација пацијенткиње у гинеколошкој ординацији

Поступак је вођен по притужби поднетој против гинеколога, због дискриминације на основу сексуалне оријентације у области здравствене заштите. Подноситељка притужбе навела је да је лекар одбио да јој изврши уобичајен гинеколошки преглед,

[472] Жене и ситем здравствене заштите, Аутономни женски центар, доступно на: https://www.womenngo.org.rs/sajt/sajt/izdanja/autonomni_zenski_centar/nasa_tela_mi/zene_sistem_zdravstvene_zastite.htm

јер је на његово питање одговорила да не упражњава односе са мушкарцима. Иако је истакла да је имала односе са женама и да је до тада више пута обављала редовне гинеколошке прегледе, лекар је инсистирао да је она „невина“ и понудио алтернативни преглед који се спроводи код девојака virgo intacta. Подноситељка притужбе је одбила такав преглед, осетивши се понижено и непријатно, и одустала од даљег пружања здравствене услуге.

У поступку је примењено правило о прерасподели терета доказивања из члана 45. Закона о забрани дискриминације. Након анализе исказа странака и достављених доказа, утврђено је да лекар није поступао у складу са медицинским стандардима, већ је своје одлуке заснивао на предрасудама о сексуалној оријентацији пацијенткиње.

Повереник је утврдио да је овакво поступање представљало узнемиравање и понижавајући третман, чиме су повређене одредбе Закона о забрани дискриминације. Дата је препорука да се лекар упозна са положајем и правима особа другачије сексуалне оријентације од хетеросексуалне, посебно у области здравствене заштите, и да у будућем раду поштује прописе о забрани дискриминације.

Посебно тешке последице дискриминације осећају жене које живе са ХИВ-ом и АИДС-ом. Према подацима организација цивилног друштва, више од 40% особа које живе са ХИВ-ом и АИДС-ом у Србији живи испод границе сиромаштва, што је директна последица стигме и дискриминације. Жене често не могу да остваре законска права на поједине облике здравствене заштите, јер лекари избегавају прегледе и операције, а установе за стационарну рехабилитацију су им практично недоступне.[473] Једна жена која живи са ХИВ-ом навела је да је у Новом Саду имала сазнања о случајевима у којима су лекари, уместо да пруже адекватну подршку, труднице хитно упућивали у Београд, уз став да „није паметно да рађају“.[474]

Ситуационио тестирање дискриминације у дому здравља

Поступак је вођен по притужби једне фондације против приватног дома здравља, због дискриминације на основу здравственог стања. Фондација је обавестила Повереника о намери да спроведе ситуационо тестирање ради провере поштовања правила о забрани дискриминације особа које живе са ХИВ-ом. У том контексту, тестерка је 22. новембра 2023. године телефоном заказала интервенцију уклањања кондилома. Након што је навела да живи са ХИВ-ом, обавештена је да је неопходна консултација са докторком, а потом и да интервенција не може бити обављена јер дом здравља „нема специјални аутоклав стерилизатор“.

У изјашњењу дома здравља наведено је да интервенција није отказана због ХИВ статуса пацијенткиње, већ због тога што је једини аутоклав стерилизатор био на сервису. Достављени записници о сервисирању потврдили су да у периоду од 21. до 25. новембра 2023. године уређај није био у функцији. Дом здравља је нагласио да у том периоду није обављена ниједна хируршка интервенција, као и да у пракси редовно пружа услуге особама које живе са ХИВ-ом. У прилог томе достављени су изводи из протокола пацијената и из књиговодственог програма, као и електронско писмо пацијента који користи њихове услуге.

На основу свих достављених доказа, Повереник је утврдио да у конкретном случају није дошло до повреде одредаба Закона о забрани дискриминације.

[473] Стратегија за родну равноправност за период од 2021. до 2030. године

[474] Ирена Молнар, Национални извештај „Подацима до промене – сексуално и репродуктивно здравље и права жена које живе са ХИВ-ом”, НВО Ре Генерација, Београд, 2022.

9.4. Између закона и стварности: Закључно разматрање

Жене у Србији имају кључну улогу у здравственом систему – као пацијенткиње, неговатељке и већина запослених. Ипак, њихово учешће у процесима одлучивања остаје ограничено, што доводи до система који не препознаје у довољној мери њихове потребе и искуства.

У домену сексуалног и репродуктивног здравља поједине жене и даље се суочавају са препрекама, застарелим процедурама, стигмом и моралним осудама уместо са адекватним лечењем. У породилиштима су забележена поступања која понижавају и која могу испуњавати критеријуме институционалног и родно заснованог насиља. У поступцима вантелесне оплодње недостатак емпатије и подршке након неуспеха остаје посебан проблем. Жене са инвалидитетом, Ромкиње и жене у руралним срединама често имају здравствену заштиту само формално, без стварног приступа потребним услугама.

Последице оваквих пракси огледају се у нарушеном здрављу, паду поверења у институције, сиромаштву и продубљивању неједнакости. На тај начин жене остају без адекватне заштите, а насиље у систему који би требало да лечи и штити постаје прихваћено као уобичајено.

Истинска мера напретка биће тренутак када ће свака жена знати да је у здравственом систему безбедна, уважена и слободна да одлучује о сопственом телу.

Израда овог извештаја је подржана у оквиру пројекта „Зауставимо насиље – Остваримо равноправност", који заједнички спроводе агенције УН-а у Србији, UNDP, UNFPA, UNICEF и UN Women, у партнерству са Владом Републике Србије, уз подршку Владе Шведске. Пројектом се доприноси стварању друштва у коме су родно заснована дискриминација и насиље неприхватљиви, права жена су заштићена, а жене и мушкарци равноправно учествују и доприносе свим сферама живота.